

‘मास्टर’ मणिमालाधा: १५७ संख्यको मणि:

(चर्मशालविभागे २)

कृ श्रीः कृ

शान्तिमयूखः

रचयिता—

श्रीनीलकण्ठमद्वः

— * —

संपादक—

स्व० पं० श्रीवायुनन्दनमिश्रः

प्रकाशकः—

मास्टर खेलाडीलाल ऐराड सन्स
संस्कृत बुकडिगो,
कल्पाडीगली, बनारससिटी ।

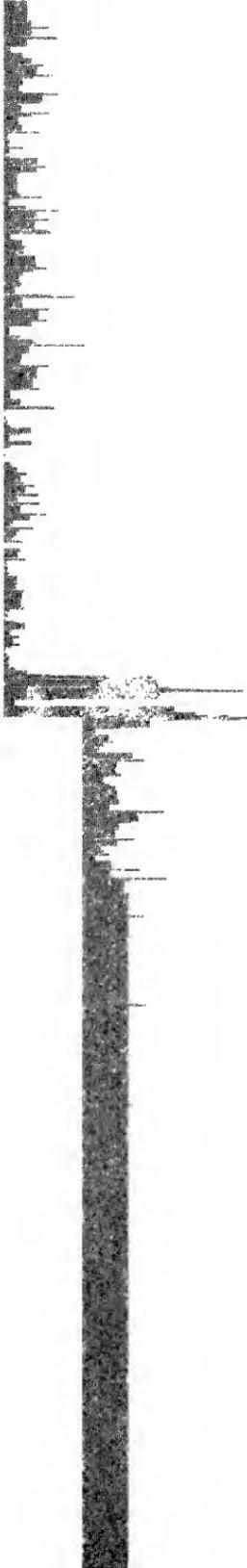
मूल्यं साँधूरुप्यकद्युम्

GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CLASS _____

CALL No. S Sa3S INI U M M

D.G.A. 79.

‘मास्टर’ मणिमालायाः १५७ संख्यको मणि: (धर्मशास्त्रविभागे २)

* श्रीः * Sāntinayukha
शान्तिनयुक्तः ॥

रचयिता—

श्रीनीलकरणभट्टः ।

सम्पादकः—

ख० पण्डितश्रीवायुनन्दनमिश्रः ।

संशोधकः—

5356

श्रीमन्नालाल अभिमन्यु एम० ए०

Sa ३५
N.M.M.

प्रकाशकः—

मास्टर खेलाडीलाल ऐराड सन्स,
संस्कृत बुकडिपो,

कचौड़ीगली, वनारस सिटी ।

—०००—

प्रथम संस्करणम्]

मूल्य रुप्यकद्वयम्

[सन् १९४३ ई०

अधिकारः सर्वथा सुरक्षितः ।

MUNSHI RAM MANOHAR LAL

BANSKRIPT & HINDI BOOK-SELLERS

NAI SARAK, DELHI-6.

प्रकाशकः—

जै० एन० यादव प्रोप्राइटर
मास्टर खेलाडीलाल एण्ड सन्स,
संस्कृत बुकडिपो,
कचौड़ीगली, वनारस सिटी ।

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI.

Acc. No..... 5356.

Date..... 29/12/56.

Call No..... SA 3 S / Nil / M.M.

मुद्रकः—

श्रीमद्भालाल अभिमन्तु एम० ए०
मास्टर प्रिण्टिङ वर्क्स,
बुलनाला,
वनारस सिटी ।

भूमिका

मयूख ग्रन्थों के रचयिता का नाम संस्कृत-साहित्य-मकरन्द-लोलुपों की जिहा पर विराजमान है। मीमांसक भट्ट श्रीनीलकण्ठ ने अपने द्वादश मयूखों से धर्मशास्त्रान्तरिक्षं को प्रदीप कर अपनी विलक्षण प्रतिभा का प्रदर्शन किया है। इन्होंने न केवल अपने नाम की ही, बल्कि अपने आश्रयदांता सेंगर-क्षत्रियवंशावतंस श्रीभगवन्तभास्कर की कीर्ति-वैजयन्ती को भी दिक् विदिक् में स्थापित किया है। इन्होंने अपने राजा की वशावली 'शान्तिमयूख' के आरम्भ में यों बतलायी है—

ब्रह्मा-कश्यप-विभागडक शृङ्गिभूर-कर्णदेव-विशेषकदेव-रथदेव-वैराटराज-वीढ-
राज नरवृद्धदेव-मन्युदेव-चन्द्रपालदेव-शिवगणदेव-रोलिचन्द्रदेव-कर्मसेनदेव-नर-
हरिदेव-यशोदेव-ताराचन्द्रदेव-चक्रसेनदेव-राजसिंह-भृपुर्तिसाहिदेव-भगवन्तदेव।

महाराज भगवन्तदेवं के विवेय में अन्त में वे लिखते हैं—

चर्मएवती-तरणिजा-शुभसैङ्गमस्य-साक्षिध्यभाजि कृतशालिनि-मध्यदेशे।

ख्याता भरेहनगरी किल तत्र राजा राजीवलोचनरतो भगवन्तदेवः॥

उपरोक्त कथन से स्पष्ट है कि चर्मएवती (चम्बल) और तरणिजा (यमुना) के सङ्गम पर स्थित भरेह नगर (जिला इटावा) में महाराज भगवन्त देव शासन करते थे और राजाश्रय प्राप्त कर इन्होंने उसी नगर में ग्रन्थप्रणयन किया। 'आज्ञस्तेन राजा' से भी यही ध्वनि निकलती है। जिस समय इन्होंने ग्रन्थारम्भ किया उस समय भारतवर्ष में मुगल सम्राट् जहाँगीर का शासन काल था और जिस समय ये ग्रन्थ लिखे जा चुके थे उस समय जगत्प्रिद्वद् ताज़महल निर्माता शाहजहाँ का राज्यकाल था। इस तरह इनका प्रादुर्भाव काल सन् १६१०-१६५० है। माना जाता है।

भट्ट श्रीनीलकण्ठ ने इन मयूख ग्रन्थों को बनाया—

- १ संस्कार मयूख—इसमें गर्भाधान आदि संस्कारों का उल्लेख है।
- २ आचार मयूख—इसमें आचार सम्बन्धी वर्णन है।
- ३ समय मयूख—इसमें प्रत्येक मास की तिथियों एवं व्रतों का निर्णय है।
- ४ श्राद्ध मयूख—इसमें अष्टका-अन्वष्टका-एकोद्विंशाद्वौं की विधि है।
- ५ नीति मयूख—इसमें राजनीति के प्रत्येक अङ्गों पर सूक्ष्म विश्लेषण है।
- ६ व्यवहार मयूख—इसमें हिन्दू कानून सम्यक् रूप से वर्णित है। अतः गुजरात, बम्बई, उत्तरी कोणक आदि में इसके अनुसार व्यवस्था है। बम्बई हाईकोर्ट ने 'हिन्दू ला' का इसे प्रामाणिक ग्रन्थ माना है। श्रीपाण्डुरङ्ग वासन काणे, एम० ए०, पैल-पैल० एम० ने *History of Dharma-sastra Literature* में भी यही बात इवीकार की है।

७ दानमयूख—इसमें विविध दानों का साझोपाझ वर्णन है।

८ उत्सर्ग मयूख—इसमें जलाशय-तड़ाग-वापी-कूप-आराम आदि उत्सर्ग हैं।

९ प्रतिष्ठा मयूख—इसमें अनेकविधि प्रतिष्ठा का क्रम बतलाया गया है।

१० प्रायश्चित्त मयूख—इसमें प्रायश्चित्त प्रकरण है।

११ शुद्धि मयूख—इसमें शुद्धि का परिपूर्ण रीति से वर्णन है।

१२ शान्ति मयूख—यह पुस्तक आपके कर-कमलों में ही है।

अब दो शब्द इस ग्रन्थ के सम्पादक श्रीवायुनन्दनामश्र कर्मकारडी के सम्बन्ध में कहना अप्रासङ्गिक न होगा। आपने कर्मकाण्ड के ग्रन्थों में एक अभिनव, किन्तु आर्कषक, शैली रूपी उष्णरश्मि को जन्म देकर भारतीय विद्वद्वर्थ के चिचा-चकोर को हठात् अपनी ओर खींच लिया। आपकी बनायी हुई कुछ पुस्तकों की तालिका इसके अन्तिम आवरण पृष्ठ पर है। इनके अतिरिक्त आपने अन्तर्याएषि सहित कर्मकारड समुच्चय, त्रयोदश संस्कार रत्न, विद्युप्रातष्टा (बौधायनोक), लिङ्ग प्रतिष्ठा, काली प्रतिष्ठा, आदि का प्रणयन तथा गोपद्व व्रत कथा, वामन द्वादशी कथा, ऋषि पञ्चमी कथा, अनन्त चतुर्दशी व्रत कथा, महालद्दमी पूजा आदि की टीका लिखी है। ये सब कागज की महर्घता एवं दुष्प्राप्य होने से अप्रकाशित हैं। इसके बाद उन्होंने वर्तमान ग्रन्थ 'शान्ति मयूख' के सम्पादन में हाथ लगाया और ७२ पृष्ठ तक ही छपे थे कि सम्बत् १९५६ मार्गशीर्ष शुक्ल २ मङ्गलवार को, रात्रि में दो बजे, ६४ वर्ष की आयु में, अपनी ऐहिक लीला का संवरण कर, सम्भवतः शताश्वमेधकर्ता हृष्ट के महामख में प्रधान ऋतिवज का आसन ग्रहण करने के लिए, अमरलोक चले गये। आपके निधन से कर्मकाण्ड-संसार की अपूरणीय क्षति हुई। कहीं अनिवार्य कारणों से लगभग दो वर्षों तक यह यों ही पढ़ा रहा। सन् १९४२ ई० में मैंने पूज्यपाद पण्डितजी की हस्तलिखित प्रति का समाश्रय लेकर इसका संशोधन करना आरम्भ कर दिया और एक वर्ष में अवशिष्ट अंशों का यथामति संशोधन किया। पण्डितजी की हस्तलिखित प्रति के अतिरिक्त मेरे पथ-प्रदर्शन के लिए कोई दूसरी प्रति नहीं थी भतः इस पुस्तक में जो भी त्रुटि रह गयी हो उसका उत्तरदायित्व मेरे ऊपर है। इसके लिए मैं विद्वद्वृन्द से क्षमा प्रार्थी हूँ तथा प्रार्थना करता हूँ कि वे उन त्रुटियों की ओर मेरा ध्यान दिला देंगे जिसमें दूसरे संस्करण में उनका सुधार किया जा सके।

काशी

१—१—१९४३ ई०

विद्वद्वृन्दनचरणचड्चरीक—

मन्नालाल अभिमन्यु

✽ अथ शान्तिमूखस्य विषयसूची ✽

प्रकरणम्	पृ०	पं०	प्रकरणम्	पृ०	पं०
मङ्गलाचरणम्	१	१	होमः	८४	१५
कविवंशकथनम्	१	३	बलिदानम्	८६	२३
शान्तिलक्षणम्	३	५	पूर्णाहुतिः	८६	३१
परिभाषा	३	१३	अभिषेकः	८७	२५
अथ विनायकस्तपनम्	७	२६	आचार्यादिपूजनम्	८८	१३
प्रयोगः	१२	१९	अथ म्रहयोगशान्तिः	८९	१
अथ ग्रहयज्ञः	१७	९	ग्रहस्तानानि	९१	१६
अयुतादिहोमं प्रकृत्यवशिष्टः	१८	२२	आदित्यशान्तिः	९२	१५
ग्रहादीनां लक्षणानि	३९	७	चन्द्रशान्तिः	९३	१०
अधिदेवता-प्रत्यधि- {	४०	१	मङ्गलशान्तिः	९४	१
देवतालक्षणानि			बुधशान्तिः	९४	१६
विनायकादिलक्षणानि	४१	२०	गुरोः शान्तिः	९५	३
लोकपालरूपाणि	४२	१५	गुरुपूजा	९५	२२
अथ लक्षहोमः	४३	१	शुक्रशान्तिः	९८	१
अथ कोटिहोमः	४५	१५	प्रतिशुक्रादिशान्तिः	९८	१५
शतमुखकोटिहोमः	५१	१	शन्यादिशान्तिः	९९	१६
अथ म्रहमस्तपनम्	५६	८	शनिव्रतम्	१००	५
मण्डपकरणम्	५६	१९	शनिस्तोत्रम्	१०१	५
गणेशपूजादि-	५७	७	अर्कविवाहः	१०३	१
वास्तुकर्म	५८	१	प्रयोगः	१०६	४
द्वारपूजा	६३	१	ऋतुशान्तिः	१०८	८
तोरणपूजा	६४	१	प्रयोगः	११४	१०
अग्निस्थापनम्	७२	२५	उपरागे रजोदर्शनविशेषः	११६	१४
मण्डलदेवतास्थापनम्	७३	१	गोमुखप्रसवविधिः	११७	५
ग्रहादिस्थापनं पूजनं च	७६	१५	प्रयोगः	११९	५
कलशस्थापनम्	८३	१६	सदन्तोत्पत्तिशान्तिः	११९	१३
वितानशब्दम्	८४	१३	कृष्णचतुर्दशीजननशान्तिः	१२१	१

प्रकरणम्	पृ०	पं०	प्रकरणम्	पृ०	पं०
सिनीवालीकुहूशान्तिः	१२३	१	नक्षत्रशान्तयः	१७३	१५
प्रयोगः	१२४	२३	तिथिवारक्षेषु साधारणः	१८१	२१
दर्शजननशान्तिः	१२६	१	प्रयोगः		
प्रयोगः	१२८	५	ग्रहणशान्तिः	१८३	८
ज्येष्ठाशान्तिः	१२८	२६	जलाशयवैकृतशान्तिः	१८५	१६
प्रयोगः	१३१	१४	बृष्टिवैकृतशान्तिः	१८६	६
मूलशान्तिः	१३२	१९	अग्निवैकृतशान्तिः	१८७	१
मूलाश्लेषाशान्त्योःप्रयोगः	१४१	३	प्रतिमादिवैकृतशान्तिः	"	२२
वैधतिव्यतीपात-	१४६	५	आकस्मिकप्रासाद-	१८९	१
संक्रांतिशान्तयः			पतनशान्तिः		
प्रयोगः	१४८	२५	बृक्षविकारशान्तिः	१९०	१२
एकनक्षत्रजन्मशान्तिः	१४९	२८	उत्पातशान्तिः	१९१	७
प्रयोगः	१५०	२०	पङ्गीसरटशान्तिः	१९२	१८
ग्रहणत्वपत्रौ शान्तिः	१५१	६	प्रामाण्यादिशान्तिः	१९४	५
विषघटिकाशान्तिः	१५३	१	कपोतशान्तिः	१९५	१७
भगणडान्तशान्तिः	१५४	११	काकवैकृतशान्तिः	१९६	१६
दिनक्षयादिशान्तिः	१५५	१०	काकमैथुनदर्शनशान्तिः	१९७	२२
त्रिकशान्तिः	१५६	१३	काकस्पर्शशान्तिः	१९८	२२
प्रसववैकृतशान्तिः	१५७	१५	सिंहादौ गवादिप्रसूतिशा०	२०२	१६
यमलशान्तिः	१५८	१	सुसलाद्याकस्मिक-	२०४	३
ग्रहीगृहीतबालकविधिः	१५९	१९	स्फुटने शान्तिः		
बालग्रहस्तवः	१६०	१८	विद्युत्पातादिशान्तिः	२०५	२०
पूतनाक्रिधानम्	१६५	५	मण्यादैकदेशभेदे शान्तिः	२०६	९
ज्वराद्युत्पत्रौ शान्तयः	१७०	२५	अश्वशान्तिः	२०७	१
वारशान्तयः	१७२	२२	गजशान्तिः	२१०	१४
			महाशान्तिः	२१४	१

इति सूचीपत्रम् ।

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ शान्तिमयूखः ।

✽ प्रारभ्यते ✽

महोमयमुदाराभं लोकत्रयनमस्कृतम् ।
तमहं भास्करं वन्दे सतां सर्वार्थसिद्धिदम् ॥१॥

यज्ञे पितामहतनोः खलु कश्यपो य-
स्तस्माद्जायत मुनिस्तु विभागेऽकाख्यः ।

तं पुत्रिणां धुरमरोपयदश्यशृङ्ग-
स्तस्मान्वयेऽप्यजनि शृङ्गिवराभिधानः ॥२॥

तस्मिन्वंशे महति वितते सेंगराख्ये नृपाणां
राजा कर्णः समजनि यथा सागरे शीतरश्मिः ।

कीर्त्या यस्य प्रथिततरया श्रोत्रजातेऽभि पूर्णे
कर्णस्याऽपि प्रविततकथा नावकाशं लभन्ते ॥३॥

विशोकाख्यदेवस्ततस्तसुतोऽभूत्
विशोकी कृता येन सर्वा धरित्री ।

ततोऽप्यासराजास्तशत्रुस्ततोऽभूत्
रयाख्यो रथेणैव सर्वाहितव्यः ॥४॥

बभूवाऽथ वैराटराजस्ततोऽभूत्
नृपो मेदिनीवल्लभो वीढराजः ।

नरब्रह्मदेवस्ततो मन्युदेव-
स्ततोऽभूनृपश्चन्द्रपालाभिधानः ॥५॥

शिवगणाख्यनृपः समजन्यथो
शिवगणाख्यपुरं प्रचकार यः ।

शिवगणेन समः सकलैर्गुणैः

शिवशिवप्रथमो गणनासु यः ॥६॥

रोलिचन्द्र इति तत्त्वयोऽभूत् कर्मसेनवृपतिस्तमथानु ।

लोकपो नरहर्षिर्वृपराजो रामचन्द्र इति तत्त्वज्ञातः ॥७॥

यशोदेवस्ततो जातस्ताराचन्द्रवृपस्ततः ।

चक्रसेनस्ततो राजा राजसिंहवृपो यतः ॥८॥

ततोऽप्यभूद्भूपतिसाहिदेवः स्वकीर्तिभिर्निर्जितदुर्घसिन्धुः ।

अभूततः श्रीभगवन्तदेवः सदैव भाग्योदयवान् ज्ञितीशः ॥९॥

यदानद्रविणाद्रिनिर्जितवृप् रवाचत्तो लज्जया

दूरेस्तब्ध इलांटृते निविशते नो यत्र पुंसां गतिः ।

किंच त्रस्पदरातिवामनयनानेत्राम्बुभिर्वर्द्धित-

स्तेजोग्निर्वडवा मुख्योत्थहुतभुक्तुल्यः कथं नो भवेत् ॥१०॥

आज्ञाप्रस्तेन राजा विविधकुलमणिर्दक्षिणात्यावतंसो

भृश्रीनीलकण्ठः स्मृतिषु दृष्टिजैमिनीये द्वितीयः ।

आज्ञामादाय मूर्धन्ना सविनयममुना तस्य सर्वान्विवन्धान्

दृष्ट्वा सम्यक् विविच्य प्रविततकिरणस्तन्यते भास्करोऽयम् ॥११॥

प्रतारकैराहतमन्त्रकिञ्चि-

न्मया तु निमूलतया तदुजिभतम् ।

ऊनोक्तितातो न हि तेन काचित्

खपुष्पहीनाऽपचितिर्न हीयते ॥१२॥

^१ संस्कारमयूख ^२ आचारमयूख ^३ समयमयूख ^४ श्राद्धमयूख ^५ नीतिमयूख । ^६ विवादमयूख ^७ दानमयूख ^८ उत्सर्गमयूख ^९ प्रतिष्ठामयूख

१ संस्कारमयूख २ आचारमयूख ३ समयमयूख ४ श्राद्धमयूख ५ नीतिमयूख । ६ विवादमयूख ७ दानमयूख ८ उत्सर्गमयूख ९ प्रतिष्ठामयूख

प्राय॑ श्रित्तं विशु॒ द्विस्तदनु॑ निगदिता शा॑ न्तिरेवं क्रमेण
रूयाता ग्रन्थेऽत्र शुद्धे बुधजनसुखादा द्वादशैते मयूखाः ॥१३॥
भगवन्तभास्कराख्ये ग्रन्थेऽस्मिन् शिष्टसम्मते च ततः ।
शान्तिविवेकमयूखः प्रतन्यते नीलकण्ठेन ॥१४॥

अस्पष्टपापानदानकैहिकमात्रानिष्टनिवर्तकं पापाप्रयोजकं वैधं
कर्मशान्तकम् । त्र्यादिहरदानादांवर्ति प्रसङ्गं वारयितुं निदानका-
न्तम् ॥ आमुष्मकानिष्टनिवर्तके तं वारयितुमैहिकेति । प्रायश्रित्तं
वारयितुं मात्रपदम् । प्रायश्रित्तं त्वामुष्मिकानिष्टनिवर्तकमपि,
अभिचारप्रत्यभिचारादौ वारयितुं पापाप्रयोजकमिति । तयोः फलतो
हिसात्वेन तदनुष्टानं प्रायश्रित्तोक्तेश्च पापप्रयोजकत्वात् । अनिष्टनि-
वर्तकत्वं च शान्तिकस्य तन्निदानपापनाशरूपसामग्रीविघटत्वेन
पुष्टिफलकं वैधं कर्म पौष्टिकम् ।

तत्र परिभाषा मार्कण्डेयपुराणे—

शिरस्नात॑श कुर्वीत दैवपित्र्यमथाऽपि वा ।

प्राङ्मु॒खोदद्भुखो वाऽपि शमश्रुकर्म च कारयेत् ॥१॥
तत्रैव—देवार्चना॑ दिक्कर्माणि तथा गुर्वभिवादनम् ।

कुर्वीत सम्यगाचम्य प्रयतोऽपि सदा द्विजः ॥२॥

बृहन्मनुः—प्राणाना॑यम्य कुर्वीत सर्वकर्माणि संयतः ।
मार्कण्डेयः—सङ्कल्प्य॑ विधिवत्कुर्यात् स्नानदानब्रतादिकम् ॥३॥
देवतः—मास॑पक्षतिथीनां च निमित्तानां च सर्वशः ।

उल्लेखनमकुर्वाणो न तस्य फलभाग्भवेत् ॥४॥

१ प्रायश्रित्तमयूख । २ शुद्धिमयूख । ३ शान्तिमयूख एव द्वादशैमयूख ।

४ दैवपित्रकर्म में शिर से स्नान करै । ५ इमश्रु कर्म पूर्व मुँह या उत्तर मुँह करावै । ६ देवता आदि का पूजन गुरु की बन्दना हृत्यादि कर्म आचमन करके करै । ७ प्राणायाम करके । ८ सङ्कल्प युक्त स्नान करै । ९ मासपक्षतिथिवार निमित्त उच्चारण करे ।

मासपक्षतिथयः प्रयोगाधिकरणभूताः सर्वेऽपि यत्तु अनेकदिन-
साध्ये कर्मण्याद्यदिने सङ्कल्पकालीनां तिथंमधिकरणत्वेनोऽस्त्रिख्य
ज्योतिषोमेनाह यद्ये इत्यादिसंकल्पवाक्यं प्रयुक्षते यायजूकाः ॥
तत्तु पदानामन्वयायोगदनादर्चव्यम् ॥ यदपि केचिच्चेन तेन रूपेण
प्रयोगङ्गतया विहितानामे मासादीनामुख्लेख इति तदपि न माना-
भावात् ॥ अविहितमासादिक आधानादौ मासपक्षतिथीनां ज्योति-
ष्टोम एकादशीव्रतादौ च मासपक्षयोख्लेखाभावप्रसंगाच्च ॥ अतो
ज्योतिषोमादावेकादश्यादिपूर्णिमान्तानामुख्लेखः ॥ पवमन्यत्रापीति
दिक् ॥ अत्र शद्वाणामप्यधिकारः ॥

आवयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः—

इत्यादिवाक्येषु श्रावणस्य वृत्यर्थतया रागप्राप्त्वेन तद्विधौ वैय-
र्थ्यापत्तेनिजविवक्षया श्रवणविधानातोषां पुराणश्रवणेऽधिकारेण ज्ञान-
सन्दर्भावात् ॥ वैदिकमन्त्राभावे कथं तद्रूप्युक्तं कर्मस्वधिकार इति चेत् ॥
शृणु धर्मेष्वस्वस्तु धर्मज्ञाः सतां धर्ममनुष्ठिताः ॥ मन्त्रवर्जनं न दुष्यन्ति
प्रशंसां प्राप्नुवन्ति चेति मनुना मन्त्रवर्जनात् ॥ यत्तु—मेधातिथिर्म-
त्रवर्जितेषूपवासादिष्वधिकारार्थमिदं न तु समन्त्रकेषु मन्त्रपर्युदा-
सेनाधिकारार्थमिति तत्र ॥ अमन्त्रकोपवासादिषु श्रवणविधिनैवा-
धिकारसिद्धावेतद्वाक्यानर्थक्यापत्तेः ॥ अत एव मोक्षधर्मेऽपि ॥
मन्त्रवर्जनं न दुष्यन्ति कुर्वाणाः पौष्ट्रिकीं क्रियामिति ॥ अत्रैतद्वाक्यस्य
पौराणत्वेन तत्सामान्योपस्थितपौराणक्रियोद्देशेन मन्त्रवर्जनविधौ
पौष्ट्रिकीमित्यस्योद्देशायविशेषणत्वेनाविवक्षितत्वम् ॥ एवं मनुवाक्य-
स्यैतस्य चैकैव श्रुतिमूलत्वेन कल्प्यते ॥

गृह्णपरिशिष्टे—आदौ विनायकः पूज्य अन्ते तु कुलदेवताः ।

शौनकः—पुण्याहवाचनविधिं वक्ष्यामोऽथ यथाविधि ॥१॥

प्रयोक्तुः कर्मणामादावन्ते चोदयसिद्धये ।
कर्मप्रदीपे—कर्मादिषु तु सर्वत्र मातरः सगणाधिपाः ॥२॥

पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ।

प्रतिमासु च शुद्धासु लिखित्वा वा पटादिषु ॥३॥

अपि वाऽक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ।

कुञ्जलयावसोद्धाराः सप्तवारं वृत्तेन तु ॥४॥
कारयेत्पश्चधारा वा नातिनीचो न चोच्छ्रिताः ।
आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ॥५॥
षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु श्रद्धानमुपक्रमेदिति ।

षड्भ्य इति कातीयछन्दोगपरम् ॥

अन्येषां तु नव दैवत्यम्—

अन्वष्टकासु वृद्धौ च गयायां च क्षयेहनि ।

अत्र मातुः पृथक्श्राद्धमन्यत्र पतिना सह ॥६॥

इति वचनात् ॥

सर्वत्राचार्यौ यजमानसमशाखीय एव ॥ अन्यथाऽऽचार्यस्य यज-
मानशाख्यध्यनाभावे तच्छाखीयपदार्थानां निर्वाह एव न स्यात् ॥
स्वशाख्यैवानुष्ठाने तु वैगुण्यम् ॥ तथा च पराशरः—

यः स्वशाखां परित्यज्य परशाखां समाश्रयेत् ।

अपमाणमृषि कृत्वा सोऽन्धे तमसि मज्जतीति ॥१॥

ऋत्विजस्तु भिन्नशाखीया अपि सर्वोप्याचार्यै ब्रह्मत्विजो मधु-
पकेण पूज्याः ॥ ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेदित्याश्वलायनोक्तेः ॥

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्मकारयेदिति ॥

विश्वामित्रोक्तेश्च ॥

यो ऋत्विक् यच्छाखीयं कर्म करोति तच्छाखोक्तेन प्रकारेण
काएडानुसमयेन मधुपर्कं कुर्वन्ति यायजूकाः केचित् ॥ परे यजमान-
शाखोक्तेन ॥ यजमानेन स्वशाखीया ऋत्विग्भिश्च स्वस्वशाखीयाः
पदार्थाः अनेकेषु ऋत्विक्षु पदार्थानु समयेनानुष्ठेया इति तु युक्तं तत्त-
च्छाखाध्ययनजन्मज्ञानस्याङ्गत्वादेकप्रयोगविधिपरिग्रहाच्च ॥

ऋत्विग्भ्यो देयमुक्तं लिङ्गपुराणे—

वस्त्रयुग्मं तथाप्यूरं केयूरं कर्णभूषणम् ।

अङ्गुलीभूषणं चैव मणिबन्धस्य भूषणम् ॥१॥

करुणाभरणयुक्तानि प्रारम्भे धर्मकर्मणः ।

पुरोहिताय दत्त्वाऽथ ऋत्विग्भ्यश्चाऽपि दापयेत् ॥२॥

आपः पूर्यन्तेऽस्मिन्नित्यप्यूरं जलपात्रम् ॥

मत्स्यपुराणे-यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।

पश्चिमद्वारमाश्रित्य प्रविशेद्यागमण्डपम् ॥१॥

संग्रहे-समन्ततश्च सिद्धार्थान् किरेद्रक्षोधनमन्त्रतः ।

प्रतिष्ठासारे-सर्वतः पञ्चगच्छेन प्रोक्षयेद्यागमण्डपम् ॥

आपो हि षटा तृचेनैव ततः स्वस्त्ययनं जपेत् ॥२॥

अत्र हेमाद्रौ वास्तुपूजाप्युक्ता-

समण्डपं प्रविश्याऽथ तोरणादि प्रपूज्य च ।

वास्तुयागं ततः कुर्यात् प्रासादे मण्डपेऽथवा ॥३॥

वास्तुमण्डले च-नैऋत्यां दिशि वास्त्वीशं ब्रह्माद्यांश्च समर्चयेत्

इति शारदोक्तेः ॥

वास्तुहोमस्तु भिन्नस्थिरिडले कार्यः । मुख्यायतने वा ॥ तत्रा-
प्यादौ पृथक्प्रयोगतया प्रधानसमतन्त्रतया वा ॥ शारदातिलके तु
होम एव नोक्तः ॥ सर्वं च शान्तिकं पौष्टिकं महादानादलौकिकाश्चौ
कार्यम् । श्रौतस्मार्तानिप्राप्तौ मानाभावात् ।

यत्तु मनुः-वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत गाहौं कर्म यथाविधि ॥

पञ्चयज्ञविधानं च पंक्तिवाऽन्वाहिकी गृहीति ।

तत्सप्तश्च गृह्योक्तपरम् । वैवाहिक इति च दारदायाद्य कालिकयो-
रप्युपलक्षकम् । तत्सजातीयसंस्कारस्यैव साधनतावच्छेदकत्वात् ॥
यदपि याज्ञवल्क्यः-स्मार्तं कर्म विवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यहं गृहीति ।
दायकालाहृते वापि श्रौतवैतानिकानिष्ठिति ॥१॥

तत्रापि सामान्यं स्मार्तपदं गाहौं उपसंहित्यते ॥ एतेनाहवनीया-
दयो निरस्ताः ॥ यदाहवनीये जुहतीत्यादावश्व प्रतिग्रहेऽष्टौ वैदिक-

त्वसाम्बन्धेन वैदिकाश्वदानप्रतिग्रहोपस्थितिवत् वैदिकहोमोपस्थितेश्च ।
यद्यप्यत्र गार्ह्यस्मातं एव श्रौतं च वैतानिक एवोति नियमेन स्मृत्यु-
क्तेऽपि कर्मणि श्रौतस्मार्त्तार्ण्योः प्राप्तिः सम्भाव्यते ॥ तथाऽपि न
गाहवनीयावस्थ्यत्वादिरूपेण ॥ किन्तु लौकिकसाधारणज्वलन-
त्वोनैव ॥ अवैधाहुतिप्रदेषे आहवनीयत्वादिविघातापत्तेश्च । अत एव
सर्वाधानिन औपासनाभावाद्वैतानिप्राप्तेश्च तेन गार्ह्यं लौकिक
एव कार्यम् ॥ आमुमेव सर्वमर्थं स्मृत्यर्थसारकृदपि संजग्राह ॥

गार्ह्यमौपासने कुर्यात्सर्वाधानी तु लौकिके ।

स्मार्तं च लौकिके कुर्याच्छ्रौतं वैतानिकाऽग्निष्विति ॥१॥

यन्तु नारायणवृत्तौ सर्वाधानिना सोमन्तोश्चयनादि गार्ह्यकर्मर्थं
स्मार्त्तार्णिनस्तपादनीय इति ॥ तत्र मूलमन्वेष्यम् ॥ यदपि विज्ञानेश्वरो
इहयज्ञ औपासन इत्युचे ॥ तत्रापि मूलमन्वेष्यम् । कातीयपरं वा
तत्सूत्रे तथास्तानात् ॥ अत एव विनायकशान्तौ लौकिकाग्निमेवाऽ-
बोचत् । अतः स्मृत्युक्तं लौकिक एवोति ॥

कृत्यरक्षाकरे-शुभपात्रं तु कांस्यं स्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।

तस्याभावे शरावेण नवेनाभिमुखं च तम् ॥१॥

गोभिलीये-आहूय चैव होतव्यो यो यत्र विहितोऽनलः ।

तथा-लक्ष्मीमे च वद्धिः स्यात्कोटिहोमे हुतासनः ।

पूर्णाहुत्या मृडो नाम शान्तिके वरदः सदा ॥१॥

अन्येषु संस्कारादिकर्मस्वग्नेनार्म विशेषाः प्रयोगरत्ने ज्ञेयाः ॥

होमविशेषो गोभिलीये-न मुक्तकेशो जुहुयान्नातिपातितजानुकः ।

उत्तानेनैव हस्तेन अङ्गुष्ठाग्रेण पीडितम् ॥१॥

संहताङ्गुलिपाणिस्तु वाग्यतो जुहुयाद्विरिति ।

बहुकर्तृके होमे प्रत्याहुतित्यागशक्तेहर्वमारम्भ एव सर्वादेवता-
श्चतुर्थं तेनोद्दिश्य सर्वाणि द्रव्याणि त्यजेदिति हेमाद्याद्यः ॥

अथ विनायकस्तपनम्—

याज्ञवल्क्यः-विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।

गणानामाधिपत्ये च स्त्रेण ब्रह्मणा तथा ॥१॥
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निवोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेत्यर्थं जलं शुण्डांश्च पश्यति ॥२॥
 काषायवाससश्चैव क्रव्यादाँशाधिरोहति ।
 अन्त्यजैर्गद्भैरुष्टैः सहैकत्राऽवतिष्ठति ॥३॥
 व्रजन्नपि तथाऽत्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।

उपसृष्टः उपद्रुतः ॥ स्वप्ने स्नोतसाऽपहियते तत्र मज्जति वान-
 त्वगाहनमात्रं विवक्षितं तस्य शुभसूचकत्वात् ॥ अन्त्यजैश्चाएडालैः ॥
 प्रत्यदनलक्षणान्याह—

विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्तकः ।
 तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ॥१॥
 कुमारी नैव भर्तारमपत्यं गर्भमङ्गना ।
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ॥२॥
 वणिक्लाभं च नाप्नोति कृषिं चापि कृषीवलः ।

संसीदति कारणं विना दीनमनस्को भवति ॥ एतदुपलक्षणं यस्य
 यदिष्टं स चेदिष्टसामग्री सत्वे तत्र प्राप्नोति तदा तदुपद्रुतो वोध्यः ॥
 एतदुपद्रवपरिहारार्थं च कर्माह—

स्नपनं तस्य कर्तव्यं पुण्येहि विधिपूर्वकम् ।
 अत्र पुण्येऽहोत्यविशेषेऽपि विशेषोऽपराकै भविष्ये—

शुक्रपक्षे चतुर्थर्थ्यां च वारेण धिषणस्य च ।
 तिष्ये च वीरनक्षत्रे तस्यैव पुरतो नुपेति ॥१॥
 अत्रादौ देवतापूजोक्ता तत्रैव—

व्योमकेशं तु सम्पूज्य पार्वतीं भामजं तथा ।
 कृष्णस्य पितरं केतुं श्रीकमारं सितं तथा ॥२॥
 धिषणं क्लेदपुत्रं च कोणातक्षमं च भारत ।

विधुन्तुदं बाहुलेयं नन्दकस्य च धारणमिति ॥२॥

व्योमकेशः शिवः ॥ भामजो गणेशः ॥ आरो भौमः ॥ सितः
शुक्रः ॥ धिषणो गुरुः ॥ क्लेदपुत्रो बुधः ॥ कोणः शनैश्चरः ॥ लक्ष्म
तद्वांश्चन्द्रः ॥ बाहुलेयः स्कन्दः ॥ नन्दकधारी कृष्णः ॥

गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च ।

सर्वौषधैः सर्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ॥१॥

भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजैः शुभाः ।

गौरसर्षपपिष्ठेन गोदृतयुक्तेनोत्सादितस्योद्धर्तितस्य ॥

सर्वौषधानि छन्दोगपरिशिष्टे—

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा-शैलेय-चन्दनम् ।

वचा-कर्चूर-मुस्ते च सर्वौषधैः प्रकीर्तिः ॥१॥

सर्व-गन्धैश्चन्दन-कुङ्कुमाऽगस्तूरिका-जातीफलादिभिः । वेदां
सितवस्त्रप्रच्छादितश्रीपर्णीपीठभद्रासनं स्वस्तिवाच्याः स्वस्तिवा-
चनीयाः ॥ ग्राहणद्वारा स्वस्तिवाचनं कारयेदित्यर्थः ॥

अथस्थानादृगजस्थानाद्वल्मीकात्सङ्गमाद्वदात् ।

मृत्तिकां रोचनां गन्धं गुण्डुलुं चाप्सु नित्तिपेत् ॥१॥

या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्हदात् ।

चर्मण्यानुद्भुते रक्ते स्थाप्य भद्रासनं ततः ॥२॥

आनुद्भुतं चर्मं च वेदां प्राग्नीवमूर्ध्वलोमं च स्थाप्यमिति विज्ञा-
नेश्वरः ॥ या आपः ते चत्वारोऽपि कलशा भद्रासनात्पूर्वादिचतुर्दिश्मु-
स्थाप्या इति साम्प्रदायिकाः ॥ पूर्वादिदिक्त्रयावर्तास्थितकलशोदकेना-
भिषेकक्रमेण मन्त्रानाह—

सहस्रात्मं शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमानीः पुनन्तु ते ॥१॥

भगं ते वस्त्रणो राजा भगं सूर्यो ब्रह्मस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सपर्षयो ददुः ॥२॥
यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्खनि ।
ललाटे केशयोरक्षणोरापस्तद्ब्रह्मन् ते सदा ॥३॥

सहस्राक्षं वहुशक्तिकं ॥ पावमानी इत्यनन्तरमाप इति शेषः ॥
भगं कल्याणं ॥ दौर्भाग्यमकल्याणम् । उद्गिदगवस्थितेनाभिषेके पूर्वो-
काञ्चय एव मन्त्राः ॥ सर्वैश्चतुर्थमिति विज्ञानेश्वरोक्तलिङ्गात् ॥

किञ्च—

स्नातस्य सार्षपं तैलं सुवेणौदुम्बरेण तु ।
जुहुयान्मूर्खनि कुशान् सव्येन परिगृह्ण च ॥१॥
सव्यपाणिगृहीतकुशां तर्हि ते सार्षपं तैलमुदुम्बरनिर्मितेन
सुवेण यजमानमूर्खनि जुहुयादाचार्यः ॥

पितश्च सम्प्रितश्चैव तथा शालकटद्वाटौ ।
कूष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यं ते स्वाहा समन्वितैः ॥२॥
नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।

“नमः स्वस्ति स्वाहे” ति चतुर्थी । एतानि षट् विनायकनामानि
इति विज्ञानेश्वरः ॥ अपराक्षस्तु शालकटंकट इत्येकवचनान्तं पपाठ ॥
तेन तन्मते पञ्चैवाहुतयो भवन्ति ॥ अत्र लौकिकाग्नौ स्थालीपाकवि-
धिना चर्हुं कृत्वा तेभ्य एवाहुतिषट्कं हुत्वेन्द्रादिदशलोकपालेभ्य-
स्तज्ञास्त्रा वर्लिं दद्यात् । इति मिताक्षरायाम् ॥

तत्र चर्हुतोमे इन्द्रादिभ्यो वलिदाने च मूलं चिन्त्यम् । अन्ते
स्वाहा समन्वितैर्नामभिजुह्यात् । नमस्कारसमन्वितैश्चेत्यादिभ्य
एव वर्लिं दद्यादिति वद्यमाणेन सम्बध्यत इति तु युक्तम् ।

दद्याच्चतुष्पथे सुर्ये कुशानास्तीर्य सर्वशः ।
कृताकृतांस्तद्बुलांश्च पलकौदनमेव च ॥१॥
मत्स्यान्पक्षांस्तथैवामान्मांसमेतावदेव तु ।
पुष्यं चित्रं सुगन्धिं च सुरां च त्रिविधामपि ॥२॥

मूलकं पूरिकापूपास्तथैवोहिङ्कस्त्रजः ।
 दध्यन्नं पायसं चैव गुडपिष्टं समोदकम् ॥३॥
 एतान्सर्वान्समाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ।
 कृताकृतान्सकृदवहतान् पललौदनः ॥४॥

तिलपिष्टमिष्ट ओदन इति मिताक्षरायाम् ॥ अपकमांसं मिश्रं
 ओदन इति तु युक्तम् ॥ 'पललं क्रव्यमामिष' मिति कोशात् । आमान्
 पकान् मांसमेतावदेव तु । पकमपकमांसमन्यदित्यर्थः ॥ त्रिविधा सुरा
 गौडी पैष्ठी माध्वी च । मूलकं कदाकारो भव्यविशेष इति मिताक्ष-
 रायाम् ॥ स्वरूपत एव ग्राह्यमिति तु युक्तम् । उभयमपि ग्राह्यमिति
 महार्णवे । अपूपाः स्नेहपका गोधूमविकारा इति विज्ञानेश्वरः । उण्डे-
 रकाः पिष्टविकारा नानाविधास्ते स्त्रज इत्युच्यन्ते । गुडपिष्टं गुडमिश्रं
 शाह्यादिपिष्टं अत्र सुरामांसं चाऽग्राह्यणविषयम् ॥ ग्राह्यैस्तु मांस-
 सुरास्थाने तु सलवणं पायसं दुर्घं च ग्राह्यम् ।

पांयसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत् ।
 दुर्घं लवणसंमिश्रं सुरास्थाने प्रकल्पयेत् ॥१॥

स्मरणादिति महार्णवादिषु विनायकमिवकागायत्रीभ्याँ
 विनायकमिवकाँ च नमस्कृत्य पूर्वोक्तद्रव्यजातं तयोरत्रत उपहृत्य
 तच्छेषं शूर्पे निधाय चतुष्पथे शूर्पे संस्थाप्य बलि दद्यादेतैर्मन्त्रैः ।

बलि गृह्णन्त्वम् देवा आदित्या वसवस्तथा ।
 मरुतोऽथाश्विनौ स्त्राः सुपर्णाः पञ्चगा ग्रहाः ॥१॥
 असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरगाः ।
 शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतना शिवाः ॥२॥
 जम्भकाः सिद्धगन्धर्वा नागा विद्योधरा नगाः ।
 दिक्षपाला लोकपालाश्च ये च विद्विनायकाः ॥३॥
 जगतां शान्तिकर्त्तरो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।
 मा विद्वं मा च पापं मा संतु परिपंथिनः ॥४॥

सौम्या भवन्तु तपाश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ।

दद्यादित्यापि देहलीदीपवदन्वेति । विनायकस्य जननीमुपति-
ष्ठेत्तोम्बिकाम् । दूर्वासर्षपुष्पाणां दत्त्वार्थं पूर्णमञ्जलिम् । अनन्तरं
विनायकमम्बिकां च दूर्वार्यजलिमर्थं च दत्त्वोपतिष्ठेत ।

उपस्थानमन्त्रमाह—रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामाँश्च देहि मे ॥१॥

भगवच्चित्यूह्य विनायकमण्युपतिष्ठेतेति विज्ञानेश्वरः । अत्र मदनः ।
विनायकोपस्थानं कृत्वाऽम्बिकोपस्थानं कार्यमित्याह । किञ्च—

ततः शुक्राम्बरधरः शुक्रमाल्यानुलेपनः ।

ब्राह्मणान्भोजयेदद्याद्रस्तयुग्मं गुरोरपि ॥१॥

गुरोराचार्याय । अपि शब्दादक्षिणामपि ॥ एवंविधं कर्म कुर्वतः ।

एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।

कर्मणां फलमामोति श्रियमामोत्यनुत्तमाम् ॥१॥

अस्याः कर्मज्ञत्वेन पौष्टिकत्वेन च वर्णचतुष्टयस्याप्यत्राधिकारः ॥

शुद्रस्य तु मन्त्रवर्जं तान्प्रक्रम्य ॥

मन्त्रवर्जनं दुष्यन्ति कुर्वणाः पौष्टिकीं क्रियामिति मोक्षधर्म-
श्रवणादिति वदन्ति ॥ महार्णवोऽपि ॥ यजमानस्तु शुद्रश्चेदिति वदन्
तस्याधिकारमभिमैति ॥ इति विनायकशान्तिनिर्णयः समाप्तः ॥

अथ प्रयोगः ॥

कर्ता देशकालौ सङ्कीर्त्याऽमुककर्मणो निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थमुपसर्ग-
निवृत्यर्थं वा विनायकस्यपनं कारण्य इति सङ्कल्पयेत् ॥ ततः पुण्याह-
वाचननान्दीथ्राद्वान्तं यथोक्तं कुर्यात् । अपरे पुण्याहवाचनं नेच्छुभ्निता ।
अग्रे तस्य कर्त्तव्यत्वात् ॥ अथाचार्यं ऋत्विक् चतुष्टयं वृण्यात् ॥
ऋत्विजो त सन्तीति केचित् । तदाचार्य एव वक्ष्यमाणमभिषेकं कुर्यात् ॥
यजमानः प्रतिमास्वक्षतपुञ्जेषु वा । शिवं, पार्वतीं, गणेशं, वसुदेवं
केतुं, श्रीकं, भौमं, शुक्रं, गुरुं, बुधं, शनि, चन्द्रं, राहुं, स्कन्दं, कृष्णं,

चाचाह्य पूजयेत् ॥ तथाऽऽचार्यः पञ्चवर्णैः पूर्वादिचतुर्दिक्षु चत्वारि-
मध्यस्थवेद्यां चैकमिति स्वरितकपञ्चकमालिख्य मध्यस्थस्वस्तिको-
परि आनुहुं रक्तं चर्मं प्राचीनश्रीवसुर्ध्वलोम संस्थाप्य तस्योपरि
श्रीपर्णीपीठं संस्थाप्य स्तितेन वाससा संछादयेत् ॥ एतद्वासन-
मिति । अथ चतुषुँ स्वस्तिकेषु पूर्वादिदिक्षु चत्वारोऽपि ऋत्विजः
कलशान्संस्थापयेयुः ॥ आचार्यो वा ॥ तत्राऽयं प्रकारः ॥ ॐ महीद्यौः
पृथिवी च नैत भूमि स्पृशन् ॥ सम्प्रार्थ्य ॐ ओषधयः समित यवान्
क्षिप्त्वा ॐ आजित्र कलशेष्वितितेषु कलशं संस्थाप्य ॥ ॐ वरुणस्योत्त-
भनमसरीति उदकेनापूर्थ्य ॥ त्वां गन्धवेति गन्धं क्षिपेत् (केचिन्तु
चन्दनागरुकस्तूरी-कर्पूर-गोरोचनादीन गुणगुलुं च निक्षिपन्ति) ॐ या
ओषधीरिति सर्वौषधीः क्षिपेत् ॥ ॐ काएडात्काडादिति दूर्वाः ॥ ॐ
अश्वत्थेव इति पञ्चपल्लवान् ॥ अं स्योना पृथिवीत्यनेन मृत्तिकां
क्षिपेत् ॥ (अथवा उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतवाहुना ॥ मृत्तिके
हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतमित्यनेन मन्त्रेण पञ्च सृदः क्षिपेत्)
याः फलिनीरिति फलम् । ॐ परिवाजयतीति पञ्चरत्नानि क्षिपेत् ॥
अं हिरण्यगर्भेति हिरण्यं क्षिपेत् ॥ श्रो युवा सुवासेति वस्त्रयुग्मेन
वेष्टयेत् ॥ ॐ पूर्णा दर्ढीं परेति कलशोपरि धान्यपूर्णं पूर्णपात्रं निद-
ध्यात् ॥ अत्र वरुणावाहने पूजने ऽपि केचिदाहुः ॥ ततः कलशे सर्वे
समुद्रा इति गङ्गाद्यावाहनम् । ततः कुम्भाभिसन्त्रणम् ॥ कल-
शस्थ मुखे विष्णुरित्यादिना इति ॥ ततः कुम्भप्रार्थना ॥ देवदानव-
संवादे र्थवदेति ॥ ततो ऋत्विज आनो भद्रेति शान्तिसूक्तं पठेयु-
रिति केचित् ॥ आनो भद्रेति शान्तिसूक्तस्य राहुगणो विश्वेदेवार्घ्य-
ष्टुप् आद्या सप्तमी च जगत्यः पष्ठीविराट् शेषाख्यष्टुभः शान्तिसूक्तजपे
विनियोगः ॥ ॐ आनो भद्राः १२ मंत्राः ॥ शन्मो व्वातः पवतामित्या-
दिकां वा ३ मंत्राः ॥ तस्मिन्नेव समये आचार्यो भद्रासनस्योत्तर-
ईशान्यां वा वस्त्राच्छादितपीठादौ विनायकप्रतिमामम्बिकाप्रतिमां
चाग्न्युत्तरणपूर्वकं प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः पूजयेदिति निवन्ध-
कृतः ॥ तत्र विनायकमन्त्रः ॥ ॐ गणानान्तवा० ॥ ॐ तत्पुरुषाय
विद्धाहे वक्तुरुण्डाय धीमहि ॥ तन्मो दन्तिः प्रचोदयादिति वा ॥
गौर्यास्तु ॥ ॐ आयं गौः । अम्बेऽश्रम्बिकेऽ वा ॥ सुभगायै विद्धाहे
काममालिन्यै धीमहि ॥ तन्मो गौरी प्रचोदयादिति ॥ अत्र मिताक्षरायां

चरुहोमोप्युक्तः ॥ शिष्टाश्च कुर्वन्ति तस्मिन्पञ्चे आचार्यो गृहोक्तविधिना कुण्डे स्थारिङ्गले वाऽग्निं प्रतिष्ठाव्य प्रादेशमात्रं समिद्द्वयमादायास्मिन्होमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्य इति सङ्कल्प्य चक्षुषी आजयेनेत्यन्तमुत्क्वा अत्र प्रधानं मितं समितं शालंकटं कूष्मांडं राजपुत्रमेताः प्रधानदेवता एकैकया चर्वाहुत्वा यदये ॥ शेषेण स्थिष्टुक्तमित्याद्युत्क्वाग्नावादध्यात् ॥ अपराकर्मते तु पञ्चैवाहुत्यस्तन्मते त्वाधाने होमद्वये च तथैवानुसन्धेयम् ॥ ततः परिसमूहनादिचरुश्रपणान्तं कृत्वा गोघृतलोलीकृतेन गौरसर्षपकर्त्तकेनोद्भृत्तिाङ्गं सर्वैषधिरूपैः कस्तूरिकागरुचन्दनादिभिर्विलिप्तशिरसं यजमानमाचार्यो भद्रासने उपवेशयेत् ॥ ततो यजमानः स्वस्तिवाचनं कुर्यात् ॥ अनन्तरं रूपगुणशालिनोभिः सुवासिनीभिर्नीराजनं कारयेत् । ततो भद्रासनात्पूर्वदेशावस्थितं कलशमादायाभिषिञ्चेदाचार्यः ।

मन्त्रश्च—सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमानीः पुनन्तु ते ॥१॥

ततो दक्षिणादेशावस्थितं कलशमादायाभिषिञ्चेदाचार्यः ।

मन्त्रः—भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥२॥

ततः पश्चिमदिगवस्थितं कलशमादायाभिषिञ्चेदाचार्यः ।

मन्त्रः—यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्दनि ।

ललाटे केशबो रक्षणोरापस्तं ग्रन्तु ते सदा ॥३॥

तत उदकदेशावस्थितकलशमादाय पूर्वोक्तस्त्रिभिर्मन्त्रैरभिषिञ्चेत् ॥ बृहत्पराशरेणाऽन्येऽपि मन्त्रा उक्ताः ।

मन्त्रः—एतद्वै पावनं स्नानं सहस्राक्षमृषिसमृतम् ।

तेन त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनन्तु माम् ॥१॥

शक्रादिदशदिवपाला ब्रह्माद्या केशवादयः ।

आपस्तं ग्रन्तु दौर्भाग्यं शान्ति यच्छन्तु सर्वदा॥२॥

वेदमन्त्रः—ॐ सुमित्रिया नऽ आपऽ ओषधयः सन्तु ।

दुर्भित्रि अस्तस्मै सन्तु योस्मान्द्रेष्टि यं च वर्यं द्विष्यः ॥

मन्त्रः- समुद्रा गिरयो नद्यो मुनयश्च पतिव्रताः ।

दौर्भाग्यं घन्तु ते सर्वं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ॥४॥

पादगुल्फोरुजङ्गादौ नितम्बोदरनाभिषु ।

स्तनोरुवाहुहस्ताग्रीवा अंसाग्रिसन्धिषु ॥५॥

नासाललाटकर्णभ्रुकेशान्तेषु च यत्स्थितम् ।

तदापो घन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ॥६॥

इत्यैतैरप्यभिषिद्धेदिति केचित् । चतुर्थकलशाभिषेचनं पवैते पठनीयाः ॥ अथाचार्यो यजमानस्य पश्चिमत तिष्ठन् सव्यपाणिगृहीत-
कुशां तर्हि ते यजमानशिरसि औदुम्बरेण स्तु वेण सार्षपतैलं जुहुयात् ।

मन्त्राः-ॐ मिताय स्वाहा । यजमानः-इदं मिताय न मम ॥१॥

ॐ सम्मिताय स्वाहा । इदं सम्मिताय न मम ॥२॥

ॐ शालाय स्वाहा । इदं शालाय न मम ॥३॥

ॐ कटंकटाय स्वाहा । इदं कटंकटाय न मम ॥४॥

ॐ कूष्माणडाय स्वाहा । इदं कूष्माणडाय न मम ॥५॥

ॐ राजपुत्राय स्वाहा । इदं राजपुत्राय न मम ॥६॥

अथाचार्योऽग्यर्चनाद्याज्यभागान्तं कृत्वा चरुणा मिता-
दिभ्य एव जुहुयाद्यजमानस्तु पूर्ववत्त्यजेत् ॥ आचार्यः
स्विष्टदादिप्रशीताविमोकान्तं कर्मशेषं समापयेत् ॥ यजमा-
नस्तु अभिषेकशालायामिन्द्रादिदशादिक्पालेभ्यो नाम्ना दिक्षा
विदिक्षा च वलीन् दद्यात् ॥ एतानि अग्निस्थापन-चरुहोम-
दिक्पाल-वलिदानानि मिताक्षरामञ्जुरुध्योक्तानि ॥ ततो मिताय एष
वलिनं ममेति पायसेन माषभक्तेन वा वलिं दत्वा विनायकाम्बिकयो-
रग्रतः सकृदवहततरुहुलानां मांसेन तिलपिष्टेन वा मिश्रमोदनमतस्य-
मांसं पक्वमपक्वं गौडी पैष्ठी माधवीति त्रिविधां सुरां च ॥ ब्राह्मणस्य
मांसस्थाने सलवणं पायसं सुरास्थाने सलवणं दुर्घं चित्रं पुष्पं
सुगन्धिद्रव्यं मूलकं पूरिकाः अपूपाः उंडेरकसूजः ॥ द्रव्यज्ञं पायसं

गुडमिश्रतण्डुलादिपिष्टं मोदकांश्च पात्रे संस्थाप्य तत्पुरुषाय विद्वहेति
मन्त्रेण विनायकाय ॥ सुभगायै विद्वहेति मन्त्रेण चाम्बिकायै निवेद-
येत् । अथाचार्यो नूतनशूर्पे सर्वमुपहारशेषं संस्थाप्य चतुष्पथं गत्वा
तत्र गोमयेनोपलिप्य कुशानास्तीर्य तत्र शूर्पे प्राङ्मुखं संस्थापयेत् ॥
यजमानस्त्वेतैर्मन्त्रैर्बलिं दद्यात् ॥

मन्त्रः—बलिं गृह्णन्त्वम् देवा आदित्या वसवस्तथा ।

मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पञ्चगा ग्रहाः ॥१॥

असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरेगाः ।

शाकिन्यो यज्ञवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥२॥

जृम्भकाः सिद्धगन्धर्वा नागा विद्याधरा नगाः ।

दिक्पालाः लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥३॥

जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।

मा विघ्नं मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ॥४॥

सौम्या भवन्तु तप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥५ति॥

अनेन बलिदानेन देवादित्य-वसु-महदश्वि-रुद्र-सुपर्ण-पञ्चग-ग्रहा-
सुर-यातुधान-पिशाच-मात्रुरण-शाकिनी-यज्ञ-वेताल-योगिनी-पूतना-
शिवजम्भकसिद्ध-गन्धर्व-नाग-विद्याधर-नग-दिक्पाल-लोकपाल-विघ्न-
विनायक-जगच्छान्तिकर्तृब्रह्मादिमहर्षि-भूत-प्रेतेभ्य इदं न मर्मेति
त्यागः ॥ ततः शिरसा भूर्मिं गत्वा पुष्पयुतमर्थं तत्पुरुषायेति मन्त्रेण
विनायकाय सुभगायै इत्यम्बिकायै च दद्यात् ॥ ततो दूर्वासर्पपु-
षपाणां पूर्वोक्तविनायकमन्त्रेण गणानाज्वेति वा विनायकायाज्ञलिं
दद्यात् ॥ अस्मिकायै पूर्वोक्तमन्त्रेण अस्मवेऽस्मिकेऽन्तज्ञलिं दद्यात् ॥
ततो विनायकमस्मिकां चोपतिष्ठेत् ॥

मन्त्रस्तु-रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥१॥

अस्मिन्मन्त्रे भगं भगवन्देहि म इत्यूह्य विनायकसुपतिष्ठेत् ॥
अनन्तरं यजमानः प्राङ्मुखोपविष्ट उदड्मुखानाचार्यादीन्पूजयित्वा

दक्षिणां दद्यात् । तत उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्यनेन यान्तु देवगणा
इत्यनेन च विनायकमस्तिकां चोत्थाप्य विसृज्य प्रतिमादिसर्वां
सामग्रीमाचार्याय दद्यात् । ततो यथाशक्ति भूयसीं दक्षिणां दीना-
नाथेभ्यो दत्त्वा यथाशक्ति विनायकप्रीत्यर्थमस्तिकाप्रीतये च ब्राह्मणा-
न्भोजयित्वा सङ्कल्प्य ॥ वा यस्य स्मृत्येत्याद्युक्तवा न्यूनातिरिक्तं सर्वं
सम्पूर्णमस्त्वति तान्सम्ग्रार्थं तैरनुब्रातः सुहृद्युतो भुजीत ॥

इति श्रीमच्छङ्करभट्टसूर्सनुभट्टनीलकण्ठकृते भगवन्तभास्करे
शान्तिमयूखे विनायकशान्तिपद्धतिः समाप्ता ॥

अथ ग्रहयज्ञः ।

स्कान्दे—देवदानवगन्थर्वा यज्ञराज्ञसकिन्नराः ।
पोऽयन्ते ग्रहपीडिभिः किं पुनर्भुवि मानवाः ॥१॥
शनैश्चरेण सौदासो नरमांसे नियोजितः ।
राहुणा पीडितो राजा नतो भ्रान्तो महीतले ॥२॥
अङ्गारकविरोधेन रामो राष्ट्रान्विवासितः ।
अष्टमेन शशाङ्केन हिरण्यकशिषुहतः ॥३॥
रविणा सप्तमस्थेन रावणो विनिपातितः ।
गुरुणा जन्मसंस्थेन हतो राजा सुयोधनः ॥४॥
पाण्डवा बुधपीडायां विकर्मणि नियोजिताः ।
षष्ठेनोशनसा युद्धे हिरण्याक्षो निपातितः ॥५॥
एते चान्ये च बहवो ग्रहदोषैस्तु पीडिताः ।
याज्ञवल्क्यः—ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रायाः पततानि च ।
भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥६॥
प्रयोगपारिजाते उत्पलपरिमले—
कार्यारम्भेषु सर्वेषु प्रतिष्ठास्वध्वरेषु च ।
नव-वेश्मप्रवेशो च गर्भाधानादिकर्मसु ॥७॥

आरोग्यस्तानसमये संक्रान्तौ रोगसम्भवे ।
 अभिचारे च यः कुर्याद्ग्रहपूजां विधानतः ॥२॥
 सोऽभीष्टफलमामोति निर्विघ्नेन न संशयः ।
 श्रोकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ॥३॥
 वृत्त्वायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्वपि ॥इति॥

मात्स्ये— ग्रहयज्ञात्मिधा प्रोक्ताः पुराणश्रुतिकोविदैः ।
 प्रथमोऽयुतहोमश्च लक्ष्महोमस्ततः परम् ॥१॥
 तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः ।
 ग्रहस्योच्चरपूर्वेण मण्डपं कारयेद्वधः ॥२॥
 रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्त्रमुदक्स्त्रम् ।
 दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः ॥३॥
 तस्य द्वाराणि चत्वारि कर्त्तव्यानि विचक्षणैः ॥इति॥

स्कान्दे—नवग्रहमस्ये कुण्डं हस्तमात्रं समं भवेत् ।
चतुरस्त्रमधो हस्तं योनिवक्त्रं समे खलम् ॥१॥

योनिरेव वक्त्रं यस्य तत् । पुत्रादिकामनया तु योन्याद्याकारा
 अपि भवन्ति । चतुरझुलविस्तारा मेखला तद्बुद्धिष्ठृता । अत्र
 विशेषोपदेशादेकैव मेखला ।

मात्स्ये—वित्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गलविस्तृता ।
कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चांगुलौच्छ्रृता ॥
गजोष्टसदृशी तद्रदायता च्छ्रद्दसंयुता ।
मेरवलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसन्निभा ॥२॥

एकं कुण्डं च मण्डपेशानभागे उदीच्या वेति हेमाद्रिः । अयु-
 तादि होमं प्रकृत्य वशिष्टस्तु—

कुण्डं तन्मध्यभागे तु कारयेच्चतुरस्त्रकम् ।
 कुण्डस्येशानभागे तु पूजावेदिं प्रकल्पयेदित्याह ॥१॥

अत्र चतुरस्मित्यनेन क्षत्रियादिपुरस्कारेण विहितानामाकार-
विशेषाणां खीपुरस्कारेण विहितस्य योन्याकारस्य निवृत्तियोन्नौ पुत्राः
शुभं दलेन्द्राभ इत्याद्याः काम्यास्त्वाकारा भवन्त्येव ॥वेद्यां विशेषमाह—
गोभिलः—कुण्डस्य प्रागुदीच्यां वा प्राच्यामुच्चरतोऽपि वा ।

चतुरस्त् चतुर्द्वारं कर्तव्यं ग्रहपीठकम् ॥१॥
श्रीकामः पूर्वतः कुर्यात्पुष्टचर्थं दक्षिणेन तु ।
पश्चाद्द्विजन्मसिद्धचर्थं शान्त्यर्थं चोच्चरेण तु ॥२॥
ऐशान्यां सर्वकामाय खाग्नेयां त्वभिचास्के ।
नैऋत्यां पुत्रलाभाय पुष्टचर्थं वायवेन त्विति ॥३॥
ग्रहवेदी तु स्थापिण्डलपक्षेऽपि कार्यां ।

वशिष्ठः—तिखेदष्टदलं पद्मं वेदिकोपरि तण्डुलैः ।
श्रैकामिन्द्रियाचार्यपक्षमुक्त्वा तेषां नवसंख्या कुण्डेषु तत्तद्व-
ग्रहाकारांश्चाह—

प्रयोगपारिजाते भगवान्-

मनोरमे शुचौ देशे होमशालामलड्कृताम् ।
कृत्वा तु संटृतांध्राङ्गो ग्रहस्थानं प्रकल्पयेत् ॥१॥
तन्मध्ये भास्करस्थानं भवेत्पूर्वोत्तरे बुधः ।
पूर्वस्मिन्भागवस्थानं सोमो दक्षिणपूर्वके ॥२॥
दक्षिणस्यां कुजस्थानं राहोर्दक्षिणपश्चिमे ।
शनेस्तु पश्चिमस्थानं केतोरुत्तरपश्चिमे ॥३॥
उत्तरस्यां गुरोः स्थानमेवं च स्थापिण्डलं भवेत् ।

स्थापिण्डलमग्न्यर्थम् ।

भास्करस्य च वृत्तं स्याच्चन्द्रस्य चतुरस्कम् ।
कुजस्य तु त्रिकोणं स्याद्वाणाकारं बुधस्य तु ॥१॥
गुरोर्दीर्घचतुष्कोणं पञ्चकोणं सितस्य तु ।

चापाकारं शने राहोः सूर्पकेतोर्ध्वजाकृतिम् ॥२॥
 नवधा विभजेदग्निं श्रौतकर्मविधानतः ।
 ऋत्विजश्च यथायोगं कुण्डेषु ब्राह्मणाः पृथक् ॥३॥
 अथ सुवेण जुहुयात्सूर्यपावकदारुकान् ।
 ऋत्विजो जुहुयुः सर्वे स्तुवेणेवं पृथक् पृथक् ॥४॥
 अष्टौ तु शकलान् गृह्यं समारोपणमयिषु ।
 प्रधानाश्चानि निधायेमानित्यं होमं समाचरेदिति ॥५॥

अत्रैव च स्थगिडलं भवेदित्यनेन स्थगिडलानां कुण्डानां च स
 स आकारस्तत्तद्विशु निवेशश्चोक्तः । ब्राह्मणाः पृथगित्यनेन नवा-
 ५५चार्या ब्राह्मणाश्च नवेत्युक्तं । अत्रार्थसंक्षेपः प्रयोगपारिजाते ।
 मध्यकुण्डे स्मार्तार्थं प्रणीय ततो नवाचार्या अष्टसु कुण्डेष्वग्निं
 प्रणीयाऽऽज्यभागान्तेऽकार्दिसमिन्द्रिगुरुडोदनादिवर्भिराजयेन च
 ग्रहादिमन्त्रैर्हुत्वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्च तिलान् हुत्वा स्वष्ट-
 कृदादिहोमशेषं कृत्वा पूर्णाहुतीर्जुहुयुरिति ॥

कुण्डमुक्त्वा स्कान्दे—

तस्य चोत्तरपूर्वेण स्थगिडलं हस्तमात्रकम् ।

त्रिवर्पं चतुरसं च वितस्त्युच्छ्रायसम्मितम् ॥१॥

स्थगिडलं वेदिः । वप्रो मेखला ।

मात्स्ये-द्विजुलोच्छ्रितो वप्रः प्रथमः समुदाहृतः ।

त्र्यज्ञुलोच्छ्रायसंयुक्तं वप्रदूयमथोपरि ॥१॥

द्वयज्ञुलस्तत्र विस्तारः सर्वेषां कथितो बुधैः ।

तत्र ग्रहानाऽह याङ्गवल्क्यः—

सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।

शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥१॥

स्कान्दे—नवग्रहमत्रे कुर्याद्वित्विजश्चतुरः शुभान् ।

अथवा चैकमभ्यर्च्य विधिना ब्रह्मणा सह ॥१॥

त्रिविधमपि नवग्रहसुपकम्य वसिष्ठस्तु—

षोडश ब्राह्मणान् शुद्धान् दम्भानृतविवर्जितान् ।

तेषां मध्ये श्रेष्ठतममाचार्यं तं प्रकल्पयेदिति ॥१॥

अत्र पारिजाते नवाचार्या एको ब्रह्मा षट्त्विजः । आचार्येभ्यो नवभ्यश्च ग्रहाचर्चनफलं तत इत्युक्ते । आचार्यः कर्म एव कुर्यात् ॥ परे त्वारम्भमात्रम् । धेन्वाद्या ग्रहदक्षिणा अपि तेभ्य एव देया इत्याद्युक्तम्, तदयुक्तम् । उपकर्मे एकाचार्यस्य संस्कार्यं त्वेनैकत्वमविवक्षितम् । तथाप्याचार्यस्य भूतमावृपयोगाभावात्संस्कार्यत्वानुपपत्तेवृत्त आचार्यः स्वकर्म कुर्यादिति कलिपते वाचये उपादेयत्वादाचार्यस्य भवत्येकत्वं विवक्षितम् । उपरादितं चेदमध्यर्थं वृणीते होतारं वृणीते पुरोहितं वृणीते इत्यत्र मिश्रैः ।

जन्मभूर्गोत्रमग्निश्च वर्णस्थानमुखानि च ।

योऽज्ञात्वा कुरुतेशान्तिं ग्रहास्तेनाऽवमानिताः ॥१॥

तत्र वर्णजन्मनि आह दामोदरीये वृद्धपराशरः—

रक्तः कश्यपजो भानुः शुक्रो ब्रह्मसुतः शशी ।

रक्तो रुद्रसुतो भौमः पीतः सोमसुतो बुधः ॥१॥

पीतो ब्राह्मसुराचार्यः शुक्रः शुक्रो भृगूद्रहः ।

कृष्णः शनी रवेः पुत्रः कृष्णो राहुः प्रजापतेः ॥२॥

कृष्णः केतुः कृशनृथः कृष्णाः पापात्मयोऽप्यमी ॥

स्कान्दे—उत्पन्नोऽर्कः कलिङ्गेषु यमुनायां च चन्द्रमाः ।

अङ्गारकस्त्ववन्त्यायां मगधायां हिमांशुजः ॥१॥

सैन्धवेषु गुरुर्जातः शुक्रो भोजकटे तथा ।

शनैश्चरस्तु सौराष्ट्रे राहवैराठिनापुरे ॥२॥

अन्तर्वेद्यां तथा केतुस्त्येता ग्रहभूमयः ।

यस्य यस्य च यद्गोत्रं तत्त्वे वक्ष्याम्यतः परम् ॥

आदित्यः कश्यपे गोत्रे आत्रेयश्चन्द्रमा भवेत् ।
 भरद्वाजोऽद्वावो भौमस्तथाऽत्रेयश्च सोमजः ॥४॥
 शक्रपूज्योऽङ्गिरो गोत्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा ।
 शनिः काश्यप एवाढ्य राहुः पैठीनसिस्तथा ॥५॥
 केतवो जैमिनेयाश्च ग्रहाग्निस्तदनन्तरम् ।
 आदित्यः कपिलो नाम पिङ्गलः सोम उच्यते ।
 धूमकेतुस्तथा भौमो जाठराग्निबुंधः स्मृतः ॥
 गुरोश्चैव शिखानाम शुक्रो भवति हाटकः ।
 शनैश्चारो महातेजा राहुकेत्वोहुताशनः ।

एतानि ग्रहविशेषतोऽग्निनामानि । कर्मविशेषतोऽपि देवीपुराणे-

शुभो ग्रहविधौ ह्यग्निलक्ष्महोमे पराजितः ।
 कोटिहोमे शिवो वह्निः सर्वकामप्रदायकः ॥१॥

कचित्तु-लक्ष्महोमे तु वह्निः स्यात्कोटिहोमे हुताशनः ।
 स्कान्दे-भास्कराङ्गारकौ रक्तौ श्वेतौ शुक्र-निशाकरौ ।
 सोमपुत्रो गुरुश्चैव ताबुभौ पीतकौ स्मृतौ ॥
 कृष्णं शनैश्चारं विन्द्याद्राहुं चित्राश्च केतवः ।
 मध्ये तु भास्करं विद्याच्छशिनं पूर्वदक्षिणे ॥२॥
 दक्षिणे लोहितं विन्द्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ।
 उत्तरेण गुरुं विन्द्यात्पूर्वोत्तरेण तु भार्गवम् ॥३॥
 पश्चिमेन शनिं विन्द्याद्राहुं पश्चिमदक्षिणे ।
 पश्चिमोत्तरतः केतुः स्थाप्यो वै शुक्रतण्डुलैः ॥४॥
 अथवा वर्णकैः कार्याः कार्याः स्वर्णादिधातुभिः ।

याज्ञवल्क्यः-तात्रकात्स्फटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णजादुभौ ॥
 रजतादयसः सीसात्कांस्यात्कार्या ग्रहास्तथा ।

वशिष्ठः-यथास्त्रिप्रमाणेन प्रतिमाः कल्पयेत्सुधीः ॥

अत्र सर्वत्र ग्रहाणां सूर्यादिः सपष्टः । वौधायनस्तु'सूर्याङ्गारक-
शुक्र-चन्द्र-बुध-गुरु-शनय इत्याह—

स्कान्दे-भानुं तु मण्डलाकारं सोमं तु चतुरस्त्रकम् ।

अङ्गारकं त्रिकोणं च बुधं बाणाकृतिं तथा ॥१॥

दीर्घचतुरसं गुरुं पञ्चासं भार्गवं तथा ।

धनुस्तुल्यं शनि विन्दाद्राहुं सूर्पकृतिं तथा ॥२॥

ध्वजाकाराः केतवश्च गणेशं तत्र रूपिणम् ।

रूपिणं हस्तपादाद्यवयवयुक्तम् । स्थापयेच्छुलकतण्डुलैर्वर्णकैर्लेख्या
इत्येतत्पक्षयोर्मण्डलाद्याकारतेति हेमाद्रिः ।

तत्रैव-शुक्राकौ प्राङ्मुखौ ज्येष्ठौ गुरु-सौम्यावृद्धमुखौ ।

प्रत्यड्मुखौ शनि-सोमौ शेषा दक्षिणतो मुखाः ॥१॥

इदं च शुक्रादीनां प्राङ्मुखत्वादि आदित्याभिमुखाः सर्वे इति
मातस्योक्तादित्याभिमुखत्वेन विकल्पते । यत्तु हेमाद्रिर्विकल्पपरि-
जिहोर्णया प्राङ्मुखावृद्धर्वद्विंश्च उद्धमुखौ वामद्विंश्च प्रत्यड्मुखोऽधो-
द्विंश्चक्षिणतो मुखाः दक्षिणदृश्य इति व्याचष्ट तत्र मूलं विन्द्यम् ।
विराघतादवस्थं च । वर्णरूपगुणैर्युक्तान् व्याहृत्यावाहयेत्तु तान् ।

मातस्ये-पुण्येद्वि विप्रकथिते कुला ब्राह्मणवाचनम् ।

अग्निप्रणयनं कृत्वा वेदामावाहयेत्सुरान् ॥१॥

देवानां तत्र संस्थाप्य विंशतिर्द्वादशाधिका ।

आदित्याभिमुखाः सर्वे साधिप्रत्यधिदेवताः ॥२॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

अतः परं प्रवक्ष्यामि यो देवो यो ग्रहः स्मृतः ।

अग्निरक्षः स्मृतः सोमो वरुणः परिकीर्तिः ॥१॥

अङ्गारकः कुमारश्च बुधश्च भगवान् हरिः ।

बृहस्पतिः स्मृतः शक्रः शुक्रो देवी च पार्वती ॥२॥

प्रजापतिः शनिश्चैव राहुर्ज्ञेयो हृगणाधिपः ।

विश्वकर्मा स्मृतः केतुर्ये ग्रहास्ते सुराः स्मृताः ॥३॥

अत एवाग्न्यादिलिङ्गका मन्त्राः सूर्यादिस्थापने उक्ताः ।

स्कान्दे-अग्निं दूतं दिनेशाय चान्द्रायाप्स्वन्त इत्यपि ।

स्योना पृथिवि भौमाय इदं विष्णुर्बुधाय च ॥१॥

इन्द्र आसां सुरेज्याय शुक्ल्योतिः सिताय च ।

प्रजापतेति सौराय आयं गौरिति राहवे ॥२॥

केतवे ब्रह्मयज्ञानं स्वैस्वैर्मन्त्रैः प्रतिष्ठिताः ।

एतेषां च मन्त्राणां व्याहृत्याऽऽवाहयेत्तु तानित्युक्त्वाभिर्व्याहृतिभिरावाहने विकल्पः ॥ मदनस्त्वावाहन-स्थापनयोर्भेदाद् व्याहृतिभिरावाहनम् । एतैर्मन्त्रैः स्थापनमित्यूचे पारिजाते वामनस्तु-

प्रणवं त्वादितः कृत्वा भूर्भुवः स्वस्ततः परम् ।

चतुर्थ्या नामसंयुक्तं नमस्कारन्तयोजितम् ॥१॥

एष मन्त्रः समाख्याता ग्रहपूजाविधायकः ।

अनेनाऽवाहनं कुर्यादनैव विसर्जनमित्यूचे ॥२॥

अत्रावाहनवाक्येषु विशेषमाह वौद्यायनः । किरीटिनं पश्चासनं पश्चकरं पश्चार्भस्मद्युतिं सप्ताश्वं सप्तखड्गं कलिङ्गदेशजं काश्यप-गोत्रं विश्वामित्रार्षं त्रिष्टुप्छन्दसं रक्ताम्बरधरं रक्ताभरणभूषितं रक्तगन्धानुलेपनं रक्तछत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्यं रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताग्निसहितं प्रत्यधिदेवतेश्वरसहितं रक्तबृत्तमण्डले पूर्वमुखमादित्यमावाहयामि ॥१॥

किरीटिनं श्वेताम्बरधरं दशाश्वं श्वेताभूषणं पाशपाणिं द्विबाहुं वनायुदेशजमत्रिगोत्रमात्रेयार्षगनुष्टुप्छन्दसं श्वेताम्बरधरं श्वेतगन्धानुलेपनं श्वेतछत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्यं रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताऽप्सहितं प्रत्यधिदेवतोमासहितं चतुरस्त्रमण्डले प्रत्यङ्गमुखां सोममावाहयामि ॥२॥

किरीटिनं रक्तमाल्यं रक्तशूलगदाधरं चतुर्भुजं मेषगमनमवन्ति-
देशजं वाशिष्ठगोत्रजं जमदग्न्यार्षं जगतीछुन्दसं रक्ताम्बरधरं रका-
भरणभूषितं रक्तगन्धानुलेपनं रक्तछत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरम-
णिशोभितमास्हा रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्ट-
मधिदेवताभूमिसहितं प्रत्यधिदेवतास्कन्दसहितं त्रिकोणरक-
मण्डले दक्षिणमुखमङ्गारकमावाहयामि ॥३॥

किरीटिनं पीतमाल्यं पीतवर्णं कर्णिकारसमद्युतिं खङ्गचर्मगदापा-
णि सिंहस्थं वरदं मगधदेशजमत्रिगोत्रजं भारद्वाजार्षं बृहतीछुन्दसं
पीताम्बरधरं पीताभरणभूषितं पीतगन्धानुलेपनं पीतछत्रध्वजपता-
किनं मुकुटकेयूरमणिभूषितमास्हा रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं
ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताविष्णुसहितं प्रत्यधिदेवताविष्णुसहितं
पीतवर्णमण्डले उदङ्गमुखं बुधमावाहयामि ॥४॥

किरीटिनं पीतवर्णं चतुर्भुजं दण्डवरदं साक्षसूत्रकमण्डलुं
सिन्धुदेशजमाङ्गिरसगोत्रं वासिष्ठार्षमनुष्टुप्छुन्दसं पीताम्बरधरं
पीताभरणभूषितं पीतगन्धानुलेपनं पीतछत्रध्वजपताकिनं मुकुट-
केयूरमणिभूषितमास्हा रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले
प्रविष्टं अधिदेवतेन्द्रसहितं प्रत्यधिदेवताग्रहसहितं पीतदीर्घ-
चतुरस्तमण्डले उदङ्गमुखं गुरुमावाहयामि ॥५॥

किरीटिनं श्वेतवर्णं चतुर्भुजं दण्डनं वरदं काव्यं साक्षसूत्र-
कमण्डलुं कीकटदेशजं भार्गवगोत्रजं शौनकार्षं पंक्ति छुन्दसं
श्वेताम्बरधरं श्वेताभरणभूषितं श्वेतगन्धानुलेपनं श्वेत-
छत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभितमास्हा रथं दिव्यं मेरुं
प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवतेन्द्राणीसहितं प्रत्यधिदेवे-
न्द्रसहितं शुक्लपञ्चकोणमण्डले प्राङ्गमुखं भगवन्तं शुक्रमावाह-
यामि ॥६॥

किरीटिनमिन्द्रनीलसमद्युतिं शुलधरं वरदं गृध्रवाहनं सवाण-
शरधरं सौराष्ट्रदेशजं काश्यपगोत्रजं भृगवार्षं गायत्रीछुन्दसं कृष्णा-
म्बरधरं कृष्णाभरणभूषितं कृष्णगन्धानुलेपनं कृष्णछत्रध्वजपताकिनं
मुकुटकेयूरमणिशोभितमास्हा रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं

अहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताप्रजापतिसहितं प्रत्यधिदेवतायमसहितं
कृष्णघनुर्मण्डले प्रत्यङ्गमुखं शनैश्चरमावाहयामि ॥७॥

किरीटिनं करालवदनं खड्गचर्मशूलधरं सिंहासनस्थं पूर्वदेशजं
पाटलिगोत्रमाङ्गिरसार्षमनुष्टुप्छन्दसं कृष्णाम्बरधरं कृष्णाम्बरणभूषितं
कृष्णगन्धानुलेपनं कृष्णाङ्गुलध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभित-
मारुहा रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणोकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवता-
सर्पसहितं प्रत्यधिदेवताकालसहितं कृष्णशूर्पमण्डले दक्षिणामुखं
राहुमावाहयामि ॥८॥

धूम्रान् द्विवाहन् पाशधरान् विकृताननान् गृप्रवाहनान् किरीटिनो
मध्यदेशजान् जैमिनिगोत्रजान् गौतमार्षान् नानाङ्गन्दश्चित्राम्बरधरां-
श्चित्राभरणभूषितांश्चित्रगन्धानुलेपनान् कृष्णपिङ्गलध्वजपताकिनो
मुकुटकेयूरमणिशोभितानारुह्यं रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणोकुर्वाणान्
ग्रहमण्डले प्रविष्टानधिदेवताब्रह्मसहितान् प्रत्यधिदेवतांचित्रगुप्तस-
हितान् कृष्णपिङ्गलध्वजमण्डले दक्षिणामुखान् केतूनावाहयामि ॥९॥

स्कान्दे—ईश्वरं भास्करे विन्द्यादुमां विद्यानिशाकरे ।

स्कन्दमङ्गारके विन्द्याद्वये नारायणं विदुः ॥१॥

गुरौ वेदनिधिं विन्द्यात् शुक्रे शक्रो विधीयते ।

शनैश्चरे यमं विन्द्यादाहौ कालस्तथैव च ॥२॥

चित्रगुप्तोधिपः केतोस्तियेता ग्रहदेवताः ।

वेदनिधिर्ब्रह्मा ।

तत्रैव —वक्ष्ये स्थानानि देवानामीश्वरादि यथाक्रमम् ।

सूर्यस्य चोत्तरे शम्भुमुमां सोमस्य दक्षिणे ॥१॥

स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ।

सौम्यात्पश्चिमतो विष्णुं ब्रह्मा जीवस्य पूर्वतः ॥२॥

इन्द्रमैन्द्रद्यां सिताद्विद्धि मन्दादाग्नेयतो यमम् ।

राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहम् ॥३॥

केतोनैऋतदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ।

स्कन्दे—अतः स्थापनमन्त्रांश्च कथयाम्यनुपूर्वशः ।
 ईश्वरं इयम्बकश्चेति श्रीश्च ते चेति पार्वतीम् ॥१॥
 यदक्रन्देति च स्कन्दं विष्णुं विष्णो राण्डिति ।
 आ ब्रह्मन्निति ब्रह्माणं सजोषेन्द्रेति वासवम् ॥२॥
 यमाय त्वेति च यमं कालं कार्षिरसीति च ।
 चित्रावस्त्रिति मन्त्रेण चित्रगुणं निधापयेत् ॥३॥
 अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्रश्चैन्द्री प्रजापतिः ।
 सर्पो ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमम् ॥४॥
 अग्निन्दूतमिति त्वग्नेवस्त्रणस्य उदुच्चमम् ।
 स्योना पृथिवि मेदिन्या इदं विष्णुस्तु विष्णवे ॥५॥
 इन्द्रऽग्नासान्तेतीन्द्रादित्यै रात्मा शचीस्थितौ ।
 प्रजापते प्रजेशस्य एष ब्रह्मेति वै विधेः ॥६॥
 मन्त्रो नमोऽस्तु सर्पेभ्यः सर्पाणां स्थापने मतः ।
 ग्रहदेवाधिदेवानां नैवेदं कुसुमानि च ॥७॥
 ग्रहवच्चासनं दानं स्थापनं चानुपूर्वशः ।

सूर्यादयो ग्रहा ईश्वरादयो देवाः अग्न्यादयोऽधिदेवाः । तत्रेश्वरादिदेवानां सूर्यस्यौक्तरे शम्भुमित्यादिना पूर्वं स्थलान्युक्तानि । अग्न्यादयोऽधिदेवास्तु ग्रहदेवयोर्मध्ये स्थाप्याः । तथा च मदनरत्ने गोभिल-वशिष्ठौ-

ग्रहदेवतयोर्मध्ये अधिदेवानिधापयेत् ।
 तत्रैव संग्रहे तु—ईश्वरादयो देवा अधिदेवतात्वेन व्यवहृता ॥
 अग्न्यादयस्तु प्रत्यधिदेवतात्वेन । तेषां स्थानान्तरं चोक्तम्—
 अधिदेवा दक्षिणातो वामे प्रत्यधिदेवताः ।
 स्थापनीयाः प्रयत्नेन व्याहृतिभिः पृथक् पृथक् ॥१॥

तत्रैव वासिष्ठीये तु देवतानां स्थानान्तरं चोक्तम्-

रुद्रं त्यग्बकमन्त्रेण रवेरुत्तरतो न्यसेत् ।

सोमस्याग्रेयदिग्भागे श्रीश्च ते येनकात्पजाम् ॥१॥

यदक्रन्देति भौमस्य स्कन्दं याम्ये प्रदापयेत् ।

विष्णुं विष्णो रराटेति यजेत्पूर्वे बुधस्य च ॥२॥

गुरोरुच्चरतोऽभ्यच्यर्ये ब्रह्मा ब्रह्मेतिमन्त्रतः ।

सजोषेन्द्रेति शुक्रस्य प्राच्यां शक्रं निधापयेत् ॥३॥

शनेः पश्चिमतः स्थाप्यो यमाय त्वेत्युच्चा यमः ।

कार्षिरसीति मन्त्रेण राहो कालं तथोच्चरे ॥४॥

चित्रगुप्तं तु केतूनां चित्रायस्वेति नैऋत्ये ।

ग्रहाश्च देवताः ख्याताः शृणुष्वातोऽधिदेवताः ॥

अग्निरापो धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राणी प्रजापतिः ।

सर्पो ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमम् ॥५॥

ग्रहदेवतयोर्मध्ये अधिदेवान्निवेशयेत् ।

एतानि च वाशिष्ठीयवचांसि कैश्चिन्नाद्रियन्ते—

पारिजाते-पद्म प्राग्दलमारभ्य दलाग्रेषु क्रमान्यसेत् ।

इन्द्रादि लोकपालांश्च तत्त्वान्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥१॥

विनायकं तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च ।

आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकौ ॥२॥

एतेऽत्र विनायकाद्याः पञ्चग्रहेभ्य उत्तरतः स्थाप्या इति साम्प्रदायिकाः । दक्षिणपश्चिम-वायव्योत्तर-पूर्वेषु यथाक्रममित्यन्ये ।

राहुमन्ददिनेशानामुच्चरस्यां यथाक्रमम् ।

गणेशो दुर्गा वायुश्च राहुकेत्वोश्च दक्षिणे ॥१॥

आकाशमश्विनौ चेति पञ्चैतान्स्थापयेद्बुधः ।

इति संग्रहवचनानुसारेणेति पितामहवरणा रूपनारायणश्च-
स्कान्दे-उत्तरे शनिसूर्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।
गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्तुतम् ॥१॥

रवि-शनि-केतु-गुरुणां मध्य इति फलितोऽर्थः । विनायकपद-
मुपलक्षणम् । तेन दुर्गादयोऽव्यत्रैव स्थाप्या इति केचित् । चन्दनादि-
नियमस्तज्जैव ।

दिवाकर-कुजाभ्यां हि दापयेद्रक्तचन्दनम् ।
चन्द्रे च भार्गवे चैव मितवर्णं प्रदापयेत् ॥४॥
कुड्कुमेन तु संयुक्तं चन्दनं जीव-सौम्ययोः ।
अगुरुं चन्दनं दद्याद्राहुकेत्वर्कजेषु च ॥२॥
ग्रहवर्णानि पुष्पाणि गायत्र्या धूपमादहेत् ।
रवेः कुन्दुरुकं धूपं शशिनस्तु घृताक्षताः ॥३॥
भौमे सर्जरसं चैव अगुरुं च बुधे स्मृतम् ।
सिंहकं गुरवे दद्याच्छुक्रे विल्वागुरुं तथा ॥४॥
गुगुलं मन्दवारे तु लाक्षा राहोश्च केतवे ।

कुन्दुरुकः=सर्वलक्ष्मीनिर्यासः । सिंहकं=सिंहा इति मध्यदेशे
प्रसिद्धम् । विल्वागुरुं=विल्वफलनिर्याससहितमगुरुं ।
मन्दवारः=शनिः । अग्निज्योतीति मन्त्रेण दीपं दद्यादतन्द्रितः ।
विहितधूपदीपगन्धादीनामसम्भवे तु—

याङ्गवल्क्यः—यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ।
गन्धाश्च वलयश्चैव धूपो देयश्च गुगुलः ॥१॥
स्कान्दे-गुडोदनं रवेद्यात्सोमाय धृतपायसम् ।
लोहिताय हविष्यान्नं बुधाय त्रीरषाष्टिकम् ॥१॥
दध्योदनं गुरोद्याच्छुक्राय च घृतोदनम् ।
मिश्रितं तिलमाषैश्च नैवेद्यं तु शनैश्चरे ॥२॥

राहोर्माषोदनं दद्यात्केतोश्चित्रोदनं तथा ।
 चित्रोदनम् तिलतण्डुलमिश्रं स्यादजाक्षीरं च शोणितम् ।
 कर्णनासागृहीतं स्यादेतचित्रोदनं स्पृतम् । इति दामोदरः
 एतैरेव द्रव्यैव्राह्मणा भोज्याः । तथा च याज्ञवल्क्यः—

गुडोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरपाष्ठिकम् ।
 दध्योदनं हविशचूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च ॥१॥
 दद्याद्ग्रहक्रमादेतद् द्विजेभ्यो भोजनं ब्रुधः ।
 शक्तिं वा यथाताभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥२॥

वशिष्ठः—उपचाराणि सर्वेषामपि शुक्लाक्षतैः सदा ।
 गन्धाभावे शुक्लगन्धं पुष्पाभावे सुगन्धकम् ॥२॥
 धूपाभावे गुण्गुलः स्याद्द्रव्याभावे तु मिश्रकम् ।
 पञ्चामृतं गवामेव मिश्रकं न कदाचनेति ॥३॥

मात्स्ये—प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् ।
 चूतपञ्चवसंयुक्तं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥१॥
 पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्चभङ्गयुतं तथा ।
 स्थापयेदव्रणं कुम्भं वस्त्रणं तत्र विन्यसेत् ॥२॥
 गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ।
 गजाश्वररथ्यावल्मीकसङ्गमाद्गदगोकुलात् ॥३॥
 मृदमानोय विप्रेन्द्र ! सर्वौषधिसमन्विताम् ।
 स्नानार्थं विन्यसेनात्र यजमानस्य धर्मवित् ॥४॥

याज्ञवल्क्यः—अकर्कः पलासः खदिर अपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥१॥
 ईश्वरादिदेवानां स्व-स्व-ग्रहसमिक्षिरेव होमः ।

हेमाद्रौ देवीपुराणे —

गणाधिपतये देया प्रथमा तु वराहुतिः ।
अन्यथा विफलं विप्र ! भवतीह न संशय इति ॥

आश्वलायनः—

जुहुयात्समिदन्नाज्येनाभिर्त्वं विभर्यथाक्रममिति ।
समित्सु विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दधा क्तिरेण वा युता ।

इति चात्र सम्प्रति यज्ञ देवताकानेकद्रव्याणामेकैवाहुतिः साज्ञा-
ज्यवत्तदिति वाच्यम् ।

आदौ तु समिदन्नाज्यैः पृथगष्टोचरं शतमिति वाशिष्ठात् ।

अन्यत्रापि सम्प्रतिपञ्चदेवताके स्मार्ते कर्मण्यनेकद्रव्यके पृथगेव
होम इति साम्प्रदायिकाः । बहुशु कर्मसु प्रायो वचनान्यप्येवम् ।

स्कान्दे—आकृष्णोन सहस्रांसोरिमं देवा तथेन्दवे ।

अग्निर्मूर्द्धेति भौमाय उद्भुव्यस्व बुधाय च ॥१॥

बृहस्पतेति च गुरोः शुक्रायाऽन्नात्परिश्रुतः ।

शनैश्चरस्य मन्त्रोऽयं शनोदेवीरुदाहृतः ॥२॥

क्यान इति राहोश्च केतुं क्रुणवंस्तु केतवे ।

मात्स्ये—आवोराजेति रुद्रस्य बलिं होमं समाचारेत् ॥३॥

आपो हिष्टेत्युमायास्तु स्योनेति स्वामिनस्तथा ।

विष्णोरिदं विष्णुरिति त्वमित्सेति स्वयम्भुवः ॥४॥

इन्द्रमिदेवतातय इतोन्द्रस्य प्रकोर्तिः ।

तथा यमस्य चायज्ञैरिति होमः प्रकीर्तिः ॥५॥

कालस्य ब्रह्मज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते ।

चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमिति पौराणिका विदुः ॥६॥

अग्निं दूतं वृणीमह इति विष्णोरुदाहृतः ।
 इन्द्रायेन्द्रो मरुत्वत इति शक्रस्य शस्यते ॥७॥
 उच्चानपर्णिसुभगे इति शच्याः समाचरेत् ।
 प्रजापतेः पुनर्हीमं प्रजापत इति स्मृतः ॥८॥
 नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति सर्पाणां मन्त्रा उच्यते ।
 पूर्णं ब्रह्माय ऋत्विज इति ब्रह्मएयुदाहृत ॥९॥
 विनायकस्य चातून इति मन्त्रो बुधैः स्मृतः ।
 जातवेदसे सुनवाम दुर्गामन्त्रोऽत्र उच्यते ॥१०॥
 पूर्णाहुतिं च मूर्ढानं दिव इत्यभिमातयेत् ।
 स्कान्दे—नैवेद्यशेषं हुत्वा च होममन्त्रादनन्तरम् ।
 अथ व्याहृतिभिर्हृत्वा एकैकस्य यथाक्रमम् ॥१॥
 अष्टोत्तरं च साहस्रं शतमष्टादिकं तथा ।
 अष्टाविंशतिरष्टौ वा एकैकस्य तु होमयेत् ॥२॥
 होतव्यं च घृतं तत्र चरुतक्षादिकं पुनः ।
 मन्त्रैर्दशाहुतीर्हुत्वा होमो व्याहृतिभिः स्मृतः ॥३॥

अथेति अथवेत्यर्थः । गृहीत्वा तामथाम्बिकामितिवत् । मदनस्त्व-
 थवेत्येव पपाठ तत्त्वमन्त्राणां व्याहृतीनां च परस्परं विकल्पः । अथा-
 ऽष्टोत्तरसहस्रादिसंख्यादि तु पक्षद्वयेऽपि नैवेद्यशेषहोमस्तु शाखा-
 विशेषपर इत्यपि स एव लक्षादिकः पुनर्व्याहृतिभिर्हीमो मन्त्रै-
 र्दशाहुती हुत्वा स्मृत इत्यन्वयः । मन्त्रैर्ग्रहमन्त्रैः । व्याहृतिभिर्व्य-
 स्ताभिः समस्ताभिंश्च । तातचरणास्तु । अथ व्याहृतिभिर्हृत्वेति
 पृथग्वाक्यं एकैकस्येति तु प्रतिदैवतमष्टादिसंख्यान्वयार्थम् । एकैकस्य
 तु होमयेदित्वेकैकपदं तु चर्वादिद्रव्यपरम्, न देवतापरं । अस्मिन्नेव
 होमे घृतचरुद्रव्यविधिरग्रे लक्षादिक इत्येतत्तु । अथ व्याहृतिविहि-
 ते होमे लक्षादि संख्याविध्यर्थं । मन्त्रैरित्यादि तु चरुहोमोत्तरं
 सोमं राजानमिति मन्त्रेण यथाप्रकृतिस्विष्टकृद्भुत्वा सूर्यादिमन्त्रै-
 र्दशदशाहुतीः प्रतिदैवतं लक्षहोमादिद्रव्येण हुत्वा व्याहृतिभिर्लक्षादि

होमः कार्य इत्याहुः । यवाद्यन्यतमद्रव्येण ऋहादिभिः प्रत्येकं दशाहुती-
स्तत्तन्मन्त्रैर्हुत्वा तेनैव द्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरयुतलक्ष-
कोटयन्यतमसंख्यया जुहुयादिति हेमाद्रिमदनौ । तानि च द्रव्याणि
देवीपुराणे—यववीहि-घृत-क्षीर-तिल-कंगु-प्रसारिकाः ।

पङ्कजोशीर-विल्वार्क-दला होमे प्रकीर्तिः ॥१॥

उदञ्जुखाः प्राड्मुखावा कुर्याद्विषणपुङ्गवाः ।

मन्त्रावन्तश्च कर्त्तव्याश्चरवः प्रतिदैवतम् ॥२॥

हुत्वा च तांश्चरुत् सम्यक् कुतो होमं समारभेत् ।

चर्वादिकं च घृताद्यक्तं होतव्यम्—

होतव्यं च घृताद्यक्तं च रुभक्ष्यादिकं पुनः । इति—मात्स्यात्

भद्र्यं द्राक्षादि । चरुनैवेद्यशिष्टो गुडोदनादिः । तानि द्रव्याण्यु-
क्त्वा इत्येतानि हर्वीषि स्युः समित्संख्यासमाहुतीरित्याश्वलायनोक्ते:
अधिदेवताभ्योऽपि होमः—

हेमाद्रौ—चारुणा च समिद्धिश्च सर्पिषा च तिलैः क्रमात् ।

तत्तन्मन्त्रैश्च होतव्याः क्रमादत्राधिदेवताः ॥१॥

गृह्यपरिशिष्टे—प्रधानदशांशेन पार्श्वदेवतयोरिति अधिदेवतादि-
होमे संख्या वाशिष्टे द्वित्राश्चैवाधिदेवताः पञ्चानां चैव पञ्चधेति ।
द्वित्राः पञ्च । पञ्चानां गणेशादीनां पञ्चधा प्रत्येकमित्यर्थः । केचिच्चु
द्वौ ब्रयो वा द्वित्राः । विनायकादीनां पञ्चधा एकैकामिति केचित् ।

प्रयोगपारिजाते—

इन्द्रादिलोकपालांश्च तत्तन्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ।

तत्तन्मन्त्रैर्जपं कुर्यात्ततो होमं समारभेत् ॥१॥

नृसिंहपुराणे—

ततो व्याहृतिभिः पश्चाज्जुहुयाच्च तिलादिकम् ।

यावत्पृज्यते संख्या लक्ष वा कोटिरेव वा ॥१॥

वा शब्दादयुतमपि ग्रहयज्ञश्च न नियतकालीनः स्वेच्छायज्ञः
स उच्यते इति भविष्योत्तरात्—

ततो व्याहृतिभिः कुर्यान्तिलहोमं प्रयत्नतः ।
प्रथमोऽयुतहोमः स्याज्ञन्त्रहोमो द्वितीयकः ॥ १ ॥
तृतीयः कोटिहोमः स्यात्त्रिविधो ग्रहयज्ञकः ।
एकरात्रं त्रिरात्रं वा पञ्चरात्रमथाऽपि वा ॥ २ ॥
शिवगाथां विष्णुगाथां शान्तिं ब्राह्मणभोजनम् ।
समापयेत्प्रतिदिनमेवं भक्तिसमन्वितम् ॥ ३ ॥

इति वाशिष्टेष्टेकरात्रादि ग्रहणं नियमानादरार्थम् । अत्र सूक्ता-
दिज्जपोऽपि तुलादानवदिति केचित् ।

वाशिष्ठे—अथाभिषेकमन्त्रेण वायमङ्गलगीतकैः ।
पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते प्रागुद्डमुखैः ॥ १ ॥
अव्यज्ञावयवै ब्रह्मन् हैमस्त्रगदामभूषितैः ।
यजमानस्य कर्त्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं द्विजैः ॥ २ ॥

अभिषेकमन्त्राः प्रथोगे वदयन्ते—

वशिष्ठः—स्वस्तिकं कल्पयेत्पश्चात्कुण्डस्येशानभागतः ।
यजमानाभिषेकार्थं तत्र भद्रासनं न्यसेत् ॥ १ ॥
प्राङ्गुखस्योपविष्टस्य यजमानस्य तत्र च ।
अभिषेकं ततः कुर्याः साचार्याः षोडशत्विंशः ॥ २ ॥
विविधैर्मङ्गलैर्घोषैः सूतमागथजैः सह ।
ततस्तस्याभिषिक्तस्य रक्षार्थं बलिमुत्तिपेत् ॥ ३ ॥
दिग्विदिक्षु विचित्रान्नैर्दीपैर्नीराजयेत्ततः ।
शुक्रमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥ ४ ॥
ततो मण्डपमागत्य ध्यायेदग्निं सुरान्ग्रहान् ।
प्रत्येकं प्रतिमन्त्रैश्च दद्यात्पुष्पाङ्गलिं तत इति ॥ ५ ॥

वामनः—आचार्यप्रभृतिभ्यश्च ग्रहार्चनफलं ततः ।
 समिदाज्यचरुणां च तिलहोमफलं च यत् ॥ १ ॥
 ब्रह्मत्वे कुम्भपूजायां चार्चनस्य फलं च यत् ।
 गणपत्रेत्रपाश्वीशदुग्देव्यज्ञदेवताः ॥ २ ॥
 तासां जपफलं सम्यग्गृहीयाज्जलपूर्वकम् ।

एतानि च वामनवचांसि निर्मूलानीति पितामहचरणाः । वाशिष्ठ-
 गोभिलवचसामपि केचिदाहुः ।

वशिष्ठः—ततो जपादीन् जुह्यात्पूर्णाहुतिमथाऽचरेत् ।
 तत्रैव—मन्त्रेण सप्त ते ऽअग्ने इति पूर्णाहुतिं चरेत् ॥ १ ॥

अग्निपुराणे-मूर्द्धनं दिव मन्त्रेण संस्खेण च धारया ।
 दयादुत्थाय पूर्णा वै नोपविश्य कदा च नेति ॥ २ ॥

मात्स्ये पूर्णाहुतेरेकत्वान्मन्त्राणां विकल्पः । उपांशु याज इव
 शाखाभेदभिज्ञानां याज्यानुवाक्यानां समुच्चयेन तु पठन्ति वसोद्धरा-
 त्वयुतहोमे नास्ति प्रमाणाभावात् ।

ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
 सवौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो वेदपुज्ञवैः ॥ १ ॥
 यजमानः सप्तनीक ऋत्रिजस्तान्समाहितः ।
 दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ॥ २ ॥
 सूर्याय कपिलां धेनुं दयाच्छङ्कं तथेन्दवे ।
 रक्तं धुरन्धरं दद्याद्दौमाय कुदाधिकम् ॥ ३ ॥
 बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीतवाससी ।
 श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कुष्णां गामर्कसूनवे ॥ ४ ॥
 आयसं राहवे दद्यात्केतवे छागमुच्चमम् ।
 सुवर्णेन समाः कार्या यजमानेन दक्षिणाः ॥ ५ ॥

बुधप्रीत्यर्थं देय हेषा सह सर्वा मूल्यतः समा इति केचित् ।
अस्मिन्पक्षे षोडशमाषविशिष्टहेमवाचि सुवर्णपदाऽसमंजसस्या-
पत्तेस्तादशसुवर्णमूल्यं प्रत्येकमिति परे वह्वल्पमूल्येषु तथा हेमाऽपि
देयं यथा सर्वाः प्रत्येकं दशमाषसुवर्णेन समा भवन्तीति तु सम्यक् ।

सर्वेषामथवा गावो गुरुर्वा येन तुष्यति ।

स्वमन्त्रेण प्रदातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥१॥

स्कान्दे-केतवे छागमांसानि सर्वेषामेव काञ्चनमिति ।

तत्रैव-यस्तु पीडाकरो नित्यं स्वल्पविच्चस्य वा ग्रहः ।

तमेव पूजयेद्भक्त्या दक्षिणाभिः स्वशक्तिः ।

दानोद्योते आश्वलायनः-

यथाशक्ति ततो विप्रारुत्सिजश्चेत्तरानपि ।

एकमेकाहुतौ विप्रं होमे तन्नेन भोजयेत् ॥१॥

अत्यर्थो मध्यमश्चापि विप्रमेकं शताहुतौ ।

सहस्रस्य हुतैवैकं जघन्योऽपि प्रभोजयेत् ।

तत्रैव-तस्मादातुमशक्तोऽपि दक्षिणां चान्नमेव वा ।

जपैः प्रणामैः स्तोत्रैश्च तोषयेत्तर्पयेद्गुरुम् ॥२॥

स्कान्दे-यथो ग्रहो द्विजस्तद्वद्विजेयो वेदपारगः ।

तोषयन् मृदुवस्त्राद्यैसुष्टुपेनं विसर्जयेत् ॥१॥

अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनश्च ऋत्सिजः ।

यजमानमदक्षिणयो नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥२॥

तत्रैव-यथा समन्वितं मन्त्रं मन्त्रेण प्रतिहन्यते ।

एवं समुच्छितं घोरं शीघ्रं शान्त्या विनश्यति ॥३॥

अहिंसकस्य दान्तस्य धर्मार्जितधनस्य च ।

नित्यं च नियमस्थस्य सदा सानुग्रहा ग्रहाः ॥४॥

ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।

पूजिताः पूजयन्त्येते निर्द्दहन्त्यपमानिताः ॥५॥

ग्रहाणामिदमातिथ्यं कुर्यात्संवत्सरादपि ।

आरोग्यबलसम्पन्नो जीवेच्च शरदां शतम् ॥६॥

मात्स्ये—एवं समग्रान्विष्णाद्य सर्वान्देवान्विसर्जयेत् ।

तत्र मन्त्रः—यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।

इष्टकामप्रदानार्थं पुनरागमनाय च ॥१॥

भविष्योचारे—ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्तु महोत्सवम् ।

शंखतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषरवेण च ॥१॥

मात्स्ये—अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समारभेत् ।

सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥१॥

स दैवायुतहोमोऽयं नवग्रहमखः स्मृतः ।

विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कम्मसु ॥२॥

निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ ! तथोद्गेगाङ्गुतेषु च ।

वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चाटनादिकम् ॥३॥

नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समारभेत् ।

अन्यथा फलदं पुंसां न काम्यं जायते कवित् ॥४॥

तस्मादयुतहोमस्य विधानं तु समाचरेत् ।

विवाहेत्यादिना च विवाहादिषु काम्येषु कर्मस्वङ्गत्वमुक्तम् ।

अत्र ग्रहस्वरूपवर्णदेशगोत्राग्निस्थानमुखाकारस्थापनहोममन्त्रचन्दन-

धूपदीपनैवेद्यसमिद्विष्णाधिदेवताप्रत्यधिदेवतोपदेशवाक्येषु ग्र-

हाणां स्वरूपनिर्देशस्थापनहोममन्त्रोपदेशवाक्येषु वाधिदेवताप्र-

त्यधिदेवताविनायकादिपञ्चलोकपालानामनेकस्मृतिपुराणभेदेन भूयो

विसंवादिभिरनेकैः पर्यायशब्दैरुपस्थितेनात्रैकवैशशब्दनियमः ।

नापि मन्त्रवर्णैकशब्दोपस्थितिः । शब्दविशेषैर्द्वेष्टता अनूद-

तत्स्मारकतया मन्त्रविनियोगेन मन्त्राणां देवताप्रायकत्वायोगात् । तेषां बाहुल्येनास्पष्टलिङ्गत्वाच्च । अतो द्रव्यत्यागादिषु स्वरूपाति-
निर्देशकस्मृतिमन्त्रवर्णोपस्थितशब्दानामन्यतमेन शब्देनोद्देशो ग्रहादी-
नामिति शिष्टाचारोप्येवम् । अत्र व्याहृति-करणके युतहोमेऽग्निवायु-
सूर्यप्रजापतय एव देवताः । न नवग्रहाः । ऐन्द्र-वादिवत्तप्रकाशकत्वेन
विनियोगाभावात् । अत एव पारिजाते—ॐ भूर्भुवः सुवश्चेति
तिस्मो व्याहृतयो जपेत् । आभिश्च होमे तिसूभिश्चतुर्थी स्यात्समा-
सत इति समस्ताभिरेव होमः स चाग्नि-वायु-सूर्य-दैवत्य इति तु
मद्दनः । सर्वथा व्याहृतिहोमेन ग्रहा देवता इति । प्रधानं चात्र ग्रह-
पूजा तद्वोमोयुत होमादिश्च । श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं
समाचरेदित्यादिना तत्पूजा तद्वोमयोः फलसम्बन्धात् । ग्रहयज्ञ-
बिधेत्युक्तवा प्रथमोऽयुतहोम इत्यादिनाऽयुतलक्षकोटिहोमानां ग्रह-
यज्ञविशेषकत्वेनोपक्रमात् । तत्स्माद्युतहोमस्य विधानं तु समाचरे-
दित्युपसंहाराच्च । ग्रहाग्रहदेवत्यकर्मसमूहे प्राणभृत उपद्धातीति
बलिलगसमवायेन ग्रहयज्ञशब्दः । तातचरणास्त्वयुतहोमादीनामेव
प्राधान्यं ग्रहहोमस्त्वद्भित्याद्वृहुः । तदाशयं न जाने यो हि कामशब्देन
फलसम्बन्धः । श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरे-
दित्यादिः स तावद्यग्रहपूजाहोमयोरेवोचितः । ग्रहसम्बन्धप्राप्ते ग्रह-
यज्ञशब्दस्य तत्त्वात् । न चायुतहोमादीनां फलसम्बन्धे तत्प्रकर-
णपाठाह्यग्रहपूजाहोमयोरङ्गतेति वाच्यं वैपरीत्यस्यापि सुवचत्वात् ।
अयुतहोमादिशब्दानां ग्रहयज्ञसामानाधिकरणयेन ग्रहयज्ञामत्वं तु
लिङ्गसमवायेन आर्थवादिकः फलसम्बन्धस्तु ।

अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् ।
सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥१॥

इत्यत्र यज्ञदेवपूजासंगतिकरणदानेष्वित्यनुशिष्ययोः पूजाहोमयोः
सदैवायुतहोमोयमित्याद्युपक्रम्य निर्विद्यार्थं सुनिश्चेष्ट इत्यादिना त्वयु-
तहोमादिनामपि स्मृतिषु प्राय आर्थवादिकमेव फलम् । अत्र कामश-
ब्दोपनीते फले सत्पार्थिवादिकं सम्बन्धते न वेति तु विचारान्तरम् ।
किं च याज्ञवल्क्यादिस्मृतिषु न तावद्युतहोमादीनां विधिर्नाव्यनु-
वादः । अतो ग्रहपूजाहोमयोः प्राधान्याभावे तत्रत्येतिकर्त्तव्यता-

सम्बन्धो न स्यात् । अतो ग्रहपूजाहोमयोरपि प्राधान्यं भाति । अत एव कच्चित्केवलग्रहमयेषु तदङ्गकेषु च शान्तिकादिकर्मस्वेकस्मृत्यु-
काङ्गप्रधानादरेण स्मृत्यन्तरोक्तप्रधानभूतायुतादिहोमं विनाऽपि
शाखान्तरोक्तग्रहयागाभ्यासं विनैकशाखीयग्रहयागाभ्यासमात्राणामिव
पूजा ग्रहदेवत्यहोमयोरेवानुष्टानं कथञ्चित् शिष्टानां सङ्गच्छते ।
ग्रहपूजाहोमयोरङ्गत्वे त्वङ्गमात्रानुष्टानमेव स्यात् ।

अथ ग्रहादीनां लक्षणानि ।

मात्स्ये-पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमयुतिः ।
सप्ताश्वरथसंस्थश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥१॥
श्वेतः श्वेताम्बरधरो दशाश्वः श्वेतभूषणः ।
गदापाणिद्विवाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥२॥
रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः ।
चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्वरासुतः ॥३॥
पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसमयुतिः ।
खडगचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो ब्रुधः ॥४॥
देव-दैत्यगुरु तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ ।
दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू ॥५॥
इन्द्रनीलयुतिः शूली वरदो गृथवाहनः ।
वाणवाणासनधरः कर्तव्योऽक्षुतः सदा ॥६॥
करालवदनः खडगचर्मशूली वरप्रदः ।
नीलः सिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ॥७॥
धूम्रा द्विवाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः ।
गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥८॥
सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहलोका हितावहाः ।
अद्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदेति ॥९॥

अथाधिदेवताप्रत्यधिदेवतालक्षणानि—

विष्णुधर्मोच्चरे—

पञ्चवक्त्रो वृषारूढः प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनः ।
 कपाली शूलघटवाङ्गो चन्द्रमौलिः सदाशिवः ॥१॥
 अक्षसूत्रं च कमलं दर्पणं च कमण्डलुम् ।
 उमा विभर्ति हस्तेषु पूजिता त्रिदशैरपि ॥२॥
 कुमारः पण्डुखः कार्यः शिखण्डकविभूषणः ।
 रक्ताम्बरधरो देवो मधूरवरवाहनः ॥३॥
 कुकुटश्च तथा घण्टास्तस्य दक्षिणहस्तयोः ।
 पताका वैजयन्ती स्याच्छक्तिः कार्या च वामयोः ॥४॥
 विष्णुः कौमोदकी-पद्म-शङ्ख-चक्रधरः क्रमात् ।
 प्रदक्षिणं दक्षिणाधः करादारभ्य नित्यशः ॥५॥
 पद्मासनस्थो जटिलो ब्रह्मा कार्यश्रुतुर्भुजः ।
 अक्षमालां सर्वं विभ्रत्पुस्तकं च कमण्डलुम् ॥६॥
 चतुर्दन्तगजारूढो वज्री कुलिशभृत्करः ।
 शचीपतिः प्रकर्त्तव्यो नानाभरणभूषितः ॥७॥
 ईषन्नीलोपमः कार्यो दण्डहस्ते विजानता ।
 रक्तट्वपशहस्तश्च महामहिषवाहनः ॥८॥
 कालः करालवदनो नीलाङ्गश्च विभीषणः ।
 पाशहस्तो दण्डहस्तः कार्यो वृश्चिकरोमवान् ॥९॥
 अपीच्यवेपस्याकारं द्विभुजं सौम्यदर्शनम् ।
 दक्षिणे लेखनीं चित्रगुप्तं वामे तु पात्रकम् ॥१०॥
 पिङ्गलशमश्रुकेशाक्षः पीनाङ्गजठरोऽरुणः ।
 छागस्थः साक्षसूत्रोऽग्निः सप्तार्चिः शक्तिधारकः ॥११॥

चिद्वितं चमरेणास्य करंमन्यं प्रकल्पयेत् ।
 आपः स्त्रोरूपधारिण्यः श्वेता मकरवाहनाः ॥१२॥
 दधानाः पाशकलशौ मुक्ताभरणभूषिताः ।
 शुक्रवर्णा मही कार्या दिव्याभरणभूषिता ॥१३॥
 चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चरडांशुसद्वशाम्बरा ।
 रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमोषधिसंयुतम् ॥१४॥
 पद्मं करे च कर्त्तव्यं शुद्धो यादवनन्दन ! ।
 दिङ्नागानां चतुर्णां सा कार्या पृष्ठगता तथा ॥१५॥

विष्णोरिन्द्रस्य चोकम्—

वामे शच्याः करे कार्या सौम्या सन्तानमञ्जरी ।
 वरदा मणिडता कार्या द्विभुजा च तथा शची ॥१॥
 यज्ञोपवीती हंसस्थ एकवक्त्रश्चतुर्भुजः ।
 अक्षं स्वं स्वं विभ्रत्कुण्डिकां च प्रजापतिः ॥२॥
 अक्षं अक्षमालाम् । कुण्डिकां कमण्डलुम् ।
 अक्षसूत्रधराः सर्पाः कुण्डिकापुच्छभूषणाः ।
 एकभोगाद्विभोग वा सर्वे कार्याश्च भोषणाः ॥३॥

ब्रह्मलक्षणमुकम्—

ग्रहाणां दक्षिणे पाश्वे स्थापयेदधिदेवताः ।
 ग्रहाणामुत्तरे पाश्वे न्यसेत्पत्यधिदेवताः ॥४॥

अथ विनायकादिलक्षणानि ।

चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च कर्त्तव्योऽत्र गजाननः ।
 नागयज्ञोपवीतश्च शशाङ्ककृतशेखरः ॥५॥
 दक्षे दन्तं करे दद्याइ द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ।
 तृतीये परशुं दद्याच्चतुर्थे मोदकं तथा ॥६॥

शक्ति वाणं तथा शूलं खडगं चक्रं च दक्षिणे ।
 चन्द्रविम्बमधो वामे खेटमूर्धेऽ कपालकम् ॥७॥
 सुकं कटं च विभ्राणा सिहारुढा तु दिग्भुजा ।
 एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गाऽर्त्तिहारिणी ॥८॥
 धावद्वरिणपृष्ठस्थो ध्वजधारी समीरणः ।
 वरदानकरो धूम्रवर्णः कार्ये विजानता ॥९॥
 नीलोत्पलाभं गगनं तद्वर्णाम्बरधारि च ।
 चन्द्राकहस्तं कर्त्तव्यं द्विभुजं सौम्यखण्डवत् ॥१०॥
 द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यौ रूपसंस्थितौ ।
 तयोरोषधयः कार्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥११॥
 वामयोः पुस्तकौ कार्यौ दर्शनीयौ तथा द्विजाः ।
 एकस्य दक्षिणेपाश्वेऽ वामे चान्यस्य यादव ! ॥१२॥
 नारीयुगं प्रकर्त्तव्यं सुरूपं चारुदर्शनम् ।
 रत्नभाण्डकरे कार्ये चन्द्रशुक्राम्बरे तथा ॥१३॥

अथ लोकपाल रूपाणि ।

तत्रेन्द्राग्नियमरूपाण्यधिप्रत्याधिदेवोक्तानि—

खडगचर्मधरो वातो निर्झर्तिर्नरवाहनः ॥
 ऊर्ध्वकेशो विरूपाक्षः करातः कालिकाप्रियः ॥१॥
 नागपाशधरो रक्तभूषणः पद्मिनीप्रियः ।
 वरुणोऽम्बुपतिः रूपर्णवर्णो मकरवाहनः ॥ २ ॥

वायुर्विनायकादिपञ्चके उक्तः । सोमो ऋषेषु । अनन्तः सर्पः
 सप्रत्यधिदेवतासु । इत्ययुतद्वेषः ।

अथ लक्ष्मोः ।

तत्र ग्रहपीडादीनि निमित्तान्युक्तान्ययुतहोमारम्भो देवीपुराणे—

लक्ष्मोः प्रवक्ष्यामि यथाप्रोक्तं तु शम्भुना ।

भूमिकम्पे दिशादाहे ग्रहयुद्ध उपस्थिते ॥ १ ॥

केतुसन्दर्शने चैव आदित्यस्य च कम्पने ।

कृष्णवर्णेऽथवा सूर्ये तथा छिद्रसमन्विते ॥ २ ॥

रक्तवृष्टिस्तथा नद्यो विपरीतां वहन्ति च ।

निर्गतं गगनाद्धूर्म वारिमध्ये च यत्स्थितम् ॥ ३ ॥

उपसर्गस्तथा लोके रक्षान्तु क्षयकारकाः ।

यस्य राशौ ग्रहाः पञ्च अथ सप्त सुराधिपि ॥ ४ ॥

ग्रहणं चन्द्रसूर्यसग्रहैर्वाष्ट संस्थितैरित्यपि ।

तथा—कम्पनं स्वेदनं गात्रे अम्बुपानार्थजल्पनम् ।

देवतानां सुराध्यक्ष उत्पाताः क्षयकारकाः ॥ १ ॥

लक्ष्मोः प्रकुर्वीत कोटिहोममथापि वा । इति ।

मात्स्ये—अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्ष्मोः स्वयम्भुवा ।

आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥ १ ॥

द्विहस्तविस्तुतं तद्वच्चतुर्हस्तायुतं एुनः ।

लक्ष्मोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेखलम् ॥ २ ॥

व्यासतो द्विहस्तं फलतश्चतुर्हस्तायतं भवतीत्यर्थः ।

तस्य चोन्नारपूर्वेण वितस्तित्रयसम्मितम् ।

प्रागुदक् प्रवणं तद्वच्चतुरस्तं समं ततः ॥ ३ ॥

विष्कम्भाद्दोच्छ्रितं प्रोक्तं स्थणिदलं विश्वकर्मणा ।

संस्थापनाय देवानां वपत्रयसमावृतम् ॥ ४ ॥

तस्मिस्तज्जावाहयेदेवानपूर्ववत्पुष्पतएङ्गुलैः ।

गरुत्मानधिकस्तत्र सम्पूज्यः श्रियमिच्छता ॥५॥

सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ।

विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥६॥

अथं गरुडावाहनमन्त्रः—

पूर्ववत्सुभमामन्त्र्य तद्वद्दोमं समाचरेत् ।

सहस्राणां शतं हुत्वा समित्संख्यादिकं पुनः ॥१॥

पूर्ववदेव समिदाज्यं चरुहोमं पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैः कुर्यात् । गरुत्मतः

सुपर्णोसि गरुत्मानिति इन्द्रं मित्रमिति वा मन्त्रः ।

घृतकुरुभवसोर्दारां पातयेदनलोपरि ।

उदुम्बरीमथाद्वां च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम् ॥१॥

वाहुमात्रां स्तुत्वं कृत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि ।

घृतधारां तथा सम्यग्गनेहृपरि पातयेत् ॥२॥

श्रावयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैन्दवम् ।

महावैश्वानरं सम्यग्ज्येषु साम च पाठयेत् ॥३॥

स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनम् ।

दातव्या यजमानेन पूर्ववद्विज्ञिणा पृथक् ॥४॥

कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्तचेतसा ।

तद्वद्वादश चाष्टौ वा लक्ष्महोमेऽपि ऋत्विजः ॥५॥

कर्तव्याः शक्तिस्तद्वच्चतुरो वा विमत्सराः ।

ब्रह्माचार्यसहिता नामेवेयं संख्येति केचित्—

नवग्रहमखात्सर्वं लक्ष्महोमे दशोत्तरम् ।

दध्याच्च मुनिशार्दूल ! भूषणान्यपि शक्तिः ॥१॥

शयनानि च वस्त्राणि हैमानि कटकानि च ।

कण्ठाङ्गुलीपवित्राणि कण्ठसूत्राणि शक्तिः ॥२॥

न कुर्याद्विषिणाहीनं विच्छाठ्येन मानवः ।
 अदत्ता होमलोपाद्वा कुलक्षयमवाप्नुयात् ॥३॥
 अन्नदानं यथाशक्त्या कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।
 मन्त्रहीनं कृतो यस्मादुर्भिक्षफलदो भवेत् ॥४॥

तथा—तस्मात्पीडाकरोतीव य एव भवति ग्रहः ।
 तमेव पूजयेऽन्तक्षया द्वौ वा त्रीन्वा यथाविधि ॥५॥

तथा—पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुदण्डैः ।
 यावत्कल्पशतान्यष्टौ अथ मोक्षमवाप्नुयात् ॥६॥

तथा—पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ।
 भार्यार्थी लभते भार्या कुमारी च शुभं पतिम् ॥७॥
 ऋष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् ।
 यं यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥८॥
 निष्कामः कुरुते यस्तु परं ब्रह्म स गच्छति ।

॥ इति लक्ष्मीहोमः ॥

अथ कोटिहोमः ।

तत्राप्ययुतलक्ष्मीहोमप्रकरण एव निमित्तान्युक्तानि ।
 भविष्योत्तरेऽपि । संवरण उवाच—

भगवन् ! महदुत्पातसम्भवे भूप्रकम्पने ।
 निर्धाते पांशुवर्षे च ग्रहभङ्गे तथैव च ॥१॥
 जन्मनक्षत्रपीडासु अनादृष्टभयेषु च ।
 क्रूरासु ग्रहपीडासु दुर्भिक्षे राष्ट्रविष्लवे ॥२॥
 व्याधीनां सम्भवे जाते शरीरे वेति पीडिते ।
 क्लेशो महति चोत्पन्ने किं कर्त्तव्यं नरोत्तमैः ॥३॥

स्वर्गस्य साधनं यत्तत्कीर्तिं धनदं तथा ।

प्रब्रूहि मनुजश्रेष्ठ ! तथाऽरोग्यप्रदं नृणाम् ॥४॥

सनक्तुमार उवाच—

श्रुणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि शान्तिकर्मण्यनुच्छम् ।

कोटिहोमाख्यमतुलं सर्वकामफलप्रदम् ॥१॥

ब्रह्महत्यादिपापानि येन नश्यन्ति तत्कणात् ।

उत्पाताः प्रशमं यान्ति महत्सम्पद्यते शुभम् ॥२॥

विधानं तस्य वक्ष्यामि श्रुणु ह्येकमना भव ।

देवागारे च भवने तीर्थे वा शिवसन्निधौ ॥३॥

पर्वते वाऽथ कुर्वीत इच्छेत्क्षेममात्मनः ।

शुभनक्त्रयोर्गौ च वारे सर्वगुणान्विते ॥४॥

यजमानस्यानुकूले कोटिहोमं समाचरेत् ।

पूजयिला प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥५॥

वस्त्रैर्विभूषणैरचैव गन्धमाल्यानुलेपनैः ।

प्रणम्य विधिवचास्मै चात्मानं निवेदयेत् ॥६॥

त्वं मे यतः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।

लत्प्रसादेन विप्रर्षे ! सर्वं मे स्यान्मनोगतम् ॥७॥

आपद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुच्छम् ।

कोटिहोमाख्यमतुलं शान्त्यर्थं सार्वकामिकम् ॥८॥

पुरोहितस्ततः प्राज्ञः शुद्धाम्बरधरः शुचिः ।

ब्राह्मणैः संवृतः पुण्यैः संयुतः सुसमाहितैः ॥९॥

भूमिभागे समे शुद्धे प्रागुदक्षमवरणे, तथा ।

पुण्याह वाचयेत्पूर्वं कृत्वा विप्रांस्तु पूजयेत् ॥१०॥

ततः समाहितो विप्रः सूत्रयेन्मण्डपं शुभम् ।

उत्तमं शतहस्तं तु तदर्द्धेन तु मध्यमम् ॥११॥

अधमं तु तदेहेन शक्तिकालाद्यपेक्षया ।
 मध्ये तु मण्डपस्यापि कुण्डं कुर्याद्विचक्षणः ॥१२॥
 अष्टहस्तप्रमाणेन आयामेन तथैव च ।
 मेखलात्रितयं तस्य द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् ॥१३॥
 तत्प्रमाणां तथा योनि कुर्वीत सुसमाहितः ।
 कुण्डस्य पूर्वभागे तु वेदिं कुर्याद्विचक्षणः ॥१४॥
 चतुर्हस्तां समां चैव हस्तमात्रोच्छितां नृप ।
 स्थापनं च सदेवानां कुर्याद्यत्नेन बुद्धिमान् ॥१५॥
 उपलिप्य ततो भूमि मण्डपस्य प्रकल्पयेत् ।
 स्थापयेद्विज्ञु सर्वासु तोरणानि विचक्षणः ॥१६॥
 एवं सम्भृतसम्भारः पुरोधाः सुसमाहितः ।
 पुण्याहजयघोषेण होमकर्म समाचरेत् ॥१७॥
 स्थापयित्वा सुरान्वेद्यां वक्ष्यमाणानर्दिदम् !
 ब्रह्माणं पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दनम् ॥१८॥
 पथिमे तु तथा रुद्रं वस्त्रुत्तरतस्तथा ।
 ईशान्यां च ग्रहान्सर्वानाग्नेयां मरुतस्तथा ॥१९॥
 वायुं भूम्यां तथैशान्यां लोकपालान्कमेण तु ।
 एवं संस्थाप्य विबुधान्यथास्थानं नृपोचम ! ॥२०॥
 पूजयेद्विधिवद्वस्त्रैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 वेदोक्तमन्त्रैस्तत्त्विन्द्रः पुराणोक्तैः पृथक् पृथक् ॥२१॥
 आदित्य वसवो रुद्रा लोकपालास्तथैव च ।
 ब्रह्मा जनार्दनश्चैव शूलपाणिमहेश्वरः ॥२२॥
 अत्र सन्निहिताः सर्वे भवन्तु सुखभागिनः ।
 पूजां गृह्णन्तु सर्वत्र मया भक्त्योपपादितम् ॥२३॥
 प्रकुर्वन्तु शुभं सर्वे यज्ञकर्तुः समाहिताः ।

एवं तु पूजयिता तान्देवान्यत्नेन शुद्धीः ॥२४॥
 नैवेद्यैर्विविधैर्भक्ष्यैः फलैश्चैव सुशोभितैः ।
 ततस्तु तैर्द्विजैः सर्वैः कुण्डस्य विधिपूर्वकम् ॥२५॥
 कुर्यात्संस्कारकरणं यथोक्तं वेदवित्तमैः ।
 ततः समाहयेद्विनाम्नाख्यातं घृतार्चितम् ॥२६॥
 नियोजयेद्विजांस्तत्र शतसंख्यान्वपोच्चम ।
 अलाभे च बहूनां च यथालाभं नियोजयेत् ॥२७॥
 विद्यावित्तवयोदृदान् गृहस्थानं संयतेन्द्रियान् ।
 स्वर्कर्मनिरतान् बुद्ध्वा ज्ञानशीलान्प्रयत्नः ॥२८॥
 चिन्तयेत्तत्र देवेशं पञ्चास्यं नृप ! पावकम् ।
 मुखानि तस्य चत्वारि सप्तजिह्वानि पार्थिव ॥२९॥
 एकजिह्वमयैकं तु तत्स्मृतं सार्वकामिकम् ।
 धूमायमानेन वृथा होतव्यं ज्वलितेन ते ॥३०॥
 ऋग्निः पूर्वमुखैः कार्यो यजुर्भिश्चोच्चरामुखैः ।
 सामभिः पश्चिमे कार्यः पूर्ववद्विज्ञिणामुखैः ॥३१॥
 आद्यारावाज्यभागौ तु पूर्वं हुता विचक्षणाः ।
 परितश्च परिस्तीर्णे कल्पिते च तथाऽऽसने ॥३२॥
 ब्राह्मणाः पूर्वमेवात्र सर्वं पश्चात्समाचरेत् ।
 होमो व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तत्र विधीयते ॥३३॥
 प्रणवादिभिश्च तत्त्विङ्गैः स्वाहाकारान्तयोजितैः ।
 जुहुयात्सर्वदेवानां वेद्यां ये चावकल्पिताः ॥३४॥
 एवं प्रकल्पयेद्यज्ञं कोटिहोमाख्यमुत्तमम् ।
 तिलाः कृष्णा घृताभ्यक्ताः किञ्चिद्वीहिसमन्विताः ॥३५॥
 किञ्चिवद्यव समायुक्ता इति कचित्पाठः ।
 होतव्याः कोटिहोमे तु समिधः सुपलाशजाः ।

पूर्णे पूर्णे सहस्रे तु दद्यात्पूर्णाहुतिं शुभाम् ॥३६॥
 पञ्चमे तन्मुखे राजन् ! सर्वकामार्थसिद्धये ।
 पूर्णाहुत्यः समाख्याताः कोटिहोमे नराधिप ! ॥३७॥
 सहस्राणि नृपश्रेष्ठ ! दशशास्त्रविशारदैः ।
 प्रारम्भदिनमारभ्य ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥३८॥
 होतव्यं यजमानैश्च अथवा सुपुरोहितैः ।
 क्रोधलोभादयो दोषा वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥३९॥
 यजमानेन राजेन्द्र सर्वकामानभीपसता ।

मात्स्ये—अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।
 आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥ १ ॥
 पूर्ववद्ग्रहदेवानामावाहनविसज्जनम् ।
 होमपन्नास्त एवोक्ताः स्नानदाने तथैव च ॥ २ ॥
 कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽयं निबोध मे ।
 कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्तं च सर्वशः ॥ ३ ॥
 योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ॥

सर्वशः चतुर्हस्तमिति विस्तारायामखातेष्वित्यर्थः । योनिवक्त्र-
 द्वयोपेतमित्येका योनिः पश्चिमतोऽन्या दक्षिणत इति हैमाद्रिः ।
 वक्त्रं=कण्ठः । योनिकण्ठयुतमिति पितामहचरणाः ।

वेदिश्च कोटिहोमे स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयम् ।
 चतुरस्ता समाहृता त्रिभिर्वप्नैः समावृता ॥ १ ॥
 वप्नमानं मया प्रोक्तं वेदिकायास्तथोच्छ्रयः ।

उक्तमयुतहोमे—

तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ॥ २ ॥
 पूर्वद्वारे च संस्थाप्य वहृत्वं वेदपारगम् ।
 याजुर्वेदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ॥ ३ ॥

अर्थवेदिनं तद्वुत्तरे स्थापयेद्बुधः ।
 अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ॥ ४ ॥
 एवं द्वादश तान् विमान वस्त्रमान्यानुलेपनैः ।
 पूर्ववत्पूजयेऽद्वत्या सर्वाधिरणभूषितैः ॥ ५ ॥
 शान्तिसूक्तं च रौद्रं च पावानं सुमङ्गलम् ।
 पूर्वतो वहृत्वः शान्ति पठन्नास्त उद्भुमुखः ॥ ६ ॥
 शाक्षं रौद्रं च सौम्यं च कौष्माण्डं शान्तिमेव च ।
 पठेत् दक्षिणे द्वारि याजुर्वेदिकमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 सौर्यमथ वैराजमाग्नेयं रौद्रसंहिताम् ।
 ज्येष्ठसाम तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमे पठेत् ॥ ८ ॥
 शान्तिसूक्तं च तथा तथा शाकुनकं शुभम् ।
 पौष्टिकं च महाराजन्नुत्तरेणाऽप्यथर्ववित् ॥ ९ ॥
 पश्चभि सप्तभिर्वाऽथ होमः कार्योऽत्र पूर्ववत् ।
 स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव मूनिसत्तम ! ॥ १० ॥
 वसोऽर्हाराविधानं तु लक्ष्मोपविष्यते ।
 अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति ततो विष्णुपर्दं ब्रजेत् ।
 यः पठेच्छृण्याद्वाऽपि ग्रहशान्तित्रयं नरः ॥ १२ ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य गच्छति ।
 अश्वमेधसहस्राणि दश वाऽष्टौ च धर्मवित् ॥ १३ ॥
 कृत्वा यत्फलमामोति कोटिहोमात्तदरनुते ।
 ग्रहहत्यासहस्राणि भ्रूणहत्याऽर्बुदानि च ॥ १४ ॥
 नश्यन्ति कोटिहोमेन यथावदैवभाषितम् ।

इति कोटिहोमः ।

अथ शतमुखकोटिहोमः ।

संवरण उवाच—

षहुत्तात्कर्मणो ब्रह्मन् ! कोटिहोमः सुदुष्करः ।
कालेन महता चैव कर्तुं शक्यः कथञ्चन ॥ १ ॥
नियमा ब्रह्मचर्यादा दुष्करा इति मे मतिः ।
निरोधो ब्राह्मणानां च भूशय्यादि सुदुष्करम् ॥ २ ॥
कार्यणामलघीयत्वात्पूर्वकालाद्येत्य ।
एतद्विज्ञाय तं ब्रह्मन् ! सर्वशास्त्रेषु पद्यते ॥ ३ ॥
कोटिहोमस्य संक्षेपं वद मे ब्रह्मसम्भव ॥

सप्तत्कुमार उवाच—

शताननो दशमुखो द्विसुखैकमुखस्तथा ।
चतुर्विंशो महाराज ! कोटिहोमो विधीयते ॥ १ ॥
कार्यस्य गुरुतां ज्ञात्वा नैकव्यमर्थं पर्वणः ।
यथा संक्षेपतः कार्यः कोटिहोमस्तथा शूणु ॥ २ ॥
कुरुत्वा कुण्डशतं दिव्यं यथोक्तं मानसस्मितम् ।
एकैकस्मिंस्तथा कुण्डे दश विप्राणियोजयेत् ॥ ३ ॥
सद्यः पते तु विप्राणां सहस्रं परिकीर्तितम् ।
एकस्थानप्रणीतेऽयौ सर्वतः परिभाविते ॥ ४ ॥
एकस्थानात्सर्वतः सर्वतः सर्वस्मिन्कुण्डे परिभाविते संस्कृते-
उच्चौ प्रणीत इत्यर्थः ।
होमं कुर्यादिनाः सर्वे कुण्डे कुण्डे यथोदितम् ।
यथा कुण्डबहुत्वेऽपि राजसूये महाक्रतौ ॥ ५ ॥
न चाप्यग्निवहुत्वं स्यात्व च यज्ञादि भिवते ।
तथा कुण्डशतेऽप्यत्र घृताचिषि नियोजिते ॥ ६ ॥

एक एव भवेद्यज्ञः कोटिहोमो न संशयः ।
 एवं यैः क्रियते ज्ञिप्रं व्याकुलैः कार्यगौरवात् ॥ ७ ॥
 शताननः स विज्ञेयः कोटिहोमो न संशय ।
 स्वल्पैरहोभिः कार्यं स्याद्वीर्धकालादिकेऽपि वा ॥ ८ ॥
 तदा दशमुखः कार्यः कोटिहोमः शुभे मते ।
 विप्राणां द्विशते तत्र प्रविभज्य नियोजयेत् ॥ ९ ॥
 तेऽपि विज्ञातशीलाः स्युर्वृत्तवन्तो जितेन्द्रियाः ।
 यत्र कुण्डद्रयं कृत्वा विभज्य च विभावसुभ् ॥ १० ॥
 होमं कुर्याद्दिजा भूयः संस्कृत्य विधिपूर्वकम् ।
 शतं तत्र नियोज्य च विप्राणां प्रविभज्य वै ॥ ११ ॥
 मासेऽथवाऽर्द्धमासे वा कार्यः काले हृषपस्थिते ।
 तदापि द्विमुखः कार्यः कोटिहोमो विचक्षणैः ॥ १२ ॥
 तदनु स्वेच्छया यज्ञं यज्ञमानः समापयेत् ।
 कालेन बहुना राजस्तदा चैकमुखो भवेत् ॥ १३ ॥
 एककुण्डस्थितो वहिरेकचिचैः समाहितैः ।
 यथालाभस्थितैर्विप्रैज्ञानशीलैर्विचक्षणैः ॥ १४ ॥
 न संख्यानियमश्चाऽत्र ब्राह्मणानां नरोत्तम !
 न कालनियमश्चैकस्वेच्छायज्ञः स उच्यते ॥ १५ ॥
 आदृत्या कर्तुकामस्य चातुर्मास्यादि कर्मवत् ।
 तदा प्रसक्तः कर्त्तव्यो यज्ञोऽयं सर्वकामिकः ॥ १६ ॥
 अयमेकमुखो राजन ! कालेन बहुना भवेत् ।
 बहुविघ्नश्च कालो वै तस्मात्संक्षेपमाचरेत् ॥ १७ ॥
 यतो वै विचक्षमायुश्च विचक्षं चैवाऽस्थिरं सदा ।
 अतः संक्षेपतः कार्यं धर्मकार्यं प्रशस्यते ॥ १८ ॥
 ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्सुमहोत्सवम् ।

शंखतूर्थ्यनिनादेन ब्रह्मघोषरवेण च ॥१६॥
 ततस्तु दक्षयेद्विप्रान् ऋत्विजः श्रद्धयान्वितः ।
 एकैकं कनकैश्चैव कुण्डलैर्विविधैरूप ! ॥२०॥
 गोशतं चैव दातव्यमश्वानां च शतं तथा ।
 सहस्रं तु सुवर्णस्य सर्वेषामपि दापयेत् ॥२१॥
 ग्रामैर्गजै रथैरश्वैः पूजयेच पुरोहितम् ।
 दीनान्धकृपणान्सर्वान्वस्त्रोन्नैश्वाऽपि पूजयेत् ॥२२॥
 ततश्वावभृथे स्त्रायाच्चैर्घटैः पूर्वकल्पितैः ।
 लक्ष्महोमोक्तमन्त्रेण सदाविजयकारिणा ॥२३॥
 एवं समापयेद्यस्तु कोटिहोममर्खं शुभम् ।
 तस्यारोग्यं प्रियाः पुत्रा आयुर्वद्धिस्तथैव च ॥२४॥
 सर्वपापक्षयश्चैव जायते वृपसत्तम ! ।
 अनावृष्टिभयं चैव उत्पातभयमेव च ॥२५॥
 दुर्भिक्षग्रहपीडाश्च प्रशर्मं यान्ति भूतले ।
 एतत्पुण्यं पापहरं सर्वकामफलप्रदम् ॥२६॥
 सनक्तुमारमुनिना पार्थिवाय निवेदितम् ।
 सर्वोपसर्गशमनं भवनाशनं वा
 ये कारयन्ति मनुना वृपकोटिहोमम् ।
 भोगानवाप्य मनसोऽभिमतान् प्रकार्म
 ते यान्ति शक्रसदनं भुवि शुद्धसत्त्वाः ॥२७॥

अथ यथैते साहस्राः साद्यस्कत्रा इत्येकसंब्रयोपक्रांतेषु क्रमामनां
 तेषु च निकायिसंब्रकेषु यागेषु प्रथमस्याम्नातधर्मकस्य धर्मा उत्तरे-
 ष्वनाम्नातधर्मकेषु निकायित्वाऽवान्तरासामान्यात्साहस्रां साद्य-
 स्कत्राद्येकनामकत्वाच्च प्रवर्तेत इत्यष्टमे निकायिनां तु पूर्वस्योत्तरेषु
 प्रवृत्तिः स्यादित्यत्र निरणायि । तथेह चतुर्विधो महाराजकोटिहोम
 इति चतुर्णां कोटिहोमनामत्वावान्तरसामान्येन सधर्मकस्यैकमुखस्य

धर्मा अनास्नातधर्मकेषु द्विमुखादिषु प्रवर्त्तन्ते तेन तेषां विकृतित्वम् ।
 तत्र द्विमुखे तावत्कुण्डद्वयं प्रकृतिप्राप्तेषु शतपञ्चाशतपञ्चविंशतिहस्त-
 मण्डपेषु मध्यमनवमांशे कार्यं तस्यैव मध्यमे नवमांशे तु कुण्ड-
 कुर्याद्विचक्षण इति प्रकृतौ बचनेनात्रापि तथा प्राप्तेः । तच्च कुण्ड-
 द्वयं पद्महस्तम् । दशलक्ष्मिते होमे पट्टकरं संप्रचक्षत इति भविष्य-
 त्युराणात् । पञ्चहस्तं वा । कुण्डं पञ्चकरं प्राकं दशलक्ष्माहुतौ
 क्रमादिति तत्वान्तराच्च । दशलक्ष्मोत्तरमेकोनकोटिपर्ययन्तं पञ्चपट्टकरे
 इत्यर्थः । अयुतहोमतः प्राप्तं एकहस्तत्वं प्राकृतं परिमाणं त्वादुद्घार्थ-
 त्वापत्याऽप्राकृतकार्यत्वाद्वाभ्यते । अर्थात्परिमाणमिति कात्यायनो-
 केश । तत्र पञ्चविंशतिहस्ते मण्डपे मध्यमनवांशे दक्षिणोत्तरयोः
 कुण्डद्वयं निविशतेः ॥ कथञ्चित् प्रकृतितो द्वादशाङ्गुलमेखलाप्राप्तेः ।
 इतरयोस्तु मण्डपयोः सुगम एव निवेशः । एवं दशमुखेऽपि प्राकृतै-
 कहस्तत्ववाधेन पञ्चकराणि पट्टकराणि वा दशकुण्डानि । तेषु प्रत्येकं
 दशलक्ष्मा हुतयः । तत्र पञ्चविंशतिहस्ते मण्डपे मध्यमांशेषु पूर्वादिषु
 चतुर्षु दक्षु मध्ये संलग्नानि चत्वारि कुण्डानि । प्राकृतमध्यमांशाधि-
 करणत्वस्य यावत्सम्भवमनुग्रहस्य न्याय्यत्वात् । प्राचिं नवमांशे तु
 प्राकृता चतुःकरा वेदी । सप्तस्वंशेषु पट्टकुण्डानि यः कञ्चिदेकोशस्तु
 रिक्त एव । कुण्डद्वयं मध्यमांशे । अष्टस्वंशेषवृष्टिविति केचित् । शतमु-
 खेऽपि पञ्चविंशतिहस्ते तावन्मण्डपे शतकुण्डो निवेशो वाधित एव ।
 पंचाशद्वस्ते यद्यपि सम्भवति तथापि लहस्तविप्राणां सुखेन
 निवेशो वाधितः । अतः शतहस्त एव निवेश उच्यते । तत्र मध्य-
 मांशे प्राप्तभागे उदक्लस्था पञ्चानामेका पंक्तिः । तेषां च कुण्डानां
 प्रत्येकमन्तरं सार्द्धसप्तहस्ताः सप्तांगुलानि च । ततः प्रतीच्या-
 मेतादशमेवान्यतपंक्तित्रयां कार्यम् । पंक्तीनामन्तरचाष्टी हस्ताः ।
 सप्तांगुलानि च । एवं विंशतिकुण्डानि मध्यभागे अन्येष्वरूपसु भागेषु
 मध्ये द्वे द्वेऽष्टसु दिव्यवष्टावष्टाविति । प्रत्येकं दश दशेति । नमु शत-
 कुण्डेषु प्रत्येकं लक्ष्माहुतिप्राप्तिः । न चैतत्सद्यः कोटिहोमपद्मे सम्भ-
 वति । कृत्वा कुण्डशतं विद्यं यथोक्तं हस्तसम्भितमिति शतमुख-
 प्रकृतयोः कुण्डानां हस्तपरिमाणोकेरिति चेत्तत्र कोचत् हस्तसम्भित-
 मितयत्र हस्ताभ्यां हस्तैर्वा सम्भितमिति विग्रहेण त्रिवृतुहस्ततापि
 युक्तयते । द्विहस्तेऽपि तु लक्ष्माहुतयः सम्भान्त्येव ॥ अत्र एव —

हेमाद्री—अथुते लथ होतव्ये कुण्डं स्याद्दस्तमात्रकम् ।

द्विशुण्ठं लक्षहोमे तु कोटिहोमे चतुर्गुणमिति ॥१॥

यद्यप्यौत्सर्गिक एकवचनान्तेनैव विग्रहस्तथाऽप्यनुपपत्या द्विबहु-
वचनान्तेनापि क्रियते । यथा सप्तदश प्राजापत्यान्पशुनालभत इत्यत्र
चोदकप्राप्तैकपशुनिष्पन्नहृदयाद्येकादशावदानगणानुरोधेन प्रजापति-
देवता यस्यादौ प्राजापत्यः प्राजापत्यश्च प्राजापत्यश्च प्राजापत्य इति
कृत्तद्वितानामेकशेष एव यागो न तु अर्थं वा पञ्चैक इत्येकशेषो-
त्तरं तद्वितं चोदकवाधापत्तेरित्युक्तम् । एवं द्विचतुर्हस्तकुण्डं
सम्पत्या युज्यन्त एकैकस्मिन्कुण्डे लक्षमाहुतय इत्याहुः । तात्वर-
णोस्तु-व्यासतुल्यखातेन षट्पञ्चवतुर्णिशद्वयं गुलानां पञ्चमेखलानां
विंशत्यं गुलोच्चतया च मध्यावकाशविवृद्ध्या एकैकहस्तेष्वपि शक्या
एव लक्षमाहुतयः कर्तुम् । अनारभ्याम्नातपञ्चमेखलापत्तेण प्राकृत-
मेखला त्रयवाधस्तूपदिष्टैकहस्तत्वानुरोधेनेति युक्तमाहुः । अत्रैकस्मि-
म्कुण्डे आज्यभागान्तं कृत्वाऽन्यकुण्डेष्वग्निप्रणयनमिति केचित्, तत्र
बहुणाप्रवासि कदक्षिणोत्तरवेद्योरनुष्टीयमानायामाहुत्यामाग्नेयाद्यष्ट-
हविष्णुवाधाराज्यभागप्रयाजाद्यज्ञानां पृथग्नुष्टानवदाज्यभागान्तं
स्वष्टकुदाद्यज्ञानुष्टानवदिहापि तिक्ष्ण आहुतीतिवत्संख्यया
भिन्नेषु कोटिसंख्याकेषु होमेषु लक्षशः शतकुण्डेष्वनुष्टीयमा-
नेष्वाज्यभागातिस्वष्टकुदाद्यज्ञानुष्टानमेदस्यैष न्यायत्वात् । किं
च अप्रमादार्थेन दीक्षाकालीनजागरणेन दीक्षोपयुक्तसम्भारसंरक्ष-
णेऽपि प्रायणीयाद्यर्थसम्भारसंरक्षणार्थातिदेशिकजागरणावृत्ति-
वदिहाप्यग्निसमिन्धनार्थेष्माधानावृत्तिः कथमप्यनिवार्यैव । न हि
आचार्यकुण्डस्थेऽग्नौ समिद्धे कुण्डान्तरस्थानां समिन्धनं भवति ।
अत एवायुतहोमे पूर्वलिखितं तत्तदुग्रहाकारवच्च कुण्डीपक्षे प्रधा-
नायतनादग्निं विभज्य आचार्यकुण्डेषु प्रणीय नवाचार्या आज्यभा-
गान्तं कृत्वेत्यादिना होमशेषं समाप्य पूर्णाहुतीहुत्वेत्यन्तेनाज्यभागान-
तानां स्वष्टकुदादीनां वाङ्मानामावृत्तिलिखनं प्रयोगपारिजातीयं
संगच्छते तदेव च कोटिहोमे चोदकात्मापत्तम् । प्राकृताष्टसंख्यावधेन
नवतिसंख्यामात्रं विधीयते । यद्यपि प्रणयनांतरं तथापि तद्वर्मकमेवं
सर्वथाङ्मानामावृत्तिरेव एतावानविशेषः शत संख्यया कुण्डेषु नव-
संख्या ग्रहाद्याकारास्थलविशेषाश्च निवर्त्तन्ते । अतोऽग्निस्थापनोत्तर-

मेव प्रणयनम् । यत्तु पारिजाते मध्यकुरडात्प्रणयनमुक्तं तत्र प्रागुदगप-
वर्गप्रचारवाधात् । तेन तत्संरक्षणार्थं नैऋत्यकुरडादेव प्रणयनं
कार्यम् । अस्तु वा कथञ्चिदयुतहोमे मध्यकुरडसञ्ज्ञावात्तस्य च
सर्वप्रधानभूतसूर्यदेवत्यत्वाकथञ्चितः प्रणयनं शतमुखे तु मध्ये
कुरडनिवेशाभावान्न ततोऽन्तिप्रणयनं मध्यस्थलसमीपवर्त्तिष्वनेक-
कुरडेषु तु विनिगमनाविरहः । सर्वोऽप्ययं कोटिहोमविचारस्तात-
चरणैऽद्वैतनिर्णये सुविवृत इति नेह विस्तरः ॥

अथ प्रायो मात्स्यानुसारिणीं भट्टकृतां पद्धतिमनुसृत्य

ग्रहमस्प्रयोगः ।

कर्ता प्रारम्भदिनात्पूर्वं सुदिने दानमयूखीयास्मदुक्तप्रकाराणा-
मन्यतमप्रकारेण प्राचीं संसाध्य तत्र वितस्त्युच्छ्रूयं मण्डपनिवेश-
योग्यं चतुरस्त्रं चत्वरं कृत्वा पूर्वाङ्गे देशकालौ स्मृत्वाऽमुककर्म कर्तुं
मण्डपं करिष्य इति संकल्प्य गणेशं कूर्मं शेषं चासुकिं द्विजांश्च-
सम्पूज्य—

आगच्छ सर्वकल्याणिं वसुधे लोकधारिणि ।

उद्धृतासि वराहेण सशैलवनकानना ॥ १ ॥

मण्डपं कारयाम्यद्य त्वदूर्ध्वं शुभलक्षणम् ।

गृहा णाऽधर्यं मया दत्तं प्रसन्ना शुभदा भव ॥ २ ॥

इति वसुधाया अर्ध्यं दत्वा स्थोना पृथिवीति तां प्रार्थ्यं मण्डपं
तदुद्दीच्यां मध्ये वा कुरडं वेदिं च कुर्यात् । मण्डपश्चायुतहोमेष्ट-
हस्तो दशहस्तो वा कुण्डं हस्तमितं चतुरंगुलैकमेखलं वेदीमण्ड-
पोत्तरभागे हस्तविस्तृता वितस्त्युच्छ्रूता वप्रत्रयवती कार्या । तत्र
प्रथमो वप्रस्त्युंगुलोच्छ्रूयः । तदुपरितनौ प्रत्येकं द्रव्यकुलोच्छ्रूतौ ।
विस्तारस्तु सर्वेषामाप्ते प्रत्येकं द्यंगुलः । लक्ष्मीहोमे तु मण्डपो द्वादश-
चतुर्दशषोडशहस्तोऽपि कुरडं क्षेत्रफलतश्चतुःकरम् । तदेव व्यास-
तो द्विकरम् । द्वित्रिचतुरंगुलोच्चत्रिमेखलम् । तत्रोपरितनी चतुरंगुल-
विस्तारा अधोगते द्वे अपि प्रत्येकं द्रव्यं गुलविस्तारे । कुरडादीशान्यां
सार्वदस्तविस्तृता तदद्वैच्छ्रूतेशानप्रवणा पूर्वपवत्तिवप्ना वेदी ॥

कोटिहोम तु शततदर्ढतदर्ढबोडशान्यतमहस्तो मण्डपः कुण्डं तु अष्टहस्तं दशहस्तं षोडशहस्तं वा फलतः । तच व्याससमखातं मण्डपमध्ये तस्य दक्षिणपश्चिमयोर्योनिद्रव्यम् । वेदी च प्राच्यां द्विहस्तविस्तृतेति विशेषः । द्विमुखदशमुखशतमुखेषु तु निर्णयावसरे सन्धिवेश उक्तः कर्ता सुदिने मासपक्षादि संकीर्त्य श्रीकामादिग्रहपीडानिवारणकामो वाऽयुतहोमं लक्ष्महोमं वा करिष्य इति संकल्प्य । गणेशपूजा-स्वस्तिवाचन-मातृपूजा—(वसोदर्मा आयुर्घमंत्रजप-) वृद्धिभाद्राचार्यादिवरणानि कुर्यात् । तत्रायुतहोमे चत्वार ऋत्विजो द्वौ वा । लक्ष्महोमे द्वादशाष्टौ चत्वारो वा । कोटिहोमेऽष्टौ होमार्थं चत्वारो द्वारजापका इति द्वादश । अयुतलक्ष्मकोटिहोमेषु त्रिष्वपि षोडश वा । ब्रह्माचार्यावप्येतन्मध्य एव सर्वत्र ।

वरणमन्त्रास्तु—

आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः ।
तथा त्वं मम यज्ञोऽस्मिन्नाचार्यो भव सुव्रत ॥ १ ॥
यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा स्वर्गलोके पितामहः ।
तथाऽस्मिन्मप यज्ञो त्वं ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ॥ २ ॥
अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽभ्यर्थिता मया ।
सुप्रसन्नाः प्रकुर्वन्तु शान्तिकं विधिपूर्वकम् ॥ ३ ॥

(कोटिहोमे तु गुरुप्रार्थना)

त्वं मे यतः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।
लत्प्रसादेन विप्रेष ! सर्वे मे स्यान्मनोगतम् ॥ ४ ॥
आपद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुत्तमम् ।
कोटिहोमाख्यमतुलं शान्त्यर्थं सार्वकामिकमिति ॥ ५ ॥

ततः सर्वानाचार्यादीन् स्वशाखीयानामृत्विक्शाखीयानां च पदा-र्थानामनुसमयेन मधुपर्केण संपूज्य शुक्रमाल्यम्बरानुलेपनः सप्तत्रीक ऋत्विक्सहितो भद्रं कर्णेभिरिति वेदघोषेण मण्डपं प्रदक्षि-णीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविशेत् । तत आचार्यो—

यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा ।

स्थानं त्यक्ता तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ १ ॥

अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।

सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे ॥ २ ॥

इति सर्वपाञ्चिकीर्यं शुची वो हव्येति एतोन्विन्द्रियमिति च तुच्चाभ्यां आपो हि ऐत्यादिभिश्च भुवं प्रोद्य स्वस्त्ययनं तार्च्यमिति ऋग्द्वयं पठेत् । ततो मण्डपनिश्रृतिभागे हस्तमितां वेदिं कृत्वा तस्यां वस्त्रं प्रसार्य तत्र सुवर्णादिशलाकया नव रेखाः प्राक् पञ्चिमायता नव च दक्षिणोत्तरायताः कृत्वा मध्यकोष्ठचतुष्टयमेकीकृतप्रतिकोणं त्रिषु पदेषु सूत्रं दद्यात् । तथा चतुर्विंशतिरज्जपर्दानि सम्पद्यन्ते । मण्डलस्याग्नेयादिषु कोणेषु शंकुचतुष्टयं निखनेयुः ।

तत्र मन्त्रः—

विशन्तु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः ।

मण्डपेऽत्रावतिष्ठन्तु आयुर्बलकराः सदा ॥

इति मन्त्रेण निरवाय ॥ १ ॥

ततो बलिदानम्—

अग्निभ्योऽप्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः ।

तेभ्यो बलि प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ १ ॥

नैऋत्याधिपतिश्चैव नैऋत्यां ये च राज्ञसाः ।

बलि तेभ्यः प्रयच्छामि सर्वे गृह्णन्तु मन्त्रितम् ॥ २ ॥

ॐ नमो वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः ।

बलि तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ ३ ॥

रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः ।

बलि तेभ्यः प्रयच्छामि गृह्णन्तु सततोत्सुकाः ॥ ४ ॥

इति मन्त्रैः शंकुपाश्र्वेषु यथाक्रमं प्रतिमन्त्रं माषभक्तबलीन्द्रित्वा ।

शान्तिर्यशोवती कान्तिर्विशाला प्राणवाहिनी सती सुमना नंदा सुभद्रा ।

इति नव प्रागायतरेखादेवताः पूजयित्वा हिरण्या सुप्रभा लक्ष्मीर्विभूति-
र्विमला प्रिया जया काला विशोका इति नवदक्षिणोत्तरायतरेखादेव-
तोश्च सम्पूज्य । मध्ये व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्वास्तुपुरुषमावाहा
वास्तोर्षपते प्रतीति सम्पूज्य । बलिं च दत्वा मध्यपदचतुष्टये वास्तो-
हृदये ब्रह्माणमावाहा पूजयित्वा उँ ब्रह्मणे नमो बलिं समर्पयामीति
पायसबलिं दद्यात् ॥ १ ॥

ततः पूर्वपदद्वये दक्षिणस्तनेऽर्घ्यमणे नमः ॥ २ ॥

दक्षिणपदद्वये जठरदक्षिणभागे विवस्वते नमः ॥ ३ ॥

पश्चिमपदद्वये वामभागे मित्राय नमः ॥ ४ ॥

वामस्तने पृथिवीधराय नम इत्युदकपदद्वये ॥ ५ ॥

अग्निकोणसूत्रद्विधाकृतपदद्वयोत्तरार्द्धद्वये दक्षिणहस्ते
सावित्राय नमः ॥ ६ ॥

दक्षिणार्द्धद्वये सवित्रे च ॥ ७ ॥

एवं नैऋत्यपदद्वयपूर्वार्द्धपदद्वये वृषणयोर्विबुधाधिपाय ॥ ८ ॥

तत्पश्चिमार्द्धद्वये उरसि अङ्गयः ॥ ९ ॥

दक्षिणार्द्धद्वये मुखे आपवत्साय ॥ १० ॥

ततोऽन्त्यर्थपक्षिगते ईशानपददक्षिणार्द्धे शिरसि शिखिने ॥ ११ ॥

तदक्षिणवाहौ सूर्याय ॥ १२ ॥

तदक्षिणयोर्दक्षिणवाहावेव सत्याय ॥ १३ ॥

केषांसते एव क्रमः—मध्यपदचतुष्टये वास्तोहृदये ब्रह्मणे ॥ १ ॥ तत्पूर्व-
पदद्वये दक्षिणस्तने अर्घ्यमणे ॥ २ ॥ तदक्षिणपदद्वये जठरदक्षिणभागे विवस्वते ॥
३ ॥ पश्चिमपदद्वये वामभागे मित्राय ॥ ४ ॥ उदक्षिपदद्वये वामस्तने पृथिवी-
धराय ॥ ५ ॥ अग्निकोणसूत्रद्विधाकृतपदद्वयोत्तरार्द्धे दक्षिणहस्ते सावित्राय ॥ ६ ॥
तदक्षिणार्द्धे पदे सवित्रे ॥ ७ ॥ एवं नैऋत्यपदद्वये पूर्वार्द्धे द्वये वृषणयोर्विबुधा-
धिपाय ॥ ८ ॥ तत्पश्चिमार्द्धे जयन्ताय ॥ ९ ॥ वायव्यपददक्षिणार्द्धे वामहस्ते
राजवक्षमणे ॥ १० ॥ उत्तरार्द्धे रुद्राय ॥ ११ ॥ ईशानपदोत्तरार्द्धे उरसि अङ्गयः ॥
१२ ॥ दक्षिणार्द्धे मुखे आपवत्साय ॥ १३ ॥ ततोऽन्त्यर्थपक्षिगते ईशानपददक्षि-

तदक्षिणे स्याद्दें दक्षिणकूर्परे भृशाय० ॥१४॥
 तदक्षिणप्रवाहौ आकाशाय० ॥१५॥
 तत्पश्चिमाद्दें दक्षिणप्रवाहावेव वायवेऽ ॥१६॥
 तत्पश्चिमद्रुये दक्षिणोरौ यमाय० ॥१७॥
 तत्पश्चिमयोर्दक्षिणजानौ गन्धर्वाय० ॥१८॥
 तत्पश्चिमे साद्दें पदे दक्षिणजङ्घायां भृङ्गराजाय० ॥१९॥
 तत्पश्चिमे नैऋत्यपदाद्दें दक्षिणस्फिति मृगाय० ॥२०॥
 तदुत्तराद्दें पादयोः पितृभ्यः० ॥२१॥
 तदुत्तरे सार्द्धपदे वामस्फिति दौवारिकाय० ॥२२॥
 तदुत्तरयोर्वार्मजङ्घायां मुग्रीवाय० ॥२३॥
 तदुत्तरयोर्वार्मजानौ पुष्पदन्ताय० ॥२४॥
 तदुत्तरयोर्वार्मपाशवें मुराय० ॥२५॥
 तदुत्तरे साद्दें पदे वामपाशवें शेषाय० ॥२६॥
 तदुत्तरे वायव्याद्दें वामप्रणिवन्धे पापाय० ॥२७॥
 तत्प्राक्-साद्दें वामप्रवाहौ रोगाय० ॥२८॥
 तत्प्राक्-साद्दें वामप्रवाहावेव वाहवेऽ ॥२९॥

पादें शिरसि शिखिने० ॥१४॥ तदक्षिणे साद्दें पदे दक्षिणनेत्रे पञ्जन्याय० ॥१५॥
 तदक्षिणपदयोर्दक्षिणश्रोत्रे जयन्ताय० ॥१६॥ तदक्षिणपदयोर्दक्षिणासे कुलिशा-
 दुर्याय० ॥१७॥ तदक्षिणवाहौ सूर्याय० ॥१८॥ तदक्षिणयोर्दक्षिणवाहावेव
 सत्याय० ॥१९॥ तदक्षिणे साद्दें दक्षिणकूर्परे भृशाय० ॥२०॥ तदक्षिणाऽनेयप-
 वादें दक्षिणप्रवाहौ आकाशाय० ॥२१॥ तत्पश्चिमाद्दें दक्षिणप्रवाहौ वायवेऽ ॥२२॥
 तत्पश्चिमसाद्दें भणिवन्धे पुष्पयो० ॥२३॥ तत्पश्चिमयोर्दक्षिणपाशवें वितथाय० ॥२४॥
 तत्पश्चिमयोर्दक्षिणपाशवें गृहक्षते० ॥२५॥ तत्पश्चिमयोर्दक्षिणोरौ यमाय० ॥२६॥
 तत्पश्चिमयोर्दक्षिणजानौ गन्धर्वाय० ॥२७॥ तत्पश्चिमे साद्दें पदे दक्षिणजंघायां
 भृङ्गराजाय० ॥२८॥ तत्पश्चिमे नैऋत्यपदाद्दें दक्षिणस्फिति मृगाय० ॥२९॥
 तदुत्तराद्दें पादयोः पितृभ्यः० ॥३०॥ तदुत्तरे सार्द्धपदे वामस्फिति दौवारिकाय०

तत्प्राकूद्ये वामकूर्परे मुख्याय० ॥ ३१ ॥
 तत्प्राकूद्ये वामवाहौ भल्लाटाय० ॥ ३२ ॥
 तत्प्राकूद्ये वामवाहावेव सोमाय० ॥ ३३ ॥
 तत्प्राकूद्ये वामांसे सर्पाय० ॥ ३४ ॥
 तत्प्राकूद्ये वामश्रोत्रे अदित्यै० ॥ ३५ ॥
 तत्प्रागद्वं वामनेत्रे दित्यै० ॥ ३६ ॥ इति पट्टिंशद्वेताः ॥
 तत उत्तरे वास्तोष्पत इति वास्तोष्पतये० ॥

ततो मण्डलाद्विरीशानादिषु चरक्यै० विद्युर्यै० पूतनायै०
 पापरात्मस्यै० ॥ ततः पूर्वादिषु स्कन्दाय अर्थमणे जृम्भकाय पिलि-
 पिच्छाय ॥ पुनः पूर्वादिषु इन्द्रादीन् । ततो मण्डलादीशाने कलशं
 संस्थाप्य तत्र वरुणं तत्वायामीत्यावाह्य पूजयेत् ।

यथा मेरुगिरेः शृङ्गं देवानामालयः सदा ।

तथा ब्रह्मादिदेवानां मम यज्ञे स्थिरो भव ॥ १ ॥ इति प्रार्थयेत् ॥

॥३१॥ तदुत्तरयोर्वामजह्नायां सुप्रीवाय० ॥ ३२॥ तदुत्तरयोर्वामजानौ पुष्पदन्ताय०
 ॥३३॥ तदुत्तरयोर्वामोरौ वहणाय० ॥ ३४॥ तदुत्तरयोर्वामपाइर्वे असुराय० ॥ ३५॥
 तदुत्तरे साद्वं पदे वामपाइर्वे शेषाय० ॥ ३६॥ तदुत्तरे वायव्याद्वं वाममनिवन्ये
 पापाय० ॥ ३७॥ तत्प्रागद्वं वामप्रवाहौ रोगाय० ॥ ३८॥ तदेप्राकूद्ये
 वामश्ववाहावेव अहयेत् ॥ ३९॥ तत्प्राकूद्ये वामकूर्परे मुख्याय० ॥ ४०॥ तत्प्रा-
 कूद्ये वामवाहौ भल्लाटाय० ॥ ४१॥ तत्प्राकूद्ये वामवाहावेव सोमाय० ॥ ४२॥
 तत्प्रागद्वं वामांसे सर्पाय० ॥ ४३॥ तत्प्राकूद्ये वामश्रोत्रे अदित्यै० ॥ ४४॥
 तत्प्रागद्वं वामनेत्रे दित्यै० ॥ ४५॥ तदुत्तरे वास्तोष्पति मण्डलाद्विरीशा-
 नादिषु क्षेणेषु पूर्ववच्चरक्यादि पूर्वादिषु स्कन्दादिषु नः पूर्वादिषु इन्द्रादीन् ।
 शब्दाय । हन्द्राय० अननये० यमाय० निर्कृतये० वहणाय० वायवे० सोमाय०
 इशानाय० ब्रह्मणे० अनन्ताय० वा अनन्ताय० ब्रह्मणे० इति प्रणवादि-चतुर्थ-
 न्तनमोऽन्तनामन्त्रेणाभ्यर्थनम् । बलि दत्त्वैवमपरं देवमित्येवं सर्वान् सुरान्
 षोडशोपचारैर्चयेत् । ततो मण्डलादीशाने विधिना कलशं संस्थाप्य तत्र वहणं
 तत्वायामीति आवाह्य वहणाय नम इति समूल्यं प्रार्थयेत् । यथा मेरुगिरेः
 शृङ्गं देवानामालयः सदा । तथा ब्रह्मादिदेवानां मम यज्ञे स्थिरो भव ॥ इति ।

तत उदुम्बरादि—समित्तिलाज्यैः स्वतन्त्रस्थण्डिलेऽष्टाविंशति-
रष्टु वा प्रत्येकं तत्तज्ञाममन्त्रैहृत्वा वास्तोष्पत इति चतुर्भिर्श्च हुत्वा
ॐ वास्तोष्पतये इति मन्त्रेण पञ्चविलवफलानि हुत्वा स्वष्टुकदादि-
पूर्णाहुत्यन्तं कुर्यात् । ततो मण्डलदेवताभ्यः पायसवर्णे दत्वा
कृणुष्वपाज इति त्रिसूक्तादिना मण्डपं त्रिसूच्या वेष्टयित्वा वास्तुकलशेन
यजमानमभिषिद्य पुनः सम्पूज्य यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणा-
न्भोजयेदिति ।

शारदातिलके तु होमो नोक्तः । तिलाज्यादिद्रव्याणां विकल्प
इति ग्रन्थान्तरे । इति वास्तुपूजा ॥

मात्स्ये—उपोषितास्ततः सर्वे कृत्वैवमधिवासनमिति ।

पाद्मे—उपवासी भवेदेवमशक्तौ नक्तमिष्यत इति ।

सद्योऽधिवासनं चाथ कुर्याद्यो विकलो नर इति तत्रैवोक्तम् ॥

ततो वास्तुमण्डलात्पात्चमदिशि स्वतन्त्रकुण्डे स्थण्डिले वा पञ्चभूसंस्कार-
पूर्वकमन्त्रिन प्रतिष्ठाप्य वृक्षोपवेशनादि-आज्यभागान्तं कृत्वा प्रणवध्याहृतिपूर्वकैः
स्वाहान्तैस्तत्त्वान्मन्त्रैः भौदुम्बरादि—समित्तिलाज्यैर्मण्डलदेवताभ्यः प्रत्येक-
मष्टाविंशतिमष्टौ वाऽहुतीहृत्वा वास्तोष्पत इति चतुर्भिर्मन्त्रैश्च वा हुत्वा
ॐ वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूर्णामिति मन्त्रेण पञ्चविलवफलानि तद्रीजानि वा हुत्वा
इदं वास्तोष्पतयेति त्यजेत् । ततो महाव्याहृतिहोमादिस्वष्टुकदोमान्तं विधाय
पूर्णाहुतिं जुहुयात् । सा यथा । अन्यदाज्यमाज्यस्थाल्यां निरूप्यावधिश्रित्य सुकृ-
त्वा कुर्वैः समाज्यं आज्यसुद्वास्य उपूर्य अवेक्ष्य पालास्यां सुचि सुवेणाज्यं
द्वादशगृहीतं गृहीत्वा समिधमादाय दक्षिणे वाहौ यजमानेनान्वाऽरब्धः । सप्त ते
अन्ने समिध इति पूर्णाहुतिं हुत्वा इदमग्रये न मम इति त्यागं विधाय संस्कर-
प्राशनादि तन्त्र विधाय समापयेत् । शारदातिलके तु होमो नोक्तः । तिलाज्या-
दिद्रव्याणां विकल्प इति ग्रन्थान्तरे । ततो मण्डलदेवताभ्यः पायसवर्णे दत्वा
कृणुष्वपाज इति सूक्तादिना मण्डपं त्रिसूच्या वेष्टयित्वा वास्तुकलशेन यजमानम-
भिषिद्यन्त्य पुनः सम्पूज्य यथाशक्तिदक्षिणां दत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् । इति वास्तु-
पूजा समाप्ता ।

अथ मण्डपपूजा ॥ तत्राऽदौ मण्डपयोदशस्तम्भूजनम् । मध्ये ईशानस्तम्भे ।

एवंहेहि विप्रेन्द्रेण ॥ १ ॥ हंसपृष्ठसमारूढः ॥ २ ॥ आवा-
ह्यान्यहं देवं ॥ ३ ॥ विश्वरूपं निराज्ञारेण ॥ ४ ॥

अधिवासनं चैवं तत्र द्वारपूजा । पूर्वद्वारे द्वारश्रियै नमः । ऊर्ध्वं
देहल्यै नमः अधः वामदक्षिणस्तम्भयोर्गणेशाय स्कन्दाय नमः । द्वार-
स्थितकलशद्वये गंगायै यमुनायै । दक्षिणद्वारे द्वारश्रियै नमः । ऊर्ध्वं
देहल्यै अधः स्तम्भयोः पुष्पदन्ताय० कपर्दिनेऽकलशद्वये गोदावर्यै०
कृष्णायै इति । पश्चिमे द्वारश्रियै० ऊर्ध्वं देहल्यै० अधः स्तम्भयोः
नन्दिने चरणाय नमः । कलशद्वये रेवायै० ताप्यै नमः । उत्तरे द्वार-
श्रियै० ऊर्ध्वं देहल्यै० अधः स्तम्भयोः महाकालाय नमः । भृङ्गेणे
नमः । कलशद्वये वाण्यै० वेण्यै नमः । इति द्वारपूजा ॥

ॐ ब्रह्मयज्ञानं ॐ भूः० ब्रह्मणे नमः इति गन्धादिभिः पूजयेत् । प्रार्थयेत् ।
प्रार्थना—वेदाधाराय यज्ञाय० ॥ १ ॥ कृष्णजिनाम्बरधर० ॥ २ ॥ इति प्रार्थना ।

ॐ सावित्र्यै नमः । वास्तुदेवतायै० । ब्राह्मयै० । गङ्गायै० । स्तम्भमालभ्य ।

ॐ ऊर्ध्वं ऊरुण इति जपः । स्तम्भशिरसि नागमात्रे नमः ।

ॐ आयं गौरिति शाखावन्वनायनुमन्त्रेण । यतो यतः इति मन्त्रजपः ॥ १ ॥

एवं सर्वत्र स्तम्भमालभ्य ऊर्ध्वं उषुण इति जपादिकं कुर्यात् ।

अथाग्नेयस्तम्भे—आवाहये तं ॥ १ ॥ पञ्चनाम हृषीकेश० ॥ २ ॥ ॐ इदं
विष्णु० ॐ भू० विष्णवे नमः । इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमस्ते पुण्डरीकाक्ष० ॥ १ ॥ देवदेव जगन्नाथ० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।

ॐ लक्ष्म्यै० । ॐ आदित्यायै० । ॐ वैष्णव्यै० । ॐ ऊर्ध्वं उषुण०
स्तम्भमालम्भादि पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथ नैऋतिस्तम्भे०—एद्येहि गौरीश० ॥ १ ॥ गङ्गाधर महादेव० ॥ २ ॥
ॐ नमः शम्भवाय च० ॥ ३ ॥

ॐ भू० शङ्कराय नमः । इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—वृषवाहनदेवाय० ॥ १ ॥ पञ्चवक्त्र वृषारुढ० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥

ॐ गौर्यै नमः । ॐ माहेश्वर्यै० । ॐ शोभनायै० । ॐ ऊर्ध्वं उषुण० ॥

इति स्तम्भमालम्भः ॥ ३ ॥

अथ वायव्यस्तम्भे—एद्येहि वृत्रधन० ॥ १ ॥ शचीपते महाबाहो० ॥ २ ॥
ॐ त्रातारमिन्द्रमविता० ॥

ॐ भू० इन्द्राय नमः । गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—पुरन्दर नमस्ते त्रु० ॥ १ ॥ देवराज गजारुढ० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।

ॐ इन्द्राण्यै० । ॐ आदृतायै० । ॐ विभूत्यै० । ॐ ऊर्ध्वं उषुण० ॥

इति स्तम्भमालम्भः ॥ ४ ॥

अथ तोरणपूजा—तत्र पूर्वे वहिर्हस्तमात्रे वटतोरणमाश्वत्थं वा
सुदृढनामकं सुशोभननामकं वा शंखाङ्गितमग्निमीले इति मन्त्रेण न्यस्य
सम्पूज्य राहुवृहस्पती तत्र न्यसेत् पूजयेच्च। तत्रैकः कलशः स्थाप्यः ।
तत्र मही द्यौरिति भूग्रार्थना । ओषधयः समिति यवप्रक्षेपः । आक-
लशेष्विति कलशनिधानं । इमं मे गङ्गा इति जलपूरणम् । गन्धद्वारा-
मितिगन्धं प्रक्षिपेत् । या ओषधीरिति सर्वौषधीः । ओषधयः समिति

एवं मध्यस्थान् ईशानादिकोणस्थान् चतुरः स्तम्भानस्यच्यु तुनवाङ्मो ईशान-
कोणादारभ्य द्वादशस्तम्भान्पूजयेत् ।

तदथा—अथ वाह्येशानकोणे आवाहयेत्तं द्विभुजं दिनेशी० ॥ १ ॥ पद्महस्तमहावाहो० ॥ १ ॥

ॐ आकृष्णेन० । ॐ भू० सूर्यार्थं नमः । इति गन्धादिभिः सम्पूज्य ।
प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमः सवित्रे० ॥ १ ॥ पद्महस्त रथारुद० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थं ।

ॐ सूर्यै० । ॐ भूर्यै० । ॐ सावित्र्यै० । ॐ मङ्गलार्थै० । ॐ ऊर्ध्वं
उषुण० । इति स्तम्भालम्भः ॥ ५ ॥

ईशानपूर्ष्योरन्तरालस्तम्भे—आवाहयेत्तं गणराजदेवं ॥ १ ॥

लब्दोदरं महाकाय० ॥ १ ॥

ॐ गणानान्त्वाऽ ॥ ॐ भू० गणपतये० ॥

इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमस्ते ब्रह्मस्याय० ॥ १ ॥ लब्दोदरमहाकाय० ॥ २ ॥ इति संप्रार्थं ॥

ॐ सरस्वत्यै० । ॐ विघ्नहरयै० ।

ॐ ऊर्ध्वं उषुण० ॥ इति स्तम्भालम्भः ॥ ६ ॥

पूर्वाङ्मोर्हेत्तरालस्तम्भे—एद्येहि दण्डायुध० ॥ १ ॥

क्षिप्रतुसादिसंयुक्त० ॥ २ ॥ ॐ यमाय० त्वाङ्गिरस्वते० ॥

ॐ भू० यमाय० नमः ॥ इति गन्धादिभिः सम्पूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—ईषत्पीतनमस्तेऽस्तु० ॥ १ ॥

धर्मराज महाकाय० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थं ।

ॐ पूर्वसन्ध्यायै० ॥ अङ्गन्त्यै० ॥ क्रूरायै० ॥

लियन्द्रै० ॥ ॐ ऊर्ध्वं उषुण० ॥ स्तम्भाऽ ॥ ७ ॥

वाहारनेयकोणस्तम्भे—एद्येहि नागोन्द० ॥

आशीविष-समोपेत० ॥ ॐ आयं गौ० ॥ ॐ भू० नागराजाय० ॥

यवान् । काण्डात्काण्डादिति दुर्वा । अश्वत्थेव इति पञ्चपञ्चवान् । स्योनापृथिवीति पञ्चमृदः । याः फलिनीरिति फलम् । सहिरत्नानीति पञ्चरत्नानि । हिरण्यरूप इति हिरण्यम् । युवा सुवासा इति वस्त्रादिना वेष्टयेत् । पूर्णादर्वीरिति पूर्णपात्रमुपरि निदध्यात् । तत्र ध्रुवावाहनं पूजनं च । ततो दक्षिणे श्रीदुम्बरं प्लाङ्मं वा सुभद्रं विकटं वा चक्राङ्कितं तोरणमिषेत्वोजज्ञेत्वेति निधाय । चन्दनादिचर्चितं कृत्वा सूर्यमङ्गारकं च तत्र न्यसेत् । ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र घरामावाह्य पूजयेत् । ततः पश्चिमे प्लाङ्ममौदुम्बरं वा सुकर्मसुभीमं

इति गन्धादिभिः समूज्य प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना— नमः खेटकहस्तेभ्यः ॥ खञ्जखेटधराः सर्वैः० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ मध्यमसन्ध्यायै० ॥ ॐ धरायै० ॥ ॐ पद्मायै० ॥ ॐ महा-
पद्मायै० ॥ ॐ ऊर्ध्वं ऊषुण० स्तम्भाम् ॥८॥

अथाग्नेयदक्षिणयोरन्तराले ॥ आवाहयामि देवेशं० ॥१॥ मध्यरवाहनं
शक्तिं० ॥२॥ ॐ यदकन्दः प्रथमं० ॥

ॐ भू० स्कन्दाय नमः इति गन्धादिभिः समूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥
प्रार्थना— नमः स्कन्दाय शैवाय० ॥ मध्यरवाहनस्कन्द० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥

ॐ पश्चिमसन्ध्यायै नमः ॥ ऊर्ध्वं ऊषुण० इति स्तम्भालम्भः ॥९॥

अथ दक्षिणैत्रमृत्यान्तरालस्तम्भे ॥ आवाहयामि देवेशं० ॥१॥ खञ्जहस्त-
महावेगं० ॥२॥ ॐ वायो येते० ॥

ॐ भू० वायवे नमः ॥ इति गन्धादिभिः समूज्य प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना— नमो धरणिपृष्ठस्थ० ॥ धावन्धरणिपृष्ठस्थ० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ वायव्यै० ॥ ॐ गङ्गायै० ॥ ॐ गायत्र्यै० ॥ ॐ पद्मसन्ध्यायै० ॥
ॐ ऊर्ध्वं ऊषुण० ॥१०॥

अथ नैमृत्यस्तम्भे—आवाहयामि देवेशं० ॥१॥ सुधाकरं छिजाषीशं० ॥२॥
ॐ आप्यायस्व० ॥

ॐ भू० सोमाय नमः ॥ इति गन्धादिभिः समूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना— अत्रिपुत्र नमस्तेऽस्तु० ॥ अत्रिपुत्र निशानाथ० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ सावित्र्यै० ॥ ॐ असृतकलायै० ॥ ॐ विजयायै० ॥ ॐ
पश्चिमसन्ध्यायै० ॥
ॐ ऊर्ध्वं ऊषुण० ॥ इति स्तम्भालम्भनम् ॥११॥

वा गदाङ्कितं तोरणमग्न आयाहीति न्यस्य सम्पूज्य चन्दनादिचर्चितं
कृत्वा शुक्रं बुधं च तत्र न्यसेत् । ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र
आकृपत्यावाहनपूजनादि । तत उत्तरे न्यग्रोधमाश्वत्थं पालाशं वा
सुहोत्रं सुग्रभं वा पद्माङ्कितं तोरणं शब्दो देवीरिति निधाय पूजितं
कृत्वा सोमं केतुं शनिं च तत्र न्यसेत् । ततः कलशं स्थापयित्वा तत्र
विघ्नेशावाहनपूजनादि । ततः पूर्वद्वारशाखाद्वये कलशद्वयं दध्यक्षता-
दियुकं पूर्ववत्सथापयेत् । ऐरावतं कलशद्वये न्यस्यार्चयेत् । तत्र
पूर्वस्मिन् ऋग्वेदिनावृत्विजौ द्वौ एकं वा शान्तिसूक्तजपार्थत्वेन
त्वामहं वृणो हति प्रत्येकसृग्वेदः पद्मपत्राद्वो गायत्रः सोमदैवतः ।

अथ नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्यस्तम्भे—आवाहयामि देवेशं० ॥१॥ गम्भीरथस-
मारुडं० ॥२॥ ॐ इमं मे वहण० ॥ ॐ भू० वहणाय नमः ॥ हति
गन्धादिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—वहणाय नमस्तेऽस्तु० । नमः स्फटिकवर्णाभ० ॥२॥ हति सम्प्रार्थ्य ।
ॐ वाहण्यै० । ॐ पाशधांरियै० । ॐ वृहत्यै० । ॐ ऊर्ध्वं ऊषुण०
हति स्तम्भालम्भः ॥ १२ ॥

अथ पश्चिमवायव्यान्तरालस्तम्भे—आवाहयामि देवेशान्० ॥१॥ शुद्ध-
स्फटिक० ॥२॥ ॐ वसोः पवित्र० ॥ ॐ भू० भृत्वसुभ्यो नमः ॥
हति गन्धादिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमस्करोमि देवेशान्० । दिव्यवस्था दिव्यदेहा० ॥ हति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ विनतायै० ॥ ॐ अणिमायै० ॥ ॐ भूत्यै० ॥ ॐ गरिमायै० ॥
ॐ ऊर्ध्वं ऊषुण० ॥ हति स्तम्भालम्भः ॥ १३ ॥

अथ वायव्यस्तम्भे—आवाहयामि देवेशं० ॥१॥ दिव्यमालास्वरधरं० ॥२॥
ॐ सोमो धेनुं० ॥ ॐ भू० धनदाय नमः ॥ हति गन्धादिभिः
सम्पूज्य प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—यक्षराज नमस्तेऽस्तु० ॥ दिव्यदेहधराध्यक्ष० । हति सम्प्रार्थ्य ।
ॐ लघिमायै० ॥ ॐ सिनीवाल्यै० ॥ ॐ ऊर्ध्वं ऊषुण० ॥ हति
स्तम्भालम्भः ॥ १४ ॥

अथोत्तरवायव्यान्तरालस्तम्भे—आवाहयामि देवेशं० ॥१॥ शङ्खं च कलशं
चैव० ॥२॥ ॐ वृहस्पतेऽभिति० ॥ ॐ भू० गुरवे नमः ॥ हति गन्धा-
दिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋतिक् त्वं मे मखे भवेति वृत्वाऽग्निमील
इति पूजयेत् ।

एहोहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश ।
संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॥

भो इन्द्र इहागच्छ इह तिष्ठेतीन्द्रं साङ्घं सपरिवारं सायुधं सश-
किकं द्वारकलशे आवाहा न्रातारामन्द्रमिति पूजयित्वाऽऽशुः शिशान
इति पताकां पीतं ध्वजं चोच्छ्रूयेत् । तत देरावतस्थं पीतवर्णं सह-
स्राङ्घं दक्षिणवामहस्तस्थवज्रोत्पलमिन्द्रं ध्यात्वा ।

इन्द्रः सुरपतिः श्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः ।
शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

इति नत्वा इन्द्राय साङ्घाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकार्य-
तं माषभक्तवलिं समर्पयामीति वलिं दद्यात् । तत आवश्याऽग्ने-
यकोरो पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र पुण्डरीकममृतं च सम्पूज्य—

एहोहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवर्यैरभितोभिजुष्टु ।
तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं पाहि कवे नमस्ते ॥

भो अग्ने इहागच्छेह तिष्ठेति साङ्घादिकमग्निं कलशे आवाहा त्वन्नो
अग्नेत्यर्थिन सम्पूज्याग्निं दूतमिति रक्तां पताकां रक्तं ध्वजं चोच्छ्रूयेत् ।
तत छागस्थं रक्तं दक्षिणवामकरधृतशक्तिकमण्डलं यज्ञोपवीतिनं
अग्निं ध्यात्वा—

प्रार्थना—त्रिवुत्र नमस्तेऽस्तु ० । पूजितोऽसि यथाशक्त्या० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ पूर्णिमायै नमः ॥ ॐ सावित्र्यै नमः । ॐ ऋष्वै ऋषुण० । इति
स्तम्भालभ्म० ॥ १५ ॥

अथोच्चरेत्यान्यान्तरालस्तम्भे—आवाह्यामि देवेश० ॥ १ ॥ त्रैलोक्यसू-
त्रकर्त्तरं० ॥ २ ॥ ॐ विश्वकर्मन् हविषा० ॥ ॐ भू० विश्वकर्मण० ॥ इति
गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमामि विश्वकर्माण० ॥ प्रसीद विश्वकर्मस्त्वं० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।
ॐ सिनीवालयै० ॥ ॐ वासुदेवतायै० ॥ ॐ सावित्र्यै० ॥ ॐ ऋष्वै ऋषुण० ॥
स्तम्भा० ॥ इति स्तम्भपूजा ॥ १६ ॥

आम्रेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽव्ययः ।

धूम्रकेतु रजोध्यनस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा ।

अग्रये साङ्गाय० पतं माषभक्तबलि समर्पयामीति बलि दद्यात् ।
ततः कृताचमनो दक्षिणे गत्वा । प्रतिद्वारशाखं पूर्ववत्कलशद्वयं
स्थापयित्वा वामनं दिग्गजं तत्राचार्येत् । ततो यजुर्वेदिनौ द्वावेकं वा
दक्षिणद्वारे शान्तिसुकजपार्थत्वेन त्वामहं वृण इत्युक्त्वा—

कातराजो यजुर्वेदस्त्रैष्टभो विष्णुदैवतः ।

काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव ॥

इति प्रत्येकं सम्प्रार्थ्य इषे त्वोज्जर्जे त्वेति पूजयेत्—

ततः—एहोहि वैवस्वत धर्मराज सर्वापरैरचित धर्ममूर्ते ।

शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते॥

भो यम इहागच्छेदं तिष्ठेति साङ्गादिं यममावाह्य यमाय सोम-
मिति सम्पूज्य कृष्णां पताकां कृष्णं धत्रजं चायं गौरित्युच्छ्रुयेत् ।
ततो महिषारुदं धृतदण्डपाशं दक्षिणावामकरमञ्जनपर्वततुलयरूप-
मग्निसमलोचनं यमं ध्यात्वा—

महामहिषमारुदं दण्डहस्तं महाबलम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय यमायैतं माषभक्तबलि समर्पयामीति बलि दद्यात् ।
तत आचम्य नैऋत्यां पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा कुमुदगजं
तुर्जायं च सम्पूज्य—

एहोहि रक्षोगणनायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसङ्गेः ।

ममाध्वरं पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ॥

भो निन्नते इहागच्छेदं तिष्ठेति साङ्गमावाह्यासुन्वन्तमिति
सम्पूज्य नीलां पताकां नीलधत्रजं च मोषुणमन्त्रेणेति उच्छ्रुयेत् ।
ततो नरारुदं खड्गहस्तं नीलवर्णं महाबलं महाकायं बहुराक्षसंयुतं
निन्नतिं ध्यात्वा—

नित्रूतिं खद्गहस्तं च सर्वलोकैकपावनम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृहताम् ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय नित्रूतये एतं माषभक्तवलिं समर्पयामीति वलिं दद्यात् । तत आचम्य पश्चिमे गत्वा प्रतिद्वारशाखं कलशद्वयं निधायाज्ञनदिग्गजं न्यस्याचयेत् । ततः सामग्रावृत्विजावृत्वजं वा वृत्वा ।

सामवेदस्तु पिङ्गाक्षो जागतः शक्रदैवतः ।

भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र ! शान्तिपाठं मखे कुरु ॥ इति प्रार्थ्य ।

अग्न आयाहीति पूजयित्वा ।

ततः—एत्येहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यसहाप्सरोभिः ।

विद्याधरेन्द्रामरगीयमान प्राहि त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ॥

इत्युक्त्वा भो वरुणेहागच्छेह तिष्ठेति वरुणमावाह्य तत्वायामीति सम्पूज्य श्वेतां पताकां श्वेतां ध्वजं चेमं मे वरुणेत्युच्छ्रूत्य मकरस्थं पाशहस्तं किरीटिनं श्वेतवर्णं वरुणं ध्यात्वा ।

पाशहस्तं च वरुणमर्णसां पतिमीश्वरम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्वरुणाय नमो नमः ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय वरुणायैतं माषभक्तवलिं समर्पयामीति वलिं दद्यात् । ततोपस्पृश्य वायव्यां पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा पुष्पदन्तं सिद्धार्थं च तत्र पूजयित्वा ॥

एत्येहि यज्ञे मम रक्तणाय मृगाधिरूढः सह सिद्धसङ्घैः ।

प्राणाधिपः कालकवेः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

भो वायो इहागच्छेह तिष्ठेति साङ्गं वायुमावाह्य तव वायवृत्स्य त इति सम्पूज्य वायो शत्रमिति धूम्रां पताकां धूम्रध्वजं चोच्छ्रूत्य मृगारूढं चित्राम्बरधरं युवानं वर्धवजधरं दक्षिणघामहस्तं वायुं ध्यात्वा ॥

वायुमाकाशगं चैव पवनं वेगवद्गतिम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृहताम् ॥

अनाकारो महौजाश्च यथा दृष्टगतिर्दिवि ।

तस्मै पूज्याय जगतो वायवेऽहं नमामि ते ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय वायवे एतं माषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।
तत आचम्योच्चरे गत्वा प्रतिद्वारशाखं कलशद्वयं स्थापयित्वा सार्व-
भौमं दिग्गजं न्यस्य पूजयित्वा उर्थर्वविदावृत्विजावुच्चरद्वारे
शान्तिसूक्तजपार्थत्वेनाऽहं वृण इत्युक्त्वा ।

वृहन्तेत्रोऽर्थर्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदैवतः ।

वैशम्पायन विप्रेन्द्र शान्तिपाठं मखे कुरु ॥ इति प्रार्थ्य ।

शन्तो देवीरिति पूजयेत् ।

एहोहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्जम् ।

सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

भो सोम इहागच्छेह तिष्ठेति साङ्गं सोममावाहा वर्यं सोमेति
सम्पूज्य हरितां पताकां हरितध्वजं चाप्यायस्वेति न्यस्य ।
नरपुण्डकविमानस्थं कुण्डलहारकेयूरसंशाभितं वरदगदाधरदक्षिण-
वामहस्तं मुकुटिनं महोदरं स्थूलकायं हस्तं पिङ्गलनेत्रं पीतविग्रहं
शब्दसखायं सोमं ध्यात्वा ।

सर्वनक्षत्रमध्ये तु सोमो राजा व्यवस्थितः ।

तस्मै सोमाय देवाय नक्षत्रपतये नमः ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय सोमायैतं माषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।
तत ईशान्यां गत्वा उच्चमयं पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा सुप्रतीकनामानं
दिग्गजं मङ्गलं च तत्र पूजयित्वा ।

एहोहि विश्वेश्वर नक्षिशूलकपालखट्वाङ्गधरेण सार्जम् ।

लोकेन यज्ञेश्वर यज्ञसिद्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

ईशानेहागच्छेह तिष्ठेति तमावाहा तमीशानमिति सम्पूज्य
श्वेतां सर्ववर्णां वा पताकां ध्वजं चाभित्वा देवसवितरित्युच्छ्रूत्य ।
वृषारूढं वरदत्रिशूलयुतदक्षिणवामहस्तद्वयं त्रिनेत्रं स्फटिक-
वर्णमीशानं ध्यात्वा—

दृष्टस्कन्धसमारूढं शुलहस्तं विलोचनम् ।

आवाह्यामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृहताम् ॥

सर्वाधिष्ठो महादेव ईशानः शुक्र ईश्वरः ।

शूलपाणिविरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा—

साङ्गयेशानायैतं माषभक्तवर्लिं समर्पयामीति वर्लिं दद्यात् ।
तत आचम्य ईशानपूर्वयोर्मध्ये गत्वा पूर्ववत्कलशं संस्थाप्य अनन्तं
पूजयेत् ।

एहोहि पातालधरामरेन्द्रनागाङ्गनाकिन्नरगीयमान ।

यत्तोरगेन्द्रामरलोकसङ्क्षैरनन्तं रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥

भो अनन्त इहागच्छेह तिष्ठेति साङ्गमनन्तमावाह्याणं गौरिति-
स्योना सम्पूज्य पूर्थिवीति मेघवर्णां श्वेतां वा पताकां ध्वजं चायं
गौरित्युच्छ्रित्य । अनन्तशयनासीनं फणासप्तकमणिडतं । पद्म-
शङ्खधरोधर्वाधोदक्षिणकरद्वयं चक्रगदाधरोधर्वाधो वामकरद्वयं
नीलवर्णमनन्तं ध्यात्वा—

योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माएङ्गं सचराचरम् ।

पुष्पवद्वारयेन्मूर्धि तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा—

साङ्गय सपरिवारायानन्तायैतं माषभक्तवर्लिं समर्पयामीति वर्लिं
दद्यात् । तत आचम्य । रूपनारायणमते तु नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये
गत्वा पूर्ववत्कलशस्थापनं कृत्वा ।

एहोहि सर्वाधिष्ठो सुरेन्द्र लोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ।

सर्वस्य धाताऽस्यमितप्रभावो विशाध्वरं नः सततं शिवाय ॥

भो ब्रह्मनिहागच्छेह तिष्ठेति ब्रह्माणमावाहा ब्रह्मजश्चानमिति
सम्पूज्य । रक्तां पताकां ध्वजं च ब्रह्मजश्चानमित्युच्छ्रित्य । चतुर्मुखं
हंसारूढमक्षमालाकुशमुष्टिधरोधर्वाधो दक्षिणकरद्वयं सुवक्मरण्डलु-
धरोधर्वाधोवामकरद्वयं शमश्रुलं जटिलं लम्बोदरं रक्तवर्णं ब्रह्माणं
ध्यात्वा—

पद्मयोनिश्चतुर्पूर्तिर्वेदावासः पितामहः ।
यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय सपरिवाराय ब्रह्मणे पतं माषभक्तवर्लिं समर्पयामीति
बर्लिं दद्यात् । रूपनारायणमते नैऋत्यपश्चिमान्तराले ३नन्तवलिदा-
नमीशानपूर्वान्तराले ब्रह्मपूजाबलिदानं चेति । तत आचम्य मण्डप-
मध्ये ५त्युच्चदण्डो दशहस्तदीर्घस्त्रिहस्तविस्तृतः पञ्चहस्तविस्तारो वा
महाध्वजः किञ्चिरायादियुक्तस्स इन्द्रस्य वृक्ष इति स्थाप्यः । तत्रैव
ब्रह्मपूजनं च । ततो मण्डपषोडशहस्तमेषु सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ।
वर्णेषु किञ्चरेभ्यो नमः । पृष्ठे पञ्चगेभ्यो नम इत्यर्चयेत् । ततः पूर्व-
भागे उपलिप्तभूमाद्विपविश्य—

त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्तां कुर्वन्तु तानि मे ॥ १ ॥
देवदानवगन्धर्वा यज्ञरात्सपश्चगाः ।
ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥ २ ॥
सर्वे ममाध्वरे रक्तां प्रकुर्वन्तु मुदान्विताः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च खदश्च त्रेत्रपालगणैः सह ॥ ३ ॥
रक्तन्तु मण्डपं सर्वे ग्रन्तु रक्तांसि सर्वतः । इति पठित्वा ।

त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यो भूतेभ्यो नमस्त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो
भूतेभ्यै नमः । ब्रह्मणे विष्णवे शिवाय देवेभ्यो दानवेभ्यो गन्धर्वेभ्यो
रात्मसेभ्यः पञ्चगेभ्य ऋषिभ्यो मनुष्येभ्यो गोभ्यो देवमातृभ्यो नमः ।
इति प्रत्येकं सम्पूजयं भूमौ माषभक्तवर्लिं दद्यात् । ततो यजमानः
सर्वैऋत्विभिः सह प्राग्द्वारेण मण्डपं प्रविश्य दक्षिणद्वारपश्चिमदेशे
उपविश्य गुर्वादयो यथाविहितं कर्म कुरुध्वमिति वदेत् ।
प्रतिकुण्डमेकैकः कलश ऋत्विभिः स्थाप्य इति केचित् । गुरुणा
स्थाप्य इत्यन्ये । ततो ऋग्वेदादिक्रमात्प्रागादिकुण्डेषु ऋत्विजो ३ग्निं
स्थापयेयुः । ततो गुरुर्यजमानान्वितो ग्रहवेदां सर्वतोभद्रे मण्डल-
देवताः स्थापयेदिति पितामहचरणाः ।

यथा—श्रद्धेहेत्यादि मण्डलदेवतास्थापनं करिष्य इति सङ्कल्पप्रस्थापयेत् ॥ तत्र मध्ये ब्रह्माण् ॥ ब्रह्मयज्ञानं गौतमो वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् स्थापने पूजने च विनियोगः ॥ एवमुत्तरत्र ॥ ॐ ब्रह्म यज्ञानं ॥ १ ॥ तत उदीचीमारण्य वायव्यपूर्यन्तं कुवेरादान्वायवन्तानष्टौ लोकपालान् तत्त्वाप्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री ॥ ॐ शाप्यायस्व ॥ २ ॥ अभित्वाजीर्गतः शुनःशेषपूर्णशानो गायत्री ॥ ॐ अभित्वा देवसवितः ॥ ३ ॥ इन्द्रं वो मधुछुन्दो इन्द्रो गायत्री ॥ ॐ इन्द्रो वो पश्यत ॥ ४ ॥ अर्जिनं कारणो मेधातिथिरश्चिरश्चिर्गायत्री ॥ ॐ अर्जिनं दूतं वृणीमहो ॥ ५ ॥ यमाय सोमं यमो यमोऽनुष्टुप् ॥ ॐ यमाय सोमं ॥ ६ ॥ मोषुणो धोरः करणो निष्ठृतिर्गायत्री ॥ ॐ मोषुणः ॥ ७ ॥ तत्त्वायामिं शुनःशेषो वरुणस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ तत्त्वायामिं ॥ ८ ॥ वायो शतं गौतमो वामदेवो वायुरनुष्टुप् ॥ ॐ वायो शतं ॥ ९ ॥ वायुसोममध्येऽष्टौ

पूर्वमनिस्थापनं तत्पश्चादत्र सर्वतोभद्रस्थापनम् । तदनन्तरमनिस्थापनमिति क्रमः । यजुर्विदानां तु सर्वतोभद्रस्थापनम् ॥ ततो ग्रहवेदां सर्वतोभद्रमण्डलं विलिख्य यजमानान्वितो श्रावार्यो ग्रहवेदां सर्वतोभद्रमण्डले देवताः स्थापयेत् । तद्यथा ॥ ब्रह्मयज्ञानमिति प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुष्टुः ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ ॐ ब्रह्मयज्ञानं ० कणिकार्यां ब्रह्माण्यम् ॥ १ ॥ वयठं सोमेत्यस्य बंधुक ऋषिर्गायत्री छन्दः सोमो देवता सोमस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वयठं सोमेति उत्तरे वाय्यां ॥ २ ॥ तसीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः जगती छन्दः ईशानो देवता ईशानस्थापने विनिं ॥ ३ ॥ त्रातारमिन्द्रमित्यस्य गर्ग ऋषिः त्रिष्टुष्टुः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ त्रातारमिन्द्रं ० पूर्वे वाय्यां इन्द्रं ॥ ४ ॥ त्वश्चोऽग्ने तत्र देवेत्यस्य हिरण्यस्तुप आङ्गिरस ऋषिः जगती छन्दः अग्निर्देवता अग्निस्थापने विनियोगः ॥ ॐ त्वश्चोऽग्ने तत्र ० आग्नेयां खण्डेन्द्रौ अर्जिनं ॥ ५ ॥ सुगन्तु पञ्चामित्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दो यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॥ ६ ॐ सुगन्तु पञ्चां ॥ दक्षिणे वाय्यां यमं ॥ ६ ॥ श्रसुन्वन्तम इत्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः निकृतिदेवता निकृतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ श्रसुन्वन्तम ० नैकृत्यां खण्डेन्द्रौ निकृतिं ॥ ७ ॥ तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुष्टुः ब्रह्मो देवता वरुणस्थापने विनियोगः ॥ ॐ तत्त्वायामिं ० पश्चिमे वाय्यां वरुणं ॥ ८ ॥ आनो नियुक्तिरित्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुष्टुः वायुर्देवता वायुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ आनो नियुक्तिः वाय्यां खण्डेन्द्रौ वायुं ॥ ९ ॥ वसोः पवित्रमसीत्यस्य

घसून जमया अत्र मैत्रावहणो वशिष्ठो वसवलिष्टुप् ॥ ॐ जमया
अत्र० ॥ १० ॥ सोमेशानमध्ये एकादशरुद्रान् ॥ आरुद्रासः श्यावाश्व
एकादशरुद्रा जगती० ॥ ॐ आ रुद्रा सः ॥ ११ ॥ ईशानेन्द्रमध्ये
द्वादशादित्यान् ॥ त्यान्तुसां मदोमस्यो द्वादशादित्या गायत्री ॥
ॐ त्यान्तु क्षत्रियान् ॥ १२ ॥ इन्द्रायिमध्येश्विना राहुगणो गौतमो-
श्विनाबुधिणक् ॥ ॐ अश्विनावर्त्तिः ॥ १३ ॥ अग्नियममध्ये विश्वेदे-
वान्सपैतृकान् । ओमासोमभुद्भून्दांसि विश्वेदेवा गायत्री ॐ
मासः ॥ १४ ॥ यमनिकृतिमध्ये सप्त यज्ञान् । अभित्यं वामदेवः
सप्त यज्ञाः प्रकृतिः । अभित्यं देवं सवितारमोणयोः कविकतुमर्चामि
सत्यसंख्या रत्नधामभिश्रियं मर्ति कविम् । ऊर्ध्वा यस्या मतिर्भा अदित्य-
तत्सवीमग्नि हिररथपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृप श्वः ॥ १५ ॥ निकृति-
वरुणयोर्मध्ये भूतनगान् ॥ श्रायं गौः सार्पराजां सर्पा गायत्री । ॐ
श्रायं गौः ॥ १६ ॥ घरुणवायुमध्ये गन्धर्वाप्सरसः । अप्सरसा-
मैतस ऋष्यशृङ्गो गन्धर्वाप्सरसोऽनुष्टुप् । ॐ अप्सरसां गन्धर्वा-

गौतम ऋषिः जगती छन्दः वसवो देवता वसुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वसोः
पवित्र० वायुसोमयोर्मध्ये भद्रे अष्टवसूत् ॥ १० ॥ नमस्ते रुद्र इत्यस्य परमेष्ठो
ऋषिः गायत्रीछन्दः रुद्रो देवता रुद्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ नमस्ते रुद्र०
सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे एकादशरुद्रान् ॥ ११ ॥ अदितिचौरित्यस्य प्रजापति
ऋषिष्ठिष्ठुप् छन्दः आदित्या देवता द्वादशादित्यस्थापने विनियोगः ॥ ॐ
अदितिर्थ० ईशानेन्द्रयोर्मध्ये भद्रे द्वादशादित्यान् ॥ १२ ॥ अश्विना तेजसेत्यस्य
परमेष्ठो ऋषिरनुष्टुप्छन्दः अश्विनौ देवते अश्विनौ स्थापने विनियोगः ॥ ॐ अश्विना
तेजसा० इन्द्रायन्योर्मध्ये भद्रे अश्विनौ० ॥ १३ ॥ विश्वेदेवास उभागत इत्यस्य
परमेष्ठो ऋषिः गायत्रीछन्दः विश्वेदेवा देवता विश्वेदेवस्थापने विनियोगः ।
ॐ विश्वेदेवास उभागत० ॥ अग्नियमयोर्मध्ये भद्रे विश्वेदेवान्सपितून् ॥ १४ ॥
अभित्यं देवित्यस्य प्रजापति ऋषिः अष्टीछन्दः सप्तयक्षो देवता सप्तयक्ष-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ अभित्यं देवर्थ० सविता० । यमनिकृतिमध्ये भद्रे
सप्तयक्षान् ॥ १५ ॥ भूताय त्वेति पराशर ऋषिः विराट् छन्दः नारायणो
देवता भूत० । वा नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यस्य प्रजापति ऋषिनुष्टुप् छन्दः सर्पे
देवता सप्तस्थापने विनियोगः ॥ १६ ॥ भूताय त्वा० ॥ वा ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्यो०
निकृतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे भूतनागान् वा सर्पान् ॥ १७ ॥ गन्धर्वस्त्वेति
गौतम ऋषिः द्विपदा विराट्छन्दः गन्धर्वौ देवता गन्धर्वस्थापने विनियोगः ॥

गाम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मसोममध्ये स्कन्दनन्दीश्वरशूलमहाकालान् ॥
कुमारस्कन्दस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ कुमारं माताऽ ॥ १८ ॥ ऋषभमृषभो
वैराजो ऋषभोऽनुष्टुप् । ॐ ऋषभं मा ॥ १९ ॥ ब्रह्मेशानमध्ये दक्षा-
दीन् सप्त । अदितिलौक्यो बृहस्पतिर्दक्षोऽनुष्टुप् । ॐ अदिति-
र्दर्ह्यं जनिष्ठः ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मेन्द्रमध्ये दुर्गा विष्णुः च । तामग्र-
वर्ण्या सौभरिदुर्गा त्रिष्टुप् । ॐ तामग्रिवर्णा ॥ २२ ॥ इदं विष्णुः
कारबो मेधातिथिर्विष्णुगायत्री ॥ ॐ इदं विष्णुः ॥ २३ ॥ ब्रह्मान्नेय-
मध्ये स्वधाम् । उदीरतां शङ्खः स्वधा त्रिष्टुप् । ॐ उदीरतां
सूत्रताः ॥ २४ ॥ ब्रह्मयममध्ये मृत्युरोगान् । परं मृत्योः
संकुस्तुको मृत्युरोग-स्त्रिष्टुप् । ॐ परं मृत्यो अनु ॥ २५ ॥
ब्रह्मनिश्चितिमध्ये गणपतिं ॥ गणानान्त्वा गृत्समदो गणपातर्जगती ॥
ॐ गणानान्त्वा० ॥ २६ ॥ ब्रह्मवृण्णमध्ये अपः ॥ शब्दो वरीषसिधुद्वीप
आपो गायत्री ॥ ॐ शब्दो देवीः ॥ २७ ॥ ब्रह्मवायुमध्ये मरुतः ॥

ॐ गन्धर्वस्त्वा० वहणवायोर्मध्ये भद्रे गन्धर्वांप्तरसः ॥ १७ ॥ यदक्रन्देत्यस्य
भौतथ्यदीर्घतमास्कन्द ऋषिः त्रिष्टुप्तन्दः स्कन्दो देवता स्कन्दस्थापने विनियोगः ॥ १८ ॥ अदिति द्यौरित्यस्य दक्ष ऋषिः अनुष्टुप्तन्दः इक्षादि-
सप्तगाणो देवता दक्षादि सप्तगणान् ॥ १९ ॥ तत्रैव ॐ कार्पिरसीति शूलं
तथा महाकालं ॥ २० ॥ २१ ॥ अदिति द्यौरित्यस्य दक्ष ऋषिः अनुष्टुप्तन्दः इक्षादि-
सप्तगाणो देवता दक्षादि सप्तगणान् ॥ २२ ॥ अम्बेऽअम्ब इत्यस्य प्रजापति
ऋषिः अनुष्टुप्तन्दः दुर्गादेवता दुर्गारथापने विनियोगः ॥ ॐ अम्बेऽ-
अम्बिके० ॥ ब्रह्मेन्द्रमध्ये वायां दुर्गां० ॥ २३ ॥ हृदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथि
ऋषिः गायत्रीछन्दो विष्णुदेवता विष्णुस्थापने विनियोगः । ॐ हृदं विष्णु०
अम्बिका पूर्वे विष्णु० ॥ २४ ॥ उदीरता इत्यस्य शङ्ख ऋषिस्त्रिष्टुप्तन्दः पित्रो-
देवता पित्रास्थापने विनियोगः । ॐ उदीरतां० ब्रह्मनिश्चितिमध्ये शृङ्खलायां पितृन् ॥
२५ ॥ परं मृत्यो इत्यस्य संकुशिकः ऋषिः त्रिष्टुप्तन्दः मृत्युदेवता मृत्युस्था-
पने विनियोगः ॥ ॐ परं मृत्यो० ॥ ब्रह्मयममध्ये वायां मृत्युरोगान् ॥ २६ ॥
गणानान्त्वा इत्यस्य शौचक अविर्जगती छन्दो गणपतिर्देवता गणपत्यस्थापने
विनियोगः ॥ ॐ गणानान्त्वा० ब्रह्मनिश्चितिमध्ये शृङ्खलायां गणपतिं ॥ २७ ॥
शब्दो देवीरित्यस्य दृश्यर्थवण ऋषिः गायत्रीछन्दः आपो देवता अपां इत्यापने

गोत्र भौम० ॥ ३ ॥ तत ईशान्ये वाणाकारे उदड़मुखं बुधं पीतपुष्पा-
क्षतैरुद्धयध्वं बुधः सौम्यो बुधस्त्रिष्ठुप् मगधदेशोऽव आत्रेय-
सगोत्र बुव ॥ ४ ॥ तत उत्तरतो दीर्घचतुरस्ते उदड़मुखं बृहस्पति
पीतपुष्पाक्षतैरुद्धयस्ते गृत्समदो बृहस्पतित्रिष्ठुप् सिधुदेशोऽव
आगिरसगोत्र बृहस्पते० ॥ ५ ॥ ततः पूर्वे पञ्चकोणे प्राङ्मुखं शुकं
शुक्लपुष्पाक्षतैः शुक्रः पाराशरः शुक्रो द्विपदा विराट् ॥ भोजकट-
देशाऽव भार्गवसगोत्र शुक्र ॥ ६ ॥ ततः पञ्चमे धनुषि प्रत्य-
ङ्गमुख शान्ति कृष्णपुष्पाक्षतैः शमग्निरिरिविठिः शनिरुद्धिणिक् सौराष्ट्रज
काश्यपगोत्र शनैश्वर ॥ ७ ॥ ततो नैऋत्ये सूर्यकारे दक्षिणामुखं
राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः कथानो वामदेवो राहुर्गायत्री राहुवाहने० ॥
राठिनापुरोऽव पैठीनसिसगोत्र राहो ॥ ८ ॥ ततो वायव्ये ध्वजा-

अव भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्ण भौम इहागच्छेह तिष्ठ दक्षिणदले अङ्गुले रक्तमङ्गले
दक्षिणमुखं भौमं रक्तपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ३ ॥ ॐ उदुबुधयस्वाम इत्यस्य परमेष्ठी
ऋषिः त्रिष्ठुप्छन्दः बुधो देवता बुधस्थापने विनियोगः ॥ ॐ उदुबुधयस्वामने०
ॐ भूर्सुवः स्वः मगधदेशोऽव आत्रेयसगोत्र पीतवर्णं बुव इहागच्छेह तिष्ठ
ईशानदले वाणाक्षतैः पीते चतुरांगुले मङ्गले उदड़मुखं बुधं पीतपुष्पाक्षतैः पूज-
येत् ॥ ४ ॥ बृहस्पते अतीत्यस्य गृत्समद ऋषिः त्रिष्ठुप्छन्दः बृहस्पतिदेवता
बृहस्पतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ बृहस्पते० ॐ भूर्सुवः स्वः
तिन्तुदेशोऽव आङ्गिरसगोत्र पीतवर्णं गुरो इहागच्छेह तिष्ठ उत्तरदले
दीर्घचतुरस्ते पीतवर्णयद्गुलमण्डले उदड़मुखं बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ५ ॥
अक्षात्परिस्तुत्यस्य अश्विवसरस्वतीन्द्रा ऋषयः अतिजगतीछन्दः शुक्रो देवता शुक्र-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ अक्षात्परिस्तुत० ॥ ॐ भूर्सुवः स्वः भोजकटदेशोऽव
भार्गवसगोत्र शुक्लवर्णं शुक्र इहागच्छेह तिष्ठ पूर्वदले पञ्चाम्बे नवांगुले मण्डले
प्राङ्मुखं शुकं शुक्लपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ६ ॥ शक्तो देवोरित्यस्य दध्यक्षाथर्वण
ऋषिः गायत्रीछन्दः शनिदेवता शनिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ शक्तो देवो०
ॐ भूर्सुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोऽव कश्यपगोत्र कृष्णवर्णं शनैश्वर इहागच्छेह तिष्ठ
पञ्चमे द्वयद्गुलमण्डले कृष्णवर्णं धनुषपाक्षतिमण्डले प्रत्यङ्गमुखं शनिं कृष्णपुष्पा-
क्षतैः पूजयेत् ॥ ७ ॥ कथानश्चित्र इत्यस्य वामदेव ऋषिः गायत्रीछन्दः राहुदेवता
राहुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ कथानश्चित्र० ॥ ॐ भूर्सुवः स्वः राठिनसदेशोऽव
पैठीनसगोत्र कृष्णवर्णं राहो इहागच्छेह तिष्ठ नैऋत्ये शुर्पाकारे कृष्णवर्णं द्वादशां-
शुलमण्डले दक्षिणमुखं राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ८ ॥ कृष्णवर्णं निश्चयै

कारे दक्षिणामुखं केतुं धूम्रपुष्पाक्षतैः केतुं मधुच्छुन्दा: केतवो गायत्री
अन्तर्वेदिसमुद्धवा जैमिनिसगोत्रा केतवो इहागच्छेह तिष्ठेति ॥ ६ ॥
सर्वे वा आदित्याभिमुखाः अथाधिदेवताः श्वेतपुष्पाक्षतैः
क्रमात्स्युर्यादीनां दक्षिणतः स्थाप्याः ॥ ऋग्म्बकं वशिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप्
विनियोगः सर्वत्र श्वेयः ॥ ऋग्म्बकं उँ भूर्भुवः स्वः ईश्वरं०
॥ १ ॥ गौतीर्मिमाय दीर्घतमा उमा जगती सोमदक्षिणे ॥ २ ॥
यदक्रन्दो दीर्घतमा स्कन्ददक्षिणष्टुप् ॥ ३ ॥ विष्णोर्दीर्घतमा विष्णुर्विष्ण-
ष्टुप् ॥ ४ ॥ ब्रह्मयज्ञानं गौतमो वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ इन्द्रे वो
मधुच्छुन्दा इन्द्रो गायत्रो ॥ ६ ॥ यमाय सोमं यमोऽनुष्टुप् ॥ ७ ॥
मोषुणो धोरः करवः कालो गायत्री ॥ ८ ॥ उषो वाजं प्रस्कर्वश्चित्र-
गुसो वृहती ॥ ९ ॥ एवमेव शुक्लपुष्पाक्षतैर्ग्रहाणां वामे मन्त्रान्ते व्याहृ-
तीरिहागच्छेह तिष्ठेति चोक्त्वा प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् ॥ अग्निं
कारवो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ उँ अग्निन्दूतं० ॥ १ ॥ अप्सु मे मेधा-
तिथिरापोऽनुष्टुप् ॥ २ ॥ स्योना मेधातिथिर्भूर्मिमायत्री ॥ ३ ॥ इदं
विष्णुर्मेधातिथिविष्णुर्गायत्री ॥ ४ ॥ इन्द्रश्चेष्टानि गृत्समद इन्द्रदक्षि-

मधुच्छुन्दा क्रृषेः अनिरुक्ता गायत्री छन्दः केतुर्देवता केतुस्थापने विनियोगः उँ केतुं
कृत्वान्० उँ भूर्भुवः स्वः अवन्तिदेशोऽन्नव जैमिनिसगोत्र चित्रवर्णं केतो इहा-
गच्छेह तिष्ठ वायव्ये ध्वजाकारे वित्रवर्णं षड्कुलमण्डले दक्षिणमुखं केतुं धूम्रवर्ण-
पुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ९ ॥ केतुनां बहुत्वेऽपि पूजादौ बहुत्वविशिष्टमेकदेवतात्वम् ॥
सर्वान् आदित्याभिमुखान् स्थापयेदित्युक्तं मात्स्ये ॥ अथाधिदेवताः सर्वे इवेत-
पुष्पाक्षतैः स्थापयेत्पूजयेच ॥ ऋग्म्बकमिति वशिष्ठ ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः ऋग्म्बको
हन्दो देवता रुद्रस्थापने विनियोगः ॥ उँ ऋग्म्बकं यजामहे० सूर्यादुत्तरतो रुद्र
इहागच्छेह तिष्ठेति रुद्रं स्थापयेत् ॥ १ ॥ श्रीश्च तेत्यस्य नारायण ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
उमादेवता उमास्थापने विनियोगः ॥ उँ श्रीश्च ते लक्ष्मी० उमेहागच्छेह तिष्ठ
दक्षिणे उमाम् ॥ २ ॥ यदक्रन्देस्य भार्गवो जमदग्निं-दीर्घतमावृषी त्रिष्टुप्छन्दः
स्कन्दो देवता स्कन्दस्थापने विनियोगः ॥ उँ यदक्रन्दः स्कन्देहागच्छेह तिष्ठ
भौमदक्षिणे स्कन्दम्० ॥ ३ ॥ विष्णोरराट् इत्यस्य प्रजापति ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
विष्णुर्देवता विष्णुस्थापने विदियोगः ॥ उँ विष्णोरराट् मसीत्यारभ्य विष्णवे
त्वेत्यन्ते त्रुभवश्चिमे विष्णोरिहागच्छेह तिष्ठ विष्णुम् ॥ ४ ॥ आब्रह्मजित्यस्य
प्रजापति ऋषिः यजुःछन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ उँ आब्रह्मन्
गुरोः पूर्वभागे ब्रह्मनिहागच्छेह तिष्ठ ब्रह्मणं० ॥ ५ ॥ सयोषा इन्द्रेत्यस्य

गोत्र भौम० ॥ ३ ॥ तत ईशान्ये वाणाकारे उदड्मुखं बुधं पीतपुष्पा-
क्षतैरुद्गुधधर्वं बुधः सौम्यो बुधस्त्रिष्टुप् मगधदेशोऽन्नव आत्रेय-
सगोत्र बुव ॥ ४ ॥ तत उत्तरतो दीर्घचतुरस्ते उदड्मुखं बृहस्पतिं
पीतपुष्पाक्षतैरुद्गुधस्पते गृत्समदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् सिंधुदेशोऽन्नव
आंगिरसगोत्र बृहस्पते० ॥ ५ ॥ ततः पूर्वे पञ्चकोणे प्राङ्मुखं शुक्रं
शुक्रपुष्पाक्षतैः शुक्रः पाराशरः शुक्रो द्विपदा विराट् ॥ भोजकट-
देशोऽन्नव भार्गवसगोत्र शुक्र ॥ ६ ॥ ततः पश्चिमे धनुषि ग्रत्य-
ङ्गमुख शनि कृष्णपुष्पाक्षतैः शमश्चिरिरिविठिः शनिरुद्धिक् सौराष्ट्रज्
काश्यपगोत्र शनैश्चर ॥ ७ ॥ ततो नैऋत्ये सूर्यकारे दक्षिणामुखं
राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः कथानो वामदेवो राहुर्गायत्री राह्वावाहने० ॥
राठिनापुरोऽन्नव पैठीनसिसगोत्र राहो ॥ ८ ॥ ततो वायव्ये ध्वजा-

म्भव भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्ण भौम इहागच्छेह तिष्ठ दक्षिणदले अङ्गुले रक्तमंडले
दक्षिणामुखं भौमं रक्तपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ३ ॥ ॐ उदुबुधस्वाम इत्यस्य परमेष्ठी
ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः बुधो देवता बुधस्थापने विनियोगः ॥ ॐ उदुबुधस्वामने०
ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोऽन्नव आत्रेयसगोत्र पीतवर्णं बुधं इहागच्छेह तिष्ठ
ईशानदले वाणाकृतौ पीते चतुर्सुगुले मंडले उदड्मुखं बुधं पीतपुष्पाक्षतैः पूज-
येत् ॥ ४ ॥ बृहस्पते अतीत्यस्य गृत्समद ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः बृहस्पतिदेवता
बृहस्पतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ बृहस्पते० ॐ भूर्भुवः स्वः
सिंधुदेशोऽन्नव आङ्गिरसगोत्र पीतवर्णं गुरो इहागच्छेह तिष्ठ उत्तरदले
दीर्घचतुरस्ते पीतवर्णषड्गुलमण्डले उदड्मुखं बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ५ ॥
अक्षात्परिस्तुतस्य अश्विसरस्वतीन्द्रा ऋषयः अतिजगतीछन्दः शुक्रो देवता शुक्र-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ अक्षात्परिस्तुत० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटदेशोऽन्नव
भार्गवसगोत्र शुक्रवर्णं शुक्र इहागच्छेह तिष्ठ पूर्वदले पञ्चाले नवांगुले मण्डले
प्राङ्मुखं शुक्रं शुक्रपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ६ ॥ शक्तो देवोरित्यस्य दध्यङ्गार्थवर्ण
ऋषिः गायत्रीछन्दः शनिदेवता शनिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ शक्तो देवो०
ॐ भूर्भुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोऽन्नव कश्यपगोत्र कृष्णवर्णं शनैश्चर इहागच्छेह तिष्ठ
पश्चिमे दृथद्वागुलमण्डले कृष्णवर्णे धनुषाकृतिमण्डले प्रत्यहमुखं शनि कृष्णपुष्पा-
क्षतैः पूजयेत् ॥ ७ ॥ कथानश्चित्र इत्यस्य वामदेव ऋषिः गायत्रीछन्दः राहुर्वेवता
राहुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ कथानश्चित्र० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः राठिनसदेशोऽन्नव
पैठिनसगोत्र कृष्णवर्णं राहो इहागच्छेह तिष्ठ नैऋत्ये शूर्पाकारे कृष्णवर्णे द्वादशो-
कृतुलमण्डले दक्षिणामुखं राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ८ ॥ ॐ गृहवं गित्यस्य

कारे दक्षिणमुखं केतुं धूम्रपुष्पाक्षतैः केतुं मधुच्छन्दा॒ केतवो गायत्री
अन्तर्वेदिसमुद्धवा॑ जैमिनिसगोत्रा॒ केतवो इहागच्छेह॑ तिष्ठेति ॥६॥
सर्वे वा आदित्याभिमुखाः॑ अथाधिदेवताः॑ श्वे॒ तपुष्पाक्षतैः॑
कमात्सूर्यादीनां दक्षिणतः॑ स्थाप्याः॑ ॥ ऋभ्यकं वशिष्ठो॑ रुद्रोऽनुष्टुप्॑
विनियोगः॑ सर्वत्र॑ श्वेयः॑ ॥ ऋभ्यकं उँ॑ भूर्भुवः॑ स्वः॑ ईश्वरंॐ
॥१॥ गौरीर्मिमाय॑ दीर्घतमा॑ उमा॑ जगती॑ सोमदक्षिणे॑ ॥२॥
यदकन्दो॑ दीर्घतमा॑ स्कन्दलिख्टुप्॑ ॥३॥ विष्णोर्दीर्घतमा॑ विष्णुस्त्रिं॑
ष्टुप्॑ ॥४॥ ब्रह्मयज्ञानं॑ गौतमो॑ वामदेवो॑ ब्रह्मा॑ त्रिष्टुप्॑ ॥५॥ इन्द्रे॑ वो॑
मधुच्छन्दा॑ इन्द्रो॑ गायत्रो॑ ॥६॥ यमाय॑ सोमं॑ यमोऽनुष्टुप्॑ ॥७॥
मोषुणो॑ घोरः॑ करघः॑ कालो॑ गायत्री॑ ॥८॥ उषो॑ वाजं॑ प्रस्कर्वश्चित्र-
गुप्तो॑ ब्रह्मती॑ ॥९॥ एवमेव॑ शुक्लपुष्पाक्षतैर्ग्रहाणां॑ वामे॑ मन्त्रान्ते॑ व्याह-
तीरिहागच्छेह॑ तिष्ठेति॑ चोक्त्वा॑ प्रत्यधिदेवताः॑ स्थापयेत्॑ ॥ अग्नि-
कालवो॑ मेधातिथिरग्निर्गायत्री॑ ॥ उँ॑ अग्निन्दूतंॐ ॥१॥ अप्सु॑ मे॑ मेधा-
तिथिरापोऽनुष्टुप्॑ ॥२॥ स्योना॑ मेधातिथिर्भूर्मिर्गायत्री॑ ॥३॥ इदं॑
विष्णुमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री॑ ॥४॥ इन्द्रश्चेष्टानि॑ गृतसमद॑ इन्द्रलिं-

मधुच्छन्दा॑ क्रषिः॑ अनिरुक्ता॑ गायत्री॑ छन्दः॑ केतुर्देवता॑ केतुस्थापने॑ विनियोगः॑ उँ॑ केतुं॑
कृएवत्तम्ॐ उँ॑ भूर्भुवः॑ स्वः॑ अवन्तिदेशोऽन्नवा॑ जैमिनिसगोत्रा॒ चित्रवर्ण॑ केतो॑ इहा-
गच्छेह॑ तिष्ठ॑ वायव्ये॑ ध्वजाकारे॑ चित्रवर्णे॑ षड्कुलमण्डले॑ दक्षिणमुखं॑ केतुं॑ धूम्रवर्ण-
पुष्पाक्षतैः॑ पूजयेत्॑ ॥९॥ केतुनां॑ बहुत्वेऽपि॑ पूजादौ॑ बहुत्वविशिष्टमेकदेवतात्वम्॑ ॥
सर्वान्॑ आदित्याभिमुखान्॑ स्थापयेदित्युक्तं॑ मात्स्ये॑ ॥ अथाधिदेवताः॑ सर्वे॑ इवेत-
पुष्पाक्षतैः॑ स्थापयेत्पूजयेत्॑ ॥ ऋभ्यकमिति॑ वशिष्ठ॑ क्रषिः॑ अनुष्टुप्॑ छन्दः॑ ऋभ्यको॑
रुद्रो॑ देवता॑ रुद्रस्थापने॑ विनियोगः॑ ॥ उँ॑ ऋभ्यकं॑ यजामहेॐ सूर्यदुत्तरतो॑ रुद्र
इहागच्छेह॑ तिष्ठेति॑ रुद्रं॑ स्थापयेत्॑ ॥१॥ श्रोत्रे॑ तेत्यस्य॑ नारायण॑ क्रषिः॑ त्रिष्टुप्छन्दः॑
उमादेवता॑ उमास्थापने॑ विनियोगः॑ ॥ उँ॑ श्रीइच॑ ते॑ लक्ष्मीॐ उमेहागच्छेह॑ तिष्ठ॑
दक्षिणे॑ उमाम्॑ ॥२॥ यदकन्दस्थ॑ भार्गवो॑ जमदग्नि-दीर्घतमावृषी॑ त्रिष्टुप्छन्दः॑
स्कन्दो॑ देवता॑ स्कन्दस्थापने॑ विनियोगः॑ ॥ उँ॑ यदकन्दः॑ स्कन्देहागच्छेह॑ तिष्ठ॑
भौमदक्षिणे॑ स्कन्दम्ॐ ॥३॥ विष्णोरराट॑ इत्यस्य॑ प्रजापति॑ क्रषिः॑ अनुष्टुप्छन्दः॑
विष्णुर्देवता॑ विष्णुस्थापने॑ विनियोगः॑ ॥ उँ॑ विष्णोरराट॑ मसीत्यारभ्य॑ विष्णवे॑
त्वेत्यन्ते॑ ब्रह्मपश्चिमे॑ विष्णोरिहागच्छेह॑ तिष्ठ॑ विष्णुम्॑ ॥४॥ आब्रह्मग्रित्यस्य॑
प्रजापति॑ क्रषिः॑ यजुःछन्दः॑ ब्रह्मा॑ देवता॑ ब्रह्मस्थापने॑ विनियोगः॑ ॥ उँ॑ आब्रह्मन्॑
गुरोः॑ पूर्वभागे॑ ब्रह्मनिहागच्छेह॑ तिष्ठ॑ ब्रह्माणंॐ ॥५॥ सयोषा॑ इन्द्रेत्यस्य॑

षुप् ॥ ५ ॥ इन्द्राणीं वृषाकपिरिद्राणीं पक्षिः ॥ ६ ॥ प्रजापतेहिरण्य-
गर्भः प्रजापतिखिषुप् ॥ ७ ॥ आयं गौः सार्पराज्ञी सर्पागा-
यत्री ॥ ८ ॥ ब्रह्मवज्ञानं गौतमो वामदेवो ब्रह्मखिषुप् ॥ ९ ॥ ततः
शुक्रपुण्डरक्षतैर्विनायाकादीन् । पञ्च गणानान्तवा गृतसमदो गण-
पतिजंगती ॥ राहोरुच्चरतो विनायकम् ॥ १ ॥ जातवेदसे कश्यपो
दुर्गा खिषुप् ॥ शनेषुतरतो दुर्गाम् ॥ २ ॥ तव वायवृतस्य ते व्यश्व-
आङ्गिरसो वायुगर्भयत्रीछन्दः ॥ रवेषुतरतो वायुम् ॥ ३ ॥ एतान्म-
व्रान्पठन्ति साम्प्रदायिकाः ॥ तत्र केषु चिन्मन्त्रेषु मूलं चिन्त्यम् ॥ ४ ॥
आदित्यप्रत्यस्य वत्स आकाशो गायत्री ॥ राहोर्दक्षिणे आकाशम् ॥ ५ ॥
एषो उपाप्रस्कष्वोश्विनौ गायत्री ॥ अश्विनाविहागच्छतामिह

विश्वामित्र ऋषिः त्रिषुष्टुन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ सयोषा
इन्द्रः ० शुक्रात्प्राच्यामिन्द्रेहागच्छेह तिष्ठ इन्द्रः ॥ ६ ॥ यमाय त्वा इत्यस्य
दध्यडाधर्वण ऋषिः यजुष्टुन्दः यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॐ यमाय
त्वा० शनेषुग्नेयभागे यमेहागच्छेह तिष्ठ यमः ॥ ७ ॥ कार्षिरसीत्यस्य प्रजापति
ऋषिः अनुष्टुष्टुन्दः काञ्छो देवता कालावाहने विनियोगः ॥ ॐ कार्षिरसी०
राहोरीशान्यां कालेहागच्छेह तिष्ठ कालः ॥ ८ ॥ चित्रावसो इत्यस्य यजुर्जगती
छन्दः चित्रगुसो देवता चित्रगुसस्थापने विनियोगः ॥ ॐ चित्रावसो स्वस्ति ते०
केतोनैक्रत्यां चित्रगुसेहागच्छेह तिष्ठ चित्रगुसं ॥ ९ ॥ अथ प्रत्यधिदेवतास्थाप-
नम् ॥ शुक्रपुण्डरक्षतैरेव ग्रहाविदेवतयोर्मध्ये आदित्यादिकमेण अग्न्यायाः सर्वाः
प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् ॥ तदथा ॥ अग्निन्दूतमित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिरायत्री-
छन्दः अग्निर्देवता अग्निस्थापने विनियोगः ॥ ॐ अग्निन्दूतं ० अग्ने इहागच्छेह
तिष्ठ अग्निं ॥ १ ॥ आपोहिर्घटेत्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिः गायत्रीछन्दः आपो देवता
अपां स्थापने विनियोगः ॥ ओं आपो हिष्टा० आप इहागच्छेह तिष्ठेति आपः ॥
॥ २ ॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथि ऋषिः गायत्रीछन्दः पृथिवी देवता पृथिवी-
स्थापने विनियोगः ॥ ओं स्योनापृथिवी० पृथिवि इहागच्छेह तिष्ठेति पृथिवी०
॥ ३ ॥ इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथि ऋषिः गायत्रीछन्दः विष्णुर्देवता विष्णुस्था-
पने विनियोगः ॥ ओं इदं विष्णु० विष्णो इहागच्छेह तिष्ठेति विष्णु० ॥ ४ ॥
इन्द्र आसां इत्यस्य अप्रतिरथ ऋषिः त्रिषुष्टुन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने
विनियोगः ॥ श्रो इन्द्रः आसां० इन्द्रेहागच्छेह तिष्ठेति इन्द्रः ॥ ५ ॥ ओं
आदित्यैरास्तासीत्यस्य दध्यडाधर्वण ऋषिः यजुष्टिषुप् छं० इन्द्राणी देवता
इन्द्राणि स्थापने विनियोगः ॥ ओं आदित्यै रास्ता० इन्द्राणि इहागच्छेह तिष्ठेति

तिष्ठतामिति केतोर्दक्षिणेऽश्विनौ ॥६॥ एतानि विनायकादि स्थानानि चिन्तामणौ ॥ विनायकादीन् पञ्च उत्तरत एवेति सम्प्रदायः ॥ एवं द्वार्त्रिश्वेवता इति रूपनारायणादयः ॥ हेमाद्रौ तु लोकपालादीनामपि सूर्यभिमुखानां दिनु स्थापनमुक्तम् । तद्यथा ॥ इन्द्रं विश्वो जेता माधुच्छ्रुदस इन्द्रोऽनुष्टुप् ॥ इन्द्रेहागच्छेह तिष्ठेति पूर्वे इन्द्रम् ॥ १ ॥ एवमुत्तरत्रे ॥ अग्निमेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ २ ॥ यमाय सोमं यमो यमोऽनुष्टुप् ॥ ३ ॥ मोषुणो घोरः करवो निर्झृतिगायत्री ॥ ४ ॥ तत्त्वायामि शुनःशेषो वरुणस्त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ तब वायो व्यश्वोवाङ्गिरसो वायुर्गायत्री ॥६॥ सोमो धेनुं गौतमः सोमस्त्रिष्टुप् ॥७॥

हृष्ट्राणीम् ॥ ८ ॥ प्रजापत इत्यस्य हिरण्यार्भं ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिदेवता प्रजापतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ प्रजापतेन त्वं प्रजापतेहागच्छेह तिष्ठेति प्रजापतिं ॥७॥ नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यस्य प्रजापति ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सर्पाः देवताः सर्पस्थापने विनियोगः ॥ ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ॥८॥ सर्पान् ॥९॥ ब्रह्मजज्ञानमित्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं ब्रह्मन् इहागच्छेह तिष्ठेति ब्रह्माणं ॥ ९ ॥ उत्पलपरिमलकारादयस्तु ब्रह्माणां दक्षिणपाश्वर्वे प्रत्यधिदेवताः स्थाप्या इत्याहुः ॥

अथ पञ्चलोकपालानां स्थापनम् ॥ गणानान्त्वेत्यस्य प्रजापति ऋषिः यजुश्छन्दः गणपतिदेवता गणपतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ गणानान्त्वा० राहोहत्तरतः गणपतिम् ॥ १ ॥ अम्बे अस्मिके इत्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः दुर्गादेवता दुर्गास्थापने विनियोगः ॥ ॐ अम्बेऽश्रम्भिकै० शनेहत्तरतो दुर्गामि० ॥ २ ॥ वायो येते इत्यस्य गृहसमद ऋषिर्गायत्रीछन्दः वायुर्वेवता वायुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वायो ये ते० सूर्यादुत्तरतो वायुं ॥ ३ ॥ धूर्तं पावान इत्यस्य प्रजापति ऋषिः पंकिश्छन्दः आकाशो देवता आकाशस्थापने विनियोगः ॥ ॐ धूर्तं धूतपावानः राहोदक्षिणत० आकाशं ॥४॥ यावाङ्गशेत्यस्य मेधातिथि ऋषिः गायत्रीछन्दः अश्विनौ देवता अश्विनौ स्थापने विनियोगः ॥ ॐ यावाङ्गशा० केतोर्दक्षिणतः अश्विनौ० ॥ ५ ॥ एतानि विनायकादिस्थानानि चिन्तामणौ ॥ विनायकादीन् पञ्चोत्तर एवेति सम्प्रदायः ॥ उत्तरतो क्षेत्राधिपति वास्तोषपतिङ्गाऽवाहयेत् ॥ इत्येके ॥ नहि स्पशमित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः क्षेत्राधिपतिदेवता क्षेत्राधिपतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ नहि रूपशः क्षेत्राधिपते इहागच्छेह तिष्ठ ॥ ६ ॥ वास्तोषपत इत्यस्य वशिष्ठ ऋषिः

तभीशानं गौतम ईशानो जगती ॥ ८ ॥ सहस्रीर्षा नारायणोऽनंतोऽ-
नुष्टुप् ॥ ईशानपूर्वयोर्मध्ये ऽनन्तम् ॥ ९ ॥ ॐ ब्रह्मजहानं गौतमो वामदेवो
ब्रह्मा त्रिष्टुप् ॥ नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये ब्रह्माणं ॥ १० ॥ तत उत्तरे
क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्रपालोऽनुष्टुप् ॥ वास्तोष्टते वशिष्ठो वास्तोष्टति-
स्त्रिष्टुप् ॥ ततो लक्ष्मोमश्चेदिन्द्रं मित्रमित्यनेन ॥ सामधवनिश्चरीरस्त्वं
वाहनं परमेष्ठिनः ॥ विषयापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छु म इत्यनेन
चोत्तरे ॥ ग्रहत्मन्तमावाह्य रवे: पूर्वे शेषं सोमस्याग्रे वासुकिं भौमाग्रे
तक्षकं बुधोत्तरे कर्कोटकम् ॥ वृहस्पतेरग्रे पद्मं शनिपश्चिमे शङ्खपालं
राहोः पुरः कम्बलं केतोः पुरः कुलिकम् ॥ पोठात्राच्यामप्तिविन्यादि-
सप्तनक्षत्राणि ॥ विष्णुम्भादि-सप्तयोगान् ॥ बव-वालवकरणे ॥ सप्त-
द्वीपानि ऋग्वेदश्च ॥ दक्षिणे पुष्यादि सप्तनक्षत्राणि ॥ धृत्यादि-सप्त-
योगान् ॥ कौलव-तैतिलकरणे ॥ सप्तसागरान् ॥ यजुर्वेदश्च पश्चिमे
स्वात्यादि-सप्तनक्षत्राणि ॥ वज्रादि-सप्तयोगान् ॥ गर-वणिजकरणे ॥
सप्तपातालानि सामवेदश्च ॥ उत्तरे—अभिजिदादि-सप्तनक्षत्राणि
साध्यादिषट्योगान् विष्टिकरणम् ॥ भूरादीन् सप्तलोकान् ॥ अर्थवेद-
श्च ॥ वायव्ये भ्रुवं सप्तर्षीश्च ॥ अथ यथावकाशं गङ्गादि-सप्तसरितः ॥
सप्तकुलाचलान् ॥ अष्टौ वसून् ॥ द्वादशादित्यान् ॥ एकादश रुद्रान् ॥
मरुतः ॥ षोडशमातः ॥ षड्डतून् ॥ द्वादश मासान् ॥ द्वे अथने ॥ पञ्च-
दश तिथीन् ॥ षष्ठिसम्बत्सरान् ॥ सुपर्णान् ॥ नागान् ॥ सर्पान् ॥
यज्ञान् ॥ गन्धर्वान् ॥ विद्याधरान् ॥ अप्सरसः ॥ रक्षांसि ॥ भूतानि ॥
मनुष्यानिति ॥ कोटिहामे तु वेदेः पूर्वे ब्रह्माणं मध्ये जनार्दनम् ॥
पश्चिमे रुद्रम् ॥ उत्तरे स्कन्दमित्येतान्यावाहयेत् ॥ ततोऽस्मि-
न्नकर्मणि देवतापरिग्रहार्थम् अन्वाधानं करिष्य इति सङ्कल्प्य चक्षुषी
आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा सूर्यादीन्यहादीन् समिदाज्यनैवेद्यशेषचरुभिर-
ष्टसहस्राष्ट्राण्यताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्ययाऽधिदेवताप्रत्यधिदेवतावि-
नायकादीन् लोकपालांश्चामुकसंख्यया एतैरेव द्रव्यैः क्षेत्रपाला-
दीश्चामुकसंख्यया सूर्याद्याः सर्वा देवता दशसंख्याकतिलाहुतिभिः

त्रिष्टुप्छन्दः वास्तोष्टतिदेवता वास्तोष्टतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वास्तो-
ष्टते० वास्तोष्टति हृषगच्छेह तिष्ठ ॥ ७ ॥ एवं द्वात्रिशदेवता हृत्युक्त्वा नारा-
यणादयः ॥ हेमाद्रौ तु दिक्षपालानामपि सूर्यांभिमुखानां दिक्षु स्थापनायुक्तं
ते चाष्टौ स्थाप्याः ॥ ८ ॥ इति केचित् ॥ दशेति महतरबे हृति ॥ अथ दिक्षपाल-

अग्नि वायुं सूर्यं प्रजापतिं च प्रत्येकं पञ्चविंशतिशतमिताभिस्तिलाहु-
तिभिर्यक्ष्ये ॥ लक्षहोमे पञ्चविंशतिसहस्रमिताभिः ॥ कोटिहोमे पञ्चविं-
शतिलक्षमिताभिरिति विशेषः । ततः शेषेण स्विष्टकृतमित्यादियक्ष्य
इत्यन्तमुक्त्वा समिदूद्यमाधाय निर्वापादिकमेण गुडोदनादीन् नवा-
न्यांश्च शुद्धांख्योविंशतिमिति द्वात्रिंशत् नवैव वा चरुन् श्रपयित्वा
पञ्चभिः षोडशभिर्वौपचारैः सम्पूजयेत् ॥ तत्र वस्त्राणि ग्रहवर्णानि ॥
रविभौमयो रक्तचन्दनम् ॥ चन्द्रशुक्रयोः श्वेतचन्दनं ॥ बुधगुर्वाँः कुक्क-
मयुतम् ॥ शनि-राहु-केतुनां कृष्णागुरुं पुष्पाणि तत्तद्वर्णानि ॥ धूपास्तु
सप्तकीनिर्यासम् ॥ घृतक्तयवाः ॥ रालमगरुं सिहकं विलवयुतागुरुं
गुणगुलम् ॥ लाक्षाक्रमाद्गायत्र्या दत्वा उद्दीप्यस्वेति सर्वेभ्यो दीपान्
दत्वा गुडोदनं पायसं नीवारौदनं क्षीरयुतषाष्ठिकोदनं दध्योदनं-
घृतोदनं तिलमाषयुतमोदनं मांसोदनं चित्रोदनं चक्रमाञ्जिवेदयेत् ॥
अधिदेवतादिभ्यस्तु वासोगन्धपुष्पाणि श्वेतानि ॥ गुणगुलुर्धूः ॥
नैवेद्यं पायसादियथलाभम् ॥ सर्वादिद्वात्रिंशतामन्येषां च सर्वेषां
पूजापदार्थानुसमयेनैव ॥

ततो वेदीशान्यां कलशं संस्थाप्य तत्र वरुणमावाह्य सम्पूज्यार्भ-
मन्त्रयेत् ॥ तद्यथा —

कलशस्य मुखे विष्णुः कराठे रुद्रः समाश्रितः ।

मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥१॥

कुक्तौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।

ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो हथर्वणः ॥२॥

देवतास्थापनम् ॥ त्रातारमित्यस्य गर्गं ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः हन्द्रो देवता हन्द्र-
स्थापने विनियोगः ॥ उँ त्रातारमिन्द्रः प्राख्यां हन्द्र० ॥ १ ॥ त्वक्षो अने
इत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अग्निदेवता अग्निस्थापने
विनियोगः ॥ ॐ त्वक्षो अन्ने० आग्नेयामस्मिं० ॥ २ ॥ सुगक्षु पन्थामित्यस्य प्रजा-
पति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॥ ॐ सुगक्षु पन्थां०
दक्षिणस्यां यम० ॥ ३ ॥ असुन्वन्तम इत्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः नित्र-
तिर्देवता नित्रतिस्थापने विनियोगः ॥ उँअसुन्वन्तम० नैत्रत्यां नित्रत्ति० ॥४॥
ॐ तत्त्वाद्यामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः । वरुणो देवता वरुणस्थापने
विनियोगः ॥ तत्त्वाद्यामी० प्रतीद्यां वरुणः ॥५॥ आग्नो नियुक्तिरित्यस्य प्रजापति

अङ्गैश सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ।
 अत्र गायत्री सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा ॥३॥
 आयान्तु यजमानस्य दुरितच्चयकारकाः ।
 देवदानवसम्बादे मध्यमाने महोदधौ ॥४॥
 उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ।
 त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः ॥५॥
 त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 शिवः स्वर्यं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः ॥६॥
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः ।
 त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः ॥७॥
 त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं करुमीहे जलोद्भव ! ।
 सान्निध्यं कुरु मे देव ! प्रसन्नो भव सर्वदा ॥८॥इति॥

ततः फलपुष्पमालाशोभितं वितानं बृहस्पतिदैवतं सूर्यादिभ्य
 इदं न ममेत्युत्सृज्य ग्रहवेद्युपरि बभीयात् । ततश्चर्वासादनाद्याज्य-
 भागान्ते यजमानः सर्वा आवाहिताः सूर्यादिदैवताः अग्निवायु-
 सूर्यप्रजापतीश्चोद्दिश्य समिदाज्यचहतिलान् होतुमुत्सृजे न ममेति
 त्यजेत् । ततो ऋत्विजः समिदाज्यनैवेद्यशेषचरुन् क्रमेणावाहिताभ्यो
 दैवताभ्योऽष्टसहस्राद्यन्यतमसंख्यया समस्तव्याहृतिभिर्विद्यमाणत-

ऋषिः त्रिष्ठुर्छन्दः निर्कर्तिदैवता निर्कर्तिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ आनो नियुक्तिं
 वायद्यां वायुं ॥६॥ वयर्ठ० सोमेत्यस्य बंधु ऋषि गायत्री छन्दः सोमो दैवता सोम-
 स्थापने विनियोगः ॥ ॐ वयर्ठ० सोम० ॥ उदीच्यां सोमं ॥७॥ तमीशान इत्यस्य
 गौतम ऋषिः जगतीछन्दः ईशानो दैवता ईशानस्थापने विनियोगः ॥ ॐ तमीशानं ०
 ईशान्यां ईशानं ॥८॥ अस्मे हृदा इत्यस्य प्रगाथ ऋषिः त्रिष्ठुपछन्दः ब्रह्मा दैवता
 ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ ॐ अस्मे रुद्रां ईशानेन्द्रयोर्मध्ये ब्रह्माणं ॥९॥
 स्योनाष्टिवीत्यस्य मेघातिथि ऋषिमार्यत्रीछन्दः अनन्तो दैवता अनन्तस्थापने
 विनियोगः ॥ ॐ स्योनाष्टिवीत्य ० निर्ऋतिवहणयोर्मध्ये अनन्तं ॥१०॥ पूर्व
 रूपनारायणमते ॥ अन्ये तु नैकर्तिवहणयोर्मध्ये ब्रह्मा ॥ ईशानेन्द्रयोर्मध्ये
 अनन्तं स्थापयन्त्याहुः ॥ केचित्पु ब्रह्मानन्तयोः स्थापनं नेत्रजित ॥ पूर्व दैवताः

क्षन्मन्त्रैर्वा हुत्वा घृताक्तिलैः ताभ्य एव देवताभ्यः प्रत्येकं दश-
दशाहुतीहुत्वा सोमं राजानमिति स्त्रिष्ठकुतं हुत्वा व्यस्तसमस्तव्या-
हृतिभिस्तिलैरयुतं लक्षं कोटि वा जुहुयुः । तत्र होमे ऋग्वेदिनस्ता-
वदावाहनोक्तानेव मन्त्रान्पठन्ति । यजुर्वेदिनां तूच्यन्ते । आकृष्णेन
हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् सूर्यप्रीतये तिलाज्यहोमे विनियोगः ।
ॐ आकृष्णेन० पश्यन् स्वाहा इदं सूर्याय० ॥१॥ एवं सर्वत्र ॥ इमं
देवा वरुणः सोमो यजुः ॥ ॐ इमं देवां राजा ॥२॥ अग्निर्मूर्ढा
विरूपोऽङ्गारको गायत्री ॥३॥ उद्बुध्यस्व परमेष्ठो बुधस्त्रिष्टुप् ॥४॥
बृहस्पते गृहसमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ॥५॥ अन्नातप्रजापति शेष्विस-
रस्वतीन्द्राः शुक्रो जगती ॥६॥ शन्मो दध्यडङ्गाधर्वण शनिर्गायत्री ॥७॥
कथानो वामदेवो राहुर्गायत्री ॥८॥ केतुं मधुछन्द्राः केतवो गायत्रो ॥९॥
* अथाधिदेवतानाम् * त्रयम्बकं वशिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् ॥१॥ अत्र
प्रणीतोदकं स्पृशेत् ॥ श्रीश्च तेत्युत्तरनारायण उमा त्रिष्टुप् ॥२॥
यदकन्दो भास्कर-जमदग्नि-दीर्घतमा-स्कन्दस्त्रिष्टुप् ॥३॥ विष्णो रराट-
मुतथ्यो विष्णुर्यजुः ॥ ॐ विष्णो रराट० वेत्वा ॥४॥ आ ब्रह्मन् प्रजा-
पतिर्ब्रह्मा यजुः ॥ ॐ आ ब्रह्मन० कल्पतां ॥५॥ स जोषा विश्वामित्र
इन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ स जोषा इन्द्रः ॥६॥ असियमो भास्कर-जमदग्नि-
दीर्घतमसो यमस्त्रिष्टुप् ॥७॥ अत्र प्रणीतोदकं स्पृशेत् । कार्षिरति
दध्यडङ्गाधर्वणः कालोऽनुष्टुप् ॥८॥ अत्रापि प्रणीतोदकं स्पृशेत् ।
चित्रावसोऽर्घ्यं यथधित्रगुता जगती ॥ ॐ चित्रावसोः शीयः ॥९॥
* अथ प्रत्यधिदेवतानाम् * अग्निं दूतं विरूपोऽग्निर्गायत्री ॥१॥
अस्वन्तर्बृहस्पतिरापः पुर उप्लिक् ॥२॥ स्योना मेधातिथिः पूर्थिवी
गायत्री ॥३॥ इदं विष्णुर्मेधातिथिविष्णुर्गायत्री ॥४॥ ब्रातारं गाय्ये
इन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥५॥ अदित्यै दध्यडङ्गाधर्वण इन्द्राणी यजुः ॥ अदित्यै
राम्भासिं ॥६॥ प्रजापते वरुणः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥७॥ नमोऽस्तु देवाः
सर्पानुष्टुप् ॥८॥ ब्रह्मप्रजापतिर्ब्रह्मात्रिष्टुप् ॥९॥ * अथ विनायकादि-
संस्थाप्य ॥ मनोज्ञतिरिति सूर्यायैनन्तान्तदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्ति
इति प्रतिष्ठाप्य सम्भूत्य ॥ ब्रह्मसनाद्याधारावायभागान्तं कृत्वा ग्रहाहृतों
कुर्यात् पूर्ववन्मन्त्रेण इति ॥ पूजास्त्रिष्ठनवाहुत्या बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥
अभ्योदानं ब्रह्मणेभ्यो दध्यात्त्वर्णसुदक्षिणाम् ॥ कारयेदभिषेकादीम् विसर्जनमतः
परम् ॥ इत्यादि कर्म कुर्यादिति ॥

पञ्चानाम् * ॥ गणानां प्रजापतिर्गणपतिर्यजुः । ॐ गणानान्त्वा०
मम ॥१॥ अस्वे प्रजापतिर्दुर्गाऽनुष्टुप् ॥२॥ वातो वा गन्धर्वा वात
उचिष्कृ प्रमाणत आवाहने विनियुक्तानप्येतान् होमे पठन्ति । तत्र
अहाणां सप्रमाणका एव ।

अन्येषां तूच्यन्ते । श्रावो राजानं वामदेवो रुद्रस्त्रिष्टुप् ॥१॥
आपो हिष्ठा आम्बरीषः सिन्धुद्रीप उमागायत्री ॥२॥ स्योना मेधा-
तिथिः स्कन्दो गायत्री ॥३॥ इदं विष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥४॥
त्वमित्सप्रथा गौतमो ब्रह्मा बृहती ॥५॥ इन्द्राश्विदेवता तय उक्त-
सुगिन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥६॥ आयं गौः सार्पराजी यमो गायत्री ॥७॥
ब्रह्म जडानं गौतमो वामदेवः कालस्त्रिष्टुप् ॥८॥ यदा ज्ञातं कौशिकः
चित्रगुप्तोऽनुष्टुप् ॥९॥ अग्निदूतं काएवो मेधातिथिर्गायत्री ॥१॥
उदुक्तमं गौतमो वामदेव आपस्त्रिष्टुप् ॥२॥ पृथिव्यान्तरिक्षं विष्णुः
पृथिव्युष्णिक् ॥३॥ सहस्रशीर्षा नारायणो विष्णुरनुष्टुप् ॥४॥
इन्द्रायेन्दो मरुत्वत उत्तानपर्ये सुभगे प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापति-
स्त्रिष्टुप् ॥५॥ नमोऽस्तु सर्पेभ्यो देवाः सर्वानुष्टुप् ॥६॥ एष ब्रह्मा
प्रजापतिर्ब्रह्मा द्विपदा गायत्री ॥७॥ आतू न इन्द्रः कुसीदः काएवो
गणपतिर्गायत्री ॥८॥ जातवेदसे कश्यपो दुर्गा त्रिष्टुप् ॥९॥ आदि-
द्रुत्स आकाशो गायत्री । क्राणात्रितो वायुरुष्णिक् । आकाशादिभ्यस्तु
स्थापनमन्त्रा एव ।

शेषवासुक्यादिभ्यस्तु प्रणवादाः स्वाहान्तानाममन्त्रा एव । लक्ष-
कोटिहोमयोरिन्द्रं मित्रमित्यनेन गस्तमद्वोमः । कोटिहोमे तु ब्रह्म-
जनार्दनरुद्रस्त्रिभ्योऽपि नाममन्त्रैर्होमः । ततो यज्ञमानो मण्डप-
प्राग्द्वारकलशसमीपे त्रातारमिन्द्रं गर्ग इन्द्रस्त्रिष्टुप् । इन्द्रप्रीत्यर्थं
बलिप्रदाने विनियोगः । त्रातारमिन्द्रं इन्द्राय साङ्घाय सपरिवाराय
सायुधाय सशक्तिकायाऽमुं सदीपमाषभक्तबलिं समर्पयामि नम इति
सदीपमाषभक्तबलिं दत्वा भो इन्द्र दिशां रक्ष बलि भक्त मम सकु-
दुम्बस्यायुक्तर्ता क्षेमकर्ता शुभकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता
भवेति प्रार्थयेत । एवमाग्नेयादिषु होमोक्ताऽन्यादिमन्त्रैर्बलिदानं प्रार्थनं
च । एवमधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितेभ्यः सूर्यादिग्रहेभ्योऽपि होमोक्तैः
स्तत्तन्मन्त्रैर्विनायकदुर्गा-वाच्वाकाशश्विवास्तोष्टिक्षेत्राधिपतिभ्यश्च
तत्तन्मन्त्रैर्होमोक्तैरेव । तत आचार्यो यज्ञमानाद्वाराधः ऋषु च सुवेण

द्वादशवारं नारिकेलादिफलयुक्ताज्यं गृहीत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयात् ।

तत्र मन्त्राः—समुद्राद्विर्मिरिति तृचस्य गौतमो वामदेवोऽग्निख्यिष्ठुप् पूर्णाहुतौ विनियोगः । एवमग्रेऽपि विनियोगः । मूर्ढानन्दिवो भरद्वाजो वैश्वानरखिष्ठुप् । पुनरग्निर्वसुरुद्रादित्याखिष्ठुप् । पूर्णादर्विविश्वेदेवाः शतकतुरनुष्ठुप् । सप्त ते अग्ने सप्तवानग्निर्जगती । धामं ते वामदेव आपो जगती । धामं ते स्वाहेति । यजमानस्तु इदमग्नये वैश्वानराय वसुरुद्रादित्येभ्यः शतकतवे सप्तवते अग्नयेभ्यश्च न ममेति त्यजेत । कातीयानां तु मूर्ढानं दिव इत्येव पूर्णाहुतिमन्त्रः । अग्नय इदं न ममेति त्यागः । सामगानां तु प्रजापति ऋषिगार्यत्रीछन्द इन्द्रो देवता यशस्कामस्य यजमानस्य यजनीयप्रयोगे विनियोगः । पूर्णहोमं यशसा जुहोमि योऽस्मै जुहोति वरमस्मै ददाति । वरं वृणे यशसामामि लोके स्वाहेत्यनेन स्तुवेणैव होमः । इन्द्रायेदं न ममेति त्यागः । ततो वसोद्धारया होष्यामीति सङ्कल्प्य यजमानो वसोद्धारां जुहुयात् ।

मन्त्रास्तु—अग्निमीळ इति नवानां मधुच्छन्दा अग्निर्गार्यत्रीवसोद्धारायां विनियोगः । विष्णोर्नुकमिति षण्णां दीर्घतमा विष्णुखिष्ठुप् । आ ते पितरिति पञ्चदशानां गृत्समदो रुद्रखिष्ठुप् । स्वादिष्ठयेति नवानां मधुच्छन्दः पवमानसोमो गायत्री । महावैश्वानरसाम्नो महावैश्वानर ऋषिवैश्वानरो देवता पथ्याबृहतीछन्दः । ज्येष्ठसाम्नो भरद्वाजो ऋषिवैश्वानरो देवता त्रिष्टुप्छन्दः वसोद्धारां जुहोतीत्यनुवाकमपि पठन्ति शिष्टाः । एवं वसोद्धारां हुत्वा पूर्णपात्रविमांकादि च यथाशाखं समाप्याऽऽचार्यसहिता ऋत्विजः स्वर्णघोषभिरनुलिप्ताङ्गं पलीपुत्रादिसहितं यजमानं स्वस्वशाखीयैर्मन्त्रैर्नवग्रहपीठसमीपस्थकलशोदकेन सम्पातकलशोदकेन वाऽभिषिञ्चेयुः पौराणैश्च ।

ते च—सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः ।

वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सद्गुर्षणो विशुः ॥१॥

प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ।

आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यमो वै निनृत्विस्तथा ॥२॥

वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ।

ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः पान्तु ते सदा ॥३॥

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ।
 बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः ॥४॥
 एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु देवपत्न्यः समागताः ।
 आदित्यश्वन्दमा भौमो बुध-जीव-सिताकर्जाः ॥५॥
 ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ।
 देव-दानव-गन्धर्वा यज्ञ-राज्ञस-पञ्चगाः ॥६॥
 ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।
 देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्वाप्सरसां गणाः ॥७॥
 अह्माणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च ।
 औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥८॥
 सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नगाः ।
 एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धय इति ॥९॥

तच्छ्रुं योरावृणीमह इति । ततो यजमानः स्नातवा शुङ्गमाल्याम्ब-
 रधर आचार्यादीन् सम्पूज्य तेभ्यो दक्षिणां दद्यात् । तत्राऽऽचार्यार्थ-
 धेनुम् । ब्रह्मणे कृष्णमनड्वाहम् । पवं सदस्यर्त्विद्वारपालादिभ्यो
 यथाशक्ति । तथा—

धेनुः शंखस्तथाऽनड्वान् हेम वासो हयः क्रमात् ।
 कृष्णा गौरायसं छागं एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥

प्रहानुहिश्य देयाः । ततः शक्त्या ब्राह्मणान्मोजयेत्, सङ्कल्पयेद्वाऽ-
 शक्तौ । ततो दीनानाथेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दत्त्वा मण्डपदेवतानां
 ग्रहपीढदेवतानां चोत्तरपूजां कृत्वा यान्तु देश गणाः । अभ्यारमिद-
 द्रव्यो । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ता उत्थाप्य विसृज्य मण्डपादीन्
 प्रतिमादीश्च सर्वान् सम्भारानाचार्यार्थं प्रतिपाद्य, यस्य स्मृत्या च
 नामोकथा, प्रमादात्कुर्वतामिति पठित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा
 विप्राशिषो गृहीत्वा तान् नमस्कृत्य सुहृद्युतो भुजीतेति सर्वं शिवम् ।

इति श्रीभद्रशङ्करात्मजनीलकण्ठकृते शान्तिपरिभाषप्रयोगः ।

* अथ ग्रहयोगशान्तिः *

यामले-दुर्भिक्षादि भयं चैव चतुर्ग्रहसमन्वये ।
 महारोगभयं राष्ट्रक्षयो वृष्टिविनाशनम् ॥१॥

पञ्चग्रहसमा योगे दुर्भिक्षं संकरादिकम् ।
 जनक्षयो नृपवैरं गभनाशस्तु जायते ॥२॥

ग्रहषट्कसमायोगे मन्त्रणो मरणं भवेत् ।
 पश्वश्वादि भयं सर्वं सङ्कुरादि जनक्षयः ॥३॥

पट्टराज्ञीविनाशो वा महाभयमथाऽपि वा ।
 सप्तग्रहसमायोगे क्षितीशमरणं ध्रुवम् ॥४॥

जगत्प्रलयमेवाऽपि तदा निर्मातुषं जगत् ।
 अत ऊर्ध्वं महोत्पातनानादुःखमहाकुलम् ॥५॥

सूर्यः स्याद्व्यतिरिक्तश्चेत्तदा योगो महाद्वृतः ।
 विना चन्द्रेण योगोऽपि जगत्प्रलयकारणम् ॥६॥

तद्वज्जातजन्तुनां महारोगो महाभयम् ।
 अर्थनाशः स्थाननाशो मानहानिर्वृपीडनम् ॥७॥

वातपित्तादिसम्भूतमहापीडा महद्वयम् ।
 समा योगग्रहा नृणां दोषान्कुर्वन्ति सर्वेदा ॥८॥

षष्ठ्यमासाभ्यन्तरे वाऽपि आयुर्हानिः श्रियस्तथा ।
 जन्माष्टद्वादशे राशौ चतुर्थे पञ्चमेऽपि वा ॥९॥

पूर्वोक्तफलमेवात्र तस्माच्छान्तिं प्रयत्नतः ।
 कुर्याद्वाषानुसारेण वित्तशाव्यं न कारयेत् ॥१०॥

तत्तद्वग्रहाकृतिं कृत्वा सौवर्णेन प्रयत्नतः ।
 सुवर्णेन तदर्देन पादेनाऽपि कनीयसीम् ॥११॥

वित्तशाव्यं न कर्तव्यं कर्तव्यं शक्तिं नरैः ।
 पूर्वोक्तलक्षणैव ग्रहमूर्तिं च कारयेत् ॥१२॥

ग्रहस्यैककलशं ग्रहयोगप्रमाणतः ।
 कारयेत्कुम्भमेकं वा निर्वणं सृष्टदं नवम् ॥१३॥
 ग्रहस्येशानदिग्भागे शुद्धदेशे समस्थले ।
 कुरुण्डे वा स्थिरिङ्गले वाऽपि होमं कुर्याइ विधानतः ॥१४॥
 तस्य पूर्वोत्तरे देशे पूजास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 चतुरसं हस्तमात्रं स्थिरिङ्गलं तण्डुलेन तु ॥१५॥
 लिखेद्ग्रहाकृतिं तत्र स्थापयेत्प्रतिमा ततः ।
 आधप्रत्यधिदेवादीन् दक्षिणोत्तरतः क्षिपेत् ॥१६॥
 उक्तगन्धैस्तथा पुष्पैस्तत्त्वान्माल्यैः फलैरपि ।
 तत्तद्ग्रहोक्तपन्त्रेण पूर्वोक्तेनैव पूजयेत् ॥१७॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण आचार्यं ऋत्विजैः सह ।
 ग्रहपूजादिकं कृत्वा नैवेद्यान्तं समर्पयेत् ॥१८॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत स्वगृहोक्तविधानतः ।
 चतुर्थ्यन्तं प्रकुर्वीत कलशस्थापनं ततः ॥१९॥
 पूर्वोक्तविधानेन शुद्धतोयेन पूरयेत् ।
 पञ्चामृतं पञ्चगव्यं पञ्चत्वक् पञ्चपल्लवम् ॥२०॥
 तत्र मन्त्रैर्विनिक्षिप्य औषधानि विनिक्षिपेत् ।
 तत्तद्ग्रहोक्तविधिना मूल्यान्यादाय निःक्षिपेत् ॥२१॥
 अब्दिक्षैर्वर्णणैर्वाऽपि कलशं पूरयेद्गुरुः ।
 तत्तद्ग्रहोक्तविधैस्तत्त्वान्त्रैर्हुनेदथ ॥२२॥
 चर्वज्ये जुहुयात्पश्चात्तिलाहुतिमथाचरेत् ।
 अथ स्वष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥२३॥
 भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजैः ।
 कलशस्योदकेनैवमभिषेकं समाचरेत् ॥२४॥
 योगग्रहोक्तपन्त्रैश्च अधिप्रत्यधिमन्त्रतः ॥

नवग्रहोक्तमन्त्रैश्च जातवेदादिपञ्चकैः ॥२५॥
 त्रियम्बकेन मन्त्रेण क्षेत्रस्य पतिना अपि ।
 यत इन्द्रद्वयेनैव लोकपालाष्टकैरपि ॥२६॥
 सुरास्त्वा इति मन्त्रेण येन देवादयः क्रमात् ।
 अन्यैश्च पुण्यसूक्तैश्च अभिषेकं समाचरेत् ॥२७॥
 अभिषेकासुतं वस्त्रमाचार्याय निवेदयेत् ।
 ततः शुक्राम्बरधरः कुर्यादज्यावत्तोकनम् ॥२८॥
 ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्बेनुं शङ्खादिकानपि ।
 तदभावे यथाशक्ति हिरण्यमणि दापयेत् ॥२९॥
 ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाविभवसारतः ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या ग्रहदोषविवर्जितः ॥३०॥
 पूर्वोक्तसर्वदोषैश्च विमुक्तः पुत्रवान् सुखी ।
 आयुरैश्चर्यसम्पन्नो जीवेदृष्टशतं नरः ॥३१॥
 इह लोके सुखी भूत्वा पश्चाच्छ्वपुरं व्रजेत् ।
 इति ग्रहयोगशान्तिः ॥

अथ ग्रहस्तानानि ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—

मजिष्ठा-मदमातङ्गे कुड्डुम् रक्तचन्दनम् ।
 पूर्णकुम्भे कुतं ताम्रे सूर्यस्तानं विधीयते ॥१॥

मदमातङ्गम् = गजमदः ।

उशीरं च शिरीषं च कुड्डुम् रक्तचन्दनम् ।
 शङ्खन्यस्तमिदं स्तानं चन्द्रदोषविनाशनम् ॥२॥
 खदिरं देवदारुं च तिलानामलकानि च ।
 पूर्णकुम्भे कुतं रौप्ये भौमपीडाविनाशनम् ॥३॥
 नदीसङ्गमतोयानि तन्मृदा सहितानि च ।
 न्यस्तानि कुम्भे माहेये बुधपीडाविनाशनम् ॥४॥

माहेये = सृन्मये ।

आदूम्बरं तथा विन्वं वटमामलकं तथा ।

न्यस्तं तु कुम्भे सौवर्णे जीवपीडाविनाशनम् ॥५॥

गोरोचना नागमदः शतपुष्पा शतावरी ।

विन्यस्ता राजते कुम्भे शुक्रपीडाविनाशनम् ॥६॥

तिलान् माषान् प्रियङ्कुं च गन्धपुष्पं तथैव च ।

न्यस्तं काषण्ठायिसे कुम्भे सौरिपीडाविनाशनम् ॥७॥

गुण्गुलं हिङ्कुलं ताळं शुभां चैव मनःशिलाम् ।

शृङ्गे च माहिषे न्यस्येद्राहुपीडाविनाशनम् ॥८॥

तालम् = हरितालम् ।

बराहनिहर्ता राजन् । पर्वताग्रमृदं तथा ।

छागक्षीरं खड़गपात्रे केतुपीडाविनाशनम् ॥९॥

बराहनिहता = बराहोत्थाता । खड़गो = गण्डकः ।

उक्तं ग्रहस्तानमिदं सर्वपीडाविनाशनम् । इति ग्रहस्तानानि ॥

अथाऽऽदित्यशान्तिः । भविष्ये—

आदित्यवारं हस्तेन पूर्वं शृणु विचक्षणः ।

मन्त्रोक्तविधिना सर्वं कुर्यात्पूजादिकं रवेः ॥१॥

प्रत्यक्षं सप्तनक्तानि कृत्वा भक्तिपरो नरः ।

ततस्तु सप्तमे प्राप्ते कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥२॥

भास्करं शुद्धसौवर्णे कृत्वा यस्तेन मानवः ।

ताम्रपात्रे स्नापयित्वा रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥३॥

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं छत्रोपानद्युगान्वितम् ।

धृतेन स्नापयित्वा च लड्डुकान् विनिवेद्य च ॥४॥

होमं धृततिलैः कुर्याद्रविनाशना च मन्त्रवित् ।

समिधोऽष्टोशरशतमष्टाविंशतिरेव च ॥५॥

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।
 मन्त्रेणाऽनेन विदुषे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ॥६॥
 आदिदेव ! नमस्तुभ्यं सप्तसप्ते ! दिवाकर ! ।
 त्वं रवे ! तारयस्वाऽस्मांस्तस्मात्संसारसागरात् ॥७॥
 व्रतेनाऽनेन राजेन्द्र ! भवेदारोग्यमुच्चमम् ।
 द्रव्य-सम्पत्सुतप्राप्तिरिति पौराणिका विदुः ॥८॥
 अपि संवादिनी चेयं शान्तिः पुष्टिः सदा नृणाम् ।
 सूर्यपीडा सुधोरासु कृता शान्तिः शुभप्रदा ॥
 इत्यादित्यशान्तिः ॥९॥

अथ चन्द्रशान्तिस्तत्रैव—

तद्वच्चित्रामु संगृह्य सोपवारं विचक्षणः ।
 अनेनैवोक्तविधिनां कुर्यात्पूजादिकं विभोः ॥१॥
 सप्तमे तु ततः प्राप्ते कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 कांस्यपात्रेऽथ संस्थाप्य सोमं रजतसम्भवम् ॥२॥
 श्वेतवस्त्रयुगच्छन्नं श्वेतपुष्पैः प्रपूर्जितम् ।
 पादुकोपानहच्छर्वं भोजनासनसंयुतम् ॥३॥
 होमं घृततिलैः कुर्यात्सोमनाम्ना च मन्त्रावत् ।
 समिधेऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥४॥
 होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।
 दूध्यमशिखिरे कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥५॥
 मन्त्रेणाऽनेन राजेन्द्र ! सम्यग्भक्त्या समन्वितः ।
 महादेवजातिवल्लीपुष्पगोच्चीरणाङ्गुर ! ॥६॥
 सोम ! सौम्यो भवाऽस्माकं सर्वदा ते नमो नमः ॥
 इति चन्द्रशान्तिः ॥७॥

अथ मङ्गलशान्तिः—

स्वात्यामङ्गारकं गृहं क्षमायां नक्तभोजनम् ।

सप्तमे त्वथ सम्प्राप्ते हैमं ताम्रे निवेश्य वै ॥१॥

क्षमा = भूः ।

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं कुंकुमेनानुलेपितम् ।

निवेद्य भक्तकं सारं उष्णधूपाक्षतादिभिः ॥२॥

हैमं घृततिलैः कुर्यात्कुजनाम्ना च मन्त्रवित् ।

समिधेष्टोऽत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥३॥

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।

मन्त्रेणाऽनेन तं दद्याद्ब्राह्मणाय कुद्दम्बिने ॥४॥

कुज ! कुपभवोऽपि त्वं मङ्गलः परिपञ्चसे ।

अपङ्गलं निहत्याशु सर्वदा यच्छ्र मङ्गलम् ॥५॥

एवं कृते भौमकृतं दुष्कृतं शान्तिमामुयात् ।

कर्तव्यं भौमपीडासु तस्मात्प्रयतमानसैः ॥६॥

इति भौमशान्तिः ॥३॥

अथ बुधशान्तिः—

विशाखासु बुधं गृहं सप्तनक्तान् यथाऽऽचरेत् ।

बुधं हेषमयं कृत्वा स्थापितैः कांस्यभाजने ॥१॥

शुक्रवस्त्रयुगच्छन्नं शुक्रमाल्यानुलेपनम् ।

गुद्दौदनोपसंहारं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥२॥

बुध ! त्वं बुद्धिजननो बोधवान् सर्वदा वृणाम् ।

तत्त्वावबोधं कुरु मे सोमपुत्र ! नमो नमः ॥३॥

होमं घृततिलैः कुर्याद्बुधनाम्ना च मन्त्रवित् ।

समिधोऽष्टोऽत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥४॥

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।

बुधशान्तिरियं प्रोक्ता बुधवैकृतनाशिनी ॥५॥

बुधदोषेषु कर्तव्या तथा शान्तिकपौष्टिके ॥

इति बृहशान्तिः ॥

अथ गुरोः शान्तिः—

गुरुं चैवानुराधासु पूजयेऽक्षक्तितो नरः ।

पूर्वोक्तविधियोगेन सप्तनक्तान्यथाचरेत् ॥१॥

हैमं हेममये पात्रे स्थापयित्वा बृहस्पतिम् ।

पीताम्बरयुगच्छब्दं पीतयज्ञोपवीतिनम् ॥२॥

पादुकोपानहच्छत्रकमण्डलुविभूषितम् ।

पूजयेत्पीतकुसुमैः कुडुमेन विलेपितम् ॥३॥

धूपदीपादिभिर्दिव्यैः फलैश्चन्दनतण्डुलैः ।

खण्डस्वाद्योपहारैश्च गुरोरग्रे निवेदयेत् ॥४॥

धर्मशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ ! ज्ञानविज्ञानपारग ! ।

विबृधार्त्तिहराचिन्त्य देवाचार्य ! नमोऽस्तु ते ॥५॥

होमं घृततिलैः कुर्याद्गुरुनाम्ना च मन्त्रवित् ।

समिधोऽष्टोचारशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥६॥

समिधोऽत्र॑ऽश्वत्थस्य ।

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।

एतद्वतं महापुण्यं सर्वपापहरं शिवम् ॥७॥

तुष्टिपुष्टिकरं नणां गुरुवैकृतनाशनम् ।

विषपस्थे गुरौ कार्या महाशान्तिरिण्य नृभिः ॥८॥

इति बृहस्पतिशान्तिः ।

अथ गुरुपूजा ॥ स्कान्दे—

कन्याविवाहकाले तु शुद्धिर्यस्या न विद्यते ।

व्रामणस्योपनयने यस्य स्यादुत्थितो गतः ॥१॥

उत्थितः = प्राप्तः ॥

पूर्णि पूजा गुरुः कार्या विधिवद्भक्तिभावितैः ।

मदन्ती-कामपुष्पाणि पात्रं पालाशसर्पाः ॥२॥

मदन्ती = यूथिका । कामो = मदनवृक्षाख्यः ॥२॥

गुह्यतो वा त्वपामार्गं विडङ्गं शङ्खिनी वचा ॥

सहदेवो विष्णुकर्त्ता सर्वौषधयः शतावरी ॥३॥

कुष्ठं पांसं हरिद्रे द्रे मुरा शैलेयचन्दनम् ।

वचा कर्त्तुरमुस्तं च सर्वौषधयः प्रकीर्तिताः ॥४॥

तथैवाऽश्वत्थभृङ्गा च पञ्चगच्छं जलं तथा ।

नदनं सोदकुम्भं च पीतवस्त्रसपन्वितम् ॥५॥

पञ्चरत्नैः समायुक्तं पोशान्यां स्थापितेऽनलात् ।

या आषधोति मन्त्रेण सर्वास्त्रस्पन्दनिक्षिपेत् ॥६॥

कुम्भस्यैपरि भागे तु स्थापयित्वा वृहस्पतिम् ।

मुवर्णयात्रै सौवर्णीं प्रतिमां तु युधिष्ठिर ॥७॥

कारयेत्य यथाशत्या वित्तशाळ्यविच्छिन्निः ।

पीतवस्त्रभृगच्छन्नां पीतयज्ञोपवीतिनीम् ॥८॥

पूजयेऽगन्धपुष्पाद्यस्तो होमं समाचरेत् ।

समिधेऽश्वत्थवृक्षस्य होतश्याऽष्टोऽत्तरं शतम् ॥९॥

तिलब्रीहियवोन्निधं होतव्यं च यथाक्रमम् ।

वृहस्पतेति मन्त्रेण ऋषिकन्दः समन्वितः ॥१०॥

मन्त्रेणाऽनेन जुहुयाद्वान्यपूर्णं च यत्नतः ।

ततो होमावसाने तु पूजयेद्य वृहस्पतिम् ॥११॥

पीतगन्धैस्तथा पुष्पैर्धूपैर्पैश्च भक्तिः ।

दध्योदनं च नैवेद्यं फलताम्बूखसंयुतम् ॥१२॥

मन्त्रेणाऽनेन कौन्तेय ! समर्भयच्युं पुनः पुनः ।

नपस्तेऽक्षिरसां नाथ ! वाक्पतेऽथ वृहस्पते ! ॥१३॥

क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय नमो नमः । १३॥
 पूजयित्वा सुराचार्यं पश्चादर्घं निवेदयेत् ॥१४॥
 गम्भीरदृढरूपाङ् ! देवेज्य ! सुमते ! प्रभो ॥ ।
 नमस्ते वाक्पते ! शान्त ! गृहाणाऽर्घ्यं बृहस्पते ! ॥१५॥ अर्घमन्त्रः ।
 अर्घं दत्वा सुरेशस्य जपहोमं समापयेत् ।
 भक्तयाय ते सुराचार्यं ! होमपूजादि संस्कृतम् ॥१६॥
 तत्त्वं गृहाण शान्त्यर्थं बृहस्पते ! नमो नमः ।
 संकल्पमन्त्रः—मन्त्रेणाऽनेन संकल्प्य पश्चात्सम्पार्थयेन्वृप ! ॥१७॥
 जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरुरङ्गिराः ।
 वाचस्पतिर्देवमन्त्री शुभं कुर्यात्सदा मम ॥१८॥
 प्रार्थनामन्त्रः—एवं सम्पार्थयेदेवमाचार्यं च प्रपूजयेत् ।
 सर्वोपचारसंयुक्तां प्रतिमां तां युधिष्ठिर ! ॥१९॥
 प्रणम्य च गवा युक्तामाचार्याय निवेदयेत् ।
 अथाऽचार्यस्तु नियतो वेदवेदाङ्गपारगः ॥२०॥
 यजमानं सप्तनीकं शान्तचित्तं जितेन्द्रियम् ।
 कुम्भोदकं गृहीत्वा तु मन्त्रैरेतैः प्रसिद्धयेत् ॥२१॥
 इदमापेथमन्त्रेण जामदग्निमृचा तथा ।
 या ओषधीरश्वावतीः कूष्मांडैश्वाभिषेचयेत् ॥२२॥
 पश्चात्सम्भोजयेद्विप्रान् यथाशक्तया युधिष्ठिर !
 एवं कृत्वा गुरोः पूजां सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥२३॥
 संक्रान्तावपि कौन्तेय ! तथा स्वाभ्युदयेषु च ।
 कुर्वन् बृहस्पतेः पूजामभीष्टं फलमाप्नुयात् ॥२४॥
 संक्रान्ती = गुरुसंक्रान्तौ ।
 इति गुरुपूजा ।

अथ शुक्रशान्तिर्भविष्ये—

शुक्रं ज्येष्ठासु संगृह्ण त्तमार्या नक्तभोजनम् ।

त्तमा=भूः ।

शुरुक्तक्रममार्गेण द्विजसन्तर्पणेन च ॥ १ ॥

सप्तमे त्वथ सम्प्राप्ते रौप्यं शुक्रं तु कारयेत् ।

वंशपात्रे च संस्थाप्य पूजयेत्सतपंकजैः ॥ २ ॥

तदभावे सितैः पुष्पैस्ताम्बूलैश्चन्दनेन वा ।

अग्रे तस्य प्रदातव्यं पायसं घृतसंच्छुतम् ॥ ३ ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।

भार्गवो भर्गशुक्रस्य शुचिः श्रुतिविशारदः ॥ ४ ॥

हित्वा ग्रहकृतान्दोषानायुरारोग्यदोऽस्तु सः ।

होमं घृततिलैः कुर्याच्छुक्रनामना च मन्त्रविदौ ॥ ५ ॥

समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ।

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्वा चैव घृतेन च ॥ ६ ॥

अथ प्रतिशुक्रादिशान्तिः । तत्रैव मात्स्ये—

अथाऽतः शृणु भूपाल ! प्रतिशुक्रप्रशान्तये ।

यात्रारम्भेऽवसाने च तथा शुक्रोदये सति ॥ १ ॥

शुक्रपूजा प्रकर्त्तव्या तां निशामय भारत !

राजते वाऽथ सौबह्येण कांस्यपात्रेऽथ वा पुनः ॥ २ ॥

शुक्रपुष्पाम्बरयुते श्वेततण्डुलपूरिते

निधाय राजतं शुक्रं शुचिमुक्ताकलान्वितम् ॥ ३ ॥

महाश्वेतसमायुक्तं सापगाय निवेदयेत् ।

नमस्ते सर्वलोकेश ! नमस्ते भृगुनन्दन ! ॥ ४ ॥

देव ! सर्वार्थसिध्यर्थं गृहाणार्थं नमोऽस्तु ते ।

दत्तवैवमद्यर्थं कौन्तेय ! प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ ५ ॥

एवं शुक्रोदये कुर्याद्यात्रादिषु च भारत ॥
 तदद्वाचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर ॥६॥
 सौवर्णपात्रे सौवर्णममरेशं पुरोहितम् ।
 पीतपुष्पाम्बरधरं कृत्वा स्त्रात्वाऽथ सर्षपैः ॥७॥
 पालाशाश्वत्थभङ्गेन पञ्चगव्यतिलेन तु ।
 भङ्गः=पल्लवः ।
 पीताङ्गरागवसनो धृतहोमं तु कारयेत् ॥८॥
 प्रणाम्य तां गवा सार्डि ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ ! वाक्पते ते बृहस्पते ! ॥९॥
 क्रूरूप्त्रहैः पीडितानापमृताय नमो नमः ।
 संक्रान्तावपि कौन्तेय ! यात्रास्वभ्युदयेषु च ॥१०॥
 कुर्वन् बृहस्पतेः पूजां सर्वान् कामान् समश्नुते ।
 अथवा मौक्तिकान्येव सुवृत्तानि बृहन्ति च ॥११॥
 भार्गवाङ्गिरसौ चिन्त्य तान्येव प्रतिषादयेत् ।
 इति प्रतिशुक्रादिशान्तिः ।

अथ शनि-राहु-केतुशान्तयः । भविष्ये-

शनैश्चरं राहु-केतु लोहपात्रेषु निचिपेत् ।
 कृष्णामूरुः स्मृतो धूपो दक्षिणा च स्वशक्तिभा १ ॥
 यथाक्रमं शुक्रीदूर्वाकुशमनां समिधः स्मृताः ।
 सप्तमे त्वय सम्प्राप्तेन वर्णान् वाऽथ कारयेत् ॥२॥
 कृष्णवस्त्रयुगच्छम्भेकैकं कारयेद्बुधः ।
 मृगनाभ्या समाज्ञभ्य कुशरान्विनिवेद्य च ॥३॥
 होमवसाने तत्सर्वं ग्रासणायोपयादयेत् ।
 शनैश्चर ! नमस्तेऽस्तु नमस्ते राहुे तथा ॥४॥
 केतवे च नमस्तुभ्यं सर्वे शान्ति प्रदच्छतु ।
 एवं कृते भवेद्यत्तु तस्मिषोध वृपोक्तम ॥५॥

यदि भौमो रविसुतो भास्करो राहुणा सह ।
 केतुश्च मूर्त्तौ तिष्ठन्ति सर्वे पीडाकरा ग्रहाः ॥ ६ ॥
 अनेन कृतमात्रेण सर्वे शाम्यन्त्युपद्रवाः ।
 इति शन्यादिशान्तिः ।
 भविष्योत्तरे—ततो मन्दस्य दिवसे स्तानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
 कार्यं देयं च विप्राय तैलमभ्यङ्गहेतवे ॥ १ ॥
 यस्तु सम्वत्सरं यावत्प्राप्ते शनिदिने रतः ।
 तैलं ददाति विप्राणां स्वशक्तयाऽभ्यज्यतेऽपि वा ॥ २ ॥
 ततः सम्वत्सरस्यान्ते प्राप्ते तस्य दिने पुनः ।
 लौहं घटार्पितं सौरिं तैलकुम्भे विनिक्षिपेत् ॥ ३ ॥
 लौहे वा मृन्मये वाऽथ कृष्णवस्त्रयुगान्वितम् ।
 कृष्णगोदक्षिणायुक्तं कृष्णकम्बलशायितम् ॥ ४ ॥
 स्वयमभ्यङ्गतः स्तात्वा कृष्णपुरुषैस्तमर्चयेत् ।
 सुगन्धिगन्धपुरुषैश्च कृसरान्नैस्तिलोदनैः ॥ ५ ॥
 पूजयित्वा सूर्यपुत्रं त्तमस्वेति पुनः पुनः ।
 कृष्णाय द्विजमुख्याय तदभावे नराय च ॥ ६ ॥
 देयः शनैश्चरो भक्तया मन्त्रेणाऽनेन वै द्विज !
 क्रूरावलोकनवशाद्वनं नामोति यो ग्रहो रुष्टः ॥ ७ ॥
 तुष्टो धनकनकसुखं ददाति सोऽस्मान् शनैश्चरः पातु ।
 यः पुनर्नष्टराज्याय नराय परितोषितः ॥ ८ ॥
 स्वमे ददौ निजं राज्यं समे सौरिः प्रसीदतु ।
 कोणं नीलाञ्जनप्रख्यं मन्दचेष्टाप्रसारिणम् ॥ ९ ॥
 छायामार्तण्डसम्भूतं नमस्यामि शनैश्चरम् ।
 नमोऽर्कपुत्राय शनैश्चराय नीहारवणाञ्जनमेचकाय ॥ १० ॥
 श्रुत्वा रहस्यं भव कामदस्त्वं फलप्रदो मे भव सूर्यपुत्र !
 नमोऽस्तु प्रेतराजाय कृशदेहाय वै नमः ॥ ११ ॥

शनैश्चराय क्रूराय शुद्धबुद्धिप्रदायिने ।
य एभिनार्थभिः स्तौति तस्य तुष्टिं ददात्यसौ ॥१२॥

तदीयं तु भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ।

इति शनिव्रतम् ।

स्फान्दे—श्रावणे मासि संजाते शोभने शनिवासरे ।

लोहरूपं शनिं कृत्वा स्नाप्य पञ्चामृतैर्नवैः ॥ १ ॥

पुष्पैररुचिरैर्धूपैः फलैश्चैव विशेषतः ।

मन्त्रैः प्रपूजयेदेतैः क्रमेण ग्रहमुत्तमम् ॥ २ ॥

कोणस्तु पिङ्गलो वभ्रः कृष्णो रौद्रो यमोऽन्तकः ।

सौरिः शनैश्चरो मन्दः पिप्पलादेन संस्तुतः ॥ ३ ॥

शनो देवीति सर्वत्र वैदिकेन च पूजयेत् ।

पूजयित्वा च नैवेद्यं ततः कुर्यात्क्रमेण तु ॥ ४ ॥

संमाषभक्तं प्रथमे द्वितीये पायसं शुभम् ।

तृतीये त्वम्बिली कार्या चतुर्थे पूरिका शुभा ॥ ५ ॥

अम्बिली=तक्तादुलपिष्ठादिनिर्मितो स्तेषांविशेषः ।

इति शनिस्तोत्रम् ।

ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा स्तुतिं चक्रे स वातकः ।

पिप्पलादो द्विजश्चेष्टः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥

नमस्ते कोणसंस्थाय पिङ्गलाय नमोऽस्तु ते ।

नमस्ते वभ्रुरूपाय कृष्णाय च नमोऽस्तु ते ॥

नमस्ते रौद्रदेहाय नमस्ते चान्तकाय च ।

नमस्ते यज्ञसंज्ञाय नमस्ते सौरये विभेऽ ॥ ३ ॥

नमस्ते मन्दसंज्ञाय शनैश्चर ! नमोऽस्तु ते ।

प्रसादं कुरु देवेश ! दीनस्य प्रणतस्य च ॥ ४ ॥

शनैश्चरउवाच-परितुष्टोऽस्मि ते वत्स ! स्तोत्रेणाऽनेन साम्प्रतम् ।

वरं वरय भो वत्स ! येन यच्छापि वाञ्छितम् ॥ ५ ॥

पिष्पलाद उवाच-अद्य प्रभृति नो पीडा बालानां रविनन्दन !

त्वया कार्या महाभाग ! न स्वकीया कथञ्चन ॥ १ ॥

यावद्वर्षाष्टकं जातं मम बाल्येन सूर्यज !

स्तोत्रेणाऽनेन योऽन्यस्त्वां ब्रयात्प्रातरूपस्थितः ॥ ३ ॥

तस्य पीडा न कर्तव्या देयो लाभो महाशुज !

अद्वैष्टमिकया योगे तावके संस्थिते नरः ॥ ३ ॥

सार्वसप्तवर्षपर्यन्तं द्वादशजन्मद्वितीयराशिमिर्यः शनैश्चरयोगः
सोऽर्द्धाष्टमिकया योग इत्युच्यते ।

तव वारे तु सम्पासे यस्तिलान होमसंयुतान् ।

शक्तया इदाति त्रो तस्य पीडा कार्या त्वया विभो ! ॥ ४ ॥

कृष्णां गां यस्तु विश्राय तवोहेशेन यच्छ्रुति ।

अद्वैष्टमिकया पीडा तस्य कार्या त्वया न च ॥ ५ ॥

शमीसमित्रियो होमं तवोहेशेन निर्वपेत् ।

तथा कृष्णतिलैरचैव कृष्णपुष्पानुलेपनैः ॥ ६ ॥

पूजां करोति यस्तु भूयं धूपं वै गुण्गुलं दहेत् ।

कृष्णवस्त्रेण संवेष्य त्याज्या तस्य त्वया व्यथा ॥ ७ ॥

सूत उवाच-एवमुक्तः शनिस्तेन वाद्यमित्यवजन्म्य च ।

नारदं समनुशाय जगाम निजसंश्रयम् ॥ ८ ॥

इति शनैश्चरशान्तिः ॥

अथार्कविवाहः ।

प्रयोगरत्ने मात्स्ये—

तृतीयां मानुषीं नैव चतुर्थीं यः समुद्रहेत् ।
पुत्रपौत्रादिसम्पन्नः कुटुम्बी साऽग्निको वरः ॥ १ ॥

उद्ग्रहेद्रतिसिद्धर्थर्थं तृतीयां न कदाचन ।
मोहादक्षानतो वाऽपि यदि गच्छेत्तु मानुषीम् ॥ २ ॥

नश्यत्येव न सन्देहो गर्गस्य वचनं यथेति ।
तत्रैव संग्रहे-तृतीयां यदि चोद्राहेत्तर्हि सा विधवा भवेत् ।

चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्कं समुद्रहेत् ॥ १ ॥

आदित्यदिवसे वाऽपि हस्तक्षेपे वा शनैश्चरे ।
शुभे दिने वा पूर्वाङ्गे कुर्यादर्कविवाहकम् ॥ २ ॥

व्यासः—स्त्रात्वाऽलंकृतवासास्तु रक्तगन्धादिभूषितम्
सपुष्पफलशाखैकमर्कगुलम् समाश्रयेत् ॥ १ ॥

सञ्जलज्ञणेन संयुक्तमर्कं संस्थाप्य यत्रतः ।
अर्ककन्याप्रदानार्थमाचार्यं कल्पयेत्पुरा ॥ २ ॥

अर्कसञ्चिधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् ।
नान्दोश्राद्दे हिरण्येन अष्टवर्गान्प्रपूजयेत् ॥ ३ ॥

पूजयेन्मधुपक्षेण वरं विप्रस्य हस्ततः ।
यज्ञोपवीतं वस्त्रं च हस्तकरणादिभूषणम् ॥ ४ ॥

उष्णीषगन्धमाल्यादि वरायाऽस्मै प्रदापयेत् ।
स्वशाखेऽक्तप्रकारेण मधुपक्षं समाचरेत् ॥ ५ ॥

ब्राह्मे—ग्रामात्वाच्यामुदीच्यां वा सुपुष्पफलसंयुतम् ।
परीक्ष्य यत्रतोऽधस्तात्स्थिरिठ्लादि यथाविधिरादा ॥ ६ ॥

कुर्यादिति शेषः ।

कृत्वार्कं पुरतस्तिष्ठन् प्रार्थयेत्तद्विजोत्तमः ।
 त्रिलोकवासिन ! सप्तश्व ! छायया सहितो रवे ! ॥७॥
 तृतीयोद्वाहजं देवाणं निवारय सुखं कुरु ।
 तत्राऽध्यारोप्य देवेशं छायया संहितं रविम् ॥८॥
 वस्त्रैर्मान्यैस्तथा गन्धैस्तन्मन्त्रेणैव पूजयेत् ।
 तत्रैव रवेतवस्त्रेण तथा कार्पासतन्तुभिः ॥९॥
 गन्धपुष्पैः समभ्यच्चर्य अबिलङ्घरभिषिच्य च ।
 गुडौदनं तु नैवेद्यं ताम्बूलं च समर्पयेत् ॥१०॥
 व्यासः-अर्कं प्रदक्षिणी कुर्वन् जपेन्मन्त्रमिमं बुधः ।
 मम प्रीतिकरायेयं मया सृष्टा पुरातनी ॥११॥
 अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं प्रति रक्षतु ।
 पुनः प्रदक्षिणीकुर्यान्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥१२॥
 नपस्ते मङ्गले देवि ! नमः सवितुरात्मजे !
 त्राहि मां कृपया देवि ! पवीत्वं मे इहागता ॥१३॥
 अर्कत्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ।
 वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनः ॥१४॥
 तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय ।
 ततश्च कन्यावरणं त्रिपुरुषं कुलमुद्धरेत् ॥१५॥
 आदित्यः सविता चार्कः पुत्री पौत्री च नप्त्रिका ।
 गोत्रं काशयप इत्युक्तं लोके लौकिकमाचरेत् ॥१६॥
 सुमुहूर्ते निरीक्षेत स्वस्तिसूक्तमुदीरयन् ।
 आशीर्भिः सहितैः कुर्यादाचार्यप्रसुखैद्विजैः ॥१७॥
 अथाचार्यं समाहूय विधिना तन्मुखाच्च ताम् ।
 प्रतिशृग्नाततो होमं गृहोक्तविधिना चरेत् ॥१८॥
 व्यासः-अर्ककन्यामिमां विप्र ! यथाशक्तिविभूषिताम् ।
 गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दक्षां विप्र ! समाश्रय ॥१९॥

अञ्जन्यक्तकर्मणि कृत्वा कद्गणपूर्वकम् ।
 यावत्पश्चवृता सूत्रं तावदर्कं प्रवेष्टयेत् ॥२०॥
 स्वशाखोक्तेन मन्त्रेण गायत्र्या वाऽथवा जपेत् ।
 पञ्चीकृत्य पुनः सूत्रं स्कन्धे बधनाति मन्त्रतः ॥२१॥
 बृहत्सामेति मन्त्रेण सूत्रवृक्षां प्रकल्पयेत् ।
 अर्कस्य पुरतः पश्चाहक्षिणोत्तरतस्तथा ॥२२॥
 कुम्भांश्च निजिपेत्पश्चादाग्नेयादिचतुष्टये ।
 सवस्त्रं प्रतिकुम्भं च त्रिसूत्रेणैव वेष्टयेत् ॥२३॥
 हरिद्रा-गन्धसंयुक्तं पूरयेच्छीतलं जलम् ।
 प्रतिकुम्भं महाविष्णुं सम्पूर्ज्य परमेश्वरम् ॥२४॥
 पाद्यार्घादिनिवेद्यान्तं कुर्यान्नाम्नैव मन्त्रवित् ।

अत्र शौनकोक्तो होमप्रकारः—

तृतीये स्त्रीविवाहे तु सम्प्राप्ते पुरुषस्य तु ।
 अर्कं विवाहं वक्ष्यामि शौनकोऽहं विधानतः ॥ १ ॥
 अर्कसन्निधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् ।
 नान्दीश्रादं प्रकुर्वीत स्थगिडलं च प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥
 अर्कमभ्यच्यं सौर्या च गन्धपुष्पाक्तादिभिः ।
 सौर्याः = सूर्यदेवत्यया । आकृष्णेनेत्यनया ।
 स्वयं वालं कृतस्तद्रत् वस्त्रमाल्यादिभिः शुभैः ॥ ३ ॥
 अर्कस्योत्तरदेशे तु समन्वारब्ध एतया ।
 एतया = अर्ककन्यया ।
 उल्लेखनादिकं कुर्यादाघारान्तमतः परम् ॥ ४ ॥
 आज्याहुतिं च जुहुयात्संगोभिरनयैकया ।
 यस्मै त्वा कामकामायेत्येत्यर्चा ततः परम् ॥ ५ ॥
 व्यस्ताभिश्च समस्ताभिस्ततश्च स्थिष्ठकृद्भवेत् ।
 परिषेचनपर्यन्तमयाश्वेत्यादिकं क्रमात् ॥ ६ ॥

प्रार्थनामन्त्रादिविशेषमाह व्यासः—

मुनः प्रदक्षिणं कृत्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत् ।
 मया कृतमिदं कर्म स्थावरेषु जरायुणा ॥ ७ ॥
 अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं तनुमहसि ।
 इत्युक्त्वा शान्तिसूक्तानि जप्त्वा तं विसृजेत्पुनः ॥ ८ ॥
 गोयुग्मं दक्षिणां दद्यादाचार्याय च भक्तिः ।
 इतरेभ्योऽपि विप्रेभ्यो दक्षिणां चाऽपि शक्तिः ॥ ९ ॥
 तत्सर्वं गुरवे दद्यादन्ते पुण्याहमाचरेत् ।

अथ प्रयोगः ॥ तृतीयोद्वाहात्प्राग्दिनचतुष्ट्याधिकव्यवहिते ॥ रवि-
 वारे शनिवारे हस्तनक्षत्रे शुभदिनान्तरे वा ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा
 पुष्पफलयुतार्काधस्तात्स्थानिडलं कृत्वा ॥ कर्पश्चिमत उपर्विश्य मास-
 पक्षाद्युलिलख्य मम तृतीयमानुषीविवाहजदीषापनुत्पर्यमर्कविवाहं
 करिष्य इति सङ्कल्प्य गणेशपूजा-स्वस्तिवाचन-मातृपूजन-वृद्धिश्राद्धान-
 चार्यवरणानि कुर्यात् । तत्र वृद्धिश्राद्धं हेमना । अथाचार्यण
 पूजितो वरः ।

त्रिलोकवासिन् ! सप्ताश्व ! छायया रहितो रवे !

तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ॥ १ ॥

इत्यर्कं सप्रार्थ्यर्कं । आकृषेनेति छायासहितं रविमावाह्य श्वेत-
 घस्त्रसूत्राभ्यामावेष्ट्य सम्पूज्याऽपोहिष्टेत्यादिभिरभिषिञ्च गुडोद-
 नताम्बूलादि समर्प्य प्रदक्षिणीकुर्वन्—

मम प्रीतिकरायेयं मया सृष्टा पुरातनी ।

अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं प्रतिरक्षतु ॥ १ ॥ इतिपठेत्

द्वितीयप्रदक्षिणायां तु—

नमस्ते मङ्गले । देवि ! नमः सवितुरात्मजे ।

त्राहि मां कृपया देवि ! पत्नीत्वं मे इहागता ॥ २ ॥

अर्क ! त्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ॥ ३ ॥

द्वितीयामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनः ॥ ४ ॥

तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय ॥ इति
तत आचार्येण मासपक्षाद्युक्तिख्य काश्यपगोत्रामादित्यस्य पुत्रों
सवितुः पौत्रीमर्कस्य प्रपौत्रीमिमामर्ककन्यामित्युक्ते वरः 'स्वस्ति न
इन्द्रो वृद्धश्रवा' इति सूक्तं पठन्नर्कं निरीक्षेत । तत आचार्यो विप्रैः
सहाशिष्यो दत्त्वाऽमुकगोत्रामुकशर्मणे संप्रददे । इत्यर्ककन्यां दत्त्वा—

अर्ककन्यामिमां विप्र ! यथाशक्तिविभूषिताम् ।

गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र ! समाश्रय ॥ १ ॥

इति पठेत्—

वरस्तु यज्ञो मे कामः समृद्धयतामिति प्रथमां धर्मो मे इति
द्वितीयां यशोमे इति तृतीयाम् इति त्रीनक्षत्राङ्गलीनकौपरि क्षिप्त्वा
गायत्र्या परित्वेत्यादिना वा पञ्चावृता सूत्रेणार्कमावेष्टय तत्सूत्रं
पुनः पञ्चगुणं कृत्वाऽर्कस्य स्कन्धे बध्वा वृहत्सामेति रक्षां परिक-
लप्यार्कस्य दिग्विदिवष्टौ कुम्भान् संस्थाप्य वस्त्रेण त्रिसूत्रेण त्वावेष्टय
हरिद्रागन्धाद्यन्तः क्षिप्त्वा तेषु नाम्ना महाविष्णुमावाह्य षोडशोपचा-
रैः सम्पूज्य स्थणिडलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य आघारावाज्येनेत्यन्तमुक्त्वाऽत्र
प्रधानं वृहसपतिमर्मिं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शेषेणेत्याद्युक्त्वाऽत्र-
घारान्तेसंगोभिरङ्गिरा वृहसपतिमिष्टुप् शुकर्विवाहहोमे विनियोगः ॥

ॐ सङ्गोभिराङ्गिरसोऽनक्षमाणो भग इ वेदर्पमणं निनाय ।

जने मित्रो न दम्पती अनक्ति वृहस्पते वाजया शूरिवाजौ स्वाहा ॥ १ ॥

वृहसपतय इदं न ममेति त्यजेत् । यस्मै त्वा वामदेवोऽशिखिष्टुप्
अर्कविवाहहोमे विनियोगः ॥

ॐ यस्मै त्वां कामकामाम वर्यं संम्राङ्गयजामहे ।

तमस्मभ्यं कामं ददस्व यथेदंत्वं घृतं पिब स्वाहा ॥ २ ॥

आग्नय इदं न मम । ततो व्यस्तसमस्तव्याद्विभिर्हुत्वा स्विष्ट-
कृदादि कर्मशेषं समाप्यार्कं प्रदक्षिणीकृत्य ।

मथा कृतमिदं कर्म स्थावरेण जरायुणा ।

अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं क्षन्तुमहसीति ॥ १ ॥

१ ॐ वृहसपतेति यजुर्वेदिताम् । २ ॐ अस्मिन्दूतमिति ।

प्रार्थ्या वार्याय गोयुगमन्येभ्यश्च विप्रेभ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा
शान्तिसूक्तं जप्त्वा पूज्योपस्करानाचार्याय दत्वा दिनचतुष्यमग्नि
कुम्भांश्च रक्षेत् । कुम्भेषु महाविष्णुं पूजयेच्च पञ्चमदिनकृत्यं ब्राह्मे-

चतुर्थे दिवसेऽतीते पूर्ववत्तां प्रपूज्य च ॥

विसृज्य होममग्निं च विधिना मानुषीं पराम् ।

उद्वेदन्यथा नैव पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् ॥ १ ॥

इति श्रीभट्टीलकण्ठकृते भगवन्तभास्करे शान्तिमयूखेऽर्कविवाहः ।

नारदः-कुलीर-वृष-चापान्त्य-नृ-युक्-कन्या-तुला-घटाः ।

राशयः शुभदा ज्ञेया नारीणां प्रथमार्च्चि ॥ १ ॥

कुलीरः = कर्कटः । चापम् = धनुः । अन्त्यः = मीनः । नृपुण् =
मिथुनम् । घटः = कुम्भः ।

स्मृतिचन्द्रिकायाम्—

शुक्रपते सुशीला स्यात्कृष्णे पते सा कुलटा भवेत् ।

कृष्णस्य दशमीं यावत् मध्यमं फलमादिशेत् ॥ १ ॥

तथा तत्रैव-श्रमा-रिक्ताऽष्टमी-षष्ठी-द्वादशी-प्रतिपत्स्वपि ।

परिघस्य च पूर्वाद्दें व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ २ ॥

सन्ध्यासूपस्त्वे विष्व्यामशुभं प्रथमार्च्चवम् ।

रोगी पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभागिनो ॥ ३ ॥

पतिव्रता क्लेशयुक्ता सूर्यवारादिषु क्रमात् ।

कश्यपस्तु-अष्टमी-षष्ठ्यमा-रिक्ता-द्वादशी-सङ्क्रमेऽपि वा ।

वैधृतौ व्यतीपाते च ग्रहणे चन्द्र-सूर्ययोः ॥ १ ॥

विष्ण्यां सन्ध्यासु निद्रायां दुर्भगा प्रथमार्च्चवा ।

नक्षत्रफलमाह गर्गः-सुभगा चैव दुःशीला बन्ध्या पुत्रसमन्विता ।

धर्मयुक्ता व्रतघ्नी च परसन्तानमोदिनी ॥ १ ॥

सुपुत्रा चैव दुःपुत्रा पितृवेश्मरता सदा ।

दीना प्रश्नावती चैव पुत्राद्या चित्रकारिणी ॥ २ ॥

साधी पतिव्रता नित्यं सुपुत्रा कष्टचारिणी ।
स्वकर्मनिरता हिंसा पुण्या पौत्रादिसंयुता ॥ ३ ॥

नित्यं धनकथासक्ता पुत्रधान्यसमन्विता ।
मूर्कार्थाद्वया धनवती दस्तक्षर्दिः क्रमात्फलम् ॥ ४ ॥

स्मृतिरत्ने—शुभं चैव तु पूर्वाह्वे मध्याह्वे मध्यमं फलम् ।
अपराह्वे तु वैधव्यं पूर्वरात्रे शुभं भवेत् ॥ ५ ॥

मध्यरात्रे तु मध्यं स्यात्पररात्रे शुभान्विता ।
कथयपः—मलिना मन्दवारे तु रात्रावपि तथैव चेति ।
स्मृत्यन्तरे-मध्याह्वे तु भवेद्वेश्या निशीथे विधवा भवेत् ॥
तथा-अमा-सङ्क्रान्ति-विष्वां च व्यतीपाते च वैधृतौ ।

परिघस्य तु पूर्वद्विंष्ट् षट् षट् गण्डातिगण्डयोः ॥ १ ॥

व्याधाते नवशूले तु नाड्यः पञ्च चतुर्दश ।
वैधव्यमर्थहानिं च सुतनाशं महद्वयम् ॥ २ ॥

वैधव्यं शत्रुघ्निं च दारिद्र्यं क्षीणजीवनम् ।
तेजोहानिं समायाति सदा पुष्पवती क्रमात् ॥ ३ ॥

स्थलभेदे फलभेदमाह वशिष्ठः—

ग्रामाद्विः परग्रामे वाचेत्स्याइव्यभिचारिणी ।
पतिव्रता पतिस्थाने सुशीला गृहमध्यके ॥ ४ ॥

ग्राममध्ये तु द्विद्विश्व विधवा च दिग्भरा ।
परागारे च दुशीला आयुष्यं जलसन्निधौ ॥ ५ ॥

वनमध्ये तु कन्याया धनधान्यसमृद्धिदा ।
परगार इत्यनेनैव पितृभातृगृहे निषिद्धम् । तथा च शिष्टाचार्टः
विशेषनिषेधस्तु न दृश्यते । तथा । चन्द्रे सङ्कुण्णसंयुक्ते देवरात-
मनाच्छुभम् । शावाशीचेऽपि अशुभमिति गुरवः । वस्त्रफलमाह
वशिष्ठः ।

सुभगा श्वेतवस्त्रा स्याद्वद्वस्त्रा पतिव्रता ।
 क्षौमवस्त्रा क्षीतीशा स्यान्नववस्त्रा सुखान्विता ॥ १ ॥
 दुर्भगा जीर्णवस्त्रा स्याद्रोगिणी रक्तवाससा ।
 नीलाम्बरधरा नारी विधवा पुष्पिता यदि ॥ २ ॥
 मलिनाम्बरतो नारी दरिका स्याद्रजस्वला ।

रजोविन्दुफलमाह स एव—

वस्ते स्युर्विषमा रक्तविन्दवः पुत्रमाप्नुयात् ।
 समाश्वेतकन्यका चेति फलं स्यात्प्रथमार्चवे ॥ १ ॥
 देवरातः-सम्मार्ज्जनी-काष्ठ-तृणा-अश्विनी-सूर्पान्
 हस्ते दधाना कुलटा तदा स्यात् ।
 तत्पोपभोगे तपसि स्थिता चेद्
 द्वृष्टं रजो भाग्यवती तदा स्यात् ॥ २ ॥

नारदः—तिथ्युक्तवारा निन्द्याश्चेत् शेफः कर्म निवाश्येत् ।
 दोषाधिके गुणाल्पत्वे तत्त्वाऽपि न कारयेत् ॥ १ ॥
 दोषाल्पत्वे गुणाधिकये शेफः कर्म समाचरेत् ।
 निन्द्यक्ति-तिथिवारेषु यदि पुष्पं प्रदृश्यते ॥ २ ॥
 तत्र शान्ति प्रकुर्वीति घृत-दूर्वा-तिलाक्तैः ।
 प्रत्येकं शतमष्टौ च गायत्र्या जुहुयाचातः ॥ ३ ॥
 स्वर्ण-गो-भूतिलान् द व्यात्सर्वदोषापनुचये ।
 भर्ता तत्राभिगमनं वर्जयेच्छस्तदर्शनात् ॥ ४ ॥
 वशिष्ठोपि-प्रभूतदोषं यदि दृश्यते तत्पुष्पं ततः शान्तिकर्कर्म कार्यम् ।
 विवर्जयेदेव तदैकशय्यां यावद्रजोदर्शनमन्यघस्ते ॥ ५ ॥
 आर्तवानां तु नारीणां शान्ति वक्ष्यामि शौनकः ।
 तिथिवारक्तयोगेभ्यो लग्नेश्वसनवांशकात् ॥ ६ ॥
 ग्रहेभ्यो दुःस्थितेभ्यश्च तत्तदोषक्षयाय च ।

अत्र पुत्ररय लाभाय दम्पत्योरभिष्ठद्ये ॥ ७ ॥
 पञ्चमेऽहि चतुर्थे वा ग्रहयज्ञपुरःसरः ।
 तस्मिन्नाहनि कर्तव्यमृतुहोमं विधानतः ॥ ८ ॥
 आचार्यं वरयेत्प्रातर्भुवनेश्वरितुष्ट्ये ।
 होमार्थं च जपार्थं च वरयेहत्विजो बहून् ॥ ९ ॥
 यजमानो द्विजैः सार्द्धं शान्तिहोमं समाचरेत् ।
 गृहादीशानदिग्भागे देवतापूजनाय च ॥ १० ॥
 द्रोणप्रमाणधान्येन ब्रीहिराशित्रयं भवेत् ।
 कुम्भत्रयं न्यसेद्राशौ तन्तुवस्त्रादि-वेष्टिम् ॥ ११ ॥
 पूरयेत्तीर्थसलिलैः प्रतिकुम्भं पृथक् पृथक् ।
 सूक्तेनाथ नवर्चेन प्रसूव आप इत्यथ ॥ १२ ॥
 ऋचायाः प्रवतस्तद्वग्गायत्र्या च ततः क्रमात् ।
 मध्यकुम्भे क्षिपेद्वान्यमौषधानि च हेम च ॥ १३ ॥
 ततश्च पञ्चरत्नानि गन्धपुष्पाक्षतायुतान् ।
 श्रौषधानि च वक्ष्यन्ते मुनिभिः शान्तिकारणात् ॥ १४ ॥
 श्रौदुम्बरं कुशा दूर्वा राजीवं चम्पविन्वकाः ।
 विष्णुक्रान्ताऽथं तुलसी वर्हिषं शङ्खपुष्पिका ॥ १५ ॥
 शतावर्यश्वगन्धा च निगुण्डी सर्षपदूयम् ।
 अपामार्गः पलाशश्च पनसो जीवनस्तथा ॥ १६ ॥
 प्रियङ्गवश्च गोधूमा ब्रीहयोऽश्वत्थ एव च ।
 क्षीराश्रदधिसर्पिश्च पर्णं चैव तथोत्पत्तान् ॥ १७ ॥
 कुरएटकश्च गुज्जा च वचा मुस्तकभद्रका इति ।
 द्वात्रिंशदौषधानीह गायत्र्या सर्वमाहरेत् ॥ १८ ॥
 गजाश्वरश्यावन्मीकसङ्गमाद्वदगोकुलात् ।
 राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥ १९ ॥

कुम्भस्थापनमित्याह तत्त्वमन्त्रेण कारयेत् ।
 मृत्तिका औषधादीनि मन्त्रेण प्रक्षिपेत् क्रमात् ॥२०॥
 कुम्भोपरि न्यसेत्पात्रं कास्यं वा ताम्रपेव वा ।
 मृत्युं वेणुपात्रं वा स्वस्वविचानुसारतः ॥२१॥
 पात्रोपरि न्यसेद्रस्तं प्रतिमां भुवनेश्वरोम् ।
 तन्मूलं वा न्यसेत्पात्रे इन्द्राणी च पुरन्दरम् ॥२२॥
 आचार्यः पूजयेद्वीमङ्गाद्यावरणानि च ।
 अन्यो वा पूजनं कुर्याद् गायत्र्या मन्त्रसारया ॥२३॥
 इन्द्राणीं पूजयेद्वीमिन्द्राणीमासु नारिषु ।
 क्रमेण पूजयेदिन्द्रं इन्द्रं त्वा वृषभं वयम् ॥२४॥
 अनेन विधिना चाथ पूजयेद्वतात्रयम् ।
 आवाहनादिसकलैरुपचारैः पृथक् पृथक् ॥२५॥
 तन्मध्यमं स्पृशन् कुम्भं मन्त्रेण भुवनेश्वरीम् ।
 जपेदाचार्य आहोमाच्छ्रोसूक्तं च जपेत्ततः ॥२६॥
 स्पृशन्वै दक्षिणं कुम्भमृत्विगोको जपेदथ ।
 चत्वारि रुद्रसूक्तानि चतुर्मन्त्रोत्तराणि च ॥२७॥
 संस्पृशन्नुत्तरं कुम्भं श्रीसूक्तं रुद्रसंख्यया ।
 शब्द इन्द्राणीसूक्तं तत्र चैवं स्पृशन् जपेत् ॥२८॥
 कुम्भस्थ्य पथिमे देशे शान्तिहोमं समाचरेत् ।
 अन्वाधानं ततः कुर्याद्दोमतन्त्रं सपाचरेत् ॥२९॥
 पूर्णपात्रनिधानान्तं कृत्वा कार्यं द्विजैः सह ।
 दूर्वाभिस्तिलगोधूमैः पायसेन घृतेन च ॥३०॥
 पायसं श्रपयेत्तत्र सावित्रं च इविश्व तत् ।
 कृत्वा ऽस्यभागपर्यन्तं हविरुद्रासनादिकम् ॥३१॥
 तिष्ठभिश्वैव दूर्वाभिरेकैकावाहुतिर्भवेत् ।
 आभिमन्त्रप्रयुक्ताभिर्गायत्रीं जुहुयात् क्रमात् ॥३२॥

अष्टोचरसहस्रं तु शतमष्टोचां तु वा ।
 तिलमिश्रैश्च गोधूमैद्वयेणाऽप्याहुतीहुनेत् ॥३३॥
 जुहुयत्पायसेनैव आज्येन च ज्ञनेत्क्रमात् ।
 हविश्चतुष्टयेनैव प्रत्येकं शतसंख्यया ॥३४॥
 गायत्र्यैव तु होतव्यं हविरत्रं चतुष्टयम् ।
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा रज्जुप्रहरणं तथा ॥३५॥
 अग्नाश्चेत्यादिभिर्हुत्वा समुद्रादभिसूक्ततः ।
 सन्ततामाज्यधारां तां पूर्णाहुतिमथाचरेत् ॥३६॥
 परिषेचनपर्यन्तं होमशेषं समापयेत् ।
 सहौषधिस्थितैस्तत्र प्रतिकुम्भस्थितोदकैः ॥३७॥
 ऋतुमत्याः स्त्रियाः शान्तिं दम्पतीभ्य । सुखाय च ।
 अथाऽभिषेकमन्त्राश्च प्रोचयन्ते शौचकादिभिः ॥३८॥
 आपोहिष्टेति नवभिः सूक्तेन च ततः परम् ।
 इन्द्रो अङ्गत्वेनैव पावमानीः ऋषेण तु ॥३९॥
 उभयं श्रुणवच्च नः स्वस्ति दामिक्षश एकया ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण जातवेदस एकया ॥४०॥
 समुद्रज्येष्ठा इत्यादि चतुर्भिंश्च प्रसिद्धकैः ।
 ग्रायन्तामिति मन्त्रैश्च त्रिभिश्चापि यथाक्रमम् ॥४१॥
 इमा आपस्त्रुतेनैव देवस्य त्वेति मन्त्रतः ।
 मन्त्रेणाऽथ तमीशानं त्वयम्ने रुद्र इत्यथ ॥४२॥
 तमुष्टुहीति मन्त्रेण भुवनस्य गितुस्तथा ।
 या ते रुद्रेति मन्त्रेण शिवसङ्घन्पमन्त्रतः ॥४३॥
 इन्द्र त्वा वृषभं वर्यं मन्त्रैश्चैवाभिषेचयेत् ।
 सा च वस्त्रान्तरं धृत्वा पुनश्चैवोपवासिनी ॥४४॥
 उपवासोऽत्र समीपावस्थानम् ।
 विप्रानभ्यर्च्य विधिवद्गन्धपूष्पात्तनादिभिः ।

धेरुं पयस्विनो दद्यादाचार्याय च भूषणैः ॥४५॥
 सदक्षिणमनडवाहं प्रदद्यादुद्गजापिने ।
 ऋत्विश्वश्राथ सर्वेभ्यो दद्याद्दै दक्षिणां ततः ॥४६॥
 महाशान्ति प्रथच्छाऽथ विप्राशीर्वचनं ततः ।
 ब्राह्मणन् भोजयेच्चैव खुञ्जीयात्स्वजनैः सह ॥४७॥
 स्मृतौ—ब्राह्मणाभोजयित्वा तु दैवज्ञं भोजयेत्ततः ।
 एवं यः कुरुते शान्तिं शौनकोक्तपकारतः ॥४८॥
 तदनिष्टं तु सकलं सर्वं चाऽपि विनश्यति ॥ इति ।
 इति शौनकोक्तरजोदर्शनदोषशान्तिः ।

अथ प्रयोगः—कर्ता देशकालौ स्मृत्वा मम पत्न्याः अथम—
 रजोदर्शनेऽमुकदुष्टमासादिसूचितारिष्टनिरसनार्थं शान्तिं करिष्ये ॥
 इति सङ्कल्प्य । गणेशपूजन-भवस्तिवाचन-मातृकापूजन-भयुद विद्या—
 चार्यतिवर्गवरणानि कुर्यात् । अथाऽऽचार्यो गृहेशन्यां प्रत्येकं जन्मा—
 वृत्त्या पदार्थानुसमयेन कुम्भत्रयं स्थापयेत् । तथाथा । उँ महोत्ती
 द्यौरति मध्ये तद्विश्लेष्टरथ्य स्पृष्टा । उँ ओषधय इति स्पर्शक्षेण्ट
 तेषु स्थानेषु द्रोणप्रमाणान् व्रीहीन् राशोकृत्य तेनैव क्रमेण राशयेष्यम्
 आकलशेष्विति कुम्भत्रयं संस्थाप्य मध्ये प्रसुत आप इति न्वर्णित
 तद्विश्लेष्या प्रवत इत्यचा तदुत्तरे गायत्र्या जलं क्षिप्त्वा । चित्तमिति
 गन्धद्वैरामिति गन्धम् । या ओषधीरिति सर्वोषधीः । श्रो—गथय—
 समिति यवान्निकृप्त्वा । मध्यम एव यव-ब्रीहितिलः माष-कुलुः—
 श्यामाक-मुद्रान् विष्टबोदुम्बवर-कुश-दूर्वा-रक्तोत्पल-पञ्चविलव-विषु—
 क्रान्ता-तुलसी-वर्हिष-शङ्खपुष्पी-शतावर्यश्वगन्धा-निर्गुण्डो-रत्नपत—
 सर्षपा उपामार्ग-पलाश-पनसी-जीवैक-प्रियड़-गु-गोधूम-ब्रीहत्प्रवृत्त्या दधिरा—
 दुर्घ-घृत-पद्म-पत्र-नीलोत्पल-सितरक्तपीत-कुरंटक-गुञ्जा-वच्चाभद्रसु—
 स्तकाख्यानि द्वात्रिशदौषधानि यथासम्भवं वा गायत्र्या चित्तव ।

१ औंजिव कलशं० । २ उँ वहणस्योत्तं० । ३ हवां गन्धवां० । ४ उल—
 कमल । ५ काले फूलवाले । ६ कटहर । ७ लालकमल । ८ विज चौरा ।
 ९ तीनरंग की भिण्डी या पिया बांस पीले फूलवाले ।

त्रिषु दूर्वा-पञ्चपञ्चव-सप्तमृत्तिका-फल-पञ्चरत्न-सुवर्णानि क्षिप्त्वा ।
 युवा सुवासा हति वाससा सूत्रेण वा कुम्भकण्ठान् वेष्टयित्वा
 गन्धादिभिरलङ्कृत्य पूर्णदर्बीति यवादिपूणपात्राणि निधाय तेषु
 सापृदलं श्वेतं वर्खं त्रयं न्यस्य मध्यमे गायत्र्या विश्वामित्रो भुवनेश्वरी
 गायत्री भुवनेश्वर्यावाहने विनियोगः । ॐ १ तत्सवितुर्विति भुवने-
 श्वरीम् । तद्विश्वामित्रमे इन्द्राणीं वृथाकपिरिन्द्राणीं पांकः इन्द्राणया-
 वाहने विनियोगः । २ इन्द्राणीमासितीन्द्राणीम् । उत्तरकुम्भमे इन्द्र
 त्वा विश्वामित्र इन्द्रो गायत्री इन्द्रावाहने विनियोगः । इन्द्र ३
 त्वेतीन्द्रं प्रतिमासु स्थाप्य षोडशभिः पञ्चभिर्वौपचारैरभ्यर्च्य मध्य-
 मेऽष्टसहस्रमष्टतं वा गायत्रीं श्रीसूक्तं च जपेत् । तत एकत्विक
 दक्षिणकुम्भे ४ रुद्रसूक्तानि जपेत् । तानि च कदुद्रायेत्येकादशर्चम् ।
 इमा रुद्राय तव स इत्येकादशर्चम् । इमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति
 पञ्चर्चम् । आ ते पितरिति पञ्चदशर्चम् । तमुद्गुहीत्येका । भुवनस्य
 पितरित्येका । अथान्यश्चर्त्विण्युत्तरकुम्भे ५ एकादशावृत्तिभी रुद्रं
 शन्न ६ इन्द्राश्वीति पञ्चदशर्चं जपेत् । अथाऽऽचार्यः कुम्भपश्चिमेऽस्मि-
 प्रणीय तदीशान्यां ग्रहस्थापनादिपूजान्तं कृत्वा तदीशान्यामेकं कुम्भं
 संस्थाप्य तत्र वरुणावाहनादिपूजान्तं कृत्वा ऽन्वादध्यात् । तत्राऽस्मि-
 न्वाहितेऽग्नावित्यादि घक्षुषी आज्येनेत्यन्तसुक्तवा भुवनेश्वरीमिन्द्रा-
 णीमिन्द्रं च प्रत्येकमसुक्संख्यया दूर्वा-तिलमिश्रगोधूमपायसाज्यैर्प्रह्वां-
 श्वाऽसुक्संख्यया समिच्चर्वाज्यैः शेषेण स्वपृष्ठकृतमित्यादि यद्य इत्य-
 न्तसुक्तवा परिस्तरणाद्याज्यभागान्तं कृत्वा यजमानेनाऽङ्गप्रधानवेवता
 उद्दिश्यताभ्य इदं न ममेत्युक्ते ऋत्विग्भिः सहान्वाधानोक्तक्रमेण जुहु-
 यात् । अन्ये तु गायत्र्यैव तु होतव्यं हविरत्र चतुष्प्रथम् । ततः स्वपृष्ठकृतं
 हुत्वेत्यनेन्द्राणीत्क्रयोर्होमानभिधानात्त्र तयोर्होमोऽन्वाधाने चाकीर्त्त-
 नमित्याहुः । ततः स्वपृष्ठकृदादि-बलिदानान्तं कृत्वा समुद्रादूमिरिति
 तद्वेन पूर्णहुतिं हुत्वा प्रणोताविमोकं कृत्वा ऋत्विग्भिः सह सभार्य-
 यजमानं कुम्भोदकैरभिष्ठेत् । तत्र मन्त्राः । आपो हि ष्टेति
 ६ ऋचः य एक इद्विदं यत इति त्रिभिष्ठुं देवेति ॥७॥ ऋचः-उभयं
 श्रुतावच्छनेति स्वस्ति दावशो दमिति । त्र्यम्बकमिति । जातवेदस इति ।

१ अर्थैऽस्मिके । २ अदित्यै रास्नां । ३ त्रातारमिन्द्र० । ४ नमस्ते
 ५ मन्त्राः । वा नमस्ते ६७ मन्त्राः । ७ रुद्रैकादशिनी । ८ कर्त्तव्याद्यस्त् ।

समुद्र ज्येष्ठा इति ॥४॥ ऋचः । त्रायन्तामिति ३ऋचः । इमा आप
इति ३ऋचः । देवस्य त्वेति ३ मन्त्रैः । तमीशानं जगतः । त्वमग्ने
रुद्र इत्येकं यजुः । तमुष्टुहीति भुवनस्य पितरम् । या ते रुद्रेति ।
यज्ञाग्रत इति ६॥ एते याजुषाः । इन्द्र त्वा वृषभं वयमिति ५ऋचः ।
सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तित्वत्याद्याः ६पौराणाः । एवमभिषिक्तः सुस्नातो
धृतशुक्लवासाः सप्तनीको यजमानोऽग्निमाचार्यदीक्षा सम्पूज्या-
१८चार्याय धेनुं ब्रह्मणे ऋतिवग्भ्यश्च यथाशक्तिदक्षिणां रुद्रजापिने
सदक्षिणमनडबाहं भूयसीं च दत्वा ग्रहपीठदेवतानां भुवनेश्वर्यादीनां
चोत्तरपूजां कृत्वा । यान्तु देवगणा इति विसृज्या १८चार्याय प्रतिपाद्य
गच्छ गच्छेत्यग्निं विसर्जयेत् । ततो ब्राह्मणाः शान्तिं पठेयुः । तत्र म-
न्त्राः । आनो भद्रा इति १० ऋचः । स्वस्ति नोमिमीतामिति १५ ऋचः ।
त्यमूष्विति ३ ऋचः । तच्छुं योरिति च । ततो यजमानो द्वादशब्राह्म-
णान् भोजयित्वा सङ्कल्प्य वा विश्राशिषोग्रहीत्वा सुहृद्युतो भुजीत ॥
अथ चन्द्राकोपरागकालीनाद्वरजादर्शने विशेषः । कत्तौककाले
मासपक्षाद्युम्निल्य मम पत्न्याश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा उपरागे प्रथमरजो-
दर्शनसूचितानिष्टनिरासार्थं शान्तिं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य प्राग्वत्
ऋतिक्षेपूजान्तं कुर्यात् । अथाचार्यों गोमयोपलिसे देशे पञ्चवर्णैर-
ष्टुदलं कृत्वा तत्र श्वेतबख्यमुखगदं प्रसार्य तत्र चन्द्रोपरागे आप्या-
यस्वेति राजत्यां प्रतिमायां चन्द्रं सूर्योपरागे तु आकृष्णेनेति सौवर्ण्यां
वा सूर्यं प्रतिमायामावाक्यं तदुत्तरतः स्वर्भानो इति सैर्वयां ५तिमायां
राहुमावाह्य यस्मिन् नक्षत्रे ग्रहणं तम्भक्षत्रदेवतायां सौवर्णप्रतिमायां
तत्त्वमन्त्रैः प्रणावादिनमोन्तैर्नाममन्त्रैर्वा १८याह्य काण्डानुसमयेन
घोडशोपचारैः पूजयेत् । तत्र चन्द्राय नक्षत्रदेवताभ्यश्च श्वेतानि
गमधारीनि । सूर्याय रक्तानि । राहवे कृष्णानि । ततः पश्चिमतोऽग्निं
प्रतिष्ठाप्य पक्षे ग्रहावाहनादि-पूजान्तं कृत्वा १८वादध्यात् । तत्र चक्रुषी
आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा चन्द्रं सूर्यं वा राहुं नक्षत्रदेवतां पक्षे ग्रहांश्चामु-
क्तसंख्यया समिदाउयच्चर्वातलाहुतिभिः शेषेणेत्यादिसमित्सु विशेषः ।
चन्द्रचक्रदेवतयोः पालाशः, सूर्यस्यार्कः, राहोर्दुर्वा, ताश्च तिक्ष्ण एका-
१९हुतिः अथाज्यभागान्तं कृत्वा यजमानेन द्रवये त्यक्तेऽन्वाधानक्रमेण
त्विग्निः सह हुत्वा स्वष्टुक्षुदादिपूर्णाहुत्यन्तं प्राग्वत्कृत्वैकस्मिन्कुम्भे
जलापङ्क्षस्यगङ्गय-रत्न-त्वक्-पङ्क्षव-सर्वौषधी-कहंकदूर्वा-कुशान् निक्षिप्य

सत्विक् दम्पती पूर्वदभिषिङ्गते । तत्र मन्त्राः । आपो हिष्टेति
व ऋचः । इमं मे गङ्गेत्येका । तत्त्वायामीत्येका । अन्येऽपि
समुद्रज्येष्ठा सुरास्त्वामित्यादयश्च शेषं पूर्ववत् ।

इति दुष्टरजोदर्शनशान्तिः प्रयोगः ।

अथ गोमुखप्रसवविधिः ।

गर्गः—पितरिष्टे सुतारिष्टे मात्ररिष्टे तथैव च ।

प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात्तस्य दोषस्य शान्तये ॥

ताहशनक्षत्रोत्पत्या सूचिते पित्राद्यरिष्टे प्रायश्चित्तमित्यत्रापि
तत्तदित्यन्वेति देहलीदीपवत् । तत्तदोषशान्त्यै तत्तत्प्रायश्चित्तं
कुर्यादित्यर्थः ।

पूषाश्विनोर्गुरु ॥ सर्पमधाचित्रेन्द्रमूलभे ।

एषु ऋक्षेषु जातस्य कुर्याद्गोजननं तथा ॥ १ ॥

जन्मक्षेत्रं वा त्रिजन्मक्षेत्रं शुभवारे शुभे दिने ।

कृत्वाऽभ्यङ्गादिकं सर्वं गृहालङ्घारपूर्वकम् ॥ २ ॥

गोमयेनोपलिप्याऽथ गृहस्येशानभागके ।

पद्मजं कर्णिकायुक्तं रजोभिः श्वेतवर्णकैः ॥ ३ ॥

ब्रीहींस्तत्र विनिक्षिप्य यथाविचानुसारतः ।

नवक्षेत्रं तु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत् ॥ ४ ॥

स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत् ।

प्राढ्युखं तमवाक्पादं तिलगर्भं गतं शिशुम् ॥ ५ ॥

गोमुखं दर्शयित्वाऽथ पुनर्जातं तु गोमुखात् ।

विष्णुर्योनिमिति सूक्तेन गव्येन स्नपयेच्छिशुम् ॥ ६ ॥

गवामङ्गेति मन्त्रेण गवामङ्गेषु संस्पृशेत् ।

विष्णोः श्रेष्ठेन मन्त्रेण गोप्रसूतं तु वालकम् ॥ ७ ॥

आचार्यस्तु समादाय पश्चान्मात्रे ददेत्तथा ।

माता जघन्यमागस्था शिशुमानीय तं मुखात् ॥ ८ ॥

ततः पित्रे तदा दद्याचातो मात्रे प्रदापयेत् ।
 वस्त्रे स्थाप्य पिताऽस्याऽथ पुत्रस्य मुखमीक्षयेत् ॥६॥
 गोमत्रं गोमयं कीरं दधि सर्पिश्च संयुतम् ।
 आपो हिष्टादिभिर्मन्त्रैरभिषिङ्गचेत्तः शिशुम् ॥१०॥
 मूर्धिन चाग्राय तत्पुत्रं तन्मन्त्रेण तदा पिता ।
 अङ्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादभि जायसे ॥११॥
 आत्मा वै पुत्रनामाऽसि सञ्जीव शरदः शतम् ।
 मूर्ढनि त्रिरवग्राय तं शिशुं स्थापयेत्तः ॥१२॥
 पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्दपारगैः ।
 दरिद्रायाऽथ विप्राय तां गामभ्यर्च्य दापयेत् ॥१३॥
 गो-वस्त्र-स्वर्ण-धान्यात्ति दद्यादकांदितः क्रमात् ।
 यथाशक्ति धनं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तदा पिता ॥१४॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत स्वस्वशाखोक्तमार्गतः ।
 उल्लेखनादिकं कृत्वा चाज्यभागान्तसाचरेत् ॥१५॥
 होमस्यैशानदिग्भागे धान्योपरि शुभं घटम् ।
 पञ्चगव्यं घटे स्थाप्य तिलाँस्तत्र विनिक्षिपेत् ॥१६॥
 कीरिदुमकषायांश्च पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ।
 वस्त्रयुग्मेन संच्छाद्य गन्धादिभिरथार्चयेत् ॥१७॥
 विष्णुं वस्त्रणमभ्यर्च्य प्रतिमां च विधानतः ।
 प्रतिमां यक्षमहणः अग्रे तदेवत्यहोमविधानात् ॥१८॥
 चकाराच्च-यत इन्द्रादिभिर्मन्त्रैः कुम्भं सपृष्ठाऽभिमन्त्रयेत् ।
 दधि-मध्वाज्ययुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः ॥१९॥
 आपो हि ष्टेति तिष्ठभिरप्सु मे सोम इत्यथ ।
 तद्विष्णोः परमं पदमक्षीभ्यां तेऽथ सूक्ततः ॥२०॥

ऋग्भिराभिः प्रत्युचं वाऽष्टाविंशतिसंख्यया ।
अशक्तश्चाष्टसंख्यं वा दधि-मध्वाज्यसंयुतम् ॥२१॥
आदित्यादिग्रहाणां च होमं कुर्यात्समन्त्रकम् ।

इति गोमुखप्रसवविधिः ।

अथ प्रयोगः—मासपंक्ताद्युलिख्यात्प्रथमिति सूचिता-
उरिष्ठशान्त्यर्थं गोमुखप्रसवं करिष्ये । इत्युक्त्वा गणेशपूजनाचार्यवरणे
कुर्यात् । अथाचार्यः श्वेताष्टदले व्रीहिस्थशूर्पे रक्तबह्नं विन्यस्य तिला-
न्विकीर्यं तत्र प्राङ्मुखं शिशुं संस्थाप्य सूत्रेणाऽवेष्टय गोमुखात्
प्रसवं विचिन्त्य विष्णुर्योनिमिति सूक्तेन पञ्चगव्येन शिशुं संस्नाप्य
गवामङ्गेष्विति गां स्पृष्ट्वा विष्णोः श्रेष्ठेनेति शिशुं गृहीत्वा मात्रे दद्यात् ।
माता पित्रे दद्यात् । पिता च मात्रे दत्त्वा तं सुखं समीक्ष्य पञ्चगव्ये-
नाऽपो हि छेति तिसूभिरभिषिञ्चाङ्गादिति मूर्धित त्रिरत्वद्याय मात्रे
दत्त्वा पुरेयाहं वाचयित्वा गामाचार्याय दत्त्वा प्रहप्रीत्यर्थं गोवख-
स्वर्ण-धान्यादि दत्त्वा भूयसीं दद्यात् । अथाऽचार्योऽश्चित्रिति प्रतिष्ठाप्य
चक्षुषी आज्येनेत्पन्ते अप आपो हि छेति तृच्छेन अप्सु म इत्युच्चा
च विष्णुं तद्विष्णोरित्यचा यद्महणमक्षीभ्यामिति सूक्तेन अहांश्च
प्रत्येकमष्टादिसंख्यया दीर्घिमध्वाज्यैः शेषेण स्विष्टकृतमित्याद्युक्तवा-
उज्ज्यभागान्तं कृत्वाऽग्नेरीशान्यां कुम्भं संस्थाप्य तत्र पञ्चगव्य-तिल-
व्रीहि-श्लीर-दुम-कषायान् क्षिप्त्वा वस्त्रयुग्मेनाऽवेष्टय पूर्णपात्रं न्यस्य
पूर्णपात्रोपरि तद्विष्णोरिति विष्णोस्तत्त्वायामीति वरुणस्याक्षीभ्या-
मिति यद्महणश्च प्रतिमा अभ्यच्य इन्द्रेति षडुचो जप्त्वाऽन्वाधा-
नक्रमेण हुत्वा कर्मशेषं समापयेदिति गोमुखप्रसवप्रयोगः ।

अथ सदन्तोत्पत्तिशान्तिः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

उपरि प्रथमं यस्य जायन्ते च शिशोद्दिंजाः ।
दन्तैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसत्त्वम् ! ॥ १ ॥
द्विजाः = दन्ताः ।

मातरं पितरं वाऽथ खादेदात्मानमेव वा ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि तां मे निगदतः श्रूणु ॥ २ ॥
 गजपृष्ठगतं बालं नौस्थं वा स्नापयेद्द्विज !
 तद्भावे च सर्वज्ञ ! काञ्चने च वरासने ॥ ३ ॥
 सर्वैषधैः सर्ववीजैः सर्वपुष्पैः फलैस्तथा ।
 पञ्चगव्येन रत्नैश्च मृत्तिकाभिश्च भार्गव ! ॥ ४ ॥
 सर्वैषधानि सर्वगन्धाश्च विनायकस्नपनविधौ दर्शिताः ।
 स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनन्तरम् ।
 सप्तहां चात्र कर्तव्यं ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ ५ ॥
 अष्टमेऽहनि विप्राणां तथा देया च दक्षिणा ।
 काञ्चनं रजतं गाश्च शुभमागारमेव तु ॥ ६ ॥
 दन्तजन्मनि सामान्ये श्रूणु स्नानमतः परम् ।
 भद्रासने निवेशयैनं मूद्धिन्मूलैः फलैस्तथा ॥ ७ ॥
 सर्वैषधैः सर्वगन्धैः सर्ववीजैस्तथैव च ।
 स्नापयेत्पूजयेच्चाऽत्र वह्नि सोमं समीरणम् ॥ ८ ॥
 पर्वतांश्च तथा ख्यातान् देवदेवं च केशवम् ।
 एतेषामेव जुहुयाइद्यृतपश्चौ यथाविधि ॥ ९ ॥
 ब्राह्मणानान्तु दातव्या यथाशक्त्या तु दक्षिणा ।
 ततस्त्वलङ्घकृतं बालमासने चोपवेशयेत् ॥ १० ॥
 आसीनं सूर्यसन्तानवीजैः सुस्नापयेत्ततः ।
 सुविप्रबालकानां च तैश्च कार्यं च पूजनम् ॥ ११ ॥
 पूज्यश्च विधिनाऽचार्यो ब्राह्मणाः सुहृदस्तथा ।

इति सदन्तोत्पत्तिशान्तिः ।

अथ कृष्णचतुर्दशीजननशान्तिः ।

गर्गः—कृष्णपते चतुर्दश्यां प्रसूतेः षड्विधं फलम् ।
 चतुर्दशीं च षट्भागां कुर्यादाद्यं शुभं स्मृतम् ॥१॥
 द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये मातरं स्मृतम् ।
 चतुर्थे मातुलं हन्ति पञ्चमे वंशनाशनम् ॥२॥
 पष्टे तु धनहानिः स्यादात्मनो वंशनाशनम् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शान्तिं कुर्याद्विधानतः ॥३॥
 आचार्यं वरयेदीमान् पुत्रदारसमन्वितम् ।
 स्वकर्मनिरतं शान्तं श्रोत्रियं वेदपारगम् ॥४॥
 सर्वलङ्घारसंयुक्तं सर्वलक्षणसंयुतम् ।
 वृषभे च समासीनं वरदाभ्यपाणिनम् ॥५॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं श्वेतमाल्याम्बरान्वितम् ।
 ऋग्म्बकेन च मन्त्रेण पूजां कुर्याद्विधानतः ॥६॥
 स्थापयेचतुरः कुम्भांश्चतुर्दिन्हु यथाक्रमम् ।
 पुण्यतीर्थजलोपेतान् धान्यस्योपरि विन्यसेत् ॥७॥
 तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं शतछिद्रसमन्वितम् ।
 पञ्चमृत्पञ्चरत्नानि पञ्च त्वक् पञ्च पल्लवान् ॥८॥
 पञ्चधान्यं सुवर्णं च तत्तन्मन्त्रैर्विनिक्षिपेत् ।
 सर्वौषधानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥९॥
 सुरभीणि च पुष्पाणि श्वेतानि परिवेष्टयेत् ।
 सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ॥१०॥
 आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।
 आवाह वारुणैर्मन्त्रैरनेन च विधानतः ॥११॥
 इमम्मे वरणेत्यनया तत्त्वायामि ऋचा तथा ।
 त्वम्मो अग्न इत्यनया सत्वन इति मन्त्रतः ॥१२॥
 आग्नेयकुम्भमारभ्य पूजां कुर्याद्यथाक्रमम् ।

आनो भद्राख्यसूक्तं च भद्रा अग्नेश सूक्ततः ॥१३॥
 जप्त्वा तु पौरुषं सूक्तं कदु-द्रं तु क्रमाज्जपेत् ।
 ईश्वरस्याऽभिषेकं च ग्रहपूजां च कारयेत् ॥१४॥
 पूजाकर्मसु निर्वर्त्य होमं कुर्याद्विधानतः ।
 गृहादीशानदिग्भागे कुण्डं कार्यं विधानतः ॥१५॥
 विस्तारायामखातं च अरनिद्रयसम्प्रितम् ।
 समिदाज्य-चरुश्चैव तिल-माषांश्च सर्षपैः ॥१६॥
 अख्यत्थ सक्त-पालाश-समिद्धिः खादिरैः शुभैः ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ॥१७॥
 अष्टाविंशतिपैतैश्च होमं कुर्यात्पृथक् पृथक् ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतिभिः क्रमात् ॥१८॥
 कृत्वा होमाश्च कर्त्तव्या अस्मदुक्तविधानतः ।
 एवं क्रमेण कर्त्तव्यं होमशेषं समापयेत् ॥१९॥
 सर्वालङ्घारयुक्तानां त्रयाणामभिषेचनम् ।
 चतुर्भिः कलशैरन्दिर्बृहत्कुम्भसमन्वितम् ॥२०॥
 त्रयाणाम् = माता-पितृ-शिशूनाम् ।
 धौताम्बराणि धृत्वाऽथ कुर्यादाज्याऽवलोकनम् ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयाद्यजमानः समाहितः ॥२१॥
 तत्सर्वं प्रया भवत्या ईश्वराय निवेदयेत् ।
 सर्वालङ्घारसंयुक्तां सवत्सां गां पयस्विनीम् ॥२२॥
 प्रतिमां वस्त्रयुग्मं च आचार्याय निवेदयेत् ॥
 अन्येषां चैव सर्वेषां कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥२३॥
 तस्मादेतेन विधिना वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 एवं यः कुरुते शान्तिं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२४॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति स्थिरजीवी सुखी भवेत् ।
 इति कृष्णचतुर्दशीशान्तिः ।

अथ सिनीवालीकुहूशान्तिः ।

गार्ग्यः—सिनीवाल्यां प्रसूता स्याद्यस्य भार्या पशुस्तथा ।
 गजाऽश्वा महिषी चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ १ ॥
 ये सन्ति सकलाः पश्चात्तप्रसादोपजीविनः ।
 वर्जयेत्तानशेषांस्तु पशु-पक्षि-मृगादिकान् ॥ २ ॥

कुहूप्रसूतिरत्यर्थं सर्वदोषकरी स्मृता ।
 यस्य प्रसूतिरेतेषां तस्यायुर्धनाशनम् ॥ ३ ॥
 सर्वगण्डसमस्तत्र दोषस्तु प्रबलो भवेत् ।
 तत्र शान्तिविशेषेण परित्यागो विधीयते ॥ ४ ॥
 परित्यागात्तत्र शान्ति कुर्याद्दीपान् विचक्षणः ।
 परित्यागादिति ल्यप्लोपे पञ्चमी । परित्यागं कृत्वेत्यर्थः ।
 तत्कालं तत्क्षणादेन पुनरेवाऽनुलेपनम् ॥ ५ ॥
 न त्यजेत्परिडतो मोहादर्थादज्ञानतोऽपि वा ।
 तद्योगं नाशयेत्किञ्चित्स्वयं वा नाशमशनुते ॥ ६ ॥
 कल्पोक्तशान्तिः कर्त्तव्या शीघ्रं दोषापनुत्तये ।
 रुद्रः शक्रश्च पितरः पूज्याः स्युर्देवताः क्रमात् ॥ ७ ॥
 कर्षमात्रसुवर्णेन तदर्द्धादेन वा पुनः ।
 अथवा शक्तिः कुर्याद्वित्तशाक्यविवर्जितः ॥ ८ ॥
 प्रतिमां कारयेच्छम्भोश्चतुर्भुजसमन्विताम् ।
 त्रिशूलखड्गवरदाभयहस्तां यथाक्रमम् ॥ ९ ॥
 श्वेतपुष्पाम्बरधरां श्वेताम्बरवृषस्थिताम् ।
 त्रियम्बकेन मन्त्रेण पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ १० ॥
 इन्द्रथतुर्भुजो वज्राङ्कुशचापः स-सायकः ।
 रक्तवर्णो गजारुदो यत इन्द्रेति मन्त्रतः ॥ ११ ॥

पितरः कृष्णवर्णाश्रि चतुर्हस्ता विमानगाः ।
 गदाऽक्षसूत्र-कमण्डलवभयस्यैव धारिणः ॥१२॥
 ये सत्या इति मन्त्रेण पूजां कुर्यादनन्तरम् ।
 आग्नेयीं दिशमारभ्य कुम्भान् कोणेषु विन्यसेत् ॥१३॥
 ये सत्यासो हविरद इत्यादिमन्त्रं प्रांगवेदे प्रसिद्धः ।
 तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं शतच्छ्रद्धसमन्वितम् ।
 नित्तिपेत्पञ्चगव्यादींस्तत्तन्मन्त्रैश्च नित्तिपेत् ॥१४॥
 कन्योक्तशान्तिः कर्तव्या कुर्याच्छ्रीघ्रं स्वशक्तिः ।
 गोदानं वस्त्रदानं च सुवर्णं वोर्वरां शुभाम् ॥१५॥
 दशदानानि चोक्तानि क्षीरमाज्यं गुडं तथा ।
 आज्यावेन्नेणपात्राणि तत्तन्मन्त्रैश्च कारयेत् ॥१६॥
 समिदाज्यं च होमं च तिलहोमं च सर्षपैः ।
 अश्वत्थ-प्लक्ष-पालाशसमिद्धिः खादिरैः शुभैः ॥१७॥
 अष्टोत्तरशतं मुख्यं प्रत्येकं ऊह्याद्विजैः ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतिभिः पुनः ॥१८॥
 चतुर्भिः कलशैर्युक्तं बृहत्कुम्भसमन्वितम् ।
 शान्तिवत् सकलं कार्यमभिषेकं च कारयेत् ॥१९॥
 शान्तिवत् = पूर्वोक्तशान्तिवत् ।
 माता-पितृ-शिशूनां च अभिषिञ्चेत् वारुणैः ।
 शङ्कुरस्याऽभिषेकं च कुर्याद्वाह्यणभोजनम् ॥२०॥
 अन्येषां चैव सर्वेषां ब्राह्मणानां च तपैषाम् ।
 यथाशक्तयनुसारेण द्विजवाचनपूर्वकम् ॥२१॥
 अथ प्रयोगः—तत्र चतुर्हश्याः पदंशेषु द्वितीय-तृतीय-षष्ठांशेषु
 अन्म चेद्गोमुखप्रसंबोऽपि कार्यः । कर्ता मासपक्षाद्युलिख्याऽस्य
 शिशोभतुर्दश्याद्यभागादिषु सिनीवाल्वां कुहां वोत्पत्त्या सूचितस्या-
 ऽनिरुद्धय निरासार्थं शान्तिं करिष्य इति सङ्कल्प्य गणेषुपूजा-स्व-

स्तिवाचनमातृपूजा-वृद्धिशाङ्काऽचार्यादिवरणानि कुर्यात् । तत आ-
चार्यः सर्वपविकिरणादि कृत्वा पीठादौ वरदाभयहस्तां वृषस्थां हैमीं
रुद्रप्रतिमां ड्यम्बकमन्त्रेण सम्पूज्य जपेत् । सिनीवालोकुह्नोस्तु रुद्रेन्द्र-
पितरः । तत्र रुद्र ईशानोर्ध्वं करक्रमात् । त्रिशलखडयवरदाभयहस्ता
वृषस्थः ड्यम्बकमन्त्रेण । इन्द्रो वज्रांकुशधनुः शरकरो रको गजस्थो
यत् इन्द्रेति मन्त्रेण पितरः कृष्णवर्णा गदाऽन्न-सूत्र-कमण्डलवभय-
करा विमानस्था ये ३सत्या इति मन्त्रेण पूज्या इति विशेषः । तत-
स्तत्प्राच्यामीशान्यामुदोच्यां वाऽऽग्नेयादिषु चतुरः कुम्भान् मध्ये
च शर्ताद्वृद्धं संस्थाप्य तेषु पञ्चमृत-पञ्चरत्न-पञ्चत्वक्-पल्लव-धान्यानि
सुवर्णं सर्वैषधीश्च क्षिप्त्वा श्वेतवस्त्रमालाभिरावेष्ट्य सर्वे समुद्रा
इत्यभिमृश्य इमम्मे वरुण तत्त्वायामि त्वं च अग्ने सत्त्वं च अग्ने
इति क्रमेण वरुणामावाहा सम्पूज्य क्रमेण आनो भद्रा भद्रा अग्ने
सहस्रशीर्षां कद्मुद्रायेति सूक्तानि क्रमाजप्त्वा महादेवं यथाशक्ति
रुद्राध्यायादिनाऽभिविच्य ग्रहानावाहा सम्पूज्य गृहेशान्यामग्नि
संस्थाप्याऽन्वादध्यात् । तत्र चक्रुषी आज्येनेत्यन्ते चतुर्दशीशान्तौ
रुद्रमश्वत्थ-सक्ष-पलाश-खदिर-समिद्धिराज्य-चरु-तिल-माष-सर्पपैः
प्रत्येकममुक्तसंख्यया व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिस्तिलैश्चामुक्तसंख्यया
यद्य इत्यादि सिनीवालयां कुह्नां च रुद्रमिन्दं पितरश्च प्रधानदेवताः
ड्यम्बकमन्त्रेण च शक्तिस्तिलहोमोऽधिक इति विशेषः । तत
आज्यभागान्ते ऽन्वाधानोक्तमेण होमः । सिनीवाली-कुह्नोस्तु गो-
बछ-सुवर्ण-भू-क्षीराऽज्य-गुडान् दत्त्वा गो-भू-तिल-हिरण्या-ऽज्य-
घस्त्र-धान्य-गुड-रुद्ध-लवणदानानि च दश कृत्वा होमः कार्य इति
विशेषः । ततो बत्तिष्ठानान्ते कलशोदकैः शतछिद्वेणाऽन्देवत्य-
मन्त्रैः पक्षी-शिशु-सहितोऽभिषिको एजमान आज्यमधेक्ष्य पूर्णा-
हुतिं कुत्वा गुरवे धेनुं बसोयुग्मं श्रूतिवर्भ्यम् दाक्षयां दत्त्वा
स्वस्तिवाच्यकर्मेश्वरपर्पणं कुर्यादिति कृष्णचतुर्दशीसिनीवालीकुह्न-
शान्तिप्रयोगः ।

अथ दर्शजननशान्तिः ।

नारदः—अथाऽतो दर्शजातानां मातापित्रोर्दिद्रिता ।
 तद्वाषपरिहारार्थं शान्तिं वक्ष्यामि नारदः ॥ १ ॥
 पुण्याहं वाचयित्वाऽऽदौ क्रतुसङ्कल्पपूर्वकम् ।
 कुण्डं वा मण्डलं कुर्यात्तदेशे स्थापयेत् घटम् ॥ २ ॥
 मण्डलम् = स्थरिणिलम् ।

तत्कुम्भे नित्तिपेइगव्यं दधि-क्षीर-घृतादिकम् ।
 न्यग्रोधोदुम्बराऽश्वत्थाः स-चूताः प्लक्षकस्तथा ॥ ३ ॥
 एतेषां वृक्षमूलानां त्वचादीन् पल्लवांस्तथा ।
 पञ्चरत्नानि नित्तिप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ४ ॥
 सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ५ ॥
 आपो हि ष्ठेति तृचेनाऽथ कथानश्चित्र इत्यृचा ।
 यत्किञ्चेदुमृचा चैव समुद्रज्येष्ठ इत्यृचा ॥ ६ ॥
 अभिमन्त्रयोदकं पश्चादग्नेः पूर्वप्रदेशके ।
 हारिद्रं रक्तकं चैव कृष्णं श्वेतं च जीरकम् ॥ ७ ॥
 एतेषां तण्डुलैश्चैव सर्वतोभद्रमुद्धरेत् ।
 दर्शस्य देवतायाश्च सोम-सूर्यस्वरूपकम् ॥ ८ ॥
 प्रतिमां स्वर्णजां नित्यं राजतीं ताम्रजां तथा ।
 सर्वतोभद्रमध्ये तु स्थापयेदर्शदेवताः ॥ ९ ॥
 ग्रहवर्णं वस्त्रयुग्मं तद्वर्णं गन्धपुष्पकम् ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण सविता यत्तथैव च ॥ १० ॥
 उपचारैः समाराध्य ततो होमं समाचरेत् ।
 कृत्वा वहि प्रतिष्ठाप्य क्रतुसङ्कल्पमीदशम् ॥ ११ ॥
 आयुरारोग्यसिद्धर्थं सर्वारिष्टमशान्तये ।

पुत्रस्य दर्शननदोषनिर्हरणाय च ॥१२॥

मातापित्रोः कुमारस्य सर्वारिष्टप्रशान्तये ।

तेषामायुः श्रियं चैव शान्तिहोमं करोम्यहम् ॥१३॥

समिधश्च चरुद्रव्यं क्रमेण जुहुयात्कृती ।

हुनेत्सवित्रमन्त्रेण सोमो धेनुं च मन्त्रतः ॥१४॥

एतैर्मन्त्रैश्च प्रत्येकं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।

दर्शस्य देवताहोम अष्टाविंशतिसंख्यया ॥१५॥

होममेवं तु कृत्वाऽथ कुर्याद्बालभिषेचनम् ।

श्रीसूक्तमायुसूक्तं च समुद्रज्येष्ट इत्यृचा ॥१६॥

एतैर्मन्त्रैरभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा ।

ततः स्थिष्टकृतं दद्याद्बोमशेषं समापयेत् ॥१७॥

हिरण्यं रजतं चैव कृष्णां धेनुं सदक्षिणाम् ।

अन्येभ्योऽपि यथाशक्त्या दातव्या दक्षिणास्तथा ॥१८॥

ब्राह्मणान् भोजयेदत्र कारयेत्स्वस्तिवाचनम् ।

इति दर्शननशान्तिः ।

अत्र सिनीवालीकुद्वोर्दर्शे चोक्तयोः शान्त्योर्व्यवस्थोक्ता
छन्दोगपरिशिष्टभाष्ये—

चतुर्दश्य अन्त्योऽमायाश्चाऽष्टाविति नवप्रहराश्चन्द्रकृत्यकालः ।

चतुर्दश्यष्टमे यामे क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।

अमावास्याऽष्टमे यामे पुनः किल भवेदणुः ॥ इति वाक्यात् ।

अत्रेन्दुराद्ये प्रहरेव तिष्ठते चतुर्थभागेन कलावशिष्टः । तदन्त एव
कृत्यमेति कृत्स्ना ज्योतिर्विद्वक्तव्यिद्व वद्वन्तीति च वाक्यात् ।

अत्र चतुर्दश्यन्त्योऽमायामयोरणुश्चन्द्रः शास्त्रस्य चक्षुषोर्वा गोचरो
भवति, स कालो दृष्टचन्द्रत्वात् सिनीवाली । अमान्त्योपान्त्यया-
मयोः शास्त्रचक्षुषोरगोचर इति क्षीणश्चन्द्रः स कालः कुद्वर्मध्यमाः
पञ्चयामादर्शं इति व्यवस्थया शान्तिव्यवस्थेति । परे तु चतुर्दशीमा-
त्रयुक्तेऽहोरात्रे वर्तिन्यमां सिनीवाली प्रतिपन्मात्रयुतेति कुद्वः । वार-

त्रयस्पर्शिमध्यमाऽहोरात्रवर्तिन्यमा दर्शः । तस्मिन् चतुर्दशीप्रति-
पदोरभावेनोभयलक्षणानाकान्तत्वात् । तथाऽबमवती चामा दर्शः ।
केवलचतुर्दशी-के वलप्रतिपद्युक्तत्वा भावात् । अतस्मिस्पर्शिन्यामबमत्यां
वा सिनीवाली कुदूशान्तिपात्प्यभावाहर्शशान्तिप्राप्तिरितियुक्तमाहुः ।

अथ दर्शजननशान्तिप्रयोगः—कर्त्ताऽस्य कुमारस्य कुमार्या
वा दर्शजन्मसूचितानिष्टनिवृत्यर्थं शान्तिं करिष्य । इति सङ्कलय
गणेशपूजा-स्वस्तिवाचनाऽचार्यादिवरणानि कुर्यात् । अथाऽचार्यः
सर्वपविकिरणं प्रोक्षणादि कृत्वा शुद्धभूमौ जलपूर्णं पञ्चगञ्च-पञ्चव-
त्वक्-रत्नयुतं वासोयुग्मवेष्टिं कुम्भं धान्योपरि संस्थाप्य सर्वे
समुद्रा इति तीर्थान्यावाह्नाऽपो हि षुटेति तृचेन क्यानश्चित्र
इत्युचा यत्किञ्चेदमित्यृचा समुद्रज्येष्ठा इति तृचेन चाभिम-
न्द्रय तन्नैऋत्यदेशे पञ्चरङ्गरञ्जितैस्तरण्डुलैः सर्वतोभद्रे कृत्वा
स्वर्णप्रतिमयोर्ये सत्यास इति पितृन् तदक्षिणे रुद्धप्रतिमायामा-
प्यायस्वेति सामे तदुत्तरे ताम्रप्रतिमयां सवित्ता पश्चातादिति सूर्यं
चावाह्न सम्पूज्य—

आयुरारोग्यसिद्धयर्थं सर्वारिष्टप्रशान्तये ।

तेषामायुः श्रिये चैव शान्तिहोमं करोम्यहम् ॥

इत्युक्त्वा तत्पश्चिमे कुण्डे स्थणिडले वाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य तदीशान्यां
ग्रहान् सम्पूज्याऽन्वाधान आधारावाज्येनेत्युक्त्वा पितृन् समिच्च-
रुभ्यामष्टाविंशतिवारं सोमं सूर्यं वाऽष्टोत्तरशतवारं शेषेणोत्पाद्याज्य-
भागान्तेऽन्वाधानक्रमेण पूजामन्त्रैर्हुत्वा माता-पितृ-शिशून् द्विरथव-
र्णामिति पञ्चदशर्चेनायुष्ये वर्चस्यमिति दशर्चेन समुद्रज्येष्ठा इत्युचा
च जलधारयाऽभिषिच्य स्वष्टकदादि समाप्येत् । यजमानो बलि-
दानपूर्णाहुत्यन्ते हेम-रुप्य-कृष्णधेनुराचार्याय ऋत्विग्भ्यश्च यथाशक्ति
दक्षिणां दत्त्वा विप्रान् संभोज्य स्वस्तिवाचनं कुर्यादिति दर्शशान्तिः ।

अथ ज्येष्ठाशान्तिः ।

घटिकैका च मैत्रान्ते ज्येष्ठादौ घटिकाद्यम् ।

तयोः सन्धिरिति इवं शिशुगण्डं समीरितम् ॥ १ ॥

पथमे च द्वितीये च ज्येष्ठकैं च तृतीयके ।
 पादत्रये जातनरो ज्येष्ठोऽप्यत्र प्रजायते ॥ २ ॥
 ज्येष्ठान्त्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशकः ।
 जायते नात्र सन्देहो दशाहाभ्यन्तरे तथा ॥ ३ ॥
 ज्येष्ठकैं कन्यका जाता हन्ति शीघ्रं धवाग्रजम् ।
 तच्छान्ति तस्य वक्ष्यामि गणदोषप्रशान्तये ॥ ४ ॥
 सुदिने शुभनक्तत्रे चन्द्रतारावलान्विते ।
 सूतकान्ते तथा कुर्याद्येष्ठाशान्ति विधानतः ॥ ५ ॥
 वज्राङ्कुशधरं देवं ऐरावतगजान्वितम् ।
 कुर्याच्छ्रवीपतिं रम्यं देवेन्द्रं सुरनायकम् ॥ ६ ॥
 कर्षमात्रसुवर्णेन कर्षद्विनाथं पादतः ।
 तद्विधानं प्रकुर्वीत विच्छाठ्य न कारयेत् ॥ ७ ॥
 शालि-तण्डुलसम्पूर्णं कुम्भस्योपरि पूर्जयेत् ।
 इन्द्रायेन्द्रो मरुत्वत इति मन्त्रेण वाग्यतः ॥ ८ ॥
 गन्धपुष्पैर्घृपदीपैर्नानाभक्ष्यनिवेदनैः ।
 पूजयेद्विधिना विप्र ! लोकपालगणान्वितम् ॥ ९ ॥
 रक्तवस्त्रद्वयोपेतं पूजयेत् सुरनायकम् ।
 तत्र संस्थापयेत् कुम्भांश्चतुर्दिश्चु विशेषतः ॥ १० ॥
 तन्मध्ये स्थापयेत् कुम्भं शतलिद्रसमन्वितम् ।
 पुण्योदकसमायुक्तान् वस्त्रपुमेन वेष्टितान् ॥ ११ ॥
 कुम्भेषु विन्यसेद्वीमान् पञ्चगव्यं समन्त्रकम् ।
 पञ्चामृतं पञ्चरत्नं मृत्तिकाः पञ्चसंख्यकाः ॥ १२ ॥
 पञ्चवृत्तकषायांश्च पञ्चपल्लवकांस्तथा ।
 सुवर्ण-कुश-दूर्वाश्च शतौषधि विनिक्षिपेत् ॥ १३ ॥
 पूजयेद्वास्त्रण्मन्त्रैः कुम्भान् धीमान् प्रयत्नतः ।

त्वन्नो अग्ने जपेदादौ सत्वनोऽपि द्वितीयकम् ॥१४॥
 समुद्रज्येष्ठा इति च इमं मे गङ्गे चतुर्थकम् ।
 पूजयेद्वस्त्रयुग्माद्यैश्चतुरःकलशानपि ॥१५॥
 जपं कुर्याः प्रयत्नेन मन्त्रैरभिर्द्विजोत्तमाः ।
 आनो भद्रा जपं चादौ भद्रा अग्ने द्वितीयकम् ॥१६॥
 इन्द्रसूक्तं रुद्रजाप्यं जपं मृत्युञ्जयं ततः ।
 इत्यं सम्पूज्य देवेशं वरुणं कुम्भसंस्थितम् ॥१७॥
 सुपङ्क्लन्पविधानेन होमकर्म ततश्चरेत् ।
 समिद्विर्वृह्यवृत्तस्य शतमष्टोत्तरं तथा ॥१८॥
 सर्पिषा चरुणा चैव मूलमन्त्रेण वाग्यतः ।
 हुनेज्जाप्यं च तेनैव यत इन्द्रभयेति च ॥१९॥
 तिलान् व्याहृतिभिर्हृत्वा शतमष्टोत्तरं पृथक् ।
 भार्या-शिशु-समोपेतं यजमानं विशेषतः ॥२०॥
 अभिषेकं प्रकुर्वीत सूक्तैर्वास्त्रणसंज्ञितैः ।
 समुद्रज्येष्ठादिभिर्मन्त्रैरिमं मे वरुणस्तथा ॥२१॥
 यौः शान्त्येत्यादिभिर्मन्त्रैरभिषेकं समाचरेत् ।
 अभिषेकनिवृत्तौ तु यजमानः समाहितः ॥२२॥
 शुक्राम्बराणि धृत्वाऽथ कुर्यादाज्यावलोकनम् ।
 रूपं रूपैति मन्त्रेण चित्रं तच्चक्षुरेव च ॥२३॥
 देवतापुरतः स्थित्वा धूपदीपनिवेदनम् ।
 दद्याच्चाचमनं सम्यक् ताम्बूलाऽर्धं तथैव च ॥२४॥
 नमस्ते सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शाचीपते !
 वृद्धाणार्घ्यं मया दत्तं गरुडदोषप्रशान्तये ॥२५॥
 कार्यं तत्पूजकादीनां कारितं यत्फलं शुभम् ।
 लब्ध्वा तु तत्फलं सर्वं देवेन्द्राय समर्पयेत् ॥२६॥

आचार्याय च गां दद्यात् सुशीलां च पयस्विनीम् ।
रक्तवर्णा वस्त्रयुतां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥२७॥
वस्त्रयुग्माभिधानां च यथाविभवसारतः ।
यन्त्र-गन्धर्व-सिद्धैश्च पूजितोऽसि शचीपते ! ॥२८॥
दानेनाऽनेन देवेश ! गण्डदोषं विनाशय ।
अष्टोत्तरशतं संख्यां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥२९॥
तेभ्योऽपि दक्षिणां दत्त्वा प्रणिपत्य त्तमापयेत् ।
इमां कृत्वा ज्येष्ठाशान्ति यथाविध्युक्तमार्गतः ॥३०॥
गण्डदोषं विनिर्जित्य आयुष्मान् जायते नरः ।
इत्युक्तं वृद्धगार्ण्येण शौनकाय विशेषतः ॥३१॥
ज्येष्ठानक्षत्रसम्भूतगण्डदोषप्रशान्तये ।
अज्ञानाद्वाऽथवा ज्ञानाद्वैकल्पाद्वा धनस्य च ॥३२॥
यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं त्तनुपर्हसि ।

अथ प्रयोगः—गोमुखप्रसवं कृत्वा अस्य शिशोर्ज्येष्ठाजनन-
सूचितसकलादिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शान्ति करिष्य
इति सङ्कल्पय । गणपतिपूजन-पुण्याद्वाचन-नान्दीश्वाद्वाचार्यमृतिवक्-
चतुष्प्रथमवरणानि कुर्यात् । तत आचार्यः सर्वपविकिरणभूमिप्रोक्षणे
कृत्वा महीदौरित्यादि-विधिना शालितण्डुलपूर्णं कुम्भं संस्थाप्य
पूर्णपात्रोपरि हैमीमिन्द्रिग्रतिमां 'इन्द्रायेन्दा मरुत्वत इति मन्त्रेण
रक्तवस्त्रद्वयेन गन्धादिभिश्च वाग्यतः पूजयेत् । तत इन्द्रभिज्ञान्
लोकपालान् समन्तादावाह्य पूजयेत् । ततः पूर्वादिदिक्षु चतुरः
कुम्भान्मध्ये शतछिद्रं पुण्योदकवस्त्रमालयुतं संस्थाप्य दिक्कुम्भेषु
पञ्चगव्य-पञ्चामृत-पञ्चरत्न-पञ्चमृत्तिका- पञ्चवृक्षकषाय-पञ्चपङ्गव-
सुबर्ण-कुश-दुर्वा-शतौषधीश्च दत्त्वा पूर्वकलशे त्वज्ञो अग्न इति स
त्वज्ञो अग्न इति दक्षिणे इमं मे वस्त्रे इति पश्चिमे तत्त्वायामीत्युक्त्तर
च वस्त्रेणमावाह्य वस्त्रपुण्याद्यैः पूजयेत् । ततश्चत्वारः मृतिवज्जः ।
आनो भद्रान्ते अग्ने पुरुषसूर्कं 'कदुद्रायेति सूक्तानि जपेयुः ।

(१) व्रातारमित्तः । (२) वस्त्रवृक्षम् ।

आचार्यो मूलमन्त्रं इन्द्रं विश्वा अवीकृधमित्यष्टर्चं हन्द्रसुकं रुद्रं
मृत्युज्यर्थं च जपेत् । ततोऽग्निं ग्रहांश्च प्रतिष्ठाप्याऽन्वादध्यात् ।

अत्र प्रधानमिन्द्रं पलाशसमिदाज्यचरुद्रव्यैरष्टशतसंख्ययाऽष्ट-
सहस्रसंख्यया वा प्रजापतिं तिलद्रव्येणाऽष्टशतसंख्यया व्याहृतिभिः
शेषेण स्वष्टकृतमित्यादिबल्यन्ते पूर्णाङ्गुति पूर्णपात्रविमोकं च कृत्वा
सभार्थं सशिशुं यजमानं वारुणेः सूक्तेः समुद्रज्येष्टा इमं मे वरुण द्यौः
शान्त्येत्यादिभिरभिषिञ्चेत् । ततो रूपं रूपमित्याज्यमवलोक्य
तत्पात्रं सदक्षिणं ब्राह्मणाय दत्वा इन्द्रं सम्पूज्य नमस्ते सुरनाथाय
नमस्तुभ्यं शब्दीपते ॥ । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गण्डदोषप्रशान्तये ।
इत्यर्थं दत्वाऽचार्यतिवगादिभ्यः श्रेयो गृहीत्वा इन्द्राय समर्प्या-
ऽचार्यार्थं पयोस्वन् । गां रक्तवस्त्रद्रयं च दत्त्वोत्तरपूजान्ते इन्द्रं
विसृज्य प्रतिमाम्—

यक्ष-गन्धर्व-सिद्धैश्च पूजितोऽसि शब्दीपते ।

दानेनाऽनेन देवेश ! गण्डदोषं विनाशय ॥ १ ॥

अज्ञानाद्वाऽथवा ज्ञानाद्वैकल्पाद्वा धनस्य च ।

यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं ज्ञानुर्महसि ॥ २ ॥ इति मन्त्रेण

आचार्यार्थैव दत्वा ऋत्विक्भ्योऽपि यथाशक्ति दक्षिणां दत्वाऽग्निं
विसृज्याऽष्टशतं ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

अथ मूलशान्तिः ।

शौनकः—अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि मूलजातहिताय वै ।

माता-पित्रोर्धनस्यापि कुलज्ञातिहिताय च ॥ १ ॥

त्यागो वा मूलजातस्य स्यादष्टाब्दात्प्रदर्शनम् ।

अभुक्तमूलजातानां परित्यागो विधीयते ॥ २ ॥

अदर्शनाद्वाऽपि पितुः स तु तिष्ठेत्समाष्टकम् ।

एवं दुहितरि प्रोक्तं मूलजायां फलं बुधैः ॥ ३ ॥

कन्यायां तु विशेषः—

न वाला हन्ति मूलर्के पितरं मातरं तथा ।
 मूलजा श्वशुरं हन्ति व्यालंजा च तदङ्गनाम् ॥ ४ ॥
 माहेन्द्रजाऽग्रजं हन्ति देवरं च द्विदैवजा ।
 शान्तिर्वा पुष्कला चेत्स्यात्तहि दोषो न कथन ॥ ५ ॥
 मुख्यकालं प्रवक्ष्यामि शान्तिहोमजपं ततः ।
 जातस्य द्वादशादे च जन्मर्के वा शुभे दिने ॥ ६ ॥
 समाष्टके द्वादशाब्दे कुर्याच्छान्तिकमादरात् ।
 यदैव शान्तिकं कुर्यात् कर्म तत्र प्रचक्षमहे ॥ ७ ॥
 संस्कृते पुण्यदेशे तु मण्डपं कारयेद्बुधः ।
 पुण्यग्रिर्भास्त्रितैस्तोयैः प्रोक्तितायां त्रितौ ततः ॥ ८ ॥
 तत्रोदकुम्भं सुश्लक्षणं रक्तं व्रणविवर्जितम् ।
 सुवर्चुलं च निर्णिकं पूरयेन्निर्मलाम्भसा ॥ ९ ॥
 वस्त्रावगुणिठतं कुर्यात्पूरयेतीर्थवारिणा ।
 कूर्चं हेमसमायुक्तं चूतपल्लवसंयुतम् ॥ १० ॥
 स्वस्तिकोपरि विन्यस्य सक्तीरदुमपल्लवैः ।
 द्रोणं ग्रीहींश्च निक्षिप्य ईशाने च निधापयेत् ॥ ११ ॥
 पञ्चरत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितम् ।
 अर्चितं पुष्पगन्धाद्यैः श्रीरुद्रं च पृथक् जपेत् ॥ १२ ॥
 पद्मसहितं सम्यक् जपेद्वै रुद्रसंख्यया ।
 वहवृच्छा रुद्रसूक्तैर्वा छन्दोगारुद्रसामभिः ॥ १३ ॥

सूक्तानि सामानि च ग्रीष्मेव । कपिजजलन्यायात् । एकादशाष्ट-
 त्रिद्वये कासंख्यया शक्तितो जपेत् ।

१ व्यालजा=आश्लेषायामुत्पत्ता । २ माहेन्द्रजाऽग्रजायां ज्येष्ठायां जाता । ३ द्विदै-
 वजा च विशालायां लम्बुत्पत्ता ।

तत्राऽप्रतिरथं सूक्तं शतरुद्रानुवाककम् ।
रुद्रानुवाकं तथा पुण्यं रक्षोधनं च स्पृशञ्जपेत् ॥१४॥
त्रैयम्बकं जपेत्सम्यक् अष्टोचरसहस्रकम् ।
एकवारं तथा चाऽपि पावमानीं स्पृशञ्जपेत् ॥१५॥
जपस्य पञ्चकुम्भाः स्युद्देयं वा तदलाभतः ।
श्रीरुद्रस्यैककुम्भश्च सर्वसूक्तानि तत्र तु ॥१६॥
तथाऽन्यं च शुभं कुम्भं पूर्वोक्तैर्लक्षणौर्युतम् ।
चतुःप्रस्तवणां कुर्यात्पञ्चवक्त्रं तु तञ्चवेत् ॥१७॥

अत्राऽयं साम्प्रदायिकोऽर्थः । आद्यपदे षट्कुम्भाः । एको
रुद्रस्य तस्मिन् शतरुद्रियं रुद्रसूक्तानि सामानि वा जप्यानि । अभि-
षेकार्थं पञ्चकुम्भाः । तत्र पूर्वादिकुम्भचतुष्टे तत्राऽप्रतिरथमित्यादिना
क्रमात्सूक्तचतुष्टयविधिः । मध्ये च त्र्यम्बकमन्त्रपावमानीजपविधिः ।
एवं पञ्चकुम्भाशक्तौ चतुःप्रस्तवण एक एव । द्वयमिति द्वित्वं तु
रुद्रकुम्भमादाय । अत एव श्रीरुद्रस्येति श्लोकाद्वेन रुद्रकुम्भ एव
पूर्वोक्तो द्वित्वसंख्या पूरणायाऽनूद्यते । चतुःप्रस्तवण एव तु पञ्च-
कुम्भस्थाने विधीयते । एवं पञ्चवक्त्रं तु तञ्चवेदिति पञ्चवक्त्रतो-
किरपि पञ्चकुम्भस्थानापत्या सङ्गच्छते ।

वस्त्रावगुणितं कुर्यात् पूर्येत्तीर्थवारिणा ।
पञ्चरत्नं समादाय ताम्रपल्लवसंयुतम् ॥ १ ॥
गजाश्वरध्यावल्मीकात् सङ्गमाद्घदगोकुलात् ।
राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय नित्यिपेत् ॥ २ ॥
कुम्भस्य नैऋते देशे होमदेशं प्रकम्पयेत् ।
गोमयालेपिते देशे कुर्यात् स्थरिडलमुरामम् ॥ ३ ॥
कृत्वाऽभिमुखपर्यन्तमुल्लेखादि स्वशक्तिः ।
पूर्णपावनिधानान्तं कृत्वा पूर्जा समाचरेत् ॥ ४ ॥
नक्षत्रदेवतारूपं सुवर्णेन प्रयत्नतः ।
मिष्कमात्रेण वाऽद्वेन पादेनाऽथ स्वशक्तिः ॥ ५ ॥

प्रतिमा लक्षणोपेतां कारयित्वा विचक्षणः ।
 यदा मूलं सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥६॥
 मूलं मूलाकारं मूल्यमिति क्वचित्पाठः । तदाप्रतिमामूल्यमित्यर्थः ।
 सुवर्णं सर्वदैवत्यं सर्वदेवात्मकोऽनलः ।
 सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः ॥७॥
 संस्परेन्निश्चितिं श्यामं सुमुखं नरवाहनम् ।
 रक्षोधिपं खड्गहस्तं दिव्याभरणभूषितम् ॥८॥
 प्रतिमापूजनार्थाय वह्नयुग्मं प्रकल्पयेत् ।
 पद्मजं कारयेन्द्रौ रक्तामैर्वीहितएङ्गलैः ॥९॥
 त्रिवर्णशिद्लोपेतं शुक्लैर्वा कर्णिकान्वितम् ।
 तस्योपरि न्यसेत्पात्रं स्वर्णं वा रौप्यमृन्मयम् ॥१०॥
 शुद्धवस्त्रेण सञ्ज्ञाय तत्र मूलानि निन्निपेत् ।
 मूलानि शतमूलानि तानि सर्वं च वक्ष्यते ॥११॥
 स्वयमुत्पाटयेत्पाङ्गो मूलानां च शतं पिता ।
 मङ्गल्याश्च पवित्राश्च ओषध्यः कथयाम्यहम् ॥१२॥
 लक्षणा शतमूला च शिरीषो वेतसस्तथा ।
 सहाका श्वेतमूला च विष्णुक्रान्ताऽथ शङ्खिनी ॥१३॥
 सर्पक्षी मीननेत्रा च पुत्रपारो कृताङ्गली ।
 पालाशो विल्वकश्चैव रोचना चन्दनद्रयम् ॥१४॥
 कृष्णामांसी मुरोशीरं बालकं च तथाऽमली ।
 गोजिहा तुलसी ईर्ष्या शतपुष्पी सलाङ्गली ॥१५॥
 ब्रह्मदण्डी द्वोणपुष्पी प्रियङ्गुः सितसर्षपाः ।
 पिप्पली काकजड्णा च त्रायमाणा हुहूस्तथा ॥१६॥
 उयोतिष्ठती च गन्धारी निर्गन्धा पूर्णकोशिका ।
 मग्नमा सुभद्रा च गुड्ढची सेन्द्रवारुणी ॥१७॥

अलम्बुकाऽरुदन्ती च कदली केतकी तथा ।

गोज्जुरं शतपर्वा च अरिष्टिकाऽपराजिता ॥१८॥

छिन्नरुद्धा शतपर्वा निकुम्भा च सुवर्चला ।

अश्वगन्धा हस्तिकण्ठा इरिद्राद्वितयं तथा ॥१९॥

उष्ट्रबो मधुकारश्च अश्वत्थो बकुलस्तथा ।

सर्पजीरा ह्यपामार्गो मन्दारश्चाऽतिमुक्तकः ॥२०॥

मालती स्वर्णपुष्पा च श्रीपणी श्रीफलं तथा ।

दर्भमूलं करवीरं मदयन्ती विकङ्कुतः ॥२१॥

पाटला सुरदारश्च अर्द्धसूदनिकस्तथा ।

फलं मन्मथवृक्षस्य पलाशस्य च पलतवाः ॥२२॥

राजा नदीवृक्षमूलं सुरदारविंदारिका ।

श्वेतवीर्या श्वेतपाका नीलोत्पलं तथैव च ॥२३॥

नागकेशरमिन्दीरी कुमारी चैव नित्तिपेत् ।

तीर्थाम्बु पञ्चगव्यं च सर्वौषध्यश्च काञ्चनम् ॥२४॥

यथासम्भवतो वाऽपि ग्राह्यं मूलं शतं शुभम् ।

वीरत्वचा सपेतं च शतछिंद्रे घटे न्यसेत् ॥२५॥

शतमूला=शतावरी । वेतसा=वज्जुलः । सहूका=सहदेवी । श्वेत-
मूला=पुनर्नवा । मीननेत्रा=मत्स्याक्षी । पुत्रपारा=पुत्रजीवा । कृताञ्जली
=अञ्जलिनी 'हाथा होडा' इति प्रसिद्धा । विलवः । चन्दनद्रयम्=श्वेतं
पीतं च । आमला=भूम्यामलकी । गोजिह्वा=गंजलिभीति प्रसिद्धा ।
लाङ्गली=कलिहारीति प्रसिद्धा । ब्रह्मदर्ढी=श्रधःपुष्पो । करम्बुकः ।
काकजङ्गा=काकाङ्गी । ज्योतिष्मती=कहुका । गान्धारी=देवगान्धारी ।
पूर्णकोशिका=कौशातकी । भगव्मा=शिव्रुः । सुभद्रा=सारिवा ।
अलम्बुका=तुम्बी । विशाखपर्वा=वचा । अरिष्टिका=नागवला । छिन्न-
रुद्धा=पिण्डगुह्यची । शतपत्रा=कमलिनी । निकुम्भा=दर्तीमेदः । सुव-
र्चला=सूर्यभक्ता । हस्तिकण्ठा=एरण्डः । उष्ट्रबो=पीलुः । मधुकार=मधूकः ।
सर्पजीरा=वीजकः । अतिमुक्तकः=माधवी । मालती=जाती ।

स्वर्णपुड्या=कुशली । श्रीफलम्=विलवम् । मदयन्ती=यूथिका ।
विकङ्गतः=स्त्रुववृक्षः । अर्द्धसूदनिका=पालव्या । मन्मथवृक्षः=आम्रः ।
सुरदारुः=देवदारुः । विदारिका=भूकूप्पालडी । श्वेतवीर्या=गिरिकर्णी । श्वेतपाका=गुज्जा । शेषाणि स्पष्टानि ।

विष्णुक्रान्ता सहदेवी तुलसी तु शतावरी ।
मूलानीमानि गृहीयाच्छताऽलाभे विशेषतः ॥ १ ॥
स्थापयेत्कणिकामध्ये वस्त्रगन्धाद्यलङ्कृतम् ।
कूर्मं हेमजलोपेतं कुङ्कूपौषधिसंयुतम् ॥ २ ॥
कुम्भोपरि न्यसेद्विद्वान् मूलं नक्षत्रदैवतम् ।
अधिग्रत्यधिदेवौ च दक्षिणोत्तरदेशयोः ॥ ३ ॥
अधिदेवं यजेदादौ ज्येष्ठानक्षत्रदैवतम् ।
उत्तराषाढऋत्त्रादि अनुराधान्तमर्चयेत् ॥ ४ ॥
ऐन्द्रादीशानपर्यन्तं पूजयेत् स्व-स्वनामतः ।
स्वलिङ्गोक्तैश्च मन्त्रैश्च प्रधानादीन् प्रपूजयेत् ॥ ५ ॥
पञ्चामृतेन संस्थाप्य आवाह्याऽथ समर्चयेत् ।
उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पञ्चोपचारकैः ॥ ६ ॥
रक्तचन्दनगन्धाद्यैः पुष्पैः कृष्णसितादिभिः ।
मेषशृङ्गादि-धूपैश्च घृतदीपैस्तथैव च ॥ ७ ॥
सुरापोलिकमांसाद्यै-नैवेद्यैरोदनादिभिः ।
मत्स्य-मांस-सुरादीनि ब्राह्मणानां विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
सुरास्थाने प्रदातव्यं तीरं सैन्धवमित्रितम् ।
पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥
उक्तं गन्धाद्यलाभे तु यथालाभं समर्चयेत् ।
पुष्पान्तं तु समभ्यर्च्यं होमं कुर्याद्यथादितम् ॥ १० ॥
निर्वापोक्त्रणादीनि चरोः कुर्याद्यथाविधि ।
हविर्गृहीत्वा विधिवन्नैऋत्यैव ऋचा हुनेत् ॥ ११ ॥

मौषुणः परापरेति यनो देवीति वा पुनः ।
 यायसं वृत्संमिश्रं हुनेदष्टोचारं शतम् ॥१२॥
 समिदाज्य-चरून् पश्चाच्छान्तिः संख्यया हुनेत् ।
 अधिदेवतयोश्चापि जुहुयात् स्व-स्वमन्त्रतः ॥१३॥
 चतुर्थ्यन्तैर्मैऽन्तैश्च स्वाहान्तैः स्व-स्वमन्त्रकैः ।
 नक्षत्रदेवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ॥१४॥
 कृणुष्वेति पश्चादशिर्भिर्जुहुयात्कृशरं ततः ।
 गायत्र्या जातवेदसे ब्रैयम्बकमिति क्रमात् ॥१५॥
 सीरा युञ्जन्ति तामग्निं वास्तोष्पत्यग्निमेव च ।
 क्षेत्रस्य पतिना गृणानामग्निं दूरं तथैव च ॥१६॥
 श्रीसूक्तेन तथा विद्वान् समिदाज्यचरून् क्रमात् ।
 अष्टोच्चरशतैर्वाऽपि अष्टाविंशतिभिः क्रमात् ॥१७॥
 अष्टाष्टसंख्यया वाऽपि जुहुयाच्छक्तितो बुधः ।
 त्वच्चः सोमेन पायसं जुहुयात् ब्रयोदश ॥१८॥
 चतुर्गृहीतमाज्यं च यातेष्वदेति मन्त्रतः ।
 सुवेण जुहुयादाज्यं महाव्याहृतिभिः क्रमात् ॥१९॥
 हुत्वा स्विष्टकृतं पश्चात्पायश्चित्ताहुतिर्हुनेत् ।
 आचार्यो यजमानो वा अग्नौ पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥२०॥
 समुदादिति सूक्तेन प्राजापत्यऋचा तथा ।
 पूर्णादर्विं सप्त ते एतैः पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥२१॥
 होमशेषं समाप्याऽथ वहिमारोपयेदबुधः ।
 कुम्भाऽभिमन्त्रणं कुर्याद्विज्ञेनाऽभिमर्शयेत् ॥२२॥
 मृत्युप्रशमनार्थाय जपेत्वैयम्बकं शतम् ।
 रुद्रकुम्भोक्तमार्गेण रुद्रमन्त्रं स्पृशन् जपेत् ॥२३॥
 धूपं दीपं च नैवेद्यं कुम्भयुग्मे निवेदयेत् ।
 प्रसादयेत्ततो देवमभिषेकार्थमादरात् ॥२४॥

तस्मिन् काले गृहातिथ्यं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।
 पृथक् प्रशस्तं तेनैव नक्षत्रेष्व्या सहैव च ॥२५॥
 अभिषेकविधि वक्ष्ये पूर्वचार्यैरुदाहृतम् ।
 भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजः ॥२६॥
 दारपुत्रसमेतस्य कुर्याः सर्वेऽभिषेचनम् ।
 अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च ॥२७॥
 आपो हि षुति नवभिर्यत इन्द्रद्वयेन च ।
 सहस्राक्षत्रचेनाऽपि देवस्य त्वेति मन्त्रकैः ॥२८॥
 शिवसङ्कल्पमन्त्रैश्च वक्ष्यमाणैश्च मन्त्रकैः ।
 योऽसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः ॥
 मूलजातशिशोर्दोषं माता-पित्रोवर्यपोहतु ॥२९॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतभुज्ञेष्वाहनः ।
 समजिह्वः स देवोऽग्निमूलदोषं व्यपोहतु ॥३०॥
 योऽसौ दण्डधरो देवो धर्मो महिषवाहनः ।
 मूलजातशिशोर्दोषं व्यपोहतु यमस्तथा ॥३१॥
 योऽसौ खड्ढधरो देवो निर्वृती रात्रसाधिपः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥३२॥
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 नक्षत्राहः प्रचेताहो मूलोत्थाधं व्यपोहतु ॥३३॥
 योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गण्डान्तसम्भवम् ॥३४॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवो गदाभृत्वरवाहनः ।
 माता-पित्रोः शिशोर्थैव मूलदोषं व्यपोहतु ॥३५॥
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 आश्लेषा-मूल-गण्डान्तं दोषमाश्च व्यपोहतु ॥३६॥

विघ्नेशः क्षेत्रपो देवो पिनाकी वृषवाहनः ।
 आश्लेषा-मूल-गण्डानं दोषमाशु व्यपोहतु ॥३७॥
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वे कुर्वन्तु शान्तिदाः ।
 तच्छ्रं योरणिमेकं तु सर्वदोषोपशान्तिदम् ॥३८॥
 सर्वकामप्रदं दिव्यं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 वस्त्रान्तरितकुम्भाभ्यां पश्चात् तर्पयेद्बुधः ॥३९॥
 ततः शुक्राम्बरधरः शुक्रमाल्यानुलेपनः ।
 यजमानो दक्षिणाभिस्तोषयेद्विगादिकान् ॥४०॥
 धेनुं पयस्त्रिनां दद्यादाचार्याय सवत्सकाम् ।
 निर्मृतिप्रतिमां वस्त्रं कुम्भं हेम च दापयेत् ॥४१॥
 ग्रहार्थे वस्त्रप्रतिमां तत्तद्गो-भूश दापयेत् ।
 ग्रहोत्तरुषु दापयेदिति क्वचित्पाठः ।
 श्रीस्त्रिजापिने देयः कृष्णोऽनद्वान् प्रयत्नतः ॥४२॥
 तत्कुम्भवस्त्रप्रतिमां तस्मै दद्यात्प्रयत्नतः ।
 इतरेभ्योऽपि विप्रेभ्यः शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥४३॥
 उक्ताऽलाभे ततो दद्यादाचार्य-ब्रह्म-ऋत्विजाम् ।
 तत्तन्मूल्यं प्रदातव्यं शक्त्या वाऽथ प्रदापयेत् ॥४४॥
 आचार्याय च यदत्तं तदर्द्धं ब्रह्मणे भवेत् ।
 सदस्याय ब्रह्मणोऽर्द्धं ऋत्विभ्यश्च तदर्द्धकम् ॥४५॥
 गृहीयादाशिषस्तेभ्यः प्रणम्याऽथ क्षमापयेत् ।
 दद्यादन्नं पायसादि ब्राह्मणान्भोजयेच्छतम् ॥४६॥
 अलाभे सति पश्चाशद्शकं तदभावतः ।
 सर्वशान्तेश्च पठनं ब्राह्मणैराशिषस्तथा ॥४७॥
 गृह्य क्षमापयेद्विषान् निर्मृतिः प्रीयतामिति ।
 विधाने चरितेऽस्मिंस्तु ततो शान्तिर्भवेद्वृत्तम् ॥४८॥

गण्डान्तेष्वेवमेवं स्यात्पुष्पादेष्वेवमेव तु ।
 समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्दै शान्तिमादरात् ॥४६॥

अथ मूलाश्लेषाशान्त्योः प्रयोगः—तत्र कर्त्तर्ककाले मास-
 पक्षाद्युल्लिख्य ममाऽस्य शिशोः कुमार्या वा मूलाद्यपादादिष्वाश्ले-
 षायां वा जन्मना सूचितपित्राद्यरिष्टशान्त्यर्थं शान्तिं करिष्य, इत्युक्त्वा
 गणेशपूजन-स्वस्तिवाचन-मातृकापूजनाभ्युदयिकानि कृत्वाऽऽचार्य-
 ब्रह्मसदस्यान् ऋत्विजश्वाष्टौ पट् चतुरो वा चृत्वा यथाविभव-
 मर्चयेत् । तथाऽऽचार्य आचार्यकर्म करिष्य, इत्युक्त्वा । यदत्र
 संस्थितमिति सर्वपान्विकीर्याऽप्यो हि षेष्यादिभिर्भुवं प्रोद्यैशान्यां
 महोद्यौरिति स्पृष्टोषधयः समिति द्रोणपरिमितं व्रीहादि क्षिप्त्वा
 कलशेष्विति रुद्रकुम्भं संस्थाप्येमं गङ्गेत्युदकेनापूर्यं गन्धद्वारा-
 मिति गन्धं या आषधीरित्यौषधीरोषधयः समिति यवान् काण्डा-
 दिति दूर्वा अश्वत्थे व इति पञ्च पङ्गवान् रुवती भीम इति पञ्च
 त्वचः स्योना पृथिवीति सप्त मृदो याः फलिनीरिति फलं स हि रत्नानी-
 ति पञ्चरत्नानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं गायत्र्येति गोमूङ्गं पुनर्मनेति
 गोमयमाप्यायस्वेति पथः दधिकावण इति दधितेजोसीत्याज्यं देवस्य
 त्वेति कौशं कूर्चं मधुवातेति मधु स्वादुरिति शर्करां न्तिप्त्वा युवा सु-
 वासा इति वस्त्रेण सूत्रेण वा कुम्भकण्ठमावेष्य पूर्णादिरिति पूर्ण-
 पात्रेण पिधाय ततः प्रागुदग्वा चतुर्दिन्हु चतुरः कुम्भान् मध्ये चैकं
 कुम्भं प्रत्येकं मन्त्राचृत्या एदार्थानुसमयेन जपार्थं संस्थाप्य रुद्र-
 कुम्भे सौवर्णप्रतिमायां ऋष्म्बकं वशिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् रुद्रावाहने
 विनियोगः । ऋष्म्बकमिति रुद्रमावाहा पूजयेत् । ततो रुद्रकुम्भं स्पृ-
 ष्टैकत्विक् याजुषष्वेदुद्वैकादशिनीं वहव्युच्छ्रेत् त्रीणि रुद्रसूक्तानि छ-
 न्दोगश्चेदुद्वासामानि जपेत् । सूक्तसाम्नामेकद्वित्र्यैकादशाचृत्तिः शक्तिं
 ज्ञेया । कदुद्राय घोरः कर्णवो रुद्रो गायत्री इमा रुद्राय कुत्स रुद्र-
 आद्या नव जगत्योऽन्तेऽनुष्टुभौ आते पितर्गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् जपे
 विनियोगः । सामानिति आवो राजानं वामदेवो रुद्रस्त्रिष्टुप् तमु-
 ष्टुहि भीमो त्री रुद्रस्त्रिष्टुप् भुवनस्य पितरमृजित्वारुद्रस्त्रिष्टुप्
 जपे विनियोगः । ततोऽन्य ऋत्विक् जपार्थकुम्भपञ्चके प्राक् क्रमेण
 जपेत् । आशुः शिशानेति ऋयोदशर्चस्येन्द्रोऽप्रतिरथ ऋषिरिन्द्रो
 देवता चतुर्थ्या वृहस्पतिस्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । त्वमग्ने रुद्र इत्य-

नुवाकस्य हव्यवाऽरुद्रो जगती जपे विनियोगः । त्वमग्ने वामदेवो-
उग्निस्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । रक्षोहणमिति पञ्चविंशत्चर्स्याङ्गिरसः
वायुरग्निस्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । ततो मध्यकुम्भे जपेत् । ऋग्वेदकं
वसिष्ठोऽनुष्टुप् जपे विनियोगः ॥ ११ ॥ अत्रैव पवमानमपि
सकृजपेत् । एवं षट्कुम्भाशकौ रुद्रकुम्भं चतुःप्रस्त्रवणं चेति
कुम्भद्रयं संस्थाप्य रुद्रकादशिन्यादि रुद्रकुम्भे जप्त्वा ऽप्रतिरथा-
दीनि चत्वारि प्रस्त्रवणेषु ऋग्वेदकमन्त्रं पावमानीश्च मध्यमुखे
जपेत् । अथाचार्यो रुद्रकुम्भान्तैऽन्त्ये स्थग्निलोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य
तदीशान्यां नवप्रहस्थापनं कृत्वा ऽन्वादध्यात् । तद्यथा । समिद्द्वय-
मादायाऽस्यां मूलशान्तौ देवतापरिप्रहाथमन्वाधास्ये ऽस्मिन्द्वय-
हितेऽग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा नवप्रहानधिवेदवता-
प्रत्यधिदेवता-लोकपालान् विनायकादीश्च प्रत्येकमसुकसंख्यया समि-
च्चर्वाज्यैर्निर्गुर्तिं प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्यया इन्द्रमपश्च प्रत्येकम-
ष्टाविंशतिसंख्यया धूताक्तपायस-समिदाज्यचरभिर्विश्वेदवाद्याश्रुतु-
विंशति-ऋक्षदेवता अष्टाष्टसंख्यया पायसेन रक्षोहणां कुण्डेष्वेति
पञ्चदशभिः कृशरान्नेन सवितारं दुर्गां जातवेदग्निं रुद्रं कृत्विक्
श्रुतिं दुर्गां वास्तोष्णिमग्निं क्षेत्राधिपतिं मित्रावहणौ अग्निमेताश्चाऽ-
ष्टाऽष्टसंख्यया कृसरान्नेन श्रियन्तामग्निवर्णमिति पञ्चदशग्निः
प्रत्यचमष्टसंख्यया समिदाज्यचरभिः सोमं त्रयोदशवारं पायसेन
रुद्रं चतुर्गुहीतेनाज्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं बृहस्पतिमिन्द्रं
विश्वान्देवान्महाव्याहृतिभिराज्येन शेषेण स्वघृतमित्यादि सद्यो
यद्यप्य इत्यन्तमुक्त्वा समस्तव्याहृतिभिः समिद्द्वयमग्नावादध्यात् ।
आश्लेषाशान्तौ तु सर्पग्राहान्देवतामधिदेवतां बृहस्पतिं प्रत्यधि-
देवतान् पितृन् भगाद्यदित्यर्देवताश्वेति विशेषः । ततः परिसमू-
हनादिपूर्णोपात्रनिधानान्तं कृत्वा ऽग्नेः प्रागुदावा रक्तैः शुक्रैर्वा तण्डुलै-
श्रुतुविंशत्तिर्देवतां पश्च उत्तरां तत्र प्राग्वत्कुम्भं संस्थाप्य तस्मिन् या
आषधारिति शतमूलानि तदलाभे विष्णुक्रान्ता-सहदेवी-तुलसी-
शतावरी-कृशमूलानि क्षिप्त्वा पूर्णपाञ्च निधाय तत्र साष्टदलं वासो
वितत्य तत्कर्णिकायां निष्कं तदर्द्धमितां निन्द्रुतिप्रतिमामन्युक्तारण-
पूर्वकं पञ्चामूलस्तनापिता मोषुणो धौरः करेवा निन्द्रुतिर्गायश्ची
मेषुणा इति संस्थापय-

संस्परेनिश्चिर्विति श्यामं सुमुखं नरवाहनम् ।

रक्षोधिपं खड्गहस्तं दिव्याभरणभूषितम् ॥

—इति ध्यात्वा । तद्विशिष्टत इन्द्रं वो मधुछन्दा इन्द्रो गायत्रीती-
न्द्रस्य तदुत्तरतश्चाऽप्सु मे मेधातिथिरापोऽनुष्टुवित्वपां च सौवर्ण-
प्रतिमे संस्थाप्य पदार्थानुसमयेन स्वस्वमन्त्रैस्ताः पूजयेत् । तत्र
बलायुग्मम् । रक्तचन्दनम् । कृष्णपुष्पाणि । मेषशृङ्गस्य धूपः ।
आज्यस्य दीपः । पोलिकोदनादि नैवेद्यं ब्राह्मणानां सुरास्थाने
सैन्धवमिश्रं क्षीरं मांसस्थाने लवणयुक्तं पायसम् । क्षत्रियादीनां तु
मुख्यमेव ततः । चतुर्विंशदलेषु प्रागादितो विश्वेदेवाः । विष्णुः ।
वसवः । वरुणः । अर्जैकपात् । अहिर्वृद्ध्यः । पूषा । अश्विनौ । यमः ।
शशि । प्रजापतिः । सोमः । रुद्रः । अदितिः । बृहस्पतिः । सर्पाः ।
पितरः । भगः । अर्थमा । सविता । त्वष्टा । वायुः । इन्द्राश्च मित्र
इत्येताश्चतुर्थ्यन्तनमोऽन्तैर्नामिभिः क्रमेणाऽऽवाह्य पूजयेत् । आश्लेषा-
शान्तौ तु सर्पप्रतिमां नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यावाह्य—

सर्पे रक्तश्चिनेत्रश्च द्विभुजः पीतवस्त्रकः ।

फलकासिधरस्तीक्ष्णयो दिव्याभरणभूषितः ॥ इति ध्यात्वा ।

तद्विशिष्टतो बृहस्पते गृहसमदो बृहस्पतिश्चिष्टविति बृहस्पतिम् ।
तदुत्तरतश्चोदीरतां शङ्खः स्वधा त्रिष्टुविति पितृनावाह्य चतुर्विंशति-
दलेषु प्रागादितो भगाद्यदित्यन्तर्क्षदेवता आवाह्य पूजयेत् । ततो-
ऽन्तवाधानक्रमेण पायस-चरु-कृसरान् श्रपयित्वाऽऽज्यभागान्तं कृत्वा
यजमानेन सर्वदेवतोहेशेन द्रव्ये त्यक्ते सर्त्विगन्वाधानोकक्रमेणर्क्षदेवतां
तंत्रमन्त्रैर्हुत्वा रक्षोहाद्यान् वस्यमाणगिर्भर्जुहुयात् । ताश्च । कृष्णविति
पञ्चदशर्चस्य वामदेवो रक्षोहा त्रिष्टुप् कृसरदोमे विनियोगः । एवं
सर्वत्र । गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री । जातवेदसे कश्यपो
दुर्गा त्रिष्टुप् । त्र्यम्बकं वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् । सीरा युज्ञन्ती बुध
ऋतिविक् श्रुतिर्गायत्री । तामग्निवर्णं सौभरिदुर्गा त्रिष्टुप् । वास्तो-
ष्पते वसिष्ठो वास्तोष्पतिश्चिष्टुप् । अग्ने नयानस्त्योऽग्निश्चिष्टुप् ।
क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्रपालोऽनुष्टुप् । गृणाना जमदग्निर्मित्रावस्त्रौ
गायत्री । अग्निं दूतं काल्वो मेधातिथिरनिर्गायत्री । हिरण्यवर्णा-
मिति पञ्चदशर्चस्य कर्हमानंदचिक्कितेन्द्रियासुता ऋषयः श्रीदेवता

आद्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः तुर्या प्रस्तारपड्किः पञ्चमी-षष्ठ्यौ त्रिष्टुभौ
ततोऽष्टावनुष्टुभावन्त्या प्रस्तारपंक्तिः प्रत्यृचं समिदाज्यचरुहोमे विनि-
योगः । त्वन्नः सोमेति त्रयोदशर्चस्य प्रगाथः सोमस्त्रिष्टुप् पायसहोमे
विनियोगः । या ते रुद्रेति केशयो रुद्रस्वराडनुष्टुप् चतुर्गृहीताज्य-
होमे विनियोगः । सप्तमहाव्याहृतीनां विश्वामित्राद्य ऋषयोऽग्न्या-
दयो देवताः गायत्र्यादीनि छन्दांसि आज्यहोमे विनियोगः । एवं
हुत्वा स्त्रिष्टुकुदादिप्रायश्चित्ताहुत्यन्तं कृत्वा लोकपाल-नवग्रह-विना-
यकादिभ्यो निमृतीन्द्राद्यथो रुद्रक्षेत्रपालयोश्च बलीन् दत्त्वा पूर्णा-
हुतिं जुहुयात् । तत्र मन्त्राः । समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य वामदेव
आपस्त्रिष्टुप् । अन्त्याजगती प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।
पूर्णादर्विं विश्वेदेवाः शतकतुर्नुष्टुप् । सप्त ते अग्ने सप्तवाननिजिंगती
पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः । एवं सर्वत्र । ततो होमशेषं समाप्य
प्रधानकुम्भं दक्षिणतः स्पृष्टा शतवारं त्र्यम्बकमन्त्रं जप्त्वा
तथैव रुद्रकुम्भं च स्पृष्टोकरीत्या रुद्रैकादशिन्यादि जप्त्वा गन्धा-
दिभिः कुम्भद्रयगतनिमृतिरुद्रावभ्यर्थ्य सत्त्विगच्चार्थः सर्वकुम्भो-
दैक्षर्मद्रासनोपविष्टं सापत्यकलत्रं यजमानमभिषिङ्गते । तत्र मन्त्राः ।
अक्षीभ्यामिति षण्णां कश्ययो यद्महा ऽनुष्टुप् अभिषेके विनियोगः ।
एवमुत्तरत्र । पवस्वविश्वर्चर्षण इति त्रिशर्चस्य शतं वैखानसाः पव-
मानसोमो गायत्री । आपो हि ष्ट्रेति नवर्चस्याम्बरीषः सिन्धुद्वीप
आपो गायत्र्यत्ये द्वे ऽनुष्टुभौ पञ्चमीवर्चमाना सप्तमीप्रतिष्ठा । यत
इन्द्रेति द्वयोः सप्तष्ययो विश्वेदेवा अनुष्टुप् सहस्राक्षेणेति तृचस्य
प्रजापत्यो यद्मनाशनो यद्महा त्रिष्टुप् द्वयोरन्त्यानुष्टुप् । देवस्य त्वेति
त्रिभिर्यजुर्मिश्च यजजाग्रतेति षण्णां शिवसङ्कल्पमन्त्राणां प्रजापति-
र्मनस्त्रिष्टुप् । तत्तत्पुराणोक्तमन्त्राः—

योऽसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः ।

मूलजातशिशोर्द्देषं माता-पित्रोर्व्यपोहतु ॥ १ ॥

योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतसुक् मेषवाहनः ।

सप्तजिहश्च देवोऽग्निर्मूलदोषं व्यपोहतु ॥ २ ॥

योऽसौ दण्डधरो देवो धर्मो महिषवाहनः ।

मूलजातशिशोर्द्देषं माता-पित्रोर्व्यपोहतु ॥ ३ ॥

योऽसौ खडगधरो देवो निमृती राज्ञसाधिषः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गण्डान्तसम्भवम् ॥ ४ ॥
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 नक्रवाहः प्रचेताख्यो मूलोत्थाघं व्यपोहतु ॥ ५ ॥
 योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥ ६ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खडगभृदाजिवाहनः ।
 माता-पित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ७ ॥
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 आश्लेषा-मूल-गण्डान्तं दोषमाशु व्यपोहतु ॥ ८ ॥
 विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा लोकपाला नवग्रहाः ।
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वे कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥ ९ ॥

आश्लेषाशान्तौ तु—

आश्लेषाश्रुक्षजातस्य माता-पित्रोर्धनस्य च ।
 भ्रातृज्ञातिकुलस्थानां दोषं सर्वं व्यपोहतु ॥ १० ॥
 योऽसौ वागीश्वरो नाम अधिदेवो बृहस्पतिः ।
 माता-पित्रोः शिशोश्चैव गण्डान्तस्य व्यपोहतु ॥ ११ ॥
 पितरः सर्वभूतानां रक्तन्तु पितरं सदा ।
 सर्पनक्षत्रजातस्य वित्तं च ज्ञातिवान्धवान् ॥ १२ ॥ इति विशेषः

ततः तच्छ्रुं योः शंयुर्विश्वेदेवाः शक्तरी अभिषेके विनियोगः ।
 ततो वस्त्रान्तरितनिमृतिरुद्रकुम्भोदकेन स्वापितो यजमानो धृतधौ-
 तवास्त्राः साऽपत्यकलत्रः कांस्यपात्रस्थाऽऽन्यं रूपं रूपमित्यवेच्य
 विप्राय दत्वाऽचार्यादीनभ्यच्चर्याचार्याय गां ब्रह्मणे वृषं सदस्यायाऽश्वं
 रुद्रज्ञपिने कृष्णवृषं धेन्वाद्यलाभे तत्तन्मूलयं वा दत्वा स्वशक्त्या
 निमृतिरभ्यो भूयसीं च दत्त्वोत्तरपूजां कृत्वा यान्त्वति विसूज्याऽचार्याय
 निमृतिरभ्यप्रतिमाकुम्भादिरुद्रज्ञपिने रुद्रप्रतिमाकुम्भादि
 सङ्कल्पपूर्वकं दत्वाऽस्मिमभ्यच्चर्यं गच्छ गच्छेति विसूज्य शतं तद्वर्ज्ज

दश वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा शान्त्याशीर्वाचयित्वा यस्य स्मृत्येत्य-
द्युक्तवा सन्स्वजनो भुजीत ।

इति श्रीभट्टनीलकण्ठकृते भगवन्तभास्करे शान्तिमयूखे
मूलाश्लेषाशान्तिप्रयोगः ।

अथ वैधृति-व्यतीपात-सङ्क्रान्तिशान्तिः ।

शौनकः-कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः ।

सङ्क्रमश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः ॥ १ ॥

दरिद्राणां महादुःखं व्याधिपीडासमुद्भवम् ।

अथियो मृत्युपाप्नोति नाडत्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥

स्त्रीणां च शोकं दुःखं च सर्वनाशकरो भवेत् ।

शान्तिर्वा पुष्कला कार्या तस्य दोषो न कथन ॥ ३ ॥

गोमुखप्रेसवं कुर्याच्चान्ति कुर्यात्प्रयत्नतः ।

जपाऽभिषेकदानैश्च हेमादपि विशेषतः ॥ ४ ॥

नवग्रहमखं कुर्यात्स्य दोषोपशान्तये ।

प्रथमं गोमुखं जन्मं ततः शान्ति समाचरेत् ॥ ५ ॥

गृहस्य पूर्वदिग्भागे गोमयेनाऽनुलिप्य च ।

अलङ्कृते सुदेशे तु ब्रीहिराशि प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥

पञ्चद्रोणपितं धान्यं तदर्द्धं तण्डुलेन च ।

तदर्द्धं तु तिलैः कुर्यादन्योऽन्यो परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥

द्रव्यत्रितयराशौ तु अष्टपत्रं लिखेदबुधः ।

पुण्याहं वाचयित्वा तु आचार्यं वृणुयात्पुरा ॥ ८ ॥

आचारवन्तं धर्मज्ञं कुलीनं च कुटुम्बिनम् ।

मन्त्रतत्त्वार्थतत्त्वज्ञं शान्तिकर्मणि कोविदम् ॥ ९ ॥

पञ्चाङ्गभूषणं दद्यत्पट्टवस्त्राङ्गुलीयकम् ।

शशौ प्रतिष्ठितं कुसम्भव्रणं सुमनोहसम् ॥ १० ॥

तीर्थोदकेन सङ्गृह्य समृद्धौषधिपञ्चवम् ।
 सगड्य-गन्ध-रत्नं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥११॥
 वस्योपरि न्यसेत्पात्रं सूक्ष्मपत्रणसंयुतम् ।
 प्रतिमां स्थापयेद्वीमान्साधि-प्रत्यधिदैवतम् ॥१२॥
 चन्द्राऽदित्याऽकृती पाश्वे मध्ये वैधृतिमर्चयेत् ।
 एवमेव व्यतीपाते शान्तौ सङ्क्रमणस्य तु ॥१३॥
 भानोरुत्तरतो रुद्रमग्निं दक्षिणतो यजेत् ।
 निष्कमात्रेण वाऽर्द्धेन पादेनाऽपि स्वशक्तिः ॥१४॥
 प्रतिमां कारयेद्वीमान् तत्तद्वक्षणलक्षितम् ।
 प्रतिमां पूजनार्थाय वस्त्रयुग्मं निवेदयेत् ॥१५॥
 अधिदेवो भवेत्सूर्यश्वन्दः प्रत्यधिदैवतम् ।
 ततो व्याहृतिपूर्वेण तत्तन्मन्त्रेण पूजयेत् ॥१६॥
 व्रैयम्बकेन मन्त्रेण प्रधानप्रतिमां यजेत् ।
 तत्सूर्य इति मन्त्रेण सूर्यपूजां समाचरेत् ॥१७॥
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण सोमपूजां समाचरेत् ।
 उपचारैः षाडशभिर्यदा पञ्चोपचारकैः ।
 अर्चित्वा गन्धपुष्पादैः फलं नैवेद्यमर्पयेत् ॥१८॥
 मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण प्रधानप्रतिमां स्पृशेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ॥१९॥
 अष्टाविंशति वा चाऽथ पूजायां च स्वशक्तिः ।
 सर्वसौरं प्रजप्याऽथ सोमोऽथ सोमपन्त्रतः ॥२०॥
 आनो भद्रेति सूक्तं च भद्रा अग्नेश सूक्तकम् ।
 जपेत्तु पौरुषं सूक्तं व्रैयम्बकमतः परम् ॥२१॥
 कुम्भं स्पृष्ट्वा चतुहिञ्चु जपं कुर्युस्त्वथर्त्तिंजः ।
 कुम्भस्य पथिमे देशे स्थणिडलेऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥२२॥
 स्वगृहोक्तविधानेन कारयेत्संस्कृताश्नवाम् ।

त्रैयम्बकेन मन्त्रेण समिदाज्यचरुन् हुनेत् ॥२३॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ।
 अष्टाविंशति वा कुर्यात्स्वस्य शक्त्यनुसारतः ॥२४॥
 मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण तिलहोमं समाचरेत् ।
 ततः स्थिष्ठकृतं हुत्वा अभिषेकं च कारयेत् ॥२५॥
 समुद्रज्येष्टासूक्तेन आपो हि ष्टेत्यृचेन च ।
 अन्तीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च ॥२६॥
 त्रैयम्बकेन तत्सूर्यं आप्यायस्वेति मन्त्रतः ।
 सुरास्त्वामिति मन्त्रेण अभिषेकं समाचरेत् ॥२७॥
 सुरास्त्वामभिविज्ञन्त्वत्यादिकोऽभिषेकमन्त्रसमुदायोऽयुतहोम-
 विधाने द्रष्टव्यः ।
 अभिषेकाप्लुतं वस्त्रमाचार्याय निवेदयेत् ।
 श्वेतवस्त्रधरो भूत्वा भूषणाद्यैरलङ्घकृतः ॥ १ ॥
 यजमानः स्त्रिया युक्त आज्याऽवेक्षणमाचरेत् ।
 आचार्यं पूजयेत्पश्चादस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ॥ २ ॥
 गोदानं वस्त्रदानं च स्वर्णदानं विशेषतः ।
 तद्विषयशमनार्थाय आचार्याय प्रदापयेत् ॥ ३ ॥
 प्रच्छादनपटं दद्यात्ततः शान्तिर्भवेदिति ।
 जापकेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणाः प्रतिपादयेत् ॥ ४ ॥
 दीनान्धकृपणेभ्यश्च प्रदद्याऽन्नरिदक्षिणाम् ।
 ब्राह्मणान् शतसंख्याकान् मिष्टान्नैर्भोजयेच तान् ॥ ५ ॥
 बन्धुभिः सह भुज्जीत यथाविभवसारतः ।
 एवं यः कुरुते मन्त्र्यो नैव दुःखमवाप्नुयात् ॥ ६ ॥
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं माता·पित्रोः शिशोरपि ।
 अथ प्रयोगः—कर्ता गोमुखप्रसवं कृत्वा मासंपक्षाद्युक्तिख्या-
 इस्य शिशोवैधूती व्यतीपाते सङ्क्रान्ती वोत्पत्त्या सूचितस्याऽनि-

षट्स्य निरासार्थं शान्तिं करिष्य इति सङ्कलप्य गणेशपूजा-स्वस्ति-
वाचन-मातृपूजा-वृद्धिशाद्वाचार्यादि वरणानि कुर्यात् । अथाचार्यः
सर्वपाविकिरणादि कृत्वा प्राच्यां गोमयोपलिसभुवि पञ्चद्वोणतद्वद्व-
मितवीहि-तरडुल-तिलानन्योन्योपरि राशीकृत्य तत्राऽष्टदलं विरच्य
तत्कर्णिकायां कुम्भं संस्थाप्य तीर्थोदकेनाऽपूर्व्यं तत्र सप्तमृत-पञ्च-
पल्लष-रत्न-गव्याष्टगन्ध-सर्वौषधीः क्षिप्त्वा वस्त्रयुग्मेनाऽप्यवेष्ट्य पूर्ण-
पात्रं निधाय तत्र वैधृतिशान्तौ मध्ये उत्यम्बकमिति रुद्रं तद्वक्षिणत
उत्सूर्य इति सूर्यमुत्तरतश्चाप्यायस्वेति सोमं व्यतीपात-सङ्क्रान्तिशा-
न्त्योस्तु मध्ये सूर्यं तद्वक्षितोऽग्निं दूतमित्यग्निमुत्तरतो रुद्रं तत्तत्प्रति-
मास्वावाह्य षोडशभिः पञ्चभिर्वौपचारैः सम्पूज्य रुद्र-सूर्य-सोमप्रतिमाः
स्पृष्टाऽष्टसहस्राष्टशताष्टाविंशत्यन्यतरसंख्यया सृत्युज्यमन्त्रमुद्यन्न-
घेत्यादिसर्वसौरमन्त्रानाप्यायस्वेति च क्रमाजपत् । व्यतीपात-
सङ्क्रान्तिशान्त्योस्तु पूर्वं सौरजपस्ततो सृत्युज्ययजपः । ततो ऋत्विजः
प्रागादि दिक्चतुर्षु क्रमेण आनो भद्रा भद्रा श्रग्ने सद्वस्त्रीर्षा कदु-
द्रायेति सूक्तानि जप्त्वा आचार्यस्तु कुम्भात्पश्चिमेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहा-
वाहनादि पूजनान्तं कृत्वाऽन्वादध्यात् । तत्र चक्रुषी आज्येनेत्यन्ते रुद्र-
सूर्यसोमान् समिच्चर्वाज्यैस्तत्तमन्त्रैसृत्युज्ययमन्त्रेण च तिलाहुति-
भिरष्टसहस्राऽष्टशताष्टाविंशति अन्यतरसङ्ख्ययाऽशेषेण स्त्रिष्ठकृत-
मित्यादिव्यतीपातसङ्क्रान्तिशान्त्योस्तु सूर्याग्निरुद्रानिति विशेषः ।
ततो आज्यभागान्तेऽन्वाधानोक्तक्रमेण हुत्वा बलिदानान्ते कलशोदकैः
समुद्रज्येष्टा इति सूक्तेन आपो हि षेति तृचेनाऽक्षीभ्यामिति सूक्तेन
पावमानीभिः प्रधानाधिप्रत्यधिदेवतामन्त्रैः सुरास्त्वेत्यादिपौराण-
मन्त्रैश्चाभिषिको यजमानोऽभिषेकवस्त्रमाचार्याय निवेद्याऽज्यमवेद्य
पूर्णहुतिं हुत्वाऽचार्याय घेनुं वस्त्रयुग्माऽड्गुलीयकादि ऋत्विभ्यश्च
दक्षिणां दत्वाऽन्येभ्यश्च भूरिदक्षिणां दत्वा शतं शक्त्या वा ब्राह्मणान्
भोजयित्वा बन्धुभिः सह भुजीत इति वैधृति-व्यतीपात-सङ्क्रान्ति-
शान्तयः ।

अथैकनक्षत्रजन्मशान्तिः ।

गर्गः—एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृ-पुत्रयोः ।
प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युभवेदेकस्य निश्चयः ॥ १ ॥

तद्वेषनाशाय तदा प्रशस्तां शान्तिं च कुर्यादभिषेचनं च ।
 सम्पूज्य ऋक्षप्रतिमां तदग्रे दानं च कुर्याद्दिभवानुरूपम् ॥२॥
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु ।
 शुभक्षेण शुभवारे च चन्द्र-ताराबलान्विते ॥३॥
 रिक्ता-विष्टी विवर्ज्ये तु प्रारभेद्विभवे सुधीः ।
 आचार्यं वरयेत्पूर्वं चतुरश्च द्विजोत्तमान् ॥४॥
 पुण्याहं वाचयित्वा तु शान्तिकर्म समाचरेत् ।
 अग्नेरीशानदिग्भागे नक्षत्रप्रतिमां ततः ॥५॥
 तन्त्रक्षत्रोक्तमार्गेण अर्चयेत्कलशोपरि ।
 रक्तवस्त्रेण सञ्चाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥६॥
 स्वशाखोक्तेन मार्गेण कुर्यादग्निमुखं ततः ।
 अनेनैव तु मन्त्रेण हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥७॥
 प्रत्येकं समिदन्नाजयैः प्रायश्चिन्तात्मेव च ।
 श्रभिषेकं ततः कुर्यादाचार्यैः पितृपुत्रयोः ॥८॥
 वस्त्रालङ्घारगोदानैराचार्यं पूजयेत्पुनः ।
 श्रुत्विजां दक्षिणां दद्यान्माषत्रयसुवर्णकम् ॥९॥
 देवताप्रतिप्रादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह ।
 याम-शत्र्या-ऽसनादीनि दद्याचादाषशान्तये ॥१०॥
 भोजयेद् ब्राह्मणान्सर्वान् विचाशात्यविवर्जितः ।

अथ प्रयोगः— कर्ता मास-पक्षाद्युल्लिख्या ॐ स्य कुमारस्य विष्टीयोक्त्वा त्वचिसूचितारिष्टशान्त्यर्थमेकनक्षत्रशान्तिं करिष्य इति सङ्कल्प्य गणेशपूजन-स्वस्तिवाचनाऽभ्युदयिकाऽचार्यतिवर्गवरणानि कुर्यात् । अथाऽचार्यैऽग्नेरीशान्यां कुम्भं संस्थाप्य रक्तवस्त्रयुग्मेनाऽचञ्चाद्य तस्मिन् पूर्णपात्रोपरि तत्त्वान्वाश्रोक्तमन्त्रेण प्रतिमायां तत्र वान्नं तदेवतां इत्यक्षम्य सम्पूज्य अग्निं प्रतिष्ठाप्याऽन्वाद्वाच आत्म-आगान्तं कृत्वा तत्त्वान्वाचमन्त्रेण समिक्षव्राज्याति प्रस्त्रेकमष्टोत्तरशतं

हुत्वा होमरेषं समाप्य शिशुं तत्पित्रादीश्चाऽभिपिञ्चेत् । ततः कर्तो-
चरपूजां कृत्वा विसृज्य प्रतिमादिकं गवादि चाऽऽचार्यायं दत्वा
ऋतिवग्भयश्च प्रत्येकं सौवर्णमाषत्रयात्मिकां यथाशक्ति दद्विष्णां दत्वा
यथाविभवं यानश्चायां-८८सनादीनि च दत्वा ब्राह्मणान्मोजयित्वा
स्वयं भुञ्जोत । इत्येकनकान्तशान्तिप्रयोगः ।

अथ ग्रहणोत्पत्तौ शान्तिः ।

शौनकः—ग्रहणे चन्द्र-सूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते ।

व्याधिपीडा तदा स्त्रीणामादौ तु ऋतुदर्शनात् ॥ १ ॥

इत्थं सज्जायते यस्तु तस्य मृत्युन् संशयः ।

व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोकश्च कलहो भवेत् ॥ २ ॥

शान्तिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया ।

योस्मिन् ऋते विशेषेण ग्रहणं संप्रजायते ॥ ३ ॥

तदक्षाधिपते रूपं सुवर्णेन विशेषतः ।

चन्द्रं चन्द्रग्रहे धीमान् रजतेन विशेषतः ॥ ४ ॥

राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः ।

शुचौ देशे प्रथत्नेन गोमयेन प्रलेपयेत् ॥ ५ ॥

नागेन = सीसेन ।

तस्योपरि न्यसेद्दीपान्ववस्थं सुशोभनम् ।

त्रयाणां चैकरूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत् ॥ ६ ॥

रक्ताक्षं तं रक्तगन्धं रक्तपुष्पाम्बराणि च ।

सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकराय च ॥ ७ ॥

श्वेतवस्त्रं श्वेतमाल्यं श्वेतगन्धाक्षतादिभिः ।

चन्द्रग्रहे प्रदातव्यं चन्द्रप्रीतिकराय च ॥ ८ ॥

राहवे चैव दातव्यं कृषणपुष्पाम्बराणि च ।

दद्याक्षत्रनाथाय श्वेतगन्धानुलेपने ॥ ९ ॥

सूर्यं सम्पूजयेद्वीमानाकुष्णेनेति मन्त्रतः ।
 चन्द्रग्रहे च पालाशैः समिद्भिर्जुहुयान्नरः ॥१०॥
 दूर्वाभिर्जुहुयाद्वीमान् राहोः सम्प्रीणनाय च ।
 समिद्भिर्जलवृक्षोत्थैर्भेशाय जुहुयाइबुधः ॥११॥

भेशाय = नक्षत्राधिपतये ।

आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः ।
 पञ्चगच्छैः पञ्चरत्नैः पञ्चलक् पञ्चपलवैः ॥१२॥
 जलैरौषधकल्कैश्च सहितैः कलशोदकैः ।
 औषधकल्कैः = सर्वौषधिकल्कैः ।
 अभिषेकं प्रकुर्वीत यजमाने प्रयत्नतः ॥१३॥
 मन्त्रैर्वरुणदेवत्यैरापो हि ष्टादिभित्रिभिः ।
 इमं मे गङ्गे पितरस्तत्त्वायामीति मन्त्रकैः ॥१४॥
 अभिषेके निष्ठते तु यजमानः समाहितः ।
 आचार्यं पूजयेत्पश्चात् सुशान्तो नियतेन्द्रिय ॥१५॥
 तस्मै दद्यात्प्रयत्नेन भक्तया प्रतिकृतित्रयम् ।
 दक्षिणाभिश्च संयुक्तं यथाशक्तचनुसारतः ॥१६॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 तेभ्योऽपि दक्षिणां दद्याद्यजमानः समाहितः ॥१७॥
 अनेन विधिना शान्ति कृत्वा सम्यग्विशेषतः ।
 अकालमृत्युशोकं च व्याधिपीडा न चाप्नुयात् ॥१८॥
 सौख्यं सौमनसं नित्यं सौभाग्यं लभते नरः ।
 इत्यं ग्रहणजातानां सर्वारिष्टविनाशनम् ॥१९॥
 कथितं भार्गवेणोदं शौनकाय महात्मने ।
 इति चन्द्र-सूर्यग्रहणप्रसूतिशान्तिः ।

अथ विषघटिकाशान्तिविधिः ।

तत्र दुद्गार्थः—

विषनाडीषु सङ्जातः पितृ-भ्रातृ-धनात्मनाम् ।
 नाशकुद्विषशक्त्वाद्यैः क्ररलग्नेऽष्टमेऽपि वा ॥ १ ॥
 तदोषपरिहाराय शान्तिकर्म समारभेत् ।
 रुद्रो यमोऽयिमृत्युश्च देवताः परिकीर्तिताः ॥ २ ॥
 सुवर्णेन यथाशक्त्वा तत्त्वलक्षणसंयुताः ॥ ३ ॥
 प्रतिमाः कारयित्वा तु आहकब्रोहिभिः स्थले ॥ ४ ॥
 स्थानिहलं परिकल्पयाऽथ कुम्भमौषधिसंयुतम् ।
 जलैः सम्पूर्यं संस्थाप्य मृदादि प्रक्षिपेत्ताः ॥ ५ ॥
 वस्त्रदयेन संवेष्य पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ।
 कुम्भोपरि तु संस्थाप्य चतस्रः प्रतिमास्तथा ॥ ६ ॥
 तत्त्वन्मन्त्रैश्च सम्पूर्ज्य गन्धपुष्पोपहारकैः ।
 कदुद्रायेति मन्त्रेण यमाय सोममित्यथ ॥ ७ ॥
 अग्निमूर्द्धेति मन्त्रेण परं मृत्यो इति त्वथ ।
 एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैस्तु क्रमादर्चेऽधुनेत्तथा ॥ ८ ॥
 समिच्चरूपृतद्रव्यैः प्रत्येकं च यथाक्रमम् ।
 अत्तिविभिश्च सहाचार्यो हुनेऽष्टसहस्रकम् ॥ ९ ॥
 अष्टोचारशतं वाऽथ अष्टाविंशतिमेव वा ।
 ततस्तिलैर्हुनेद्वेष्टस्तत्त्वान्मन्त्रैश्च कल्पवित् ॥ १० ॥
 ततोऽभिषिङ्गयेदेनं मन्त्रैः पौराणिकैः क्रमात् ।
 प्रार्थ्यतां भगवानोशः पिनाकी सर्वतोमुखः ॥ ११ ॥
 तत्र मूर्तिप्रदानेन समस्ताऽभीष्टदो भव ।
 ईषत्पीनो यमः कालो दण्डहस्तः प्रशान्तधीः ॥ १२ ॥
 रक्तहक् पाशभृत्कृष्णो महिषस्थः शिवं कुरु ।

पिङ्गलशमश्रुकेशाक्षः पिङ्गाक्षचतुरोहणः ॥१२॥
 छागस्थः साक्षसूत्रश्च सप्तार्चिः शक्तिधारकः ।
 तव मूर्तिप्रदानेन मम पापं विनाशय ॥१३॥
 दंष्ट्राकरालवदनो नीलाङ्गजनसमाकृतिः ।
 वृक्ष-खड्ग-गदापाणिर्मृत्युर्मा पातु सर्वदा ॥१४॥
 इत्थमेवं विधैर्मन्त्रैर्यथाविधिसमाहितः ।
 गो-भू-हिरण्य-वस्त्रैर्च आचार्यं पूजयेत्सुधीः ॥१५॥
 एवं कुर्यात्प्रदानेन विषदोषः पशास्यति ।
 इति विषघटीशान्तिः ।

अथ भ-गण्डान्तशान्तिः ।

गर्गः—अश्विनी-मघ-मूलादौ त्रिवेद-नवनाडिका ।
 रेवती सर्प-शक्रान्ते मास-रुद्र-रसाः क्रमात् ॥१॥
 अश्विनी-मघ-मूलादौ नाडिका द्वितयं तथा ।
 अश्विनी-मघ-मूलानां पूर्वार्द्धे वाध्यते पिता ॥२॥
 पूर्षादिसर्पपश्चार्द्धे जननी वाध्यते शिशोः ।
 पितृग्रथ दिवाजातो रात्रिजातस्तु-मातृहा ॥३॥
 आत्महा सन्ध्ययोजन्ति नास्ति गण्डे निरामयः ।
 सर्वेषां गण्डजातानां परित्यागो विधीयते ॥४॥
 वज्जयेदर्शनं यावद्वर्षं षाठमासिकं भवेत् ।
 तंस्य शान्तिं प्रव्रक्ष्यामि सोमपन्त्रेण भक्तिमान् ॥५॥
 कांस्यपात्रं प्रकुर्वीत पल्लैः षौडशभिर्नवम् ।
 अष्टभिश्चतुर्भिश्च द्वाभ्यां वा शोभनं तथा ॥६॥
 त्रन्मध्ये पायसं शुभ्रं जननीक्षेन पूरितम् ॥७॥
 राजतं चन्द्रपर्चेत् सिंतपुष्पसद्वस्तकैः ॥८॥

दैवज्ञः कौपवासाश्च शुक्रमाल्याम्बरार्चितः ।
 सोमोऽहमिति सञ्ज्ञन्त्य पूजां कुर्यादतन्द्रितः ॥ ८ ॥
 जपेत्साहस्रकं मन्त्रं श्रद्धानः समाहितः ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण पूजां कुर्यात्समाहितः ॥ ९ ॥
 दद्याद्वै दक्षिणामिष्टां गणडदोषप्रशान्तये ।
 शुक्रं वागीश्वरं चैव ताप्रपात्रसमन्वितम् ॥ १० ॥
 गणडदोषोपशान्त्यर्थं दद्याद्वेदविदे शुचिः ।

इति भगवान्तशान्तिः ।

अथ दिनक्षयादिशान्तिः ।

गर्गः—दिनक्षये व्यतीपाते व्याघाते विष्टि-वैधृतौ ।
 मूले गणडतिगणडे च परिघे यमघणटके ॥ १ ॥
 कालदण्डे मृत्युयोगे दुष्टयोगे सुदारणे ।
 तस्मिन् गणडदिने प्राप्ते प्रसूतिर्यदि जायते ॥ २ ॥
 अतिदेष्टकरी प्रोक्ता तत्र पापयुते सति ।
 विचार्यं तत्र दैवज्ञं शान्तिं कृत्वा यथाविधि ॥ ३ ॥
 यजमानो देवतानां ग्रहणां चैव पूजनम् ।
 दीपं शिवालये भक्त्या धृतेन परिदापयेत् ॥ ४ ॥
 अभिषेकं शङ्कुरस्य अश्वत्थस्य प्रदक्षिणम् ॥
 श्रीयुर्वद्धिकरं जाप्यं सर्वारिष्टविनाशनम् ॥ ५ ॥
 गुरुदैवतविप्राणां पूजनं गोश्च वद्धेनम् ।
 पुष्ट्यायुस्तुष्टिशान्त्यर्थमभीष्टफलसिद्धये ॥ ६ ॥
 सर्वारिष्टहरार्थाय ग्रहयज्ञं सप्ताचरेत् ।
 शिवाय विधिवद्धक्त्या दीपदानं करोति यः ॥ ७ ॥
 अखण्डे गोधृतेनैव स वै मृत्युं जयेन्नरः ।

विष्णुमूर्ति महापुण्यमश्वत्थं श्रीकरं सदा ॥८॥
 प्रदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्वा मृत्युं जयेन्नरः ।
 सर्वसम्पत्समृध्यर्थं नित्यं कन्याएवृद्धये ॥९॥
 अभीष्टफलसिध्यर्थं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अभिषेकं शिवे शान्तिं कृत्वा भक्त्या नरोत्तमः ॥१०॥
 अकालमृत्युं निर्जित्य दीर्घायुर्जायते नरः ।
 गणपत्यं पुरुषसूक्तं सौरं मृत्युञ्जयं शुभम् ॥११॥
 शान्तिजाप्यं रुद्रजाप्यं कृत्वा मृत्युञ्जयो भवेत् ।
 मूले वा सर्पगण्डे वा कुर्यादेतानि यत्नतः ॥१२॥
 आयुर्वृद्धिकरार्थाय गण्डेष्ठप्रशान्तये ।
 इति गर्गोक्तगण्डजननशान्तिः ।

अथ त्रिकशान्तिः ।

शान्तिसर्वस्वे—

सुतत्रये सुता चेत्स्यात्तत्रये वा सुतो यदि ।
 माता-पित्रोः कुलस्यापि तदाऽनिष्टं महद्भवेत् ॥१॥
 ज्येष्ठनाशो धने हानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत् ।
 तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत विच्छाळ्यविवर्जितः ॥२॥
 जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने ।
 आचार्यमृत्विजो वृत्वा ग्रहयज्ञपुरःसरम् ॥३॥
 सह वा ग्रहयज्ञः स्यात्स्वस्य विच्छानुसारतः ।
 ब्रह्म-विष्णु-महेशोन्द्रप्रतिमाः स्वर्णतः कृताः ॥४॥
 पूजयेद्वान्यराशिस्थ — कलशोपरि शक्तिः ।
 पश्चमे कलशे रुद्रं पूजयेद्वासद्भ्युया ॥५॥
 रुद्रसूक्तानि चत्वारि शान्तिसूक्तानि सर्वशः ।

द्विज एको जपेद्वेषकाले शुचिः समाहितः ॥ ६ ॥
 आचार्यो जुहुयात्त्र समिदाज्यतिलांश्चरम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा विशति तु वा ॥ ७ ॥
 देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्यो ग्रहपुरःसरम् ।
 ब्रह्मादि-मन्त्रैरिन्द्रस्य यत इन्द्रभजामहे ॥ ८ ॥
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलि पूर्णाहुतिं ततः ।
 अभिषेकं कुदुम्बस्य कृत्वाऽचार्यं प्रपूजयेत् ॥ ९ ॥
 हिरण्यं धेनुरेका च ऋत्विजां दक्षिणा ततः ।
 प्रतिमा गुरवे देया उपस्कारसमन्विताः ॥ १० ॥
 कांस्यास्य वीक्षणं दत्वा शान्तिपाठं तु कारयेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दीनानाथांश्च तप्येत् ॥ ११ ॥
 एवं शान्तिविधानेन सर्वारिष्टं विलीयते ।

इति त्रिकशान्तिः ।

अथ प्रसववैकृतशान्तिविधिरुच्यते ।

अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा ।
 विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनास्तथा ॥ १ ॥
 अमात्रुषा अखण्डाश्च अजातव्यं जनास्तथा ।
 हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ॥ २ ॥
 पश्वः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसुपाः ।
 विनाशं तस्य देहस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् ॥ ३ ॥
 चिर्विसयेत्तद्वृपतिः स्वराष्ट्रात्मित्यश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः ।
 चिकित्सनैर्ब्राह्मणतप्यण्श्च ततोऽस्य शान्तिं समुपैति पापम् ॥ ४ ॥

अथ यमलशान्तिविधिः ।

अत्र ब्राह्मणं तदाहुर्य आहिताग्निर्यस्य भार्या गौवा यमौ जन-
येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति । सोऽग्ने मरुत्वते त्रयोदशकपालं पुरो-
डाशं निर्वपेत्तस्य यज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि क्षयेरा इवेदं चरमा
अहे वेत्याहुतिं वाऽऽहवनीये शुद्धयादग्ने मरुत्वते स्वाहेति सा
तत्र प्रायश्चित्तिरिति ।

कारिका—अथ यस्य वधूर्गौ वा जनयेच्चेद्यमौ ततः ।

समरुद्भ्यश्वरुं कुर्यात् पूर्णाहुतिमथापि वा ॥ १ ॥ इति

अथ प्रथमदिनादिषु देवोगृहीतबालकरक्षणम् ।

मदनरत्ने योगसागरे—

प्रथमेऽहनि गृह्णाति बालकं बालिनी ग्रही ।

बालिनीस्थाने पाथिनीग्रहीति नारायणीये पाठः ।

गन्धिनीति गुणोत्तरे ।

तया गृहीतपात्रस्य चेष्टितान्युपलक्ष्येत् ।

गात्रो द्वे गोनिराहारो लालाग्रीवानिवर्तनम् ।

लिम्पेत धातकी-लोध्र-मञ्जिष्ठा-ताल-चन्दनैः ॥ १ ॥

धूपयेन्महिषाक्षेण ततो मुश्चति सा ग्रही ।

लेपनधूपने बालस्य नारायणीये बलिदानानुवृत्तौ—

मत्स्य-मांस-सुराभक्ष्य-गन्धा-इस्कू-धूप-दीपकैः ।

बलि दद्यादिति शेषः ।

बलिमन्त्रः प्रयोगसारे—ॐ नमःश्चामुण्डे भगवति विद्युजिज्ञहे
हाँ २ हीं २ अपसरन्तु दुष्टग्रहां हुँ । तद्यथा—गच्छन्तु बालान्यतः
स्थाने रुद्रो व्यापयति स्वाहा विद्युजिज्ञहे हाँ हीं हुँ हुँ मुँ शुँ श्वा
स्वाहेति ।

बालग्रहाणां विद्येयं शस्ता बलिनिर्वदने ।

बलिभ्व रवेहदयेऽस्ते दिनाङ्गेऽन्ना क्रेयः ।

बलिस्थानानि प्रयोगसारे—

कदम्बश्च करञ्जश्च विनीतोऽनिम्ब एव च ।

अश्वत्थोदुम्बररचैव श्लेषमान्तक-वटौ तथा ॥ १ ॥

मादुषज्ज्वाः क्रमेणोक्ताः पूर्वादीशान्तदिग्गताः ।

लेषामेकं समाश्रित्य बलिं दधाद्यथोदितम् ॥ २ ॥

प्रतिस्थूलं प्रत्युदकं प्रतिवृक्षमथाऽपि वा ।

स्थूलम् = तटम् । क्वचिचित्तु कूलमित्येव पाठः ।

अत्राशायामनुक्तायां प्राक् प्रोक्तान्नानुसारतः ॥ ३ ॥

यत्र वा रोचते तत्र मातणां बलिमाहरेत् ।

कृत्वा नीराजनान्तं बलिमिति विधिवद्वालमाहूय संस्पृश्या-

उद्दिस्तसर्वगात्रं शिरसि सकुसुमैरज्ञतैर्नामयित्वा ।

क्षिप्त्वाऽप्ये देवताया विधिवदुपहितैस्तत्र गीतैः सुमन्त्रैः

कुर्याद्रक्षां समीक्ष्य क्षणमिव विलयं याति दुष्टग्रहात्तिः ॥

नीराजनमन्त्रोद्भारो नारायणीये—

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्दो वैश्रवणस्तथा ।

रक्षन्तु त्वरितं वालं मुश्च मुश्च कुमारकम् ॥ १ ॥

कालगुणोत्तरे—

पलाशा-अश्वत्थ-कफित्थ-बिल्वौदुम्बर-पल्लवाः ।

पञ्चभज्ञाः स्मृता ह्यते बालानां हितकारकाः ॥ २ ॥

स्नापितं भूषितं वालं तता मुञ्चति सा ग्रही ।

प्रयोगसारेऽपि—

पलाशोदुम्बरा-अश्वत्थ-बिल्व-न्यग्रोथ-पल्लवाः ।

कृथितेन कषायेन परिषिङ्गेत्प्रशान्तये ॥

परिषिङ्गेत् = स्नापयेदिति मदनः ।

अथ मन्त्रः—ॐ नमङ्ग मुण्डे इत्यादिर्बलिदाने पूर्वमुक्तः ।

रक्षामन्त्रः प्रयोगसारे—

रक्ष रक्ष महादेव ! नीलग्रीव ! जटाधर !

ग्रहैस्तु सहितो रक्ष मुञ्च मुञ्च कुमारकम् ॥ १ ॥

अमुं मन्त्रं भूर्जपत्रे विलिख्य तत्पत्रं भुजे बध्नीयादिति मन्त्रः । बालकशिखास्पर्शपूर्वकं जपे मन्त्र उक्तः प्रयोगसारे—ॐ सर्वमातर इमं ग्रहं संहरन्तु हुरोदय २ स्फोटय २ स्वाहा २ गज्जर्ज २ सर गृह्ण २ आमर्दय २ हिम २ हन । एवं सिद्धिं रुद्रो ज्ञापयति स्वाहा । अथ होमोऽपि प्रयोगसारे—ॐ कूर्माणिड भगवति ! सुराग्निणि ! संमु-
ण्डिते ! मुञ्च २ दह २ पच सर २ गच्छ स्वाहा २ ।

कृत्वा चतुष्पथे कुण्डं मन्त्रेणाऽनेन मन्त्रवित् ।

त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा सहस्रं ज्ञाह्याचिलैः ॥ १ ॥

यान्ति दुष्टग्रहाः शान्तिं बलिना चाऽनुमोदिताः ।

बालरोदनपरिहारार्थं यन्त्रमुक्तं प्रयोगसारे—षड्स्त्रं मध्ये हीं-
कारस्तन्मध्ये शिशोर्नाम विलिख्य षट्सु अस्त्रेषु उँ लुलुव स्वाहेति
मन्त्रस्य षड्क्षराणि विलिख्य तद्विर्निविव द्वितयं विलिख्य तद्वि-
हिरधोमुखैरद्वचन्द्रैरावेष्टय पञ्चोपचारैः सभ्यूज्य बालहस्ते बध्नी-
यादिति ॥

अथ बालग्रहस्तवः ।

प्रयोगसारे—प्रणम्य शिरसा शान्तं गणेशाऽनन्तमीश्वरम् ।

बालग्रहस्तवं वक्ष्ये समस्ताऽभ्युदयपदम् ॥ १ ॥

तपसा यशसा दोप्त्या वपुषा विक्रमेण च ।

निर्दिष्टो यः सदा स्कन्दः स नो देवः प्रसीदतुः ॥ २ ॥

रक्तमान्याम्बरधरो रक्तगन्धानुलेपनः ।

रक्तादित्योऽज्ज्वलः शान्तिः स नो देवः प्रसीदतु ॥ ३ ॥

यो नन्दनः पशुपतेर्मातृणां पावकस्य च ।

गङ्गोमाकृत्तिकानां च स नो देवः प्रसीदतु ॥ ४ ॥

देवसेनापरिष्टुते देवसेनाऽचितः सदा ।
 देवसेनापतिः श्रीमान् स नो देवः प्रसीदतु ॥५॥
 शक्तिः शक्तिधरपूरः कुमारः शिखिवाहनः ।
 सुरारिहा महासेनः स नो देवः प्रसीदतु ॥६॥
 प्रकृत्या सुन्दरो दान्तो देवैश्वर्योदयान्वितः ।
 नानाविनोदसम्पन्नः स नो देवः प्रसीदतु ॥७॥
 प्रबोधा सुप्रबोधा च बोधना सुप्रबोधना ।
 प्रबुद्धा च प्रबोधा च सुप्रीता सुप्रनास्तथा ॥८॥
 मनोन्मनीति विख्याता योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 सुव्रता रुक्मिणी चैव मन्दवेगा विभीषणा ॥९॥
 विद्युज्जिहा महानासा शतानन्दा तथाऽपरा ।
 बालदा प्रमदा चेति योगिन्यः पान्तु बालकम् ॥१०॥
 हरिणी चाऽथ वाराही वानरी क्रोष्टुकी तथा ।
 कुवेरी कोटराज्ञी च कुम्भकण्ठा च चण्डिनी ॥११॥
 बलाद्विकारिणी चेति योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 शुद्धा विशुद्धा श्रद्धा च योगासिद्धा मितम्बदा ॥१२॥
 सुभगा शुभदा गौरी बलाविकरिणीति च ।
 नानाविज्ञानविख्याता योगिन्यः पान्तु बालकम् ॥१३॥
 लम्बा प्रलम्बा च तथा लम्बकण्ठा च लस्त्रिका ।
 ज्वालाकराली कालिन्दी कालिकेति यथोदिताः ॥१४॥
 स्वरूपन्दाऽचारसम्पन्ना योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 प्रणीता सुप्रणीता च मालिनी विश्वमालिनी ॥१५॥
 विमला कमला माली लेला रौद्री च विश्वदा ।
 विचरन्त्यो यथा कामं योगिन्यः पान्तु बालकम् ॥१६॥
 वायुवेगा महावेगा सुवेगा वेगवाहिनी ।

शशिनी हंसिनी हृष्टिः सुष्टिः पौष्टिकसिद्धिदा ॥१७॥
 दिव्यानुभावावाहिन्यो योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 भ्रमिनो भासिनी नित्या निर्मिना सुभगा गुहा ॥१८॥
 क्लेदिनी द्राविणी वामा योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 रुद्रशक्तिविनिष्क्रान्तमेकाशीति-क्रमोदितम् ॥१९॥
 योगिनीष्टन्दमेतद्धि सिद्धविद्याधराऽर्चितम् ।
 स्कन्दग्रहाधिदैवं तद्वालंकं पातु सर्वदा ॥२०॥
 शङ्कुनी रेवती देवी शिखा च मुखमण्डिका ।
 प्रलम्बा पूतनाख्या च कटपूतनिका पुनः ॥२१॥
 विजया गोमुखी धूम्रा मुण्डमाला तथाऽपरा ।
 अधोलम्बा च पदा च कुमुदाऽप्यथ चाऽम्बिका ॥२२॥
 भानिनी चैव काली च देवी प्रेतमुखी तथा ।
 ऐन्द्री मार्जारिका भूयः कुरुणी च शुभाकृशा ॥२३॥
 क्रालरात्रिश माया च लोहिता पिलिपिञ्चिका ।
 भीतारणी चक्रवादा भीषणा दुर्जयापरा ॥२४॥
 तापनी कटकोली च मुक्तकेशी महाबला ।
 अहङ्कारी जया तद्वज्ञमेषा त्रिदणिका ॥२५॥
 रोदनो मुकुटाभिख्या ललाटा पिङ्गला तथा ।
 श्रीतला बालिनी चैव तापसी पापराज्ञसी ॥२६॥
 मानसा धनदा देवी बलानावर्तिनी तथा ।
 यमुना जातवेदा च मानिनी कलहंसिनी ॥२७॥
 बालिका देवदूती च वायसी यक्षिणी तथा ।
 स्वच्छन्दा पालिका चैव वासिनी चाम्बिकेति च ॥२८॥
 पञ्चाशतु कुलोत्पन्नाश्रतुष्णष्टि समीरिताः ।
 योगिन्यो नित्यसन्तुष्टाः स्कन्दाऽप्यस्मारदेवताः ॥२९॥

नानारक्षाधिकारस्था बालकं पान्तु सर्वदा ।
 महालक्ष्मीर्महातज्जा महासेना महाबला ॥३०॥
 महाकम्पा महाभीमा महातेजा महोत्सवा ।
 महासेना महाचण्डा मोहिनी वीरनायका ॥३१॥
 एकवीरा विशालाक्षी सुकेशी सुमनास्तथा ।
 सुकेशिनी च सन्तुष्टा दण्डिनी च विलम्बिनी ॥३२॥
 भाषिनी चाऽथ सौबण्णी सिंहवक्त्रा कट्ठिनी ।
 भ्रमरा चञ्चला चम्पा सिद्धिदा च तथाऽपरा ॥३३॥
 शातोदरी धृतिः स्वाहा स्वधार्घ्या च सनातनी ।
 शम्बरा च तथा देवी नीलग्रीवा तथाऽम्बिका ॥३४॥
 वितला गन्धिनी वामा क्रीडन्ती चैव वाहिनी ।
 कर्णिणी मालती फुल्ला कालकण्णी च चण्डिका ॥३५॥
 चित्रानना गुहा चेति पार्वती सङ्कृतिर्गता ।
 पञ्चाशनवसम्पन्ना शकुनी दैवतप्रिया ॥३६॥
 योगिन्यः कामरूपिण्ये बालकं पान्तु सर्वदा ।
 विश्वन्तपा प्रभावज्ञा सर्वज्ञा सर्वगा गुहा ॥३७॥
 दुर्गा सरस्वती ज्येष्ठा श्रेष्ठा पद्मा पराऽपरा ।
 प्रमदा रोहिणी शीता प्रद्वी प्रद्वादिनी विभा ॥३८॥
 विभूतिर्विततिः प्रीतिः प्रकृतिप्रमतिर्यथा ।
 एता भगवता सृष्टा योगिन्यो योगसिद्धिदाः ॥३९॥
 पञ्चविंशतिराख्याता रेवती शक्तिगोचरा ।
 जगदाप्यायनकरा बालकं पान्तु सर्वदा ॥४०॥
 नन्दश्चैवोपनन्दश्च गोमतिः सुमतिस्तथा ।
 विद्युजिहो महाकालः करालस्तिमिळोचनः ॥४१॥
 त्रेजहोडा विरूपाक्षो गोमुखो वडवामुखः ।

कालाननः करालश्च शङ्कुकर्णो विभीषणः ॥४३॥
 एते शङ्कुन्दनोत्पन्ना वीराः पेढश राज्ञसाः ।
 पूतना देवता सुष्टु बालकं पान्तु सर्वदा ॥४३॥
 वज्रिणी शक्तिनी चाढ्या दण्डिनी खज्जिनी तथा ।
 पाणिनी ध्वजिनी देवी गदिनी शूलिनी परा ॥४४॥
 पविनी चक्रिणी चेति सर्वाकारा भयप्रदाः ।
 एता दिष्टनिर्मिता देव्यो योगिन्यो देवकीर्तिताः ॥४५॥
 अधिभूतप्रधाना या पायात्सा शान्तपूतना ।
 प्रसन्ना मातरः सर्वा बालकं पान्तु सर्वदा ॥४६॥
 अर्थको जलको भूमा उग्रः स्कन्दश्च कीर्तिः ।
 वीरेशाः पितृभिः सुष्टु नैजमेषाधिदेवताः ॥४७॥
 पञ्चशक्तिप्रधानास्ते बालकं पान्तु सर्वदा ।
 आदित्या वसवो रुद्राः पितरो यस्तस्तथा ॥४८॥
 शुनयो मनवः काला ग्रहयोगाः सनातनाः ।
 सिद्धाः साध्याश्च गन्धर्वा देव्यश्च इप्सरसां वराः ॥४९॥
 विद्याधरा मंहादैत्या बालकं पान्तु सर्वदा ।
 सहजा योगजा चैव वीरजा मन्त्रजा तथा ॥५०॥
 योगिन्यो योगवनिता नानाविभवगोचराः ।
 भवानी नाम सन्तुष्टा बालकं पान्तु सर्वदा ॥५१॥
 शूलोंके च शूलोंके स्वर्लोंके याश मातरः ।
 अधश्वोर्ध्वं च तिर्यक् च क्रीडन्त्योऽनन्तमूर्तयः ॥५२॥
 प्रसन्नयोगसम्पन्ना दिव्यैश्वर्यसमन्विताः ।
 स्वच्छन्दपदसम्भूतैर्भैरवैः परिवारिताः ॥५३॥
 रक्षन्तु बालकं प्रीताः शान्तिर्नयतु चेतसा ।
 दिव्यं स्तोत्रमिदं पुण्यं बालरक्षाधिकारकम् ॥५४॥

जपेसन्तानरक्षार्थं बालद्रोहोपशान्तिदम् ॥
इति बालस्तवः ।

इदं च हतवान्तं कृत्यमाद्यमासवर्षयोर्द्वितीयादि द्विन-मास-
वर्षेभ्यपि कार्यं विशेषस्तृच्यते —
कुमारतन्त्रे-प्रथमे दिवसे मासे वर्षे वा योगिनी तदा ।

अथवा नन्दिनी नामा पूतनाऽक्रमते शिशुम् ॥ १ ॥

तदृगृहीतस्य बालस्य उवरः स्यात्प्रथमं ततः ।

ग्रावशोषश्च वैवर्यं नाऽहारेच्छा भृशं भवेत् ॥ २ ॥

ब्रह्म-मूर्च्छा च कम्पश्च हीनज्वरयुतस्तथा ।

विधानं तत्र वक्ष्यामि येन मुञ्चति पूतना ॥ ३ ॥

नदी मृत्तिकया कुर्याच्छोभनां पुत्रिकां ततः ।

शुक्रादैदनं शुक्रगन्धस्तथा शुक्राऽनुलेपनम् ॥ ४ ॥

शुक्रपुण्डपाणि वै पञ्च ध्वजाः पञ्च प्रदोपिकाः ।

स्वस्तिकाः पञ्चपूर्वाङ्गे पूर्वस्यां दिशि संयतः ॥ ५ ॥

बलिं दधादथो श्वेतसर्पोपाशीरमेव वा ।

शिवनिर्माण्य-मार्जार-नृकेशान्निम्बपत्रकम् ॥ ६ ॥

गच्छं धृतं चेत्येतेन धूपयेच्चैव बालकम् ।

एषां दिनत्रयं कृत्वा चतुर्थे शान्तिवारिणा ॥ ७ ॥

स्नापयेद्वालकं पश्चाद्भ्रोजयेच्चापि भिञ्जुकम् ।

क्षीरेण भोजयेदेवं सुस्थो भवति बालकः ॥ ८ ॥

शान्तिवारिणेति शन्त्र इन्द्रास्त्री शन्त्रो वात इत्यादिकैः स्व-स्व-
शाखापठितैर्मन्त्रैरभिमन्त्रितं वारि शान्तिवारि । अथेवा वृद्ध्यमाण-
मन्त्रेण शतकृत्वोऽभिमन्त्रितं वारि शान्तिवारि ॥ ९ ॥

* द्वितीयदिवसे मासे हायने वा सुनन्दना ।

गृह्णाति पूतना बालं योगिनी स्वस्तनाऽपि वा ॥ १० ॥

ततो भवेत्ज्वरः पूर्वं सङ्कोचेच्च हस्तपादयोः ।

दन्तान्प्रखादत्यनिशं निमीलयति चक्षुषी ॥२॥
 आहारं च न गृह्णाति दिवारात्रं च रोदिति ।
 अक्षिरोगं छर्दनं च भवेद्दीतिः पुनः पुनः ॥३॥
 कुशत्वं च प्रजायेत इत्येतच्छुलज्जणम् ।
 तण्डुलप्रस्थपिष्ठेन विनिर्मायाऽथ पुत्रिकाम् ॥४॥
 त्रयोदशध्वजा दोपाः स्वस्तिकाय बलोदना ।
 प्रस्थप्रमाणपिष्ठेन सिद्धापूपाश्र मत्स्यकाः ॥५॥
 मांसं चेत्येतदखिलं पश्चिमायां दिशि क्षिपेत् ।
 पश्चिमायां च सन्ध्यायामेतद्यादिनत्रयम् ॥६॥
 धूपशान्ति-स्नान-ब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ॥२॥
 तृतीये दिवसे मासे वर्षे वा पूतनाऽभिधा ।
 गृह्णीयाद्योगिनी बालं ततः पूर्वं ज्वरो भवेत् ॥१॥
 प्रस्थप्रमाणपिष्ठेन पुत्रिकां कारयेत्ततः ।
 रक्तोदनं ध्वजो रक्तः स्वस्तिको रक्त एव च ॥२॥
 रक्तपुष्पं रक्तगन्धस्तथा रक्ताऽनुलेपनम् ।
 पश्चिमायां च सन्ध्यायामुदीच्यां निक्षिपेद्विलिम् ॥३॥
 धूपशान्ति-स्नान-ब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ॥३॥
 चतुर्थेऽहनि मासे तु वर्षे गृह्णाति बालकम् ।
 तुष्मएडनिका नामं पूतना चाऽथ योगिनी ॥१॥
 भीषणाख्या ततस्तस्य जायते प्रथमं ज्वरः ।
 गात्रभङ्गो स्थितिमूर्ढो वैवर्यं चाऽक्षिमीलनम् ॥२॥
 वैकल्पं श्यामता श्वासः कासो रुचिरितिक्षितम् ।
 तिलपिष्ठपयैः कृत्वा पुत्रिकां विलवकण्टकैः ॥३॥
 अष्टाङ्गं रचयेत्पुष्प-युक्तं शुद्धध्वजोऽर्जुनः ॥४॥
 स्वस्तिकोऽर्द्धप्रस्थसिद्धं भक्तं तावदपूपकाः ॥५॥

त्रिसन्ध्यं पश्चिमाऽशायां बलि दद्यात्प्रयत्नतः ।
 ताव्रदपूपका इति अर्द्धप्रस्थपरमितेनाऽन्तेन कृता इत्यर्थः ॥
 गोश्चर्जं सर्पनिर्मोक्तं लशुनं निम्बपत्रकम् ॥ ५ ॥
 मनुष्यकेश-मार्जार-लोमान्याज-घृतं तथा ।
 एतैश्च धूपयेदेकनिशि सन्ध्यात्रयेऽपि च ॥ ६ ॥
 एकनिशि एकस्मिन्नेव दिने बलिरित्यर्थः ।
 शान्तिस्नानमन्त्रब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ॥ ७ ॥
 पञ्चमे दिवसे मासे वर्षे वा पूतना शिशुम् ।
 व्रिडालिकारुया गृहीयात्पथम् जायते ज्वरः ॥ १ ॥
 हिका श्वासश्च शूलं च गात्रभङ्गो रुचिस्तथा ।
 तएङ्गुलप्रस्थपिष्ठेन निर्मायाऽथोरुपुत्रिकाम् ॥ २ ॥
 शुक्रोदनं ध्वजाः पञ्च स्वस्तिकाः पञ्च चोज्ज्वलाः ।
 पञ्च देषास्त्रशुक्रानि कुमुमानि च चन्दनम् ॥ ३ ॥
 अपराह्णे वृक्षमूले पश्चिमायां दिशि निषेत् ।
 धूपस्तु गोश्चर्जं लशुनमित्यादिकः ।
 शान्तिस्नानमन्त्रब्राह्मणभोजनानि ॥ ५ ॥
 षष्ठेऽहनि तथा मासे हायने चापि बालकम् ।
 पूतना शकुनीर्नाम गृहीयात्तदनन्तरम् ॥ १ ॥
 ज्वर उद्गेजनं गात्रे शोषः श्वासोरुचिस्तथा ।
 काशश्च हस्त-पादा-ज्ञिसङ्घोचश्चेति लक्षणम् ॥ २ ॥
 तएङ्गुलप्रस्थपिष्ठेन विनिर्मायाऽथ पुत्रिकाम् ।
 कृष्णोदनं ध्वजाः पञ्च कृष्णाः स्वस्तिकपञ्चकम् ॥ ३ ॥
 कृष्णमेवाऽथ मत्स्याश्च पायसं दुग्धमेव च ।
 मांसं चाऽपूपकास्त्वर्द्धप्रस्थपिष्ठविनिर्मिताः ॥ ४ ॥
 अपराह्णे पश्चिमायां निनिषेद्वलिपुत्रिकाम् ।
 पुत्रिकां पूर्ववत्कृत्वा प्रललं शूलपाचितम् ॥ ५ ॥

मत्स्याः पर्पटिकाश्चैव रक्तं च प्रस्थसमितम् ।

उदीच्यां पूर्वसन्ध्यायां बलिदेयः प्रशान्तये ॥ ६ ॥

अत्र बलिदानयोर्विकल्पः । तयोरेव कालयोर्बालकस्य धूपो देयः
गोश्टज्ञलशुनमित्यादिकः । तथा शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ॥ ७ ॥
बलिदानपूजायां मन्त्रस्तु—ॐ फट् २ स्वाहा ।

सप्तमे दिवसे मासे वर्षे वा शुष्करेवती ।

गृहाति पूतना बालं ततः स्यात्पथम् ज्वरः ॥ ८ ॥

गात्रभङ्गोऽथ विद्रोष आहारे कर्मपरोदने ।

इत्येतन्लक्षणं तत्र बलिदेयः प्रशान्तये ॥ ९ ॥

प्रस्थसमितपिष्ठेन सम्यक् कृत्वाऽथ पुत्रिकाम् ।

सप्त धूजाः सप्त दीपाः स्वस्तिकाः सप्त वैतथा ॥ ३ ॥

पुष्पाणि मत्स्य-मांसं च भक्तं चेत्युदगाहरेत् ।

धूपस्तु गोश्टज्ञलशुनमित्यादिकः । शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनम् ।
मन्त्रस्तु—ॐ ह्रीं फट् स्वाहा ।

अष्टमे दिवसे मासे वर्षे चाऽऽक्रमते शिशुम् ।

विडालिका नामधेया पूतनाऽस्य ततो ज्वरः ॥ १ ॥

गात्रभेदोऽत्र रुदितं रोदनं नेत्रमीलनम् ।

जिहाशोषः शिरस्फोट आहारद्वेष एव च ॥ २ ॥

अक्षिरोगो भवेदेतदिक्षितं तदग्रहाच्छिक्षणोः ।

तएहुलप्रस्थपिष्ठेन पुत्तलां कारयेत्ततः ॥ ३ ॥

पायसं मधु-सर्पिश्च क्षीर-लाजाश्च शर्षुक्ती ।

गुण्णलुं मेषमांसं च तथा पर्पटिका श्रिष्टि ॥ ४ ॥

ध्वजा दीपाश्च चत्वारो गन्धा नानाविधा श्रिष्टि ।

सुमनांसि च रक्तातीत्येवं मन्त्रोदितो बलिः ॥ ५ ॥

अमुं सप्ताहरेत्पूर्वं सन्ध्यायां दक्षिणादिशि ।

कृष्णाऽष्टम्यां वृक्ष्यमाण-मन्त्रेणाऽनुने सुन्यतः ॥ ६ ॥

ॐ नमो नारायणाय त्रैलोक्यविद्वरणाय । ॐ ह्रीं फट् स्वाहा ।
अनेनैव च मन्त्रेण पूजादिवलिहरणान्तं कर्म कुर्यात् । धूपस्तु गोश्टज्ञ-
लशुनमित्यादिकः । शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च । अत्र कृष्णाष्टम्यां
बलिहरणमिति न नियमार्थम् । किन्तु स्तुति सम्भवे प्राशस्त्यार्थम् ।
अन्यथा तत्प्रतीक्षायां शिशुविनाशापत्तेः ॥ ८ ॥

नवमे दिवसे मासे हायने वाऽपि वालकम् ।

गृह्णाति मदना नाम्नी पूतना तदनन्तरम् ॥ १ ॥

उवरश्वर्द्धिर्वणाऽध्यमानं कास-श्वासश्च तृष्णता ।

गात्रभङ्गश्च शूलं च चिह्नान्येतानि वालके ॥ २ ॥

प्रस्थमात्रेण पिष्टेन विनिर्माय च पुत्रिकाम् ।

ओदनं मत्स्य-मांसं च पर्पटीं चेन्नुमूलिकाम् ॥ ३ ॥

नित्तिपेत्पूर्वसन्ध्यायामुत्तरस्यां बलिं दिशि ।

अत्र मन्त्रः—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय कृष्णमएडले बलिमा-
दाय हर हुं फट् स्वाहा । धूपस्तु गोश्टज्ञलशुनमित्यादिकः । शान्ति-
स्नानं ब्राह्मणभोजनं च ॥६॥

दशमे दिवसे मासे हायने वाऽथ वालकम् ।

पूतना रेवती नाम्ना गृहीयाद्वालकं ततः ॥ १ ॥

ज्वरः ज्वरिः कास-श्वासौ शूलं चेत्येतदीरितम् ।

यत्र द्वेषथ तत्राऽयं बलिर्देयो विचक्षणैः ॥ २ ॥

प्रस्थप्रमाणपिष्टेन पुत्रिकां तत्र प्रकल्पयेत् ।

अष्टाङ्गं लेखयेत्तत्र विल्ववृक्षस्य कण्ठकैः ॥ ३ ॥

गुडादनं च सर्पिंश्च ध्वजानां पञ्चविंशतिः ।

स्वस्तिकानां प्रदीपानां पञ्चविंशतिरेव च ॥ ४ ॥

चत्वारि रक्तपुष्पाणि ह्येतदित्तिएदिग्गतः ।

सन्ध्यात्रये वक्ष्यमाण-मन्त्रेणाऽनेन नित्तिपेत् ॥ ५ ॥

अत्र मन्त्रः—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय हनैः हुं फट् स्वाहा ।
धूपो गोश्टज्ञलशुनमित्यादिकः । शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ॥१०॥

एकादशदिने मासे हायने पूतनार्दिका ।

गृह्णाति बालकं पश्चाज्ज्वरस्तस्य प्रजायते ॥ १ ॥

अन्नदेषो मुखे शोषो गात्रभङ्गश्च रोदनम् ।

ऊर्ध्वदृष्टिरपीत्येतत्त्वक्षणं तदग्रहाच्छिशोः ॥ २ ॥

पुत्रिका माषपिष्ठेन रचित्वा शुक्रमोदनम् ।

शुष्पाएयपि च शुक्रानि ध्वजानां पञ्चविंशतिः ॥ ३ ॥

स्वस्तिकानां प्रदीपानां पञ्चविंशतिरेव च ।

एतत्सर्वं यमशायां सन्ध्यायां प्रातराहरेत् ॥ ४ ॥

अथ मन्त्रः—ॐ नमो भगवते ताराय चन्द्रहास-वज्रहस्ताय
ज्वल द्वष्ट्रहाय ॐ फट् स्वाहा । धूपस्तु-गोश्टुङ्गलशुनमित्यादिकः ।
शान्तिस्तानं ब्राह्मणभोजनं च । प्रथमदिवस-मास-वर्षगृहीतपूतनाह-
रोकं द्वष्ट्रव्यम् ॥ ११ ॥

द्वादशे दिवसे मासे वर्षे या पूतना शिशुम् ।

अद्भुताख्या प्रगृह्णाति उवरः स्यात्प्रथमं ततः ॥ १ ॥

रोदनं सर्वदा दन्त-खादनं रक्तनेत्रता ।

रोमाङ्गस्ताप इत्येतदखिलं तस्य लक्षणम् ॥ २ ॥

तण्डुलप्रस्थपिष्ठेन कृत्वा तनाम पुत्रिकाम् ।

त्रयोदश स्वस्तिकाश्च ध्वजा दीपाख्योदशः ॥ ३ ॥

अपूपा मत्स्य-मांसं च तथा पर्पटिका अपि ।

एतत्सर्वं दक्षिणस्यां दिशि मन्त्रेण निश्चिपेत् ॥ ४ ॥

मन्त्रस्तु—ॐ नमो नारायणाय ज्वल वज्रहस्ताय हर हर शोषय
२ मर्दय २ पातय हन हन दुष्टस्त्वानां हुँ फट् स्वाहा । गोश्टुङ्ग-
मित्यादिको धूपः । शान्तिस्तानं ब्राह्मणभोजनं च ॥ १२ ॥

अथ बौधायनोक्ता ज्वराद्युत्पत्तौ शान्तयः ।

प्रतिपदि कष्टे सन्देहो वा दिनान्यष्टादश । अग्निदेवता अग्निर-
स्मीति पूजामन्त्रः । हैमीप्रतिमा । धृत-धूपो धृत-शीपश्च । यथा-

सम्भवं नैवेद्यं घृतं होमद्रव्यं शान्तिर्भवति । अत्र सर्वत्र प्रथमं तत्त्वं क्तिथिदेवतामन्त्रजपः । सहस्रादि-सङ्कल्प्याकः पश्चात्पूजा-होमदानादि-होमसंख्या चाऽष्टोत्तरशतादिव्याधितारतम्येन कल्पया । सहस्रं सृत्युनिर्देशः ॥ १ ॥ द्वितीयायां दिनानि षोडश ब्रह्मा देवता ब्रह्म-जग्नानमिति जप-पूजा-होममन्त्रः । अगुरुधूपः घृतदीपः सबत्र शर्करानैवेद्यं तिल-यवा-उज्ज्यानि होमद्रव्यं प्रतिमा च हैमी ॥ २ ॥ तृतीयायां दिनानि नवपार्वतादेवता गौरीर्मिमायेति मन्त्रः । दूर्वाभिः पूजा कुड्कुम-धूपः । गुणगुलुर्वा धूपो घृतदीपः । द्राक्षा-क्षीराऽज्ज्यं नैवेद्यम् । पायसं मधुराकं दूर्वाश्वं होमद्रव्यं प्रतिमा हैमी ॥ ३ ॥ चतुर्थ्यां दिनानि षोडशगणपतिर्देवता गणानान्तवेति पूजा होमादि-मन्त्रः । हैमीप्रतिमा कुड्कुमं रक्तचन्दनं गन्धः करवीरादीनि पुष्पाणि अगुरुधूपो घृतदीपो लड्डुका इक्षुखण्डानि नैवेद्यं नारिकेर-शकलानि कदलीफलानि च होमद्रव्यम् ॥ ४ ॥ पञ्चम्यां दिनान्येक-विश्वितर्नागा देवताः हैमीप्रतिमा नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति मन्त्रः । षष्ठ्यन्दनं गन्धः सुरभिपुष्पाणि घृत-धूपः पयो नैवेद्यं तिल-यवाऽज्ज्य-पायस-शर्करा-मधुनि यथायोगं होमद्रव्यम् ॥ ५ ॥ षष्ठ्यां दिनानि दाढश स्कन्दो देवता द्रप्सश्च स्कन्देति पूजामन्त्रः । पीतं चन्दनं रक्तं वा गन्धः रक्तानि पुष्पाणि जातीपुष्पाणि वा । जटामांसी धूपः । लड्डुकादिनैवेद्यं फलानि वा तिल-यवाऽज्ज्यं होमद्रव्यं हैमीप्रतिमा शान्तिर्भवति ॥ ६ ॥ सप्तम्यां दिनान्यष्टौ दिनानाथो देवता । आस-त्येन आकृष्णेनेति वा मन्त्रः । हैमी ताम्रजा वा प्रतिमा कुड्कुमं गन्धः करवीरादीनि पुष्पाणि गुणगुलो धूपः शर्कराघृतसंयुतं पायसं नानाफलानि च नैवेद्यमर्कसमिधः पायसं होमद्रव्यम् ॥ ७ ॥

अष्टम्यां दिनानि त्रयोदश ईश्वरो देवता तमीशानमिति पूजा-मन्त्रः । राजती प्रतिमा कर्पूरमिश्रितं चन्दनं गन्धः विलवद्लानि शर्कपुष्पाणि नार्लोत्पलानि च पुष्पाणि । जटामांसी धूपः पायसं नानाभक्षाश्वं नैवेद्यं मधुराकास्तिला होमद्रव्यं साङ्गशान्तिर्भवति ॥ ८ ॥ नवम्यां दिनान्यष्टादश भगवती दुर्गदेवता जातवेदस इति पूजा-मन्त्रः । हैमीप्रतिमा रक्तं चन्दनं गन्धः कुड्कुमादिकं वा । जपा-कुसुमादिकं पुष्पं गुणगुलधूपः घृतपक्कं नैवेद्यं त्रिमधुराकं पायसं होमद्रव्यं देवये द्विनकपात्रवानं तञ्चकाय वा ॥ ९ ॥ दशम्यां दिनानि

पञ्चविंशतिः यमो देवता हैमी लौही वा प्रतिमा यमाय त्वेति पूजा-मन्त्रः । चन्दनं सूगमदश्च गन्धः मधुसज्जरसश्च धूपः तिलतैलदीपः । विलवपत्राणि कृष्णतिलाश्च पूजाद्रव्यं कृशराङ्गं नैवेद्यं घृतं मधु-तिल-मुदगा होमद्रव्यम् ॥ १० ॥ पकादश्यां दिनानि सप्त विश्वेदेवा देवता विश्वे देवास इति मन्त्रः हैमी प्रतिमा श्वेतचन्दनगन्धः कृष्णाऽगुरु-धूपः घृतदीपः तुलसीपत्राणि पूजायां यथमोदकं नैवेद्यं तिल-यथ-मध्वाज्यं होमद्रव्यम् ॥ ११ ॥ द्वादश्यां दिनानि दश रुद्रो देवता या ते रुद्रेति मन्त्रः । हैमीप्रतिमा चन्दनं श्रीखण्डं अगुरुधूपो घृतदीपः पायसं नैवेद्यं चम्पकं पुष्पं कमलं वा । पूजायां तिल-यथा-५५ज्य-बीहि-मधुनि होमद्रव्यं शान्तिर्भवति ॥ १२ ॥ त्रयोदश्यां दिनान्यष्टौ शशी देवता रौक्मी राजती वा मूर्तिः आप्यायस्वेति मन्त्रः । पूजादी श्वेतचन्दनं गन्धः चन्दनधूपः घृतदीपः । दधि-शर्करा-नैवेद्यं तिल-यथाख्यमध्वक्ता होमद्रव्यं शान्तिर्भवति ॥ १३ ॥ चतुर्दश्यां दिनानि द्वाविंशतिः शम्भुर्देवता शम्भवायेति मन्त्रः । रौक्मी राजती वा मूर्तिः श्वेतचन्दनं गन्धः, अर्कपुष्पं विलवदलानि वा अगुरुधूपः पायसं नैवेद्यं त्रिमध्वक्तास्तिला होमद्रव्यम् ॥ १४ ॥

अमायां दिनान्यष्टादश शचीदेवता होता यक्षदिति मन्त्रः । हैमी प्रतिमा कुड्कुमादि गन्धः नानासुगन्धपुष्पाणि कृष्णाऽगुरुधूपः फैणिका-पुरिकादिनैवेद्यं शर्कराघृतपायसं होमद्रव्यम् ॥ १५ ॥

पूर्णिमायां दिनानि षोडश चन्द्रो देवता दमनकं पूजार्थमन्यत्सर्वं त्रयोदशीशान्ताद्युक्तं प्राह्म् ॥ १६ ॥ इति दोषशान्तिः ।

अथा ५५श्वलायनोक्ता वारशान्तिः ।

आदित्यवारस्य रुद्रो देवता या ते रुद्रेति मन्त्रः हैमी राजती वा मूर्तिः चन्दनं गन्धः अगुरुधूपः घृतदीपः पायसं नैवेद्यं होम-द्रव्यं च ॥ १ ॥

सोमवारस्य पार्वतीदेवता गौरीर्मिमायेति मन्त्रः हैमी राजती वा मूर्तिः कुड्कुमगन्धः सुगन्धिपुष्पम् । अगुरुधूपः । घृतदीपः । नानाभव्याणि नैवेद्यं तिलयथा होमद्रव्यं देवभक्तसन्तर्पणं च ॥ २ ॥

भीमस्य रुद्रो देवता ५५न्यत्सर्वं पष्टीशान्तिवत् ॥ ३ ॥

बुधवारस्य विष्णुदेवता विष्णो रराटमस्ति मन्त्रः । हैमं स्वरूपं पीतचन्दनं पीतपुष्पाणि कमलानि च अगुरुर्धूपो घृतदीपः यव-लड्डुका नैवेद्यं तिल-यवाऽऽज्यहोमः ॥ ४ ॥

गुरुवासरस्य ब्रह्मादेवता ब्रह्म जश्नानमिति मन्त्रः । हैमी प्रतिमा कुड्कुमगन्धः पर्णपुष्पं गुणगुलुर्धूपः शर्कराऽऽज्यं नैवेद्यं तिल-यवधाना घृतं होमद्रव्यम् ॥ ५ ॥

शुक्रवासस्य इन्द्रो देवता त्रातारमिन्द्रमिति मन्त्रः हैमी राजती वा मूर्तिः चन्दनं गन्धः चम्पकं पुष्पं अगुरुर्धूपः घृतपक्वं नैवेद्यं तिल-यवाऽऽज्यं मधुनि होमद्रव्यम् ॥ ६ ॥

शनिवारस्य यमो देवता यमेन दत्तमिति मन्त्रः हैमी लौही वा मूर्तिः । ताप्त्रजेति केचित् । चन्दनगन्धः पुष्पं कुण्डं मधु धूपः तिल-तैलदीपः । मधु-मत्स्याश्च नैवेद्यं तिला मधु च होमद्रव्यं शान्ति-र्भवति ॥ ७ ॥

इति वारशान्तयः ।

अथ नक्षत्रशान्तयः ।

वृद्धवशिष्ठः-रोगशान्ति प्रवक्ष्यामि रोगार्त्तानां शरीरिणाम् ।

वलिपूजाऽहोमैश्च जपब्राह्मणभोजनैः ॥ १ ॥

यस्मिन् धिष्ठये यदा नणां रोगः सञ्चायते तदा ।

तद्विष्टयपूजा कर्त्तव्या तत्तदीश्वरतुष्टये ॥ २ ॥

सुषर्णेन प्रमाणेन तदद्वाऽद्वेन वा पुनः ।

धिष्ठयेशप्रतिमा कल्प्या यथाविच्चानुसारतः ॥ ३ ॥

ईशान्यामयवा प्राच्यामुदीच्यां दिशि संलिखेत् ।

तएङ्गलोपर्यष्टदलं पद्मै गोमयमएङ्गे ॥ ४ ॥

पञ्चामृतैः सलेषैश्च तत्तन्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ।

स्त्राप्य कल्पोत्तमन्त्रेण प्रतिमां स्थापयेत्पुनः ॥ ५ ॥

कणिकार्यां सुसंस्थाप्य ध्यात्वा देवं समर्चयेत् ।

तद्वर्णवस्त्रगन्धादै रक्तधूपोपहारकैः ॥ ६ ॥

आरक्तवर्णं कुम्भं च पञ्चत्वक् पञ्चलवैर्युतम् ।

शुद्धवस्त्र-स्वर्णरत्-सर्वोषधि-समन्वितम् ॥ ७ ॥
 मृत्पञ्च गच्छ-सद्गोज-फल-कौद्र-कुशान्वितम् ।
 देवस्य पूर्वतः स्थाप्य जलमन्त्रैः सर्मचयेत् ॥ ८ ॥
 प्रतीच्यां स्थगिदले वहिं विधिवत्स्थापयेत्तातः ।
 मुखान्ते जुहुयादुक्त-द्रव्येणाऽष्टसहस्रकम् ॥ ९ ॥
 तिलहोमं व्याहृतिभिरज्ञेन्नारसहस्रकम् ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयात्सम्यक् जपादिपूर्वकम् ॥ १० ॥
 ततः शुद्धोपविष्टस्य रोगिणः प्राङ्गवस्य च ।
 मन्त्रपूर्वैः कुम्भजलैरब्लिङ्गैरिमन्त्रकैः ॥ ११ ॥
 मार्जनं कारयेत्तास्य सम्यक् सहूच्यपूर्वकम् ।
 नीराजनं च शुद्धात्मा पूजास्थानं समागतः ॥ १२ ॥
 देवं हुताशनं भक्त्या प्रणम्य प्रार्थयेदिति ।
 श्रमृतोद्भवधिष्ठयेश ! यतस्त्वं शङ्करात्मकः ॥ १३ ॥
 रोगादस्माच्च मां रक्तं तव वश्यश्च विष्टएयपः ।
 इति प्रार्थ्यं ततो दद्यात्प्रतिमां वस्त्रसंयुताम् ॥ १४ ॥
 दक्षिणासहितां भक्त्या आचार्याय कुदुम्बिने ।
 ब्राह्मणाय यथाशक्त्या ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥ १५ ॥
 कृत्वा नक्त्रपूजान्तं तिथिवासरयोरपि ।
 सर्वान्कामानवामोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते ॥ १६ ॥
 अभिन्नामुत्थितो व्याधिर्नवरात्रेण मुञ्चति ।
 देवस्य त्वेति मन्त्रस्य गायत्री कश्यपोऽश्विनौ ॥ १७ ॥
 श्वेतवणौ सुधापूर्ण-कलशाम्भोजधरौ पृथक् ।
 चन्द्रोत्पत्त-पुष्पा-ऽङ्ग-गुणगुलौ तु गुडप्रियौ ॥ १८ ॥
 क्षीर-लहुकभेक्तरौ समिधैः क्षीरस्तजाः ।
 एवोदनवल्लि दद्यादीपैः सार्द्दं निशामुखे ॥ १९ ॥ (१)

भरण्यामुत्थितो व्याधिरचिरान्निधनप्रदः ।
 मासेन मुञ्चत्यथवा दैवस्य कुटिला गतिः ॥२०॥
 वैयम्बकस्य मन्त्रस्य प्रोक्ताश्चन्दपिदेवताः ।
 गन्धोऽगरुकरवीरं पुष्पं धूपश्च गुण्गलः ॥२१॥
 अष्टदीपं च सर्वेषां नैवेद्यं च गुडौदनम् ।
 पाशदण्डधरो रक्तस्त्वाज्य-मध्वाक्तैर्हविः ॥२२॥
 महिषीनायकारूढः कुसरान्नं बलि हरेत् ।
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण बलिं सम्यक् प्रदापयेत् ॥२३॥(२)
 कृतिकासूत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।
 सुक् सुवाभयवरदः स्ववर्णो मेषवाहनः ॥२४॥
 मेधातिथिर्जगत्यग्नी पुनन्तु मामित्यस्य च ।
 चन्दनं यथिकापुष्प-घृत-दीपः सुगुण्गलुः ॥२५॥
 नैवेद्यं तिलमाषान्नं वरकान्नेन संयुतम् ।
 गुडोदनं हविस्तत्र पायसेन बलि हरेत् ॥२६॥(३)
 रेहिण्यामुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।
 नमो ब्रह्मणमन्त्रस्य गायत्रीविधिरीश्वरः ॥२७॥
 शुक्रः कमण्डलुस्त्वक्त-सूत्राभयवरप्रदः ।
 चन्दनं कमलं पुष्पं सदशाङ्कं च गुण्गलम् ॥२८॥
 नैवेद्यं पायसं साऽऽज्ञयं सर्वदा तैर्हविर्भवेत् ।
 दधि-क्तीर-घृत-क्तौद्र-शाल्यन्नेन बलि हरेत् ॥२९॥(४)
 चन्द्रमे चात्थितो व्याधिः पञ्चरात्रेण मुञ्चति ।
 गदावरदपाणिश्च इवेतो सौरथवाहनः ॥३०॥
 नवो नवो भवत्यस्य गायत्री गौतमः शशी ।
 चन्दनं कुमुदं पुष्पं दशाङ्कं पायसोदनम् ॥३१॥
 नैष्वेद्यं मण्डका-पूप-घृत-क्तौद्रसमन्वितम् ।

शर्करा-दस्तिप्रथेण शुद्धान्वेन वलि हरेत् ॥३२॥(५)

आद्रांयामुत्थितो व्याधिरचिराक्षिधनप्रदः ।

मासेन मुञ्चत्यथवा दैवस्य कुटिला गतिः ॥३३॥

शुद्धस्फटिकसङ्काश-शूलखडगाभयेष्टदः ।

नमः शङ्करायेत्यस्य वृहतीशो विधी ऋषिः ॥३४॥

चन्दनं सौरभं पुष्पं दशाङ्गं पायसोदनम् ।

सन्धावाज्यं हविस्तत्र दध्योदनवलि हरेत् ॥३५॥(६)

पुनर्वसौ भवेद्व्याधीर्नवरात्रेण मुञ्चति ।

कमण्डलवज्ञसूत्रेधपदर्भासुक्सुवभृत् सदा ॥३६॥

अदितिर्यैश्च मन्त्रस्य त्रिष्टुभो दुहिणोऽदितिः ।

हरिद्रा-कुङ्कुमं गन्धं पुष्पं सेवन्तिकाहयम् ॥३७॥

धूपौ मलयजं पिष्टं घृतान्नं पीतवर्णकम् ।

घृताक्ततएङ्गलहविः पीताऽन्वेन वलि हरेत् ॥३८॥(७)

पुष्ये समुत्थितो व्याधिः सप्तरात्रेण मुञ्चति ।

पीतो दण्ड-कमण्डलवज्ञ - सूत्राभयवरोद्यतः ॥३९॥

बृहस्पते परीत्यस्य त्रिष्टुप् जीवोऽङ्गिरा ऋषिः ।

कुङ्कुमं वारिजं पुष्पं नैवेद्यं घृतपायसम् ॥४०॥

मण्डका-गुडसंयुक्तमेतदेव हविर्भवेत् ।

सप्तण्डक-घृतान्वेन वलि तत्र प्रदापयेत् ॥४१॥(८)

आश्लेषासूत्थितो व्याधिः क्लेशान्मासेन मुञ्चति ।

नमो अस्त्विति मन्त्रस्य विराङ्गिनश्च सर्परात् ॥४२॥

मधुवर्णो भोगयुक्तः खड्गचर्मधरः शुभः ।

सकुङ्कुमाऽगर्गुर्गन्धपुष्पं चाऽगस्तिसम्भवम् ॥४३॥

घृत-गुण्गल-धूपोऽत्र नैवेद्यं ज्वीर-संपिण्ठा ।

हविः साज्यं सुदध्यनं दध्योदनवलि हरेत् ॥४४॥(९)

मध्यार्थं चोत्थितो व्याधिरचिरान्निधनप्रदः ।
 अथवा सार्द्धमासेन धूम्रो दण्डपवित्रधृक् ॥४५॥
 आयन्तु नस्त्विति चाऽस्य जगती पितरोक्तज्ञः ।
 चन्दनं चम्पकं पुष्पं धूपः सघृत गुणगुलः ॥४६॥
 नैवेद्यं घृतपिष्टान्नं तिलाङ्गं सघृतं हविः ।
 सतिलान्नं च मुद्गान्नं बलिं च पितृत्रृपये ॥४७॥(१०)
 पूर्वाफाल्गुनभे व्याधिरर्द्धमासेन मुञ्चति ।
 भग एव भगवानित्यस्याऽनुष्ठुप् भगो विधिः ॥४८॥
 यथाऽभयकरः पद्म-वर्णः सिंहासने स्थितः ।
 चन्दनं पालतीपुष्पं विन्व-दीपो घृतोदनम् ॥४९॥
 नैवेद्यं शर्करायथूलदृक्काभिश्च संयुतम् ।
 घृतोदनं हविस्तत्र पायसेन बलिं हरेत् ॥५०॥(११)
 अर्यमर्त्ते भवेद्व्याधिरर्द्धमासेन मुञ्चति ।
 पद्मवर्णः पद्मसंस्थः पद्मगर्भसमयुतिः ॥५१॥
 अर्यमायाति मन्त्रस्य अर्यमा त्रिष्टुवज्वनः ।
 कर्पूरं कुड्कुमं गन्धं पुष्पं धूपकसंज्ञकम् ॥५२॥
 घृत-गुणगुल-धूपोऽन्नं नैवेद्यं घृतपायसम् ।
 होमद्रव्यं घृताऽन्नं स्याच्छाल्यन्नेन बलिं हरेत् ॥५३॥(१२)
 हस्ते समुत्थितो व्याधिर्नवरात्रेण मुञ्चति ।
 उदुत्यमिति हिरण्यस्तूपो गायत्र्याऽदितिर्जपेत् ॥५४॥
 रक्तगन्धं कुड्कुमं च पुष्पं राजीवसंज्ञकम् ।
 स-गन्धगुणगुलो धूपो नैवेद्यं घृतपायसम् ॥५५॥
 मधुपुष्पं तिला-ऽज्या-न्नं दूर्वाभिः सहितं हविः ।
 गुड-शकर-मध्वाज्यपिष्टाऽन्नेन बलिं हरेत् ॥५६॥(१३)
 त्रित्रायामुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।

चित्रं देवानामित्यस्य त्वष्टाऽनुष्टुप् पितामहः ॥५७॥

अक्षसूत्राभयकरश्चित्रवर्णः शिवे रतः ।

स-कुड्कुमाऽगर्भगन्ध-कुमुमं चित्रवर्णकम् ॥५८॥

नैवेद्यं मोदकान्नाऽज्ज्यं चित्राऽन्नं स-घृतं हविः ।

तदन्नेन बलिं द्यात्सर्वरोगापनुत्तये ॥५९॥(१४)

स्वात्यक्ते चोत्थितो व्याधिः सर्वदा निधनप्रदः ।

एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चमासैर्वाऽपि विमुज्ज्वति ॥६०॥

स-नः पितेति मन्त्रस्य गायत्री मरुदङ्गिराः ।

खड्गचर्मधरः कुषणो गन्धः कुषणाऽगरुभृशम् ॥६१॥

पुष्पं दमनकं धूपः चान्दनाऽगुरुगुग्गुलुः ।

नैवेद्यं पायसं साऽज्ज्यं हविस्तेन बलिं हरेत् ॥६२॥(१५)

द्विदैवभे भवेद्व्याधिर्मासेनैकेन मुञ्चति ।

इन्द्रायी आगतमिति गायत्री चाऽस्य चैव हि ॥६३॥

मधुच्छदं ऋषीन्द्रायी तयोर्ध्यानं च पूर्ववत् ।

श्रीखराडकुड्कुमं गन्धं तयोः पुष्पं सरोरुहम् ॥६४॥

देवदारुस्तयोर्धूपो नैवेद्यं घृतपायसम् ।

तदेवाऽन्नं हविस्तत्र चित्राऽन्नेन बलिं हरेत् ॥६५॥(१६)

मित्रभे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।

मित्रस्य चर्षणीरेति गायत्री चाऽस्य चैव हि ॥६६॥

ऋषिहिररयस्तूपाख्यस्तत्र मित्रोऽधिदेवता ।

द्विभुजः पद्मगर्भाभः पद्मभृत् पद्मसंस्थितः ॥६७॥

कुड्कुमं पुण्डरीकाख्यं पुष्पं धूपं च चन्दनम् ।

नैवेद्यं पायसं साऽज्ज्यं हविः कन्दं च सूरणम् ॥६८॥

बलिस्तत्र प्रदातव्यो मधु-शक्कर-पायसम् ।

घृत-पूरक-पाषाण्नं मुड्गगर्भेशं संयुतम् ॥६९॥(१७)

ज्येष्ठायामुत्थितो व्याधिर्मृत्युरेव न संशयः ।
 अथवा मासमेकं वा मुञ्चत्येव न संशयः ॥७०॥
 इन्द्रं च इति मन्त्रस्य गायत्रीन्द्रोऽक्षिरा त्रृष्णिः ।
 इन्द्राय पूर्ववद्गन्धं च चन्दनं कुमुमं शुभम् ॥७१॥
 कर्पूरधूपो नैवेद्यं चित्राऽन्नं सुपनोहरम् ।
 हविस्तु सूरणं कन्दं मधु-कन्दं सुपायसम् ॥७२॥
 विचित्र-पुष्पगन्धेन दध्यज्ञेन वलिं हरेत् । (१८)
 मूलभे चोत्थितो व्याधिर्मासाऽद्देन विमुच्चति ॥७३॥
 खड्गचर्मधरः कृषणः करालवदनः प्रभुः ।
 मोषुणोऽस्य च गायत्री घोरः कएवोऽथ नैत्रृष्णिः ॥७४॥
 गन्धः कृषणाऽग्रः पुष्पं पद्मं नीलोत्तलं शुभम् ।
 धूपः कृषणाऽगरुर्मापमिश्रान्नमुपहारकम् ॥७५॥
 तदेवाऽन्नं हविस्तत्र माषाऽन्नेव वलिं हरेत् । (१९)
 वारिभे चोत्थितो व्याधि रोगिणो निधनप्रदः ॥७६॥
 विमुच्चत्यथवा मासैर्द्वि-त्रि-षट्-नव-सप्तभिः ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रस्य गायत्री पद्मजो जलम् ॥७७॥
 सुवर्णो द्विशुजः पद्म-पाणिर्गन्धस्तु चन्दनम् ।
 पद्मं शैलेय-धूपोऽत्र नैवेद्यं घृतपायसम् ॥७८॥
 हविर्मूरुपिष्टान्नं तदन्नेन वलिं हरेत् । (२०)
 विश्वभे चोत्थितो व्याधिः सार्द्धमासेन मुच्चति ॥७९॥
 विश्वेदेवास इत्यस्य गायत्र्या विश्वदेवता ।
 कमण्डल्बभयाम्भोजवरदश्च कुशासनः ॥८०॥
 चन्दनं कमलं पुष्पं धूपं सघृत-गुणलुः ।
 नैवेद्यं पायसाऽऽज्ञानं हविरप्येतदेव हि ॥८१॥
 समिद्विर्जित्तुलौः सार्द्धं तदन्नेन वलिं हरेत् । (२१)

अवणे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ॥८२॥

अतो देवेति मन्त्रस्य गायत्री पद्मजो हरिः ।

पीताम्बरः कृष्णवर्णः शहचक्रगदाम्बुजः ॥८३॥

चन्दनं मालतीपुष्पं धूपः कर्पूरगुम्बुलः ।

शाल्यनं षड्सोपेतं भक्ष्य-भोज्यादिभिः सह ॥८४॥

नैवेद्यं हविरप्येतत्पायसेन बत्ति हरेत् । (२२)

वसुभे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ॥८५॥

शपन्तामिति मन्त्रस्याऽनुष्टुप् व्यासो वसुस्ततः ।

चाप-वाणिधरः शुद्धगन्ध-कर्पूर-चन्दनम् ॥८६॥

वारितं गुणलुधूपो नैवेद्यं धृतपायसम् ।

हविशोदुम्बर-समिद्द-गुड-पायससंयुतम् ॥८७॥

लड्हुका-धूप-मध्वाज्य-तिल-पिष्ठबत्ति हरेत् । (२३)

वारुणे चोत्थितो व्याधिरष्टरात्रेण मुञ्चति ॥८८॥

इमं मे वरुणे इत्यस्य गायत्री करववारिपः ।

नाग-पाशधरः श्रीमान् वररत्नविभूषितः ॥८९॥

मकरस्थो गुरुगन्धः पुष्पं च कमलोत्पलम् ।

कर्पूरं चन्दनं धूपो नैवेद्यं धृतपेतिका ॥९०॥

हविरश्वत्थसमिधश्चित्राऽनेन बत्ति हरेत् । (२४)

अजपान्दे भवेद्वव्याधिः सर्वदा निधनप्रदः ॥९१॥

अथवा वहुभिर्मासैर्दिवसैर्वा विमुञ्चति ।

वामपादकरं भूम्यामाकाशे त्वपरद्वयम् ॥९२॥

प्रसार्य प्राञ्छलिः साक्षादोष्वरं चिन्तयेत्स्थितः ।

शमश्चिरित्यस्याऽजपादगायत्रीचतुराननः ॥९३॥

कुहुर्यं चन्दनं गन्धं पुष्पं श्वेताक्सरमभवम् ।

धूपः शत्रौषधीभिश्चो नैवेद्यं दधि-पायसम् ॥९४॥

हविः कूष्माण्ड-गन्धः स्यादध्यन्नेन बलि हरेत् । (२५)

अहिर्बुध्न्ये भवेद्व्याधिः सार्द्धमासेन मुच्चति ॥६५॥

नमस्ते रुद्र इत्यस्य सर्वं तत्रैव संस्थितम् ।

गन्ध-चन्दन-कपूरैः पुष्पं पद्मोत्पलं शुभम् ॥६६॥

स-विल्व-गुण्गुलु-धूपो नैवेद्यं धृतपायसम् ।

मुद्ग-माष-तिलान्नाज्य-यव-त्रीहिमयं हविः ॥६७॥

पूषा च देवताम्भोज-वणो भेजधरं शुभम् ।

रक्तचन्दनगन्धोऽत्र पुष्पं मन्दार-संज्ञकम् ॥६८॥

धूपस्तु गुण्गुलुः साज्यो नैवेद्यं धृतपायसम् ।

हविस्तदेव स-जलं दध्यन्नेन बलि हरेत् ॥६९॥(२६)

भूतेशानुगतो यस्माद्रोगनाथमहाज्वरः ।

रोगादस्माच्च मां त्राहि त्वं गृहीत्वोत्तमं बलिम् ॥१००॥

जन्मसन्धिषु नक्षत्र-राशि-लग्नेषु यमधरेषु प्रत्यरेनैधनतार-
केऽष्टमचन्द्रे रोगोत्पत्ती मृत्युः । रवि-मधा-द्वादशी-सोम-विशाखैका-
दशीनां भीमा-ऽद्वृद्धा-पञ्चमीनां बुधोत्तराषाढा-तृतीयानां गुरु-शतभि-
षक-षष्ठीनां शुक्राऽश्विन्यष्टमीनां शनि-पूर्वाषाढा-नवमीनां च यागो
मृत्युः । भरण्यनुराधा वा चन्द्रे, आद्रोत्तराषाढा वा सोमे, मधा-
शतभिषष्ठा भीमे, अश्वनी विशाखा बुधे, ज्येष्ठा मृगशिरो वा गुरु,
श्वरण अश्लेषा वा भूगौ, पूर्वाभाद्रपदा शनौ चेन्मृत्युयोगः । अतोऽ-
ओकास्तिथि-वार-नक्षत्रशान्तयो विस्तृताः कार्याः ।

अथ तिथि-वार-नैषु साधारणः प्रयोगः—

मासपक्षाद्युलिलख्य ममोत्पन्नस्य व्याधेर्जीवच्छुराराविरोधेन
समूलनाशार्थमसुकृतव्रताऽमुकदेवताख्यं जपं करिष्य इति सङ्क-
ल्प्योऽष्टशताष्टसद्व्युत्ता॒ऽन्यतमसंख्यया तत्तदेवतामन्त्रस्य जपं
कृत्वा॒अन्येन कारयित्वा वा मास-पक्षाद्युलिलख्य ममोत्पन्नव्याधेर्जीव-
च्छुराराविरोधेन समूलनिवृत्तयेऽमुकशान्तिं करिष्य इति सङ्कल्प्य ।
गणेशपूजा-ऽचार्यवरणान्तं कृत्वा॒ऽचार्यं पूजयेत् । तत आचार्यों
भूमौ तएङ्गुलैश्चतुरस्त्रं मरज्जलं कृत्वा तत्र दैर्मीं तत्तत्त्वं कुत्रिदेहतो

वस्त्रद्रव्यपरिवृत्तां वक्ष्यमाणतत्तद्गन्ध-धूपादिभिः पूजयेत् । तदी-
 शान्यां धान्ये कुम्भं संस्थाप्य जलेनाऽपूर्य्य गन्ध-सर्वैषधि-दूर्वा-
 पल्लव-पञ्चत्वक्-सप्तमूर्त-फलं पञ्चरत्न-पञ्चगव्य-हिरण्यानि तत्तन्मन्त्रैः
 क्षिप्त्वा वस्त्रद्रव्येनाऽपैषेष्य सर्वे समुद्रा इति तत्र तीर्थान्यावाह्य तत्वा-
 यामीति तत्र वस्त्रणमावाह्य सम्पूज्याऽप्नि । प्रहांश्च प्रतिष्ठाप्याऽप्य-
 भागान्ते तत्तत्त्वत्रदेवतामन्त्रेण तत्तद्रव्येण चाऽषोक्तरसहस्रा-७षो-
 चत्तरशता-षाविंशत्यन्यतरसङ्ख्यया होमं कृत्वा शान्तिकलशेन यज-
 मानाऽभिषेके विहिते तां प्रतिमां रोगो व्राह्मणाय दद्यात् । उक्तगन्धा-
 भावे चन्दनं पुष्पाभावे शतपत्रं धूपाभावे गुणगुलुः । नैवेद्याभावे घृतो-
 दनम् । होमद्रव्याभावे तिलाः । मन्त्राविज्ञाने गायत्री अषोक्तरसहस्रा-
 मृत्युनिर्देशे७षोक्तरशतमन्यत्र जुहुयात् । ततः कुशोदकैर्वरुणसूक्तैः
 पुराणमन्त्रैश्चाऽभिषेकं कुर्यात् । पूर्णाहुतिं वसोद्भारां च कृत्वा
 शान्तिपाठं कृत्वाऽपशिष्टं दद्यात् । अतः सर्वशान्तिभर्वति । तत
 आचार्याय सुवर्णप्रतिमां वस्त्रयुग्मेन वेष्टितां सवतसां गां साऽलङ्कारां
 दद्यात् । इतरेभ्योऽपि दक्षिणां दद्याद्वाह्यणांश्च भोजयेत् । इति रोगो-
 तपत्तिशान्तिप्रयोगः । मदनरत्ने-त्रिषु सर्वनक्षत्रशान्तिषु गायत्र्या
 यमोदेशेन होमो७षसङ्ख्यः बलिश्च तत्तत्त्वत्रदेवतायै सोऽपि
 होमावशिष्टद्रव्येण क्वचिदन्येन । तत्र तत्र वक्ष्यते । अत्र रोहिणी-
 पुष्पा-७७श्लेषा-पूर्वा-हस्त-स्वाती-विशाखा-७नुराधा-ज्येष्ठा-मूलोक्तरा-
 षाढा-पूर्वाभाद्रपदोक्तराभाद्रपदासु घृतमेव हामद्रव्यमनुराधाबलिरपि
 तेनैवाऽन्यत्र तु होमे बलौ च विशेषस्तत्र वक्ष्यते । द्रव्ये तु विशेषो-
 ऽश्चिन्यादिकमेण दुरघाक्ताः क्षीरवृक्षसमिधो होमे दध्योदनं बलौ
 मध्वकास्तिलाः घृतं दध्योदनं च क्षीरान्नं बलौ ४ मुद्र-तिला-घृत-
 मधु-घृताका अक्षता ३ होमे गन्धं शाल्योदनं बलौ ॥७॥ गन्ध-माल्यो-
 दनं बलौ भिक्षाग्रं बलौ ॥८॥ घृताका अक्षत-तिला होमे । अक्षत-तिला
 बलौ ॥९॥ गन्ध-पुष्पाणि बलौ ॥१०॥ तिल-माषाः ॥११॥ गन्धपुष्पबलौ
 ॥१२॥ जलयुतं होमे ॥ सघृता मुद्रा बलौ ॥१३॥ गन्ध-पुष्पाणि बलौ ॥१४॥
 दुरघाक्ताऽन्न-गन्ध-माल्यानि बलौ ॥१५-१७॥ गन्ध-माल्यं बलौ ॥१८॥
 पायसं बलौ ॥१९॥ शाल्यो होमे । पायसं बलौ ॥२०॥ होमे पायसं
 बलौ ॥२१॥ बीजाऽक्षता होमे ॥ गन्ध-पुष्पाणि बलौ ॥२२॥ अश्वत्यस-
 मिधो होमे । घृताक्षमुदगा बलौ ॥२३॥ जल-पुष्पाणि होमे ॥ पायसं

बलौ ॥२४॥ गन्ध-माल्योदनं बलौ ॥२५॥ एकविंशतिः (२१) एकविंशतिः (२८) नव(६) नव (६) दश (१०) मृत्यु (१०) विंशतिः एकविंशतिः एकविंशतिः विकल्पमासाद्वौ सप्तविंशतिः (२७) । सप्त(७) अष्टौ(८) दश (१०) अष्टौ(८) अष्टाविंशतिः (२८) एकविंशतिः विंशतिः विंशतिः (२०) विंशतिः पञ्चविंशतिः (२५) विकल्पतः पद्मत्रयोदशदिनमासाः द्वादश (१२) दश (१०) दश (१०) अष्टाविंशतिः (२८) दिनानि क्रमात्पीडाऽन्ते सुखम् । आश्लेषा-मध्या-पूर्वा-पूर्वाभाद्रपदासु पक्षे मृत्युरपि सम्भाव्यते ।

अथ ग्रहणशान्तिः

मत्स्यपुराणे-

होरायां ग्रस्यते यस्य नक्त्रे वा निशाकरः ।
प्राणसन्देहमाप्नोति स वा मरणमृच्छति ॥ १ ॥
यस्याऽत्र जन्मनक्त्रे ग्रस्यते शशि-भास्करौ ।
तज्जनानां भवेत्पीडा ये जनाः शान्तिवर्जिताः ॥ २ ॥
यस्य राशि समासाद्य भवेद्ग्रहणसम्भवः ।
तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मन्त्रौषधिसमन्वितम् ॥ ३ ॥
चन्द्रोपरागे सम्प्राप्ते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
सम्पूर्ज्य चतुरो विप्रान् शुक्रमान्याऽनुलेपनैः ॥ ४ ॥
पूर्वमेवोपरागस्य समानीयौषधादिकम् ।
स्थापयेचतुरः कुम्भानग्रतः सागरानिव ॥ ५ ॥
गजा-श्व-रथ्या-वन्मीक-सङ्गमाद्द-हृद-गोकुलात् ।
राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय नित्तिपेत् ॥ ६ ॥
पञ्चगव्यं पञ्चरत्नं पञ्चत्वक् पञ्चप्लवम् ।
रोचकं पद्मकं शङ्खं कुडुम्पं रक्तचन्दनम् ॥ ७ ॥
शुद्धस्फटिकतीर्थम्बु-सितसर्षपगोकुलान् ।
मधुकं देवदारुं च विष्णुक्रान्तां शतावरीम् ॥ ८ ॥
बलां च सहदेवीं च निशाद्वितयमेव च ।

एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भेऽष्टाऽवाहयेत्सुरान् ॥६॥
 सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितच्यकारकाः ॥७॥
 योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः ।
 सहस्रनयनश्चेन्द्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥८॥
 मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमृतद्युतिः ।
 चन्द्रोपरागसम्भूतां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥९॥
 यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मे महिषवाहनः ।
 यमश्चन्द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥१०॥
 रक्षोगणाधिपः साक्षी नीलाञ्जनसप्तभः ।
 खड्डहस्तोऽतिभीदथ ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥११॥
 नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः ।
 चन्द्रोपरागकलुषं वरणो मे व्यपोहतु ॥१२॥
 प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णमृगप्रियः ।
 वायुश्चन्द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥१३॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्डशूलगदाधरः ।
 चन्द्रोपरागदुरितं धनदो मे व्यपोहतु ॥१४॥
 योऽसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 चन्द्रोपरागपापानि निवारयतु शङ्कुरः ॥१५॥
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 ब्रह्म-विष्णवक-रुद्राश दहन्तु मम पातकम् ॥१६॥
 एवमावाहयेत् कुम्भान्मन्त्रैरेभिश्च वारुणैः ।
 एतानेव तथा मन्त्रान् स्वर्णपटे विलेखयेत् ॥१७॥
 ताम्रपटेऽथवा लेख्य नव्यवस्त्रे तथैव च ।
 मस्तके यजमानस्य निदध्युस्ते द्विजोन्माः ॥१८॥

कलशान् द्रव्यसंयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् ।
 गृहीत्वा स्थापयेदगृदं भद्रपीठोपरि स्थितम् ॥२३॥
 पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैश्च यजपानं द्विजोक्तमाः ।
 अभिषेकं ततः कुर्यामन्त्रैर्वरुणसूक्तकैः ॥२४॥
 ततः शुक्राम्बरधरः शुक्रमाल्याऽनुलेपनः ।
 आचार्यं वरयेत्पश्चात्स्वर्णपद्मं निवेशयेत् ॥२५॥
 आचार्यदक्षिणां दद्याद्गोदानं च स्वशक्तिः ।
 गन्ध-माल्ये-धूप-दीपैः पूजयेदेवतुष्टये ॥२६॥
 होमं चैव प्रकुर्वीत तिलैव्यर्हृतिभिस्तथा ।
 निवृत्ते ग्रहणे सर्वं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥२७॥
 दानं च शक्तिर्तो दद्याद्यदीच्छेदात्मनो हितम् ।
 सूर्यग्रहे सूर्यनामयुक्तान्मन्त्रांश्च कीरतेत् ॥२८॥
 चन्द्रपदस्थाने सर्वत्र सूर्यपदमूहनीयमित्यर्थः ।
 अनेन विधिना यस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत् ।
 न तस्य ग्रहणे दोषः कदाचिदपि जायते ॥२९॥

अथ जलाशयवैकृतशान्तिः ।

गर्गः—नगरादुपसर्पन्ते समीप उपयान्ति च ।
 नद्यो हृदप्रस्त्रवणा विरसा वै भवन्ति च ॥ १ ॥
 विवरणं कलुषं तप्तं फेनवज्जन्तुसङ्कुलम् ।
 क्षीरं स्नेहं सुरां रक्तं वहन्ते व्याकुलोदकम् ॥ २ ॥
 षण्मासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयं विदुः ।
 जलाशया नदन्ते च प्रज्वलन्ति कथन्ति च ॥ ३ ॥
 विमुश्वति तथा ब्रह्मन् ! ज्वाला धूमं रजांसि च ।
 अखाते वा जलोत्पत्तिः स-सत्त्वा वा जलाशयाः ॥ ४ ॥
 सङ्गीतिशब्दा दृश्यन्ते जनमारभयं विदुः ।

दिव्यं महाभयं चिद्धि मधुपात्राऽवसेचनम् ॥५॥

जप्तव्या वासुणा मन्त्रास्तैश्च होमो जले भवेत् ।

मध्वाऽययुक्तं परमाश्रमत्र देयं द्विजानामथभोजनार्थम् ।

गावश्च देयाः सितवस्त्रयुक्तास्तथोदकुम्भाः सकलाश्च शान्त्यै ॥६॥

इति जलाशयवैकृतशान्तिः ।

अथ वृष्टिवैकृतशान्तिः ।

गर्गः—अतिवृष्टिरनावृष्टिदुष्मिकादौ भयं पतम् ।

अनृतौ तु दिवाऽनन्ता वृष्टिव्याधिभयाय तु ॥१॥

अनभ्रवैकृता मेघमन्तरे गज्जितादयः ।

श्रीतोषणानां विपर्यसे ऋतूनां रिपुजं भयम् ॥२॥

शोणितं वर्षते यत्र तत्र शस्त्रभयं भवेत् ।

अङ्गारपांशुवर्षेण नगरं तद्विनश्यति ॥३॥

मज्जा-अस्थि-स्नेह-मांसानां जनमारभयं भवेत् ।

फलं पुष्पं तथा धान्यं परेणाऽतिभयाय तु ॥४॥

पांशु-जन्तुफलानां च वर्षते रोगजं भयम् ।

छिद्रावान्न प्रवर्षेण सस्यानामीतिवद्देनम् ॥५॥

विरजस्के रवौ व्यभ्रे यदा छाया न दृश्यते ।

दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशे भयं भवेत् ॥६॥

प्रतीपा=प्रतिकूलाच्छ्राया, विपरीतछार्यत्यर्थः ।

निरभ्रे वा तथा रात्रौ श्वेतं याम्योक्तरेण तु ।

इन्द्रायुधं तथा दृष्ट्वा उल्कापातं तथैव च ॥७॥

दिग्दाहो परिधोणौ च गन्धवनगरं तथा ।

परचक्रभयं विन्द्यादेशोपद्रवमेव च ॥८॥

सूर्येन्दु-पर्जन्य-समीरणानां यागस्तु कार्यो विधिवद्विजेन्द्र ! ।

धान्यानि गो-काश्चन-दक्षिणाश्च देया द्विजानामघनाशहेतोः ॥९॥

इति वृष्टि-वैकृतशान्तिः ।

अथाऽग्निवैकृतशान्तिः ।

गर्गः—अग्निः प्रदीप्यते यत्र राष्ट्रे भृशमनिन्धनः ॥
 न दीप्यते वेन्धनवांस्तद्राष्टुं पोडयेन्वृप ॥ १ ॥
 ज्वलेदाद्रेश वंशो वा तथाऽद्वैनं मृदः सुधा ॥ २ ॥
 प्रासाद-तोरणं द्वारं वृप-वेशम सुरालयम् ।
 एतानि यत्र दद्यन्ते तत्र राजभयं वदेत् ॥ ३ ॥
 विद्युता वा प्रदद्यन्ते तत्राऽपि वृपतेर्भयम् ।
 अनैशानि तपांसि स्युर्विना पांशु रजांसि च ॥ ४ ॥
 धूमश्वाऽनग्निजो यत्र तत्र विद्यान्महाभयम् ।
 तदिद्विनाऽभ्रं गगने भयं स्याइट्टिवर्जिते ॥ ५ ॥
 दिवा स-तारे गगने तथैव भयमादिशेत् ।
 ग्रह-नक्षत्र-वैकृत्ये ताराविकृतिदर्शने ॥ ६ ॥
 पुत्रवाहनदारेषु चतुष्पदगृहेषु च ।
 स्वभावाद्वाऽपि हीयेत धेनु-वत्सादिकं च यत् ॥ ७ ॥
 लोहायुधविकारः स्यात्तत्र सङ्ग्राममादिशेत् ।
 त्रिरात्रोपेषाषितस्तत्र पुरोधाः सुसमाहितः ॥ ८ ॥
 समिन्द्रिर्कृत्वाणां सर्वपैश्च घृतेन च ।
 होमं कुर्यादग्निमन्त्रैब्राह्मणं शचैव भोजयेत् ॥ ९ ॥
 दद्यात्सुवर्णं च तथा द्विजे भ्यो गाशचैव वस्त्राणि तथा भुवं च ।
 एवं कृते तत्समुपैति नाशं यदग्निवैकृत्यभयं द्विजेन्द्र ॥ १० ॥

इत्यग्निवैकृत्यशान्तिः ।

अथ प्रतिमादिवैकृत्यशान्तिः ।

गर्गः—देवताद्याः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति वा ।
 आ-रदन्ति च रोदन्ति प्रस्विद्यन्ति हसन्ति च ॥ ११ ॥

उत्तिष्ठन्ति निषीदन्ति प्रधावन्ति रमन्ति च ।
 भजन्ति विकृतिं भूम्ना मानुषाणां भयावहाः ॥२॥
 अवाङ्गमुखावतिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं भ्रमन्ति च ।
 वमन्त्यग्निं तथा धूमं स्नेहरक्ते तथा वसाम् ॥३॥
 एवमादीनि दृश्यन्ते विकाराः सहजोत्थिताः ।
 लिङ्गायतनचित्रेषु तत्र वासं न रोचयेत् ॥४॥
 राज्ञो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति ।
 देवयात्रासु चोत्पातान् दृष्ट्वा देशभयं वदेत् ॥५॥
 देवयात्रोत्पाता वराहसंहितोक्ता ज्ञेयाः ।
 विना साहसधर्मेण तत्र वासं न रोचयेत् ।
 पशुनां रुद्रजं ज्ञेयं वृपाणां लोकपालजम् ॥६॥
 रुद्रजम्=रुद्रप्रतिमासूत्पञ्चं वैकृत्यं पशुभयदमित्यर्थः । पवं सर्वं-
 श्राद्धपि ज्ञातव्यम् ।
 ज्ञेयं सेनापतीनां च यत्स्यात्स्कन्दविशाखजम् ।
 लोकानां विश्वस्त्वन्द्रविश्वकर्मसमुद्गवम् ॥७॥
 विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानां सेवकाय च ।
 देवदूते च याः प्रेष्याः देवस्त्रीषु वृपत्वियः ॥८॥
 वासुदेवेषु विज्ञेयं गृहाणामेव नाऽन्यथा ।
 देवतानां विकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ॥९॥
 देवताऽर्चां तु गत्वा वै स्नातामाच्छाद्य भूषयेत् ।
 पूजयेत्तां महाभाग ! गन्ध-माल्या-उब्जसम्पदा ॥१०॥
 मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदनन्तरम् ।
 तल्लिङ्गेण च मन्त्रेण स्थालीपाकं यथाविधि ॥११॥
 पुरोधा ऊहुयाद्वौ सप्तरात्रमतन्द्रितः ।
 विप्राश्च पूज्या मधुरान्नपात्रैः सदक्षिणैः सप्तदिनं नरेन्द्र ! ।
 श्रामेऽष्टमेऽहि क्षिति-गो-प्रदानैः सकाश्चनैः शान्तिमुपैति पापम् ॥१२॥
 इत्यद्वृत्तशान्तिषु देवतप्रतिमा-वैकृत्यशान्तिः ।

अथाऽकस्मिकप्रापादपतनादिशान्तिः

गर्गः—प्रापाद-तोरणा-द्वाल-द्वार-प्राकार-वेशमनाम् ।

अनिमित्तं तु पतनं द्वालां राजमृत्यवे ॥ १ ॥

रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ।

आदित्यश्वन्द्रताराश्च विवर्णा भयवृद्धये ॥ २ ॥

रात्रसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः ।

ऋत्वश्च विपर्यस्ता अपूज्यं पूजयेज्जनः ॥ ३ ॥

नक्षत्राणि वियोगोनि तन्महस्त्यलक्षणम् ।

केतुदयोपरागौ च बिद्रं वा शशि-सूर्ययोः ॥ ४ ॥

ग्रहर्त्त्विकृतिर्यत्र तथाऽपि भयमादिशेत् ।

स्त्रियश्च कलहायन्ते वाला निघन्ति वालकान् ॥ ५ ॥

क्रियाणामुचितानां च विच्छिन्तिर्यत्र दृश्यते ।

अग्निर्यत्र न दृश्येत हूयमानोऽथ शाम्यति ॥ ६ ॥

क्रव्यादा वायसा वाहा यान्ति चोत्तरतस्तथा ।

पूर्णकुम्भाः स्त्रवन्ते च वहयो वा विलुम्पते ॥ ७ ॥

मङ्गल्यध्वनयो यत्र न श्रूयन्ते समं ततः ।

क्षवथुर्बाधते वाऽथ प्रोत्साहे सति निन्दिताः ॥ ८ ॥

न दैवतेषु वर्तन्ते यथा ब्रह्मणेषु च ।

मन्दघोषाणि वाद्यानि वाद्यन्ते विस्वराणि च ॥ ९ ॥

गुरु-मित्र-द्विषो यत्र शत्रुषुपारताः सदा ।

ब्राह्मणान् सुहृदोऽपात्यान् जनो यत्राऽवमन्यते ॥ १० ॥

शान्तिमङ्गलहोमेषु नास्तिक्यं यत्र मन्यते ।

राजा वा त्रियते तत्राऽथवा देशो विनश्यति ॥ ११ ॥

राज्ञो विनाशे सम्प्राप्ते निमित्तानि निबोध मे ।

ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणांश्च विनिन्दति ॥ १२ ॥

ब्राह्मणस्वानि चाऽदत्ते ब्राह्मणांश्च जिधांसति ।
 नैतान् स्मरति कृत्येषु योऽनिविश्वात्यसूयति ॥१३॥
 रमते निन्दया चैषां प्रशंसां नाऽभिनन्दति ।
 अपूर्वं तु करं लोभात्तथा पातयते जने ॥१४॥
 एतेष्वभ्यर्चयेत्सम्यक् सप्तनीकान् द्विजोत्तमान् ।
 भोज्यानि चैव कर्त्तव्या मुराणां वलयस्तथा ॥१५॥
 गावश्च देया द्विजपुङ्गवेभ्यो भुवं तथा काञ्चनमम्बराणि ।
 होमं च कुर्याद् द्विजपूजनं च एवं कृते शान्तिमुपैति पापम् ॥
 अहुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः प्रजायते ।
 सप्ताहाभ्यन्तरे श्वेयमहुतं विफलं हि तत् ॥१७॥
 इत्याकस्मिकपासादपतनादिशानिः ।

अथ वृक्षविकारशानिः ।

गर्गः—खदतो व्याधिरभ्येति हसतो देशविभ्रमः ।
 शाखाप्रपतने कुर्यात्सङ्घ्रामं योधपातनम् ॥१॥
 बालानां मरणं कुर्याद्बालानां फलपुष्पतः ।
 स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्पमनार्तवम् ॥२॥
 क्षीरं सर्वत्र गम्भीर-स्नेहं दुर्भिन्नलक्षणम् ।
 वाहनाऽपचयं मद्यो रक्ते सङ्घ्राममादिशेत् ॥३॥
 मधुस्रावे भवेद्व्याधिर्जलस्रावे च वर्षति ।
 अरोगशोषणं श्वेयं ब्रह्मन् ! दुर्भिन्नलक्षणम् ॥४॥
 शुष्केषु सम्प्रोहत्सु वीर्यमनं च हीयते ।
 उत्थाने पतितानां च भयं भेदकरं भवेत् ॥५॥
 स्थानात्स्थाने तु गमने देशभङ्गं तथाऽदिशेत् ।
 अन्येषु चैव वृक्षेषु वृक्षोत्पातेष्वतन्द्रितः ॥६॥
 आच्छदयित्वा तं वृक्षं गन्धमान्यैर्विभूषयेत् ।

वृक्षोपरि तथा वृत्रं कुर्यात्प्रप्रशान्तये ॥ ७ ॥

शिवमध्यर्चयेदेवं पशुं चाऽस्मै निवेदयेत् ।

मूलेभ्य इति वृक्षेषु हुत्वा रुदं जपेत्तातः ॥ ८ ॥

मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन सम्पूज्य विप्रांश्च भुवं च दद्यात् ।

गीतेन वृत्येन तथाऽर्चयेत्तदेवं हरं पापविनाशहेतोः ॥ ९ ॥

इति वृक्षोत्पातशान्तिः ।

अथोत्पातशान्तिः ।

नारदसंहितायां चतुस्त्रिशोऽध्याये—

उत्पाताविविधा लोके दिव्य-भौमाऽन्वरिक्तगाः ।

तजो नामानि तां शान्तिं सम्यक् वक्ष्ये पृथक् पृथक् ॥ १ ॥

देवताद्याः प्रवृत्यन्ति पतन्ति प्रज्ञलन्ति वा ।

मुहुर्गायन्ति रोदन्ति प्रस्त्रियन्ति हसन्ति च ॥ २ ॥

ब्रह्मन्त्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं पयो जलम् ।

अधो मुखं तु तिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं व्रजन्ति वा ॥ ३ ॥

एवमाद्याश्च दृश्यन्ते विकाराः प्रतिमादिषु ।

गन्धर्वनगरं चैव दिवा-नक्षत्रदर्शनम् ॥ ४ ॥

महोल्कापतनं कष्टं नृणां रक्तपर्वणम् ।

गान्धर्वगोहं दिम्दाहं भूमिकम्पं दिवा निशि ॥ ५ ॥

अनग्नौ च स्युरलिङ्गाः स्युजर्वलनं च विनेन्धनम् ।

निशीन्द्रचापं मण्डूकशिखरे श्वेतवायसम् ॥ ६ ॥

दृश्यन्ते विस्फुलिङ्गाये गो-गजाऽश्वोष्ट्रगास्ततः ।

जन्तवो द्वि-त्रि-शिरसो जायन्ते चाऽवियोनिषु ॥ ७ ॥

प्रतिसूर्यांश्च तिसृषु स्युदिञ्चु युगपद्रवेः ।

जम्बूको ग्रामसंवेशः केतूनां च प्रदर्शनम् ॥ ८ ॥

काकानामोकुलं रात्रौ कपोतानां दिवा यदि ।
 एवमेते महोत्पाता बहवः स्थाननाशकाः ॥६॥
 केचिच्न्मृत्युप्रदा केचिच्छ्रुत्युभ्यश्च भयप्रदाः ।
 देवालये स्वगेहे वा ऐशान्यां पूर्वतोऽपि वा ॥१०॥
 कुण्डं लक्षणसंयुक्तं कल्पयेन्मेखलायुतम् ।
 गृह्णोक्तविधिना तत्र स्थापयेच हुताशनम् ॥११॥
 जुहुयादाज्यभागान्तमथवाऽष्टोत्तरं शतम् ।
 यत इन्द्र भयामहे स्वस्ति येन च मन्त्रकैः ॥१२॥
 समिदाज्य-चरु-ब्रीहि-तिलैवर्घाहृतिभिस्ततः ।
 कोटिहोमं तदर्द्धं वा लक्ष्मोममथायुतम् ॥१३॥
 यथाविच्चान्नुसारेण पादहोममथापि वा ।
 एकविंशतिरात्रं वा पक्षं पक्षार्द्धमेव वा ॥१४॥
 त्रिरात्रमेकरात्रं वा होमकर्म समाचरेत् ।
 गणेश-क्षेत्रपाता-ङ्क-दुर्गाख्या अङ्गदेवताः ॥१५॥
 तासां प्रीत्यै जपः कार्यः शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याह षोडशेभ्यः स्वशक्तिः ॥१६॥

इति नानोत्पातशान्तिः ।

अथ पल्लीसरटशान्तिः ।

दृढगर्गः—पल्ल्याः प्रपातस्य फलं सरटस्य तथैव च ।
 शीर्षे राज्यं श्रियः प्रासिभाले चैश्वर्यवर्द्धनम् ॥१॥
 कर्णयोर्भूषणावासि—नेत्रयोर्बन्धुदर्शनम् ।
 नासिकायां तु सौभाग्यं वक्त्रे मिष्ठानभेजनम् ॥२॥
 कण्ठे नित्यं प्रियाऽश्लेषः स्कन्दयोर्विजयो ध्रुवम् ।
 धनलाभो बाहुयुग्मे करयोरर्थसंक्षयः ॥३॥
 जड्योश्च निरुद्योगः पादयोर्भ्रमणं भवेत् ।

एवं पत्थ्याः प्रपातस्य फलं ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ४ ॥
 एतदेव फलं विन्द्याच्छरटस्य प्रोहणे ।
 पत्थ्याः प्रपातने चैव सरटस्य प्रपातने ॥ ५ ॥
 पश्चरात्रं भवेत्तास्य व्याधिपीढा विशेषतः ।
 पतनाऽनन्तरं तस्य रोहणं यदि जायते ॥ ६ ॥
 पतने फलमुत्कृष्टं रोहणोऽन्यफलं भवेत् ।
 आरोहणं चोर्ध्वक्त्रे अधो वक्त्रे निपातनम् ॥ ७ ॥
 भवेद्यदि मुशीघ्रेण तत्फलं जायते ध्रुवम् ।
 मृत्युयोगे दग्धदिने पाते च यमघण्टके ॥ ८ ॥
 चन्द्राऽष्टमे नैधने च जन्मक्षेत्रे विषनाडिके ।
 क्रूरलग्ने क्रूरयुते क्रूरेण च निरीक्षिते ॥ ९ ॥
 अष्टमेते क्रूरयुते विष्टि-वैद्युतिसंयुते ।
 दुर्निमित्ते तयोः पाते निधनं जायते ध्रुवम् ॥ १० ॥
 तयोः स्पर्शनमात्रेण सचैलं स्नानमाचारेत् ।
 गव्यं पञ्चाविधं प्राशय कुर्यादाज्याऽवलोकनम् ॥ ११ ॥
 शस्ते वाऽप्यथवाऽशस्ते यदीच्छेदात्मनः शुभम् ।
 पुण्याहं वाचायित्वा तु शान्तिकर्म ततश्चारेत् ॥ १२ ॥
 प्रतिरूपं तयोः कुर्यात्सुवर्णेन स्वशक्तिः ।
 रक्तवस्त्रेण सम्बेष्य गन्ध-पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ १३ ॥
 कलशे वस्त्रयुग्मेन पूजयेद्विधिना ततः ।
 अग्निसंस्थापनं कृत्वा हैमं कुर्याद्विधानतः ॥ १४ ॥
 मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण समिक्षिः खादिरैः शुभैः ।
 तिलैर्व्याहृतिहैमं च अष्टोत्तरसहस्रम् ॥ १५ ॥
 महाव्याहृतिहैमं च सप्तिः क्षीरेण कारयेत् ।
 अभिषेकं ततः कुर्याद्वजमानस्य मूर्ढनि ॥ १६ ॥

पुण्यैर्वाहणमूक्तैश्च द्यौः शान्तादिकमन्त्रकैः ।
 इत्थं मन्त्रविधानेन यः कुर्याच्छान्तिमुच्चम् ॥१७॥
 तस्याऽयुर्विजयो लक्ष्मीः कीर्तिः पुष्टिश्च जायते ।
 इति पन्यादिपतनशान्तिः ।

अथ ग्रामारण्यादिशान्तिः ।

गर्गः-प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ।
 अरण्यं यान्ति वा ग्राम्याः स्थनं यान्ति जलोद्धराः ॥१॥
 स्थलजा वा जलं यान्ति घोरं वा सन्ति निर्भयाः ।
 राजद्वारे पुरद्वारे शिवाश्राप्यशिवप्रदाः ॥२॥
 दिवा रात्रिश्चरा वाऽपि रात्रौ वाऽपि दिवाचराः ।
 ग्राम्यास्त्यजन्ति ग्रामं वा तच्चोत्पातस्य निर्दिशेत् ॥३॥
 उत्पातस्य लक्षणमिति शेषः ।
 दीपा वा सन्ति सन्ध्यामु मण्डलानि च कुर्वते ।
 वासन्ते विस्तरं यत्र तदा प्रेतफलं लभेत् ॥४॥
 प्रदोषे कुवकुटो वासेद्देमन्ते वाऽपि कोकिलः ।
 अर्कोदयेऽर्काभिमुखस्तदाऽपात्यभयं वदेत् ॥५॥
 गृहे कपोतः प्रविशेत् क्रव्याद्यनुविलीयते ।
 मधु वा पक्षिकाः कुर्यान्मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥६॥
 प्राकार-द्वार-गेहेषु तोरणा-ऽपण-वीथिषु ।
 केतुच्छ्रायुधाग्रेषु क्रव्यात्संश्रयते यदि ॥७॥
 जायते वाऽथ वन्मीको मधु वा दृश्यते यदि ।
 स देशो नाशमायाति राजा च म्रियते तदा ॥८॥
 मूषिकाः शलभान् दृष्ट्वा प्रभूतं कुञ्जयं वहेत् ।
 काष्ठोन्मुकाऽस्थिर्कास्याऽध्यानो मरकवेदिनः ॥९॥

दुर्भिक्षवेदिनो झेयाः काकाधान्यकुपे यदि ।
 जनाग्नभिभवन्तथं निर्भया रणवेदिनः ॥१०॥
 काको मैथुनयुक्तश्चेत् श्वेतः स यदि दृश्यते ।
 राजा च त्रियते तत्र तदा देशो विनश्यति ॥११॥
 उल्लुको वासते यत्र निपतेद्वा यृहे यदि ।
 झेयो गृहपतेर्मृत्युर्धननाशस्तथैव च ॥१२॥
 वासते = शब्दं करोति ।
 मृगपञ्चिकारेषु कुर्याद्बोमं सदक्षिणम् ।
 देवाः कपोत इति च जप्तव्यं पञ्चभिर्हिनैः ॥१३॥
 सुदेव इति वैकेन देया गावस्तु दक्षिणा ।
 जपेच्छाकुनसूक्तं च नमो वेदशिरांसि च ॥१४॥
 देवाः कपोत इत्यादयो मन्त्रा ऋग्वेदे प्रसिद्धाः । नमो नमो
 ब्रह्मणे नम इति । वेदशिरांसि उपनिषदः ।
 गावश्च देया विधिवद्विजानां सकाञ्चना वस्त्रयुगोक्तरीयाः ।
 एवं कृते शान्तिमुपैति पापं मृमैद्विजैर्वाऽपि निवेदितं यत् १५
 इति ग्राम्यारण्यादिशान्तिः ।

अथ कपोतशान्तिः ।

नारदः—आरोहयेऽग्रहं यस्य कपोतो वा प्रवेशयेत् ।
 स्थानहानिर्भवेत्तस्य यद्वाऽनर्थपरम्परा ॥१॥
 दोषाय धनिनां गेहे दरिद्राय शिवाय च ।
 तस्य शान्तिथं कर्त्तव्या जपहोमविधानतः ॥२॥
 ब्राह्मणान् वरयेत्तत्र स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 षोडशद्वादशाष्टौ वा श्रौतस्मार्चक्रियापराः ॥३॥
 देवाः कपोत इत्यादि-ऋचाभिः पञ्चभिर्जपम् ।
 लक्ष्मीं छस्वा प्रयत्नेन स्व-गृह्णोक्तविधानतः ॥४॥

ऐशान्यां स्थापयेद्वद्धि मुखान्तेऽष्टोक्तरं शतम् ।
प्रत्येकं समिदाज्यान्नैः प्रतिप्रणवपूर्वकम् ॥५॥

मुखान्ते श्र=ग्निमुखान्ते ।

यत इन्द्र भयामहे स्वस्तिदेति त्रियम्बकैः ।
त्रिभिर्मन्त्रैश्च जुहुयाच्चिलान् व्याहृतिभिस्तथा ॥६॥

जयाहुतीस्ततो हुत्वा कुर्यात्पूर्णाहुतिं स्वयम् ।
विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात् द्यौः शान्तिं च ततो जपेत् ॥७॥

ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुजीत बन्धुभिः ।
एवं यः कुरुते सम्यक् तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ॥८॥

पिङ्गलायाः स्वरेऽप्येवं मधु-वन्मीकयोरपि ।
सम्पूर्णे मन्दिरे हानिः शून्यसद्विनि मङ्गलम् ॥९॥

प्राकारे च पुरद्वारे रथ्यादिषु च वीथिषु ।
ग्रामस्य तत्फलं चैव गुरुकल्पनया ततः ॥१०॥

शान्तिकर्माऽस्तिलं कार्यं पूर्वोक्तेन क्रमेण तु ।
इति कपोतादिशान्तिः ।

अथ काकवैकृत्यशान्तिः ।

गंगसंहितायाम्—

काकस्य मैथुनं पश्येत् काकः शिरसि चेद्विशेत् ।
शिरस्युरसि वा कुर्यात्पञ्चघातं नखैस्तथा ॥१॥

विदारणं च कुरुते शयानं च स्पृशेद्यदि ।
तदा वदेत् मरणं महाऽरिष्टमथापि वा ॥२॥

मध्यरात्रे यदा काको वासते हेतुना विना ।
तद्वग्न्यारिष्टमाचष्टे ग्रामारिष्टमथापि वा ॥३॥

शान्तिं तत्र प्रकुर्वीत विधानेन यथोदिताम् ।
उद्दिश्याऽरिष्टशमनं कुर्यात्सङ्कल्पमादितः ॥४॥

शुचौ देशे रत्नमात्रे स्थणिडलेऽग्निं निधाय च ।
 तदीशानेऽष्टदले कुम्भोपरि स्वशक्तिः ॥५॥
 हिरण्यनिमितं त्विन्द्रं लोकपालसमन्वितम् ।
 पूजयित्वा स्वशाखोक्तविधिना श्रपयेष्वरम् ॥६॥
 कृत्वाऽऽज्यभागपर्यन्तं जुहुयात्क्रमशो हविः ।
 पालाशीः समिधो व्रीहीश्वरमाज्यमिति क्रमात् ॥७॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ।
 यत इन्द्रेति मन्त्रेण लोकपालेभ्य एव च ॥८॥
 शक्त्या हुत्वा स्वशाखोक्त-प्रायश्चित्ताहुतीर्हुनेत् ।
 लोकपालवर्लिं दत्त्वा इन्द्राग्रे चरुशेषतः ॥९॥
 वायसेभ्यो वर्लिं दद्यादैन्द्रवारुणमन्त्रतः ।
 ऐन्द्रवारुणवायवर्णं याम्यां वै नैऋताश्च ये ॥१०॥
 ते काकाः प्रतिगृह्णन्तु भूम्यां पिण्डं मयाऽपितम् ।
 पूर्णाहृतिं ततो हुत्वा आचार्यं पूजयेत्ततः ॥११॥
 कुम्भोदकेनाऽभिषेको यजमानस्य विस्तरात् ।
 आचार्ययेन्द्रप्रतिमां दद्यात्सोपस्करां ततः ॥१२॥
 शक्त्या च भूयसीं दद्यात् द्विजानां भोजनं दिशेत् ।
 शतं तदर्दमर्दं वा शक्त्यभावे दशाऽपि वा ॥१३॥
 सर्वशान्तिं पाठयित्वा गृहीयाच्च द्विजाशिषः ।
 एवं कृते भवेच्छान्तिः काकारिष्टविनाशिनी ॥१४॥
 इति काकमैथुनदर्शनादिशान्तिः ।

अथ प्रकारान्तरेण काकमैथुनदर्शनशान्तिः ।

मारदः—दिवा वा यदि वा रात्रौ यः पश्येत्काकमैथुनम् ।
 स नरो मृत्युमामोति श्वाधवा स्थाननाशनम् ॥१॥

काकघातव्रतं यद्वा विदधीताऽथ वत्सरम् ।
 पितृवद्वै द्विजान् भक्त्या प्रत्यहं चाऽभिवादयेत् ॥ २ ॥
 जितेन्द्रियो जितक्रोधः सत्यर्थपरायणः ।
 तदोषशमनार्थाय शान्तिकर्म समारभेत् ॥ ३ ॥
 गृहस्येशानदिग्भागे होमस्थानं प्रकल्पयेत् ।
 गृशोक्तविधिना तत्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ॥ ४ ॥
 मुखान्ते समिदाञ्यान्नैहुनेदष्टोत्तरं शतम् ।
 प्रतिमन्त्रं त्र्यम्बकेन अथ मृत्युञ्जयेन च ॥ ५ ॥
 व्याहृतिभिर्बीहितिलैर्जपाद्यं तं प्रकल्पयेत् ।
 पूर्णाहृतिं च जुहुयात्कर्त्ता शुचिरलङ्घन्तः ॥ ६ ॥
 स्वर्णशृङ्गां रौप्यखुरां कृष्णां धेनुं पर्यस्त्वनीय् ।
 वस्त्रालङ्घारसंयुक्तां निष्कद्रादशसंयुताम् ॥ ७ ॥
 तदेन तदेन दद्याइक्षिण्या युतम् ।
 यथाविचानुसारेण न्यूनाधिक्यस्थ कल्पना ॥ ८ ॥
 आचार्यार्थं श्रोत्रियाय तां गां दद्यात्कुदम्बिने ।
 यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनो ! वै कृष्णसन्निभे ! ॥ ९ ॥
 सर्वमृत्युहरे ! नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पथा च्छान्तिवाचनपूर्वकम् ।
 एवं यः कुरुते सम्यक् तस्माद्वैष्णात्ममुच्यते ॥ १० ॥
 इति काकस्पर्शशान्तिः ।

अथ काकस्पर्शशान्तिः ।

नारदः सूर्यास्तमनवेलायां वायसः संस्पृशेद्यदि ॥ ११ ॥
 निःशब्दो वा सशब्दो वा गुंसो मृत्युमदायकः ॥ १२ ॥

अद्वनां च स्पृशेत्काको वैधव्यं तत्र निर्दिशेत् ।
 नदीतीरे गवां गोष्ठे क्षीरवृक्षे सुरालये ॥२॥
 नरो ब्रायससंस्पृष्टो वधबन्धनमाप्नुयात् ।
 प्रतिचन्द्रं प्रतिसूर्यं वायसः स्पृशते यदि ॥३॥
 अर्थहानिं तथा मृत्युं शख्वेण च विनिर्दिशेत् ।
 पासैः पश्चभिरेवाऽस्य निशाभिः फलमादिशेत् ॥४॥
 तद्विनादि फलं सञ्जिः प्रोक्तमत्र शुभाऽशुभम् ।
 शान्तिं तत्र प्रकुर्वीत शास्त्राद्वृष्टेन कर्मणा ॥५॥
 महानद्यमभसि स्नात्वा शिवलिङ्गं निरीक्षयेत् ।
 नत्वा सम्पूर्ज्य लिङ्गं तु स्तुत्वा च दिक्पतीनपि ॥६॥
 आरभ्य तद्विनादेव वायसेभ्यो वलिं त्रिपेत् ।
 शनैश्चरदिने प्राप्ते एकान्ते शुभमन्दिरे ॥७॥
 कृष्णानि नववस्त्राणि अहतानि नवानि च ।
 पूर्वदिक्क्रमयोगेन स्थापयेच्च पृथक् पृथक् ॥८॥
 माषपस्थपमाणेन स्थापयेत्तत्र वायसान् ।
 पूर्वस्थां कपिलं तत्र स्थापयेन्मन्त्रपूर्वकम् ॥९॥
 नीलग्रीवमथाऽजनेयां याम्यां च विकृतस्वरम् ।
 नैऋत्यां च न्यसेत्क्रौञ्चपपमृत्युविनाशनम् ॥१०॥
 विद्यजिह्वं च वारुण्यां वायव्यां कृष्णकर्णुरम् ।
 कौबेर्यां कालनामानमीशान्यां श्वेतमेव च ॥११॥
 अहते कृष्णवस्त्रे तु यमं मध्ये प्रपूजयेत् ।
 महिषं कृष्णवर्णं च यमं माषैश्च पूजयेत् ॥१२॥
 रक्तोत्तमाङ्गं सर्वत्र आयुषैश्च समन्वितम् ।
 लोहदण्डं चतुर्बाहुं पूजयेन्मन्त्रपूर्वकम् ॥१३॥
 यस्तित्रूपात्मे परेषि वासं सुगच्छ; पत्थानमेव च ।

एते मन्त्राः समाख्याताः शूद्राणां नाम-मन्त्रतः ॥१४॥
 अकालकलाशं तत्र स्थापयेत्स्य सन्निधौ ।
 जलपूर्णं रत्नगर्भं पूर्णपात्रसमन्वितम् ॥१५॥
 स्थापयेत्तत्र देवेशं शूलपाणिं महेश्वरम् ।
 प्रतिष्ठाप्य च तान् सर्वानिथ मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥१६॥
 कपिलस्त्वं च वर्णेन शुभाऽशुभनिवेदकः ।
 गृहाणाऽर्थ्यं मया दत्तं भवाऽशुभविनाशनः ॥१७॥
 नीलग्रीव ! गृहाणाऽर्थ्यं मया दत्तं खगेश्वर !
 अरुपमृत्युविनाशाय ददामि बलिमुत्तमम् ॥१८॥
 क्रूरस्त्वं पापिनां नित्यं सौम्यस्त्वं धार्मिके जने ।
 विकृतस्वर ! गृहाणाऽर्थ्यं मया दत्तं शुभाय नः ॥१९॥
 क्रूरस्त्वं पापिनां नित्यं वधं शुम्भं न ऋच्छसि ।
 गृहाणाऽर्थ्यं मया दत्तं क्रौञ्च ! सौम्यप्रदो भव ॥२०॥
 विद्युज्जिह ! नमस्तेऽस्तु शोकव्याधिविनाशन ! ।
 बलिपूजां मया दत्तां गृहाण सुखदो भव ॥२१॥
 कृष्णकर्बुरनामा त्वं भूतभव्यनिवेदक !
 गृहाणाऽर्थ्यं मया दत्तं भव वैधव्यनाशन ! ॥२२॥
 काक ! त्वं कालनामाऽसि दुष्टकालनिवेदक !
 गृहाण बलिपूजां मे दत्तां दुश्खविनाशिनीम् ॥२३॥
 श्वेतस्त्वं सितपणोऽसि मृत्युभावस्य सूचक ! ।
 गृहाणाऽर्थ्यं मया दत्तं भव मृत्युविनाशनः ॥२४॥
 तन्मध्ये पूजयेद्वै धर्मराजं चतुर्भुजम् ।
 यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चाऽन्तकाय च ॥२५॥
 वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
 औदुम्बराय दधाय नीलाय प्ररमेष्टिने ॥२६॥

वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ।
 नीलग्रीवाय लोकेश ! दण्डहस्ताय ते नमः ॥२७॥
 पाशहस्ताय सायुधाय सपरिवाराय ते नमः ।
 चन्दनैश्च सुगन्धैश्च वासेभिः पूजयेद्यम् ॥२८॥
 आदौ ऋग्म्बकमन्त्रेण ईश्वरं च प्रपूजयेत् ।
 मृत्युविनाशिनीं विद्यां कुम्भे चैव नियोजयेत् ॥२९॥
 शतमष्टोत्तरं चैव आचार्यो हृष्टपानसः ।
 स्वगृहोत्तरविधानेन चर्हं च यमदैवतम् ॥३०॥
 संश्रव्य जुहुयाद्वाहौ समिदाज्यचर्खस्तिलान् ।
 तद्देवत्या समित्कार्या शतमष्टोत्तरं तथा ॥३१॥
 समित्कर्मेण जुहुयात्प्रतिद्रव्यं शतं हुनेत् ।
 सुगन्तुपन्थामन्त्रेण होतव्यं सर्वमत्र तु ॥३२॥
 भद्रासनं प्रकर्त्तव्यं पञ्चवर्णकसंयुतम् ।
 तस्योपरि न्यसेत्पट्टं यजमानमथाद्येत् ॥३३॥
 निवेश्याऽच्छादिते पट्टे अभिषेकं च कारयेत् ।
 पावमानीभिस्तु तत्त्विर्मन्त्रैर्वारुणसम्भवैः ॥३४॥
 तस्मिन्नैः = सुगन्तुपन्थामित्यादिभिः ।
 तत्र स्नानं प्रकर्त्तव्यं तीर्थाऽनीतेन वारिणा ।
 सहस्राक्षादिभिर्मन्त्रैः स्नानं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥३५॥
 ततोऽन्यदस्त्रमादाय धर्मराजं तु पूजयेत् ।
 उक्तैः षोडशभिर्मन्त्रैः सुगन्वित्यर्घं प्रदापयेत् ॥३६॥
 तत उत्थाय सम्पार्थ्यं भक्तिभावसमन्वितः ।
 रक्ष मां पुत्र-पौत्रांश्च रक्ष मां पशु-बान्धवान् ॥३७॥
 रक्ष पत्रीं पतिं चैव पितरं मातरं धनम् ।
 अग्नितो मे भयं माऽस्तु रेगाच्च व्याधिवन्धनात् ॥३८॥

शस्त्रतो विषतोऽघौघाज्जयं नाशय मे सदा ।
 प्रार्थना च प्रकर्त्तव्या नमस्कारसमन्विता ॥३६॥
 काकस्पृष्टं च यद्ग्रस्तं स्नानक्लिन्नं च यज्ञवेदः ।
 सहिरएवं च तत्कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥३७॥
 पन्त्रः-यत्किञ्चत्स्पर्शदोषोक्तं दुष्कृतमपि विद्यते ।
 तत्सर्वं नाशमायातु वस्त्रदानेन सूर्यज्ञ ॥४१॥
 वायसांस्तान् यमं चैतमाचार्याय निवेदयेत् ।
 माषान् वासांसि कृष्णां तु धेनुं चैव पयस्विनीय् ॥४२॥
 शनिवारे च तत्कार्यं रविवारेऽथवा एुनः ।
 घृतपात्रे स-सौवर्णे दर्शयेदात्मनस्तनुय् ॥४३॥
 ब्राह्मणेभ्यो ददेदन्नं भूयसीं चैव शक्तिः ।
 यथोक्तां दक्षिणां दद्यात् वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥४४॥
 स्थाने यत्र स्पृशेत्काकस्तत्स्थानं पूजयेत्तदा ।
 एवं कुर्यात्प्रदानेन ध्वान्नदोषः प्रशाम्यति ॥४५॥
 इति काकस्पर्शशान्तिः ।

अथ सिंहादौ गवादिप्रसूतिशान्तिः ।

अद्भुतसागरे नारदः-

भानौ सिंहगते चैव यस्य गौः सम्प्रसूयते ।
 मरणं तस्य निर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्न संशयः ॥ १ ॥
 ततः शान्ति प्रवक्ष्यामि येन सम्पत्ते शुभ्रम् ।
 प्रसूतां तत्कृतादेव तां गां विप्राय दापयेत् ॥ २ ॥
 ततैः होमं प्रकुर्वीत घृताक्तै राजसषेषैः ।
 आहुतीनां घृताक्तानामयुनां जुहुयात्तः ॥ ३ ॥
 सोपवासः प्रयत्नेन दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।

वस्त्रयुग्मं यवं चैव समवर्णं प्रदापयेत् ॥४॥
 इष्टदैवत-मन्त्रेण ततः शान्तिर्भवेद्द्विज !
 गर्गः-दिवाप्रसूता वडवा श्रावणे च विशेषतः ॥५॥
 माघमासे बुधे चैव प्रसवेन्महिषी यदि ।
 सिंहे गावः प्रसूयन्ते स्वामिनो मृत्युदायकाः ॥६॥
 जङ्गमे स्थावरं जातं स्थावरे वाऽथ जङ्गमम् ।
 तस्मिन् योनिविषयासे परचक्रागमे भवेत् ॥७॥
 त्यागो विवासो दानं वा कृत्वाऽप्याशु शुभं लभेत् ।
 वडवा हस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥८॥
 विजात्यं विकृतं वाऽपि षड्भिर्मासैर्नियेत वा ।
 वियोनिषु च गच्छन्ति मैथुने देशनाशनम् ॥९॥
 अन्यत्र वेसरोत्पर्वत्येणां वा जातिमैथुनात् ।
 सर्प-मूषक-मार्जार-मत्स्य-श्वान-विवर्जिताः ॥१०॥
 इया दुर्भिन्नकर्त्तारः स्वजातिपिशिताशनाः ।
 श्वाकालजो मदो वोरशु पुष्पान्मूरगपक्षिणः ॥११॥
 अन्यजातिभयं तस्मात् धेनु-श्वानौ विशेषतः ।
 अथाऽनद्वाननद्वाहं धेनुर्धेनुं पिवेद्यदि ॥१२॥
 शुनी बाधयते धेनुं शुनीं धेनुरथाऽपि वा ।
 तिर्यग्योनौ मानुषी वा परचक्रागमो भवेत् ॥१३॥
 अमानुषा मानुषाणि जन्मन्ति प्राणिनो यदि ।
 विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रागमं वदेत् ॥१४॥
 त्यागो विवासो दानं वा तेषां कार्यं विजानता ।
 तर्पबेद्वाहाणांथैव जप-होमांश्च कारयेत् ॥१५॥
 मृदङ्गवाद्यैः पटहैः सुशोभनैः
 पूजा च कार्या त्रिदिवौकसानाम् ।

धातुस्तथेऽया विधिना च कार्या
देयं तथाऽन्नं बहु च द्विजेभ्यः ॥१६॥
गर्गः—वृत्तं वा मुशलं वाऽपि स्फुटते वाऽप्युलूखलम् ।

वृत्तम्=दलनयन्त्रम् ।

भूतानां चैव विभ्येत गृहे देवकुलेऽथवा ॥१७॥
दृषदा भद्रपीठं वा आसनं शयनं तथा ।
अकस्मात्स्फुटते यत्र कम्पते वा वसुन्धरा ॥१८॥
इत्यादीनि निमित्तान्युक्तवा शान्तिरप्युक्ता तेनैव ।
अश्वत्थ-समिधो हुत्वा घृताक्तमधुसंयुताः ।
सावित्र्यष्टसहस्रेण प्राजापत्यास्तु मन्त्रयेत् ॥१९॥
प्राजापत्याः=प्रजापतिदैवत्याः ।

पायसं भोजयेद्दिदान् हुतान्ते भूरिदक्षिणा ।
ततस्तच्छाम्यते पापं धर्मराजमतं यथा ॥२०॥
स एव कृष्णाः पिपीलिका यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा ।
अतिमात्रं तु दृश्यन्ते ऊर्ध्ववंशकृतालयाः ॥२१॥
शान्तिगृहे वृगृहे तथा नरपतेषु गृहे ।
उपर्युपरिमात्रं तु दृश्यते वेश्मवत्तदा ॥२२॥
मक्षिका मशका दंशा अतिमात्रं भयावहाः ।
ईदृशैर्कृत्यणोत्पातैर्महाचौरभयं भवेत् ॥२३॥
द्रव्याणां हरणं ब्रूयात्परचक्रस्य चाऽगमम् ।
तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि विश्वामित्रोपदशिताम् ॥२४॥
अश्वत्थसमिधश्चैव हुत्वा चाऽष्टोत्तरं शतम् ।
पूर्णपात्राणि दातव्या हुतान्ते भूरि दक्षिणा ॥२५॥
दासी-दाससमायुक्तं गृहं दद्वाऽद्विजातये ।
तिक्षणं प्रदातव्यं तिक्षान् जुहीत संयतः ॥२६॥

मृतः शमशानं यो नीतः पुनर्जीवति मानवः ।
 गृहे यस्य प्रविष्टोऽसौ तिष्ठेदथ कदाचन ॥२७॥
 अचिराच्छून्यतां याति हृतदारपरिग्रहः ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि धर्मराजमतं यथा ॥२८॥
 सक्षीराणां घृताक्तानामग्नौ हुत्वा सुखं बुधः ।
 उदुम्बरीणां विविधवत्तातः शान्तिः कृता भवेत् ॥२९॥
 सावित्र्यष्टसहस्रेण क्षीरशान्तिं च कारयेत् ।
 रक्तानामेकेत्यादिवद्यमाणा क्षीरशान्तिः ।
 कपिलं च तथा कांस्यं हुतान्ते भूरि दक्षिणा ॥३०॥
 ततस्तच्छाम्यते पापं धर्मराजमतं यथा ।
 स एव—अनारोग्यमनाघृष्टिर्दुर्भिक्षं जनमारकम् ॥३१॥
 उवरः कासस्तथा श्वासः कण्ठदूर्दूर्विंकोचिकाः ।
 शिरोरोगोऽन्तिरोगश्च पाण्डुरोगो गलग्रहः ॥३२॥
 व्याधयश्चै प्रवर्तन्ते दुर्दृष्टैः स्वमलक्षणैः ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि बृहस्पतिमतं यथा ॥३३॥
 त्रिरात्रोपेषितो भूत्वा हविष्याशी पुरोहितः ।
 सक्षीराणां घृताक्तानां समिधानां शतं दद्वेत् ॥३४॥
 पंलाशस्येति शेषः ।
 ततस्तच्छाम्यते पापं बृहस्पतिमतं यथा ।
 स एव—वज्रमिन्द्राऽशनिर्वाऽपि ज्वलन्नापतते यदि ॥३५॥
 पुरे जनपदे वाऽपि तत्र विद्यान्महत्यम् ।
 संवत्सरे ततो घोरे विन्द्याच्चैव जनक्षयम् ॥३६॥
 राजाऽमात्यविनाशं च निर्दिशेन्नाऽत्र संशयः ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि इन्द्राग्निवचनं यथा ॥३७॥
 अपामार्गस्य समिधां सहस्राष्टोतरं भवेत् ।

पायसं भेजयेद्विपान् क्षीरशान्तिं च कारयेत् ॥३८॥
रक्तानामेकवर्णानां गवां क्षीरं समादिशेत् ।
समादिशेद्वोमार्थं सम्पादयेत् ।

हुत्वा ॐ हुतिशतं विप्रो महेन्द्रेणैव मन्त्रवित् ॥३९॥
महेन्द्रेण महान् इन्द्रो य श्रोजसेत्यादिना ।
सुवर्णपणिसङ्काशा हुतान्ते भूरि दक्षिणा ।
गौरिति शेषः ।

ततस्तच्छाम्यते पापमिन्द्रादिनवचनं यथा ॥४०॥

शैनकः—अथ यदा ॐ स्य मणिककुम्भस्थालीदरणमायासो राज-
कुलविवादो वा यान-छत्र-शय्या १११सनावस्थध्वजगृहैकदेशप्रभञ्जने ।
गजवाजिमुख्याः प्रमीयन्ते वा हस्तिनो वा माघन्ति । हस्त्येवमर्दीनि ।
तान्येतानि सर्वाणि इन्द्रदेवत्यान्यद्भूतानि प्रायाश्चित्तानि भवन्ति
इन्द्रो देवता कर्त्ता हर्त्ता च येषां तानीन्द्रदेवत्यानि अद्भूतानि तेषु
प्रायश्चित्तान्यपीन्द्रदेवत्यानि भवन्ति । इन्द्रं विश्वेति स्थालीपाकं
हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतीर्जुहोति इन्द्राय स्वाहा । शचोपतये स्वाहा ।
सर्वपापशमनाय स्वाहेति व्याहृतिभिश्च पृथक् पृथक् । स एव
गृहद्वरेण वा सर्पो गच्छत कपोतं प्रविश्यति शरीरे रोहति
कृष्णखीदर्शनमेवमादानि तान्येतानि सर्वाणि यमदेवत्यानि अद्भूतानि
प्रायश्चित्तानि भवन्ति । नाके सुपर्णमिति स्थालीपाकं हुत्वा पञ्चभि-
राज्याहुतीर्जुहुयात् । यमाय स्वाहा । प्रेताधिपतये स्वाहा । दरडपाणये
स्वाहा । सर्वपापनाशनाय स्वाहेति व्याहृतिभिश्च पृथक् पृथक् जुहोति
स एव । दिशो दश दह्यन्ति । केतवश्चोत्तिष्ठन्ति । गवां शृङ्गादुधिरं ऋ-
षिति अत्यर्थं हिमांशुस्तर्ति । इत्येवमादीनि सर्वाणि सोमदेवत्यान्य
द्भूतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति, सोमं राजानमिति स्थालीपाकं हुत्वा
पञ्चभिराज्याहुतिभिरभजुहोति । सोमाय स्वाहा । नक्षत्राणां पतये
स्वाहा । सीरपाणये स्वाहा । ईश्वराय स्वाहा । सर्वपापशमनाय
स्वाहा । व्याहृतिभिश्च पृथक् पृथक् जुहोति ।

अथाऽश्वशान्तिः ।

गर्गः-अश्वशान्ति प्रवक्ष्यामि शृणु शौनक ! यत्रतः ।
 अश्वशालासमीपे तु कुण्डं कुर्याद्विधानतः ॥ १ ॥
 उत्खातं हस्तमात्रं च आयामं च तथा भवेत् ।
 मेखलात्रयसंयुक्तं योनिरश्वत्थपत्रवत् ॥ २ ॥
 कुण्डस्योत्तरपूर्वे तु वेदिं कुर्यात्सुशोभनाम् ।
 साञ्छहस्तं तथाऽऽयाममुत्सेधं हस्तमात्रकम् ॥ ३ ॥
 वक्तुलां चतुरस्त्रां च देवानां स्थापनाय च ।
 कुर्यादृष्टदलं पदं तरहुत्तैर्वेदिकोपरि ॥ ४ ॥
 तन्मध्ये पूजयेद्वेवं सुवर्णेन प्रकल्पितम् ।
 अश्वारूढं महातेजः सप्तहस्तं महाबलम् ॥ ५ ॥
 अश्वारिष्टहरं शूरं देवं तं हयवन्लभम् ।
 देवेन्द्रं च धराधीशं सुवर्णेन प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥
 वरणं च तथेशानं रजतेन प्रकल्पितम् ।
 यमं च काललोहेन ताम्रेणाऽपि तथैव च ॥ ७ ॥
 निकृतिं च तथा वायुं नागेनैव प्रकल्पयेत् ।
 सोमं च रजतेनैव कल्पयेत्सुममाहितः ॥ ८ ॥
 कृत्वैव लेकपालांश्च स्वेषु स्थानेषु विन्यसेत् ।
 आवाहनार्घपात्राचैर्गन्ध-पुष्पादिकैः शुभैः ॥ ९ ॥
 धूप-दीपैश्च नैवेद्यैः पूजयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 पञ्चामृतेन स्नपनं कुर्यादेवं स्वमन्त्रकैः ॥ १० ॥
 त्यमूषुवाजिनमिति मन्त्रेणाऽवाहनं चरेत् ।
 अश्वस्तूपरोगविति कुर्यात्संस्थापनं बुधः ॥ ११ ॥
 मानस्तोकेति मन्त्रेण स्नानं सम्यक् प्रकल्पयेत् ।
 युवं वक्षाणीति तथा वक्त्रं चैव प्रदापयेत् ॥ १२ ॥

यज्ञोपवीतं दातव्यं देवस्य त्वेति मन्त्रतः ।
 विचादायेति मन्त्रेण अर्चयेत्सु समाहितः ॥१३॥
 गन्धद्वारेति वै गन्धं पुष्पं श्रीश्च तथैव च ।
 धूरसीति तथा धूपं दीपं चाऽपि विशेषतः ॥१४॥
 अन्नपतेति मन्त्रेण नैवेद्यं बहु कल्पयेत् ।
 एवं सम्पूर्ण्य विप्रेन्द्र ! रविपुत्रं हयाधिपम् ॥१५॥
 ततः सम्पूजयेद्दीपान् लोकपालान् स मन्त्रतः ।
 इन्द्रं वो विश्वतः शक्रं अग्निं दूतेति पावकम् ॥१६॥
 यमाय सोमेति यमं निकृतिं मोषुणेति च ।
 त्वक्रो अग्नेति वरुणं तव वायेति चाऽनिलम् ॥१७॥
 सोमो धेनुं तथा सोमं कदुद्रेति तथा शिवम् ।
 पूजयेद्गन्ध-पुष्पाद्यैर्धूप-दीपनिवेदनैः ॥१८॥
 क्रमेण पूजयेदित्यं देवान्सम्पूजयेत्ततः ।
 अश्वारूढं महावीर ! तुरङ्गेश ! महावल ! ॥१९॥
 अश्वारूढं च रेवन्तं शक्त्या चाऽशु विनाशय ।
 आखण्डत गजारूढ ! वज्रहस्तं सुरेश्वर ! ॥२०॥
 वज्रेण तुरगारिष्टं भिन्नं कुरु शचीपते !
 मेषारूढ ! महातेजो उवलज्ज्वालाविभूषितः ॥२१॥
 तीक्षणाऽसिना हुतवह ! अश्वारिष्टं विनाशय ।
 कालदण्डधरो देव ! महामहिषवाहन ! ॥२२॥
 कालदण्डेन दण्डोत्थमश्वारिष्टं विनाशय ।
 खण्डगहस्तं महाभीम ! निकृते प्रेतवाहन ! ॥२३॥
 छिन्नं कुरु हयारिष्टं तीक्षणखण्डेन शीघ्रतः ।
 पाशहस्त ! जलाधीश ! स-दामकरवाहन ! ॥२४॥
 पाशेन च हयारिष्टं भिन्नं कुरु जलाधिप ! ॥२५॥

ध्वजहस्त महाकाय ! मृगारुद ! महाबल ! ॥२५॥
 ताडयस्व हयारिष्टं ध्वज-दण्डेन वाऽनिल ! ।
 शक्तिहस्त ! महाराज ! कुबेर ! नरवाहन ! ॥२६॥
 अश्वारिष्टं च यक्षेश ! शक्त्या चाऽशु विनाशय ।
 शूलहस्त ! महारौद्र ! पिनाकिन ! दृष्टवाहन ! ॥२७॥
 नाशयाऽशु हयारिष्टं त्रिशूलेन त्रिलोचन ! ।
 एवं सम्पार्थ्यं विप्रेन्द्र ! लोकपालक्रमेण च ॥२८॥
 अग्नेः संस्थापनं कृत्वा कुण्डे होमं च कारयेत् ।
 तिल-ब्रीहि-यवैश्वैव प्रत्येकं चाऽऽदक्षाऽऽदक्षम् ॥२९॥
 होमं कुर्यादश्वकामश्वरुणा घृतपूर्वकम् ।
 स्थापयित्वाऽऽज्यसंस्थालीं तत्स्थेनाऽऽज्येन यत्रतः ॥३०॥
 इत्थं सर्वैश्च मन्त्रैश्च देवमुद्दिश्य कारयेत् ।

अग्नये स्वाहा । सोमाय स्वाहा । वायवे स्वाहा । विषुवे
 स्वाहा । सर्वज्ञाय स्वाहा । सर्वदुरितनाशाय स्वाहा । रेवन्ताय
 स्वाहा । सर्वकामप्रदाय स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । सर्वत्र होमः
 कार्य्यः । अग्निरज्ञादोऽग्नपतिरज्ञाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा । सोमो राजा राजपतिं एवं सर्वत्र होमविधिः ।

इत्थों कृत्वा होमकर्म आचार्यो विधिवत्ततः ।
 शक्तो भवन्तु मन्त्रेण अश्वशालां प्रवेशयेत् ॥ १ ॥
 पवित्रं तेति मन्त्रेण अश्वान् सम्प्रोक्षयेद्द्विजः ।
 एष वाजीति मन्त्रेण तथाऽश्वांश्च विसर्जयेत् ॥ २ ॥
 मा नो प्रित्रेति मन्त्रेण तुरङ्गान् स्थापयेत् सुधीः ।
 पूर्णाङ्गुतिं च ऊहुयादच्छब्दघृतधारया ॥ ३ ॥
 भूतेभ्यश्च बल्ति दद्यात् छिन्नां तं मन्त्रपूर्वकम् ।
 असुरेः पश्चायक्षा यातुधानाश्च राज्ञसाः ॥ ४ ॥
 पिशाचाः सिद्धगन्धर्वाः वेतालाः योगिनो शिवा ।

दाकिनो लाकिनी चैव शाकिन्या जम्बुकादयः ॥५॥
 अश्वारिष्ट-प्रशान्त्यर्थं बलिं गृह्णन्त्वमी ग्रहाः ।
 इत्थं दत्ता बलि सम्यक् भूतेभ्यश्च विधानतः ॥६॥
 अश्वं च दक्षिणायुक्तं प्रतिमां वत्ससंयुताम् ।
 उद्दिश्य भास्करं देवमाचार्याय प्रदापयेत् ॥७॥
 आकृतीर्द्देवतानां च द्विजेभ्यो वत्ससंयुताः ।
 दद्याच्च दक्षिणायुक्ताः श्रद्धापूतः समाश्रितः ॥८॥
 आकृतीः = प्रतिमाः । देवानाम् = इन्द्रादीनाम् ।
 अनेन विधिना कृत्वा हयानां शान्तिकं महत् ।
 अश्वानां नौरुजत्वं च बलं पुष्टिबलं तथा ॥९॥
 लक्ष्मी स्थिता मननां च सङ्ग्रामे विजयो भवेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात्ततः शान्तिर्भविष्यति ॥१०॥
 इत्यश्वशान्तिः ।

अथ गजशान्तिः ।

सन्त्कुमार ऋच—

अथ राजा प्रकुर्वीत चतुर्थ्यां गज-वाजिनाम् ।
 शान्तिमामयतस्मानां तदुत्पातोदये सति ॥१॥
 कवलाति च नाऽऽदत्ते यदा लश्रूणि मुञ्चति ॥२॥
 स्तब्धः प्रशान्तो निर्वेदो स्यान्मदेन विवर्जितः ॥३॥
 विहीनमतिरत्यर्थं परिक्षीणतनुद्दिपः ॥४॥
 विमानात् स्तस्तसर्वाङ्गुसो नष्टपराक्रमः ॥५॥
 नष्टशोभः सदाहीनो नष्टसंज्ञो रूपान्वितः ।
 नानाव्याधिमुत्थाभिः पीडाभिः पीड्यते यदा ॥६॥
 अरिष्टोपनिपातेषु तथोत्पातभयेषु च ॥७॥
 तदा शान्तिं प्रकुर्वीत गजस्त्वापरे नृपः ॥८॥
 अरिष्टाद्यशुभं वेवं वाजिनां लक्ष्यते यदा ॥९॥

युद्धारम्भेषु च तथा तेषां शान्ति च कारयेत् ॥६॥
 शान्त्यर्थं गज-वाजीनां मण्डपं चतुरस्त्रकम् ।
 द्वादशाऽरविमानेन सम्मितं कारयेत् सुधीः ॥७॥
 बाहुप्रमाणं मध्ये तु योनि-नाभिसमुज्जवलम् ।
 कुण्डं त्रिमेखलं कुर्यात् वृत्तं वा चतुरस्त्रकम् ॥८॥
 तत्पुरस्ताइन्निणतः पश्चिमे चोक्तरे तथा ।
 चतुरसं ततः कुर्यात् कुण्डं हस्तप्रमाणकम् ॥९॥
 कोणेषु च तथा कुर्याद्वृत्तं चाऽष्टत्रिकोणकम् ।
 अर्क-खादिर-पालाश-विन्वा-इश्वत्थ-वटैरपि ॥१०॥
 औदुम्बर-अपामार्ग-समिद्धिस्तत्र तत्र च ।
 मध्ये सर्वसमिद्धिर्वा पालाशैर्वाऽज्ज्य-विन्वकैः ॥११॥
 तिल-तण्डुल-लाजाभिः सक्तसिद्धिर्थशालिभिः ।
 यवैरेभित्तिपद्धत्त्वमध्ये सर्वमिति स्थितिः ॥१२॥
 दत्त्वा च पयसा चैव घृतेन मधुनाऽग्नि वा ।
 कोणेषु च तथाऽज्ज्येन मध्ये तु कलशैरपि ॥१३॥
 स्थापयेत् ततः कुम्भानष्टावष्टासु दिक्षु च ।
 वस्त्रयुग्मेन सञ्चन्नान् सर्वौषधि-समन्वितान् ॥१४॥
 सर्वरत्नयुतान् युग्मान् गन्ध-पुष्पोदकैरपि ।
 हस्तावरप्रमाणं तु बृहत्कुम्भं तु मध्यमे ॥१५॥
 तीर्थोदकेन सम्पूर्णं सर्वरत्नौषधैरपि ।
 चतुरः कलशास्तत्र चतुर्थस्य समं ततः ॥१६॥
 कोणेषु च यथान्यायं जल-वस्त्रादिकैयुतान् ।
 स्मरेत् प्रधानं कुम्भे तु नरसिंहाकृतिं हरिम् ॥१७॥
 शङ्ख-चक्र-गदा-पद्म-चर्मा-इसि-शर-शक्तयः ।
 पूर्वादिक्रमयोगेन ध्यातव्यं कलशोष्वपि ॥१८॥
 एहिः शक्रादिन्दिक्षपालास्तत्र तत्र च संस्मरेत् ।

प्रधानकुम्भात्पुरतः कुर्याचक्रं तु मण्डलम् ॥१६॥
 तत्र सम्पूज्य देवेशं पश्चाद्गामादि साधयेत् ।
 मण्डलाग्रे तदा कुम्भं कुम्भाग्रे कुण्डमेव च ॥२०॥
 सर्वत्राऽनलसंस्कारान् स्वगृहोक्तेन कर्मणा ।
 ज्ञाहुयादग्निसिद्ध्यर्थमाज्याऽहुतिसहस्रकम् ॥२१॥
 आनुष्ठुभेन मन्त्रेण गुरुर्वाऽस्य पुरोहितः ।
 आनुष्ठुभेष्ट वृसिंहमन्त्रो दशसाहस्रमिष्यते ॥२२॥
 समिद्द्रव्यचरुएयेवं हुत्वा मन्त्री समाहितः ।
 सम्पत्न्याऽज्याऽहुतीनां च सहस्रं वाऽयुतं चरेत् ॥२३॥
 ततः स्विष्टकुदित्यादि-समापनविधिः क्रमात् ।
 एवं समाप्य विधिवद्वोर्मं तत्र पुरोहितः ॥२४॥
 संस्पृशेदुदकुम्भं च जपेद्दशसहस्रकम् ।
 पर्यन्तकलशान् स्पृष्टा जपेत्तत्र सहस्रकम् ॥२५॥
 अनन्तरेषु कुण्डेषु गायत्र्या प्रणवेन वा ।
 ऋत्विभिर्युगपत्कार्यं होमतन्त्रं तु पूर्ववत् ॥२६॥
 प्रतिकुम्भं सहस्रं च जपेत्तानप्युपस्पृशन् ।
 पूजयेत्त्वोकपालादीन् गन्धादिभिरलङ्घ्नतः ॥२७॥
 अथ राजानमाकार्य-स्वास्तीर्णे सिंहविस्तरे ।
 समाप्य च शुचिस्त्रानं सर्वाऽलङ्घारमयुतम् ॥२८॥
 कुम्भोदकेन देवाग्रे तन्मन्त्रेणाऽभिषेचयेत् ।
 पर्यन्तकलशैश्वाऽपि नृपं पश्चाद्गजादिकम् ॥२९॥
 अन्यांश वाहनान् पूज्य दिव्यलक्षणसंयुतान् ।
 गजादिनाऽवशिष्टेन तोयेन स्नापयेद्बुधः ॥३०॥
 अन्यवाहन् द्विषयांतान् सर्वानेव समाहितः ।
 वाशकुम्भोदकेनैव स्नापयेद्विषयसाधकः ॥३१॥

राजो नीराजनं कुर्याद्वाहनेषु च मन्त्रवित् ।
 अन्येष्वेवं विधिः कार्यः सहिरत्नकरः परः ॥३२॥
 राजानं वाहनार्दीश्व तथाऽन्यांश्व पुरोहितः ।
 सर्वाऽलङ्कारसंयुक्तान् सर्वमङ्गलसंयुतान् ॥३३॥
 कृत्वा तु वाचयेत् पथाऽब्राह्मणैराशिषो बहु ।
 दक्षिणामप्यत्लं दत्वा ऋत्विग्भ्यो गुरवे नृपः ॥३४॥
 वाहनं बह्न-भूषाणामाचार्याय निवेदयेत् ।
 दास-दासीषु भृत्येषु ग्रामादिषु च सर्वशः ॥३५॥
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं राजवाहोपरि स्थितम् ।
 मन्त्रदीर्घैर्यैश्चैव ब्राह्मणैः स्वस्तिवाचनैः ॥३६॥
 साऽनन्दश्चैव ऋत्विग्भृद्धैर्मन्त्रवरैस्तथा ।
 आचार्यो राजभवने नृपं संवेशयेत्स्वयम् ॥३७॥
 पूर्वं स्नानाऽवशिष्टेन कुम्भतोयेन मन्त्रवित् ।
 गजशालां च सम्प्रोक्ष्य वाजिशालां तथैव च ॥३८॥
 सिद्धार्थतएङ्गल-तिलैः पुष्पैर्वाऽप्यवकीर्य च ।
 शालापध्ये नृपः सिंहं सुदर्शनमनामयम् ॥३९॥
 पूजयेह गन्ध-पुष्पाद्यैः सर्वाऽलङ्कारसंयुतैः ।
 सत्कुभिः कुसरानेन कुर्याद्बृतबलि वहिः ॥४०॥
 ततः शालासु सर्वासु ब्राह्मणान् भोजयेद्वलिम् ।
 ततः संवेशनं कुर्यादाचार्यो गज-वाजिनाम् ॥४१॥
 एवं शान्तिं प्रकुर्वीत निमित्ते सति तद्गुरुः ।
 सपरिक्ष्वदस्य नृपतेर्मन्त्रवित् सुसमाहितः ॥४२॥
 सर्वकन्याणसम्पूर्णः सर्ववाधाविवर्जितः ।
 सपुत्रो राजमन्त्रस्तु नृपस्तेन महीयते ॥४३॥

इति गजशान्तिः ।

अथ महाशान्तिः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

महाशान्ति प्रवक्ष्यामि महादेवेन भाषितम् ।
 पार्थिवानां हितार्थाय महादुस्तरतारिणीम् ॥ १ ॥
 नृपाऽभिषेके सा कार्या यात्राकाले नृपस्य तु ।
 दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च ग्रहवैगुण्यसम्भवे ॥ २ ॥
 विद्युदुन्कानिपाते च जन्मकें ग्रहभेदने ।
 केतूदये च निर्घाते क्षितिकम्पस्य सम्भवे ॥ ३ ॥
 प्रसूतौ मूलगण्डान्ते यमलस्य च सम्भवे ।
 छत्राणां च ध्वजानां च स्वस्थानात्पतने भुवि ॥ ४ ॥
 काकोलूक-कपोतानां प्रवेशे वेश्मनस्तथा ।
 ब्रूरग्रहाणां चक्रेषु जन्मादिषु विशेषतः ॥ ५ ॥
 जन्मनि द्वादशे चैव चतुर्थे वाऽष्टमे तथा ।
 यदा स्युर्गुरु-मन्दा-ऽराः सूर्यश्चैव विशेषतः ॥ ६ ॥
 मन्दः = शनिः । आरो=भौमः ।
 युद्धे ग्रहाणां सर्वेषां सूर्य-शीतांशु-कीलके ।
 षस्त्रा-ऽस्युध-गवा-ऽश्वेषु संस्पिते शयनासने ॥ ७ ॥
 यद्यग्निः परिहृश्येत रात्राविन्दधनुस्तथा ।
 वेश्मनश्च तुलाभङ्गो गर्भेष्वश्वतरीषु च ॥ ८ ॥
 रविविम्बदये दृष्टे महाशान्तिः प्रशस्यते ।
 सर्वाणि दुर्निमित्तानि प्रशमं यान्ति सर्वशः ॥ ९ ॥
 तां कुरुत्र्याह्याणाः पञ्च कुल-शील-समन्विताः ।
 चतुर्वेदाख्यवेदाश्च द्विवेदाश्रादि पाण्डव ॥ १० ॥
 आर्थवाणा विशेषेण व्रह्मचास्तु सुख्यताः ।
 शृण्यः अतसम्पन्ना जपहोमपरायणाः ॥ ११ ॥

कुच्छोपवासनकादैः कुतकायविशेषाधनाः ।
 पूर्वमाराध्य मन्त्रांस्तु प्रारभेत ततः क्रियाः ॥१३॥
 मन्त्रान् विवियोद्यमाणान् ।
 दश-द्वादशहस्तं वा मण्डपं कारयेच्छुभम् ।
 तमध्ये वेदिकां कुर्याच्चतुर्हस्तप्रमाणेतः ॥१४॥
 आग्नेयां कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ।
 मेखलात्रपसंयुक्तं योन्या चाऽपि समन्वितम् ॥१५॥
 रवीन्द्रोरुपरागेषु महोल्कापतनेषु च ।
 उत्पातेषु तथाऽन्येषु निमित्तेषु च सर्वशः ॥१६॥
 सर्वांरिष्टोपशमना महाशान्तिः प्रशस्यते ।
 चारुचन्दन-माले च तोरणाऽलङ्कृते तथा ॥१७॥
 गोमयेनोपलिसे च मण्डपे ते द्विजातयः ।
 शुक्राम्बरधराः स्नाताः शुक्रमान्याऽनुलेपनाः ॥१८॥
 कर्म कुर्युस्ति शेषः ।
 ततश्च पञ्चकलशांस्तस्यां वेदां निवेशयेत् ।
 आग्नेयादिषु कोणेषु पञ्चमं मध्यतस्थथा ॥१९॥
 अष्टपत्रकृते पद्मे चूतपल्लवधारिणम् ।
 ब्रह्मकूचविधानेन पञ्चगच्छं तु कारयेत् ॥२०॥
 ब्रह्मकूचविधानं गामूलं ताप्रवर्णाया इत्यादिना ब्रह्मकूचप्रकरणे
 चोकम् ।
 औषधीः पञ्चस्त्वानि रोचनां चन्दनं तथा ।
 सिद्धार्थकान् शर्मी दूर्वा कुशान् ब्रोहि-यवांस्तथा ॥२१॥
 अपामार्गं फलवती न्यग्रोधोदुम्बरौ तथा ।
 मत्त्वा-अश्वत्थ-कपित्थांश्च प्रियङ्गश्चूतपल्लवान् ॥२२॥
 हस्तिदन्तमृदं चैव कोणकुम्भेषु विन्यसेत् ।
 फलवती = गन्धप्रियङ्गः । प्रियङ्गः = कटुः ।

पुण्यतीर्थोदकोपेतं पञ्चगव्यं च मध्यमे ॥२२॥
 ऋत्रं वाचमितीदं च वद्विकुम्भाऽभिमन्त्रणम् ।
 आशुः शिशानं नैऋत्ये यदेवा वायुगोचरे ॥२३॥
 ईशावास्य चतुर्थस्य कुम्भस्य त्वभिमन्त्रणम् ।
 मध्यमे त्वथ जसव्या रुद्राः कुम्भे यजुर्भवाः ॥२४॥
 गन्ध-पुष्पा-ङ्कतैर्वस्त्रैनैवेद्यैर्घृतपाचितैः ।
 फलैश्च नालिकेराद्यैर्दीर्पकैः कुम्भपूजनम् ॥२५॥
 स्वस्तिवाचनकं चैव कारयेत्तदनन्तरम् ।
 क्रमेणाऽनेन शनकैरग्निकार्यं च योजयेत् ॥२६॥
 अनेन वद्यमाणेनाऽग्निं दूतमिहाश्च च पूर्वमेव निधापयेत् । पूर्वं
 कलशस्थापनात् ।

हिरण्यगर्भः समिति ब्रह्मासननियोजने ॥२७॥
 कथानसा प्रणीताश्च मन्त्रेण विनिवेशयेत् ।
 कृत्वा चास्तरणं वद्वेराऽज्यसंस्कारमेव च ॥२८॥
 अथवाऽसादयेदन्वं द्रव्यं यस्य प्रयोजनम् ।
 ततः पुरुषसूक्तेन पायसश्रवणं भवेत् ॥२९॥
 अभिघार्याऽथ संसिद्धं पायसं स्थापयेत्तुवि ।
 अष्टादश प्रमाणेधमान् दद्यादथ शमीमयान् ॥३०॥
 पालाशीः समिधः सप्त सप्त ते इति दापयेत् ।
 आघारावाऽज्यभागौ तु हुत्वा पूर्वक्रमेण तु ॥३१॥
 जुहुयादाहुतीः सप्त जातवेदस इत्युचा ।
 स्थालीपाकस्य जुहुयात्पुनर्वै जातवेदसे ॥३२॥
 तरत्समन्दीसूक्तेन चतस्रो जुहुयाचातः ।
 यमायेति सप्ताऽन्याः स्वाहान्ता जुहुयाच्चातः ॥३३॥
 स्वाहान्ता इति सर्वत्र योज्यम् ।

इदं विष्णुस्ततः सप्त जुहुयादाहुतिर्वृष्टि ॥१॥

नक्तव्रेभ्यस्ततः स्वाहा सप्तविंशतिराहुतीः ॥३४॥

नक्तव्राहुतयश्च कृतिकाभ्यः स्वाहेत्यादिभिर्मन्त्रैः कार्याः । तत्र
रोहिणीद्वय-पुष्प्यहस्तादित्रयाऽनुराधादित्रयाऽभिजिद्वयशतभिषक्-
रेवतीष्वेकवचनम् । पुनर्वसु-फालगुनीद्वय-विशाखा-श्विनीषु द्विव-
चनं शेषेषु बहुवचनम् ।

यत्कर्मणेति जुहुयाचातः स्थिष्ठकृतं पुनः ।

ग्रहहोमस्ततः कार्यस्तिलैराज्यपरिष्लुतैः ॥३५॥

अत्र तिलविधानं वैकलिपका यवादिनिवृत्यर्थम् ।

प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा होमकर्म समापयेत् ।

ततस्तु तूर्यनिर्घोषैः काहला-शङ्खनिस्वनैः ॥३६॥

यजमानस्य कर्तव्यो ह्यभिषेको द्विजोत्तमैः ।

काश्मर्यवृक्षसम्भूते समे भद्रासने स्थितम् ॥३७॥

काश्मर्यवृक्षः=थ्रीपर्णी । भद्रासनम् ।

वेदोमध्यगतं कृत्वा दुर्निमित्तप्रशान्तये ।

पञ्चभिः कलशैः पूर्णैर्मन्त्रैरेतैर्यथाक्रमम् ॥३८॥

सहस्राक्षेण प्रथमं ततश्चैव शतासुषा ।

सजोषसा इन्द्र इति च विश्वानि वस्तुणेति च ॥३९॥

द्वुपदा दिवेति च ततः स्नापयेयुः समाहिताः ।

ततो दिशां वर्लिं दद्याद् विचित्राऽन्नसमाश्रितान् ॥४०॥

नमोऽस्तु सर्वऋक्षेभ्य इति मन्त्रमुदाहरेत् ।

स्नातस्य ब्राह्मणाः सर्वे पठेयुः शान्तिमुक्तमाम् ॥४१॥

शान्तितोयेन धारां च पातयित्वा समन्ततः ।

पुण्याहवाचनं कृत्वा शान्तिकर्म समापयेत् ॥४२॥

तीर्थे देवालये वाऽपि गोदोहं कारयेद्बुधः ।

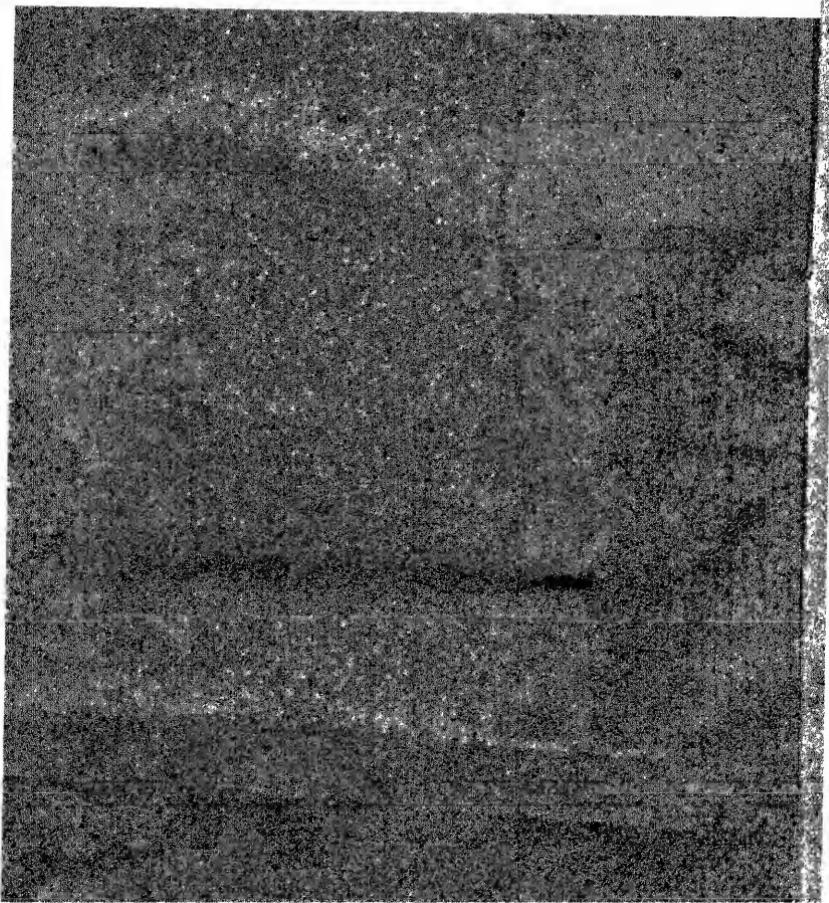
क्षितिं हिरण्यं वासांसि शयनान्यासनानि च ॥४३॥

विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या विमत्सरः ।
 दोनानाथविशिष्टेभ्यो दद्याच्चैव युधिष्ठिर ! ॥४४॥
 भोजनं चाऽनिशं दत्त्वा ततः सर्वं प्रसिद्धचति ।
 आयुश्च लभते दीर्घं शत्रून् विजयते ज्ञेयात् ॥४५॥
 दुर्गाणि चाऽस्य सिद्धयन्ति पुत्रांश्च लभते शुभान् ।
 यथा शत्रुप्रहाराणां कवचं वारणं भवेत् ॥४६॥
 तथा दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ।
 अहिंसकस्य दानतस्य धर्मार्जितधनस्य च ॥४७॥
 दया-दक्षिण्ययुक्तस्य सर्वे सानुग्रहा ग्रहाः ।
 अर्थान् समर्द्धयति वर्द्धयते च धर्म
 कामं प्रसाधयति तस्य फिनष्टि पापम् ।
 यः कारयेत् सकलदोषहरीं महार्थां
 शान्तिं प्रशान्तहृदयः पुरुषः सदैव ॥४८॥
 इति महाशान्तिः

चर्मणवती-तरणिजाशुभसङ्गमस्य
 साम्राज्यभाजि कृतशालिनि मध्यदेशो ।
 रुयाता भरेहनगरी किल तत्र राजा
 राजीवलोचनरतो भगवन्तदेवः ॥४९॥
 इति श्रीसेंगरवंशावतंस-महाराजाधिराज-श्रीभगवन्तदेवोद्योजिते
 मीमांसकभट्टशङ्करात्मज-भट्टनीलकण्ठकुते भगवन्तभास्करे
 शान्तिमयूक्तो द्वादशः समाप्तः ।

एस्टर खेलाडीलाल ऐएड सन्स,
 लांस्कृत लुकडिपो, कच्छीगली, बनारस सिद्धी ।

D.G.A. 80.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
NEW DELHI

Issue Record.

Call No.—

Sa.3S/Nil/M.M.-5356

Author—

Nilkanthabhatta.

Title—

Santimayukha.

Borrower's Name	Date of Issue	Date of Return
Dr. V. Kishen	23-4-83	26-4-83

